

KIMOZDULÁSOK

KIMOZDULÁSOK

INTERDISZCIPLINÁRIS TANULMÁNYOK III.

Nyíregyházi Egyetem, 2024

Szerkesztette:

***Ajtay-Horváth Magda
Tukacs Tamás***

A kötet megjelenését a Nyíregyházi Egyetem
Tudományos Tanácsa támogatta

Lektorált kiadvány

A kötetben szereplő tanulmányok lektorai:

***Dr. Balogh Máté Gergely egyetemi tanársegéd
Dr. Hódosy Annamária egyetemi adjunktus
Dr. Ivancsó István ny. tanszékvezető egyetemi tanár
Dr. Jenei Teréz ny. főiskolai tanár
Dr. habil. Lőrincz Julianna ny. egyetemi docens
Dr. Mudrák József gyűjteményi referens
Dr. Pálinkás István egyetemi adjunktus
Dr. habil. Pethő József főiskolai tanár
Dr. Orosz Csaba egyetemi docens
Orosz-Tokár Edina egyetemi tanársegéd
Dr. Stipich Béla ókortörténész, irodavezető
Dr. Szabó-Zsoldos Gábor adjunktus***

Készült:

IMI Print Kft., Nyíregyháza

Felelős kiadó:

Nagy Imréné ügyvezető

© ***Tukacs Tamás***

ISBN 978-615-6032-75-1

Tartalom

ELŐSZÓ	7
ABSZTRAKTOK ÉS SZERZŐI ADATOK	11
Ajtay-Horváth Magda „FOLYTON VÁRUNK VALAMIRE...” (EMIGRÁCIÓS LÉTÉRTÉLMELMEZÉSEK MÁRAI ILONA NAPLÓIBAN)	31
Borbíró Aletta „NYÍREGYHÁZA FÉSZEK VOLT; MAGYARORSZÁG EGY BUTA RAGADOZÓ”: UTAZÁS MINT POKOLJÁRÁS VERES ATTILA A KAPCSOLATTARTÁSRA KIJELÖLT SZEMÉLY CÍMŰ NOVELLÁJÁBAN	45
Buhály Attila EGY SZOKATLAN URARTUI SZÖVEGHELY: KI KÖLTÖZÖTT EL ARGISŤIHINILIBŐL?	61
Cs. Jónás Erzsébet INTRALINGVÁLIS FORDÍTÁS VAGY ÚJRAÍRÁS? (KIMOZDULÁS AZ IRODALMI SZÖVEGBŐL)	71
Havasi Tamás GESZTUSOK, IDENTITÁS, ÖNREPREZENTÁCIÓ TÉRBEN ÉS IDŐBEN: GESZTUSSZÓTÁR IDŐUTAZÓKNAK	83
Kiss Sándor JULIA BUTTERFLY HILL ÉS A KÖRNYEZETVÉDELMI RADIKALIZMUS ÚTJA A MÉDIATÉR FELÉ	99
Lukács Béla UTAZÁS ÉS UTAZÁSI ATTITŰDÖK ÁBRÁZOLÁSA KENNETH GRAHAME THE WIND IN THE WILLOWS CÍMŰ MŰVÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSAIBAN	113

Minya Károly	
PETŐFI ÚTIRAJZAINAK NYELVI JELLEMZŐI	131
Nagy Andrea	
A KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÁS EMBERI JOGI ASPEKTUSAI	139
Nagy Tibor	
EGYESÜLT ESZMÉK, KÜLÖN UTAK: AZ ÖNKÉNTESÉG ÉS AZ IDEOLÓGIAI KIHÍVÁSOK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ IDEJÉN ÉS UTÁNA	149
Pintér-Keresztes Ildikó	
EGY NÉPDAL KOTTAKÉPÉNEK ÚTJA	161
Puskás Bernadett	
FESTMÉNYEK MINT ÉLETÚT LENYOMATOK	175
Szoboszlay György	
SAREPTÁTÓL OKLAHOMA CITYIG: A THE COVENANT, THE SWORD, AND THE ARM OF THE LORD ÚTJA A TOTÁLIS TERRORIG	187
Szőke Dávid Sándor	
A CSAVARGÁS ELLEN: AZ ORSZÁGÚT GYERMEKEI PROGRAM EMLÉKEZETE MARIELLA MEHR KŐKORSZAK ÉS DASKIND CÍMŰ REGÉNYEIBEN	199
Tukacs Tamás	
UTAZÁS A SOROK KÖZÖTT: SHAKESPEARE 75. SZONETTJÉNEK ÚJ FORDÍTÁSÁRÓL	223
Vincze Tamás	
INTERNÁTUSI LEÁNYNEVELÉS A DUALIZMUS IDEJÉN ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ÉVEKBEN: A KÖZÉPOSZTÁLY LÁNYAINAK ELSŐ KIMOZDULÁSI LEHETŐSÉGE A CSALÁDI KÖRBŐL	247

A Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet Angol Nyelv- és Kultúra Intézeti Tanszék által 2024. április 18-án rendezett harmadik, *Kimozdulások* címet viselő interdiszciplináris konferencia előadásai alapján született tanulmányokat tartja kezében az olvasó. A 2022-es *Repetitio est... (Az ismétlés szerepe a művészetekben és az tudományokban)*, a 2023-as *Crossroads (Kereszteződések)* konferencia után a szervezők ezúttal is olyan átfogó címet jelöltek meg rendezvényük hívószavaként, amelyhez az irodalomtudomány, a nyelvészet, a filozófia, a jogtudomány, a történelem, a művészettörténet, a zene, a neveléstudomány tudományterületet művelő szakemberek kapcsolódhattak.

Az interdiszciplinaritás, multidiszciplinaritás önmagában is szellemi kimozdulást, tevékeny érdeklődést feltételez a világ nagyobb összefüggései iránt. A kötetben szereplő tizenhat tanulmány szerzője a kimozdulást elsősorban kognitív metaforaként, szellemi kimozdulásként értelmezte: a nyelvek közötti kimozdulásként, a hagyományos témáktól történő eltávolodásként, a szellemi komfortzóna határainak tágításaként.

A kötet anyagában összesen három tanulmány sorolható a *fordítástudomány* kutatási területéhez. Cs. Jónás Erzsébet tanulmánya az intralingvális fordításokat (átírás, parafrázis, stílusparódia, travesztial, persziflázs) értelmezi szövegbeli kimozdulásokként és számos példával illusztrálja. Lukács Béla a gyermekirodalom klasszikus művét, Kenneth Grahame *The Wind in the Willows* (1908) című gyermekregényét és annak két fordítását, az 1988-ból származó Szemlér Ferencét s a 2006-os Görög Líviáét veti egybe az állatszereplők utazáshoz való viszonyát állítva érdeklődésének fókuszpontjába. Tukacs Tamás *Utazás a sorok között: Shakespeare 75. szonettjének új fordításairól* című tanulmánya igazi filológusi munka: összegzi mindazt, amit a műfajról és a Shakespeare 75. szonettjéről az angol szakirodalom és a magyar fordításkritika ismer, majd összevet és értelmez négy fordítást: a Szabó Lőrinc klasszikusnak számító fordítását három újabb Csillag Tibor, Fazekas Sándor és Szabó T. Anna fordításaival, s végezetül, igazi novumként közli Shakespeate 75. szonettjéről készült saját fordítását.

Szorosan *irodalomtörténeti* dolgozat a Borbély Alettáé és a Szőke Dávidé. Borbély Aletta a posztmodern szövegekben a regény és novella, valóság és fikció, igazság és valóság elmosódásáról, a média által konstruált alternatív valóságok között ingadozó modern ember valóságos és transzcendens élményeiről ír egy novella elemzése során. Szőke Dávid a jeni író, Mariella Mehr két regényét a *Kőkorszak* és a *Daskind* címűeket elemzi. Az író maga is elszenvedője volt a 1926 és 1973 között az „Országút gyermekei” programnak Svájcban, melynek célja a nomád életmódot folytató cigány közösségek, különösen a jeni közösség

családjainak asszimilálása volt, melynek céljából a több száz jeni (roma) gyereket szakítottak el családjuktól.

Az emigrációs memoár fontos és igen gazdag példája Márainé Matzner Lola emigrációban írt naplója. Ajtay-Horváth Magda írása a 2022-ben megjelent *Betű-be zárva* című naplóból emeli ki az emigrációs lét néhány jellemző létértelmező motívumát, illetve a fontos kortörténeti momentumokat. A memoáriródalom sajátos fajtája az útirajz. Mínya Károly tanulmánya Petőfi Sándor Úti jegyzetek és az Úti levelek Kerényi Frigyeshez című írásainak stíluselemzésével igazolja, hogy Petőfi az előbeszéd irodalmi szintre emelésével a magyar prózában is stílusforradalmat valósított meg.

A művészettörténetet Havasi Tamás és Puskás Bernadett dolgozata képviseli. Havasi Tamás a szelfik és a közelmúltban felfedezett palmürai sírkamrákban lévő domborművek gesztusai között keres azonosságokat és különbségeket. Puskás Bernadett dolgozata pedig Puskás László (1941–2023) képzőművész személyes útkeresésként, kimozdulások soraként felfogható életművének korai szakaszában készült azon festmények mutatja be, melyekre mind tartalmukban, mind pedig a stílusukban sajátos, egyéni motívumok és formai megoldások jellemzőek. A művészetek, ezen belül is a zenetörténet képviselője Pintér-Keresztes Ildikó dolgozata, amely az *Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág...* kezdetű népdal kottaképeinek változatait, útját vizsgálja, elsősorban iskolai ének-zene tankönyvekben.

A *történettudományt* három dolgozat reprezentálja a kötetben. Buhály Attila dolgozatában négy sor alternatív fordítási és értelmezési lehetőségei alapján arra a következtetésre jut, hogy a szövegben megörökített, az urartuiak által meghódított város népessége, vagy legalábbis annak egy bizonyos része nem egy legyőzött területről érkezett, hanem egy korábban alapított városból. Nagy Tibor tanulmányában a lelkiismeret és az ideológiai hűség bonyolult viszonyát mutatja be három különböző politikai életpályán keresztül, és azt vizsgálja, hogy a forradalmi idealizmus és pragmatizmus hogyan formálhatta a spanyolországi polgárháború nemzetközi brigádjában harcoló három magyar: Zalka Máté, Rajk László és Gerő Ernő döntéseit és további életútját. Szoboszlay György tanulmányában arról a heterogén eszmerendszerről olvashatunk, ami a kereszténység eszmeiségét elferdítve egy vallási gyökerű, pszeudo-tudományos, radikális politikai mozgalmat hozott létre az Egyesült Államokban, mely a merényletektől sem rettent vissza azért, hogy megvédje a világot a sátán erőivel szemben.

A történettudomány, politikatudomány és környezetvédelem határterületén mozog Kiss Sándor *Julia Butterfly Hill és a környezetvédelmi radikalizmus útja a médiatér felé* című dolgozata, mely azt mutatja be, hogy a környezetvédelmi aktivizmus hogyan vált médiaterméké Amerikában, s végül „klikktivizmussá”. A környezetvédelmet eszmetörténeti háttérbe helyezi, s érzékelteti azt, hogy az újbaloldali eszmék hogyan fonódnak össze a természetvédelmi aktivizmussal,

melynek történetében az ellenszenves ökoterrorizmust a népszerűbb, nagy médiavisszhangot kiváltó tree-sit-hez hasonló médiaérzékeny demonstrációk váltották fel.

Nagy Andrea *jogtörténeti* dolgozata azt vizsgálja, hogy a hazájukat elhagyó vendégmunkások miként alakítják a hazai munkaerő-piacot, s a vendégmunkások foglalkoztatása hogyan üresíti ki az munkavállalói jogokat és végső soron az emberi jogokat is.

Igen érdekes és anyaggazdag Vincze Tamás *Internátusi leánynevelés a dualizmus idején és az első világháború utáni években: a középosztály leányainak első kimozdulási lehetősége a családi körből* című, nagy lélegzetű és olvasmányos munkája. A szerző nem csupán szakirodalmi források alapján mutatja be a nőnevelő intézetek mögött álló ideológiai és társadalmi hátteret, hanem népszerű művészek, írók visszaemlékezéseiből illetve ismert és kevésbé ismert irodalmi művekből is idéz, személyes tapasztalatokkal illusztrálja a *neveléstörténeti* tényeket.

Sorozatunk harmadik kötetével egy tartalomban gazdag, gondolatébresztő és élvezhető dolgozatok gyűjteményét ajánljuk az olvasók figyelmébe.

A szerkesztők

Nyíregyháza, 2024. szeptember 30.

ABSZTRAKTOK ÉS SZERZŐI ADATOK

Ajtay-Horváth Magda
„FOLYTON VÁRUNK VALAMIRE...” (EMIGRÁCIÓS
LÉTÉRTÉLMEZÉSEK MÁRAI ILONA NAPLÓIBAN)

Összefoglaló: Dolgozatomban Márai Sándorné Matzner Ilona terjedelmes naplójából készült két vaskos kötet alapján (Márai Ilona: *Betűbe zárva*) bemutatom és elemzem a közérdeklődésre számot tartó témákat. Márai Sándorné, Lola naplója több szempontból is érdekes, forrás értékű olvasmány. Először is azért, mert eddig ismeretlen oldalról világítja meg a kivételes tehetségű írásművész életét, kettőjük kapcsolatát, azokat a lelki és más természetű terheket, amelyekkel a házaspárnak a bő negyven évig tartó emigrációban szembesülniük kellett. A Márai életrajz eddig ismeretlen vonatkozásait ismerjük meg egy-egy mű keletkezésének folyamatába betekintve, megtudhatjuk a könyvek kiadásának körülményeit, azok visszhangjának a szerzőre tett hatását, vagy éppen az alkotási folyamat és Márai kedélyállapota közötti kapcsolatot. Egy művelt, érzékeny és tehetséges házaspár életébe nyer az olvasó betekintést, aki az emigráció sajátos körülményei között, a belső értékrendszerük és a külvilág különbsége által generált feszültségek közepette, tudatosan próbálja fenntartani önmagában és egymás között a kényes egyensúlyt, hogy létezni és alkotni tudjon.

“WE ARE ALWAYS WAITING FOR SOMETHING...”
(INTERPRETATIONS OF EXISTENCE IN EMIGRATION
IN THE DIARIES OF ILONA MÁRAI)

Abstract: In my paper, I present and analyse topics of public interest, based on two bulky volumes of Ilona Matzner’s extensive diary (Ilona Márai: *Betűbe zárva* [Locked in Letters]). Mrs. Sándor Márai’s (Lola’s) diary is an interesting and valuable read in many ways. First of all, it sheds light on the life of the exceptionally talented writer, their relationship, and the psychological and other burdens that the couple had to face during their forty years of emigration. Hitherto unknown aspects of Márai’s life are revealed from the process of creating individual works, to the circumstances of their publication, the impact of their repercussions on the author, and the relationship between the creative process and Márai’s mood. The reader gains an insight into the life of an educated, sensitive and talented couple who, in the particular circumstances of their emigration, amid the tensions generated by their inner values and the differences in the outside world, consciously

try to maintain a delicate balance between themselves and each other in order to exist and create.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Ajtay-Horváth Magda
főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
ajtayhorvath.magda@nye.hu

Borbíró Aletta

**„NYÍREGYHÁZA FÉSZEK VOLT; MAGYARORSZÁG EGY BUTA
RAGADOZÓ” – UTAZÁS MINT POKOLJÁRÁS VERES ATTILA
A KAPCSOLATTARTÁSRA KIJELÖLT SZEMÉLY CÍMŰ
NOVELLÁJÁBAN**

Összefoglaló: Veres Attila *A valóság helyreállítása* című 2022-es novelláskötete a valóság fogalmát kérdőjelezi meg, és egymással versengő, illetve párhuzamosan létező világokat és Magyarországot ír le a fantasztikum eszköztárával. A novellák egymással szorosabb vagy lazább intertextuális kapcsolatban állnak a visszatérő motívumok, szereplők vagy a szerző biografikus utalásain keresztül. *A kapcsolattartásra kijelölt személy* egy Nyíregyházáról származó üzletkötő utazását és tapasztalatait mutatja be Abaddonban. Abaddon a pusztulás és a halottak országának szimbóluma, így a főszereplő utazása pokoljárásként értelmezhető. Ebben a más(ik)világban a kereskedelemről fokozatosan az otthonosságra helyeződik a hangsúly, a szereplő körül kiépül a biztonságos fészek, egy alternatív Nyíregyháza, ahol otthon érzi magát. Dolgozatomban a novella főszereplőjének utazását vizsgálom az otthon és haza, az idegenség és otthonosság, illetve a túlvilági utazás mint révbeérés vonatkozásában. A tanulmányban kitérek a kötet azon szövegeire is, amelyek bővítik a novella interpretációjának lehetőségeit. Egyrészt rámutatnak arra, hogy a kapitalista kizsákmányolás egy olyan nekropolitikára épülő világot teremt, ahol az élet és halál közti határ elmosódik, másrészt megteremtik az autofikció kódjait.

**“NYÍREGYHÁZA WAS A NEST; HUNGARY WAS A STUPID
PREDATOR” – TRAVEL AS A DESCENT INTO HELL IN ATTILA
VERES’ SHORT STORY “A KAPCSOLATTARTÁSRA KIJELÖLT
SZEMÉLY” [“THE DESIGNATED CONTACT PERSON”]**

Abstract: Attila Veres’ 2022 collection of short stories, entitled *A valóság helyreállítása* [The Restoration of Reality], questions the notion of reality and describes competing or parallel worlds and Hungarians using the tools of fantasy. The short stories are intertextually linked to each other, either more or less closely, through recurring motifs, characters or biographical references to the author. The short story “A kapcsolattartásra kijelölt személy” [“The Designated Contact Person”] describes the travels and experiences of businessmen from Nyíregyháza in Abaddon. Abaddon is a symbol of destruction and the land of the dead, so the protagonist’s journey can be interpreted as a journey through hell. In this “other” world, the emphasis gradually shifts from commerce to domesticity, and a safe haven is built around the character, an alternative Nyíregyháza where he feels at home. In my paper, I will examine the journey of the main character of the short story in terms of home and homeland, strangeness and homeliness, and the journey to the afterlife as a way of homecoming. In the paper, I will also discuss the texts of the volume that expand the possibilities of interpretation of the short story. On the one hand, they point out that capitalist exploitation creates a world based on necropolitics where the boundary between life and death is blurred, and, on the other hand, they create codes of autofiction.

SZERZŐI ADATOK

Borbíró Aletta
doktorandusz
Szegedi Tudományegyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Vizuális Kultúra és Irodalomelmélet Tanszék
borbiraletta@gmail.com

Buhály Attila

**EGY SZOKATLAN URARTUI SZÖVEGHELY:
KI KÖLTÖZÖTT EL ARGISŤIHINILIBŐL?**

Összefoglaló: Az urartui állam formálódásában komoly szerepet játszott a legyőzött területek népességének, vagy legalábbis annak egy részének a deportálása.

A folyamat célja volt feltehetőleg az újonnan alapított települések és/vagy a mezőgazdaságba bevont földterületek népességéről való gondoskodás is. Egy II. Argišti-korabeli (Kr. kb. 714–680) felirat (CTU A 11-2) négy sorának a modern szakirodalomban felbukkant értelmezése azt sugallja, hogy a szövegben megörökített város népessége, vagy legalábbis annak egy bizonyos része nem egy legyőzött területekről érkezett, hanem egy korábban alapított városból. Az alábbiakban ennek a bizonyos négy sornak az elemzésével egy alternatív fordítási (és egyben értelmezési) lehetőségét szeretnénk bemutatni.

AN UNUSUAL PASSAGE FROM URARTU: WHO MOVED FROM ARGİŠTIHINILI?

Abstract: The deportation of the population of the conquered territories, or at least part of this population, played a major role in the formation of Urartu. The process was presumably also intended to take care of the population of newly founded settlements and/or of cultivated lands. The interpretation of four lines of an inscription from the era of Argišti II (c. 714–680 AD) (CTU A 11-2) in more recent literature suggests that the population of the town mentioned in the text, or at least a certain part of it, did not come from a conquered territory but from a town founded earlier. In the paper, we will attempt to analyse these four lines in order to present an alternative translation (and interpretation).

SZERZŐI ADATOK

Dr. Buhály Attila
főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
Történettudományi és Filozófia Intézet
buhaly.attila@nye.hu

Cs. Jónás Erzsébet INTRALINGVÁLIS FORDÍTÁS VAGY ÚJRAÍRÁS? (KIMOZDULÁS AZ IRODALMI SZÖVEGBŐL)

Összefoglaló: A fordítás nyelvek közötti elmozdulás. Az intralingvális fordítás az irodalmi szövegben parafrázálás vagy újraírás. Líra esetében a versszöveg alaptémája, formai, poétikai kerete, a szótagszám, a rím, a ritmus felismerhetően megmarad. Az átírás az eredeti versszituációt egy új beszédhelyzet tárgyi (és olykor digitális nyelvi) világába helyezi át. Tekinthejtjük ezt akár a nyelvvél való

játéknak, de az intralingvális fordítás új társszerzői tartalmat is kaphat. Az új-
rírásnál a figyelemirányítás fókusza a befogadóra irányul. Feltételezi tőle az ere-
deti szöveg ismeretét. Ebből a háttérből kimozdulva lesz vicces, meghökkentő,
újszerű a parafrázis nyelvi, tartalmi hatása. Megjelenhet a lexika akár egy másik
költő, másik kor stílusában. Feltűnhet új tartalommal – a témát kiterjesztve – az
eredeti poétikai forma keretében. Az átírás mindenképp jelentésképző reflektálás
az eredeti műre, korszakra.

INTRALINGUAL TRANSLATION OR REWRITING? (MOVING AWAY FROM THE LITERARY TEXT)

Abstract: Translation is a dislocation between languages. Intralingual translation is paraphrasing or rewriting of the literary text. In the case of poetry, the topic of the poem, the structural framework, the number of syllables, the rhymes and the rhythm are recognisable and they stay the same. In rewriting, the original situation is being placed into a new context, a new situation (sometimes in digital language). It can be considered as playing with language, however, an intralingual translation can acquire new co-authored content. In rewriting, the focus of attention is on the recipient. It assumes knowledge of the original text. Moving out of this background, the linguistic and content effect of the paraphrase will be funny, surprising, and novel. The text may appear in the style of another poet, another era. It can appear with new content – by expanding the theme – within the framework of the original poetic form. The transcription is always a meaningful reflection on the original work and era.

SZERZŐI ADATOK

Prof. Dr. Cs. Jónás Erzsébet
professor emerita
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
csjonase@gmail.com

Havasi Tamás **GESZTUSOK, IDENTITÁS, ÖNREPREZENTÁCIÓ TÉRBE ÉS IDŐBE**

Összefoglaló: Utazásaink során célszerű tájékozódni a célország kultúrájáról, szokásairól, nyelvéről. A kulturális különbségek még a mai globalizált világban

is kommunikációs, tájékozódási és egyéb problémákat okozhatnak. A térben történő utazással ellentétben az időutazás egyelőre nem lehetséges, bár Albert Einstein relativitáselmélete bizonyos esetekben megengedi az időutazást. (Kurt Gödel) A kulturális különbségek térben és időben még nagyobbak lehetnek. Így van ez a nemzetközinek gondolt gesztusnyelv esetében is. Érdekes párhuzamnak ígérkezik egy Palmürában talált grandiózus földalatti sírkomplexum többszáz mészkőlapra faragott temetkezési portréi, valamint pl. a közösségi oldalak profilképeink gesztusai között. Az „Örökkévalóság háza” (i. sz. 108.) olyan portrék gyűjtőhelye, amelyek úgy mutatják be magukat, amilyenek az utókor szemében látszani szerettek volna. A leolvasható gesztusok ma már talán feltörhetetlen kódok, az adott kultúrába beágyazódva.

GESTURES, IDENTITY AND SELF-REPRESENTATION IN SPACE AND TIME

Abstract: During travel, it is advisable to be informed about the culture, customs and the language of the target country. Even in today’s globalised world, cultural differences can cause communication, orientation and other problems. Unlike travel in space, time travel is not yet possible, although Albert Einstein’s theory of relativity allows time travel in certain cases (Kurt Gödel). Cultural differences can even be bigger in space and time. This is also the case for the gesture language, which is thought to be international. There seems to be an interesting parallel between the funerary portraits carved on hundreds of limestone slabs in a grandiose underground tomb complex in Palmyra and the gestures in our social networking site profiles, for example. The “House of Eternity” (108 AD) is a collection of portraits that present themselves as they would have liked to be seen by posterity. The gestures that can be read are now perhaps unbreakable codes, embedded in the given culture.

SZERZŐI ADATOK

Havasi Tamás
mesteroktató
Nyíregyházi Egyetem
Vizuális Kultúra Intézet
havasi.tamas@nye.hu

Kiss Sándor

JULIA BUTTERFLY HILL, ÉS A KÖRNYEZETVÉDELMI RADIKALIZMUS ÚTJA A MÉDIATÉR FELÉ

Összefoglaló: 1997-ben Julia Butterfly Hill az amerikai média felkapott szereplője lett. A Luna nevű kaliforniai mamutfenyő megvédéséért indított akciója a 23 éves pincérnőt rövid idő alatt a radikális környezetvédelmi aktivizmus arcává, és az amerikai média mindennapos témájává tette. Demonstrációja egy olyan folyamatot indított el, ami a nyugati világban az 1960-as évek óta létező zöld radikalizmus eszköztárát részben lecserélte, egyúttal a szélesebb közönség számára is befogadhatóvá, és átélhetővé tette. Hill akciója egy olyan új zöld radikális kommunikációs keret kiindulópontja, melynek hatásai napjaink politikai aktivizmusára is jelentős hatással vannak. Kutatásom a környezetvédelmi radikalizmus médiamegjelenéseinek elemzésével feltárja azt az utat, amit a mozgalom az elmúlt 30 évben megtett. Kutatásom célja annak vizsgálata, hogy az egykoron közbiztonsági kihívásokat jelentő radikális aktivizmus hogyan vált médiatermék-ké, és a közösségi médiában támogatható mediatizált „klikktivizmussá”. Ez a folyamat a mindannyiunkat érintő klímaváltozás, és környezeti válságok idején érdeklődésre tarthat számot.

JULIA BUTTERFLY HILL AND THE PATH OF ENVIRONMENTAL RADICALISM TO THE MEDIA SPACE

Abstract: Julia Butterfly Hill became sort of celebrity in American media in 1997. Her campaign to save the California sequoia tree named Luna quickly made the 23-year-old waitress the face of radical environmental activism and a ubiquitous topic in American media. Her demonstration started a process that partially replaced the tools of green radicalism that had existed in the Western world since the 1960s, while making it more accessible and relatable to a wider audience. Hill's action is the starting point of a new framework for radical green communication, the effects of which have a significant impact on political activism today. My research explores the path that the movement has taken over the past 30 years by analysing the media coverage of environmental radicalism. My research aims to examine how radical activism, once a challenge to public safety, has become a media product and a mediatized “clicktivism” that can be promoted in social media. This process is of interest in times of climate change and environmental crises that affect us all.

SZERZŐI ADATOK

Kiss Sándor
tanársegéd
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
kiss.sandor@nye.hu
doktorjelölt
Debreceni Egyetem
Angol és észak-amerikai irodalom- és kultúratudományi doktori program

Lukács Béla

AZ UTAZÁS MEGJELENÍTÉSE KENNETH GRAHAME SZÉL LENGETI A FŰZFÁKAT CÍMŰ MŰVÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSAIBAN

Összefoglaló: Kenneth Grahame *The Wind in the Willows* című műve időtlen klasszikus, amely különböző témákat és motívumokat dolgoz fel, többek között a kimozdulás fogalmát. Ez a dolgozat azt vizsgálja, hogy a kimozdulás motívuma hogyan jelenik meg az angol eredeti két magyar fordításában (Szemplér és Görög). További célja a cikknek azt felfedezni, hogy a két fordítás milyen mértékben képes visszaadni a főbb karakterek kimozdulás iránti hozzáállását. Ezt a célt az eredetiből és a két fordításból vett részletek összehasonlító elemzésével kísérem meg elérni.

THE REPRESENTATION OF TRAVEL IN THE HUNGARIAN TRANSLATIONS OF KENNETH GRAHAME'S THE WIND IN THE WILLOWS

Abstract: Kenneth Grahame's *The Wind in the Willows* is a timeless classic that explores a variety of themes and motifs, including the concept of dislocation. This paper examines how this is represented in the two Hungarian translations of the English original (Szemplér and Görög). A further aim of the paper is to explore the extent to which the two translations are able to reflect the main characters' attitudes towards this dislocation. I will attempt to achieve this goal by comparative analysis of excerpts from the original and the two translations.

SZERZŐI ADATOK

Lukács Béla
tanársegéd
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
lukacs.bela@nye.hu

Minya Károly

PETŐFI ÚTIRAJZAINAK NYELVI JELLEMZŐI

Összefoglaló: Petőfi megpróbálkozott a próza hagyományos szerkesztési elveinek megújításával is: pompás, szubjektív útirajzaiban (*Uti jegyzetek*, 1845, *Uti levelek*, 1847) áradó humorral és az egyes stílusok pazar váltogatásával él, s egészen különösen könnyed, a mindennapi nyelvhasználathoz közel álló modort tud teremteni. Ezek az írások érzelmi telítettségük és a költői nyelv stíluseszközei révén sokkal inkább prózaköltemények: messzire eltávolodtak a tényirodalomtól. Prózaírói tehetsége először az *Úti jegyzetek*ben bontakozott ki. A korábbi magyar útirajzok ismeretterjesztő irányúak voltak, Petőfi a líraiságával vonta magára a figyelmet. A tájrajzra és népismertetésre nem sokat adott, élményeinek közlésében került az oktatóelemet. Előadása az élő beszéd közvetlensége. Horváth János szerint „prózája, a maga szabad, könnyű természetességével, talpraesett csínosságával, egészséges, rugékony idegzetével nagy figyelmet érdemel.” „Nincs előtte magyar prózai mű, mely hasonló elevenségű volna. Mennyi fogékonyság, mennyi vidámság!” – írja Riedl Frigyes. Petőfi útirajzaiban mintegy az ő Bolond Istókja áll előttünk: a szeretetreméltó, mindenkit megnyerő, víg kedvű, mély érzelmű vándortermészet. Heine útirajza lebegett előtte. Petőfi átvette Heine műveiből a lírai modort: nem a vidék leírása, nem a látványok a fő, hanem a látványok keltette hangulat. A dolgozat ezt a nyelvi stílust kívánja részletezni.

THE LINGUISTIC FEATURES OF PETŐFI'S TRAVEL PIECES

Petőfi attempted to renew the traditional structuring principles of prose: in his magnificent, subjective travel sketches (*Uti jegyzetek* [Travel Notes], 1845, *Uti levelek* [Travel Epistles], 1847) he uses a sparkling humour and a sumptuous alternation of styles, and he is able to create a particularly light discourse, close to everyday language. The emotional saturation of these writings and the stylistic devices of poetic language make them more like prose poems: they are far removed from non-fiction. His talent as a prose writer first emerged in his *Uti jegyzetek*. While the earlier Hungarian travel journals had been of an

informative nature, Petőfi attracted attention with his lyricism. He largely ignored landscapes and ethnography, avoiding the educational element in the communication of his experiences. His way of presentation is rooted in the immediacy of live speech. According to János Horváth, “his prose, with its free, easy naturalness, its easy-going prettiness, its healthy, flexible attitude, deserves great attention.” “There is no Hungarian prose work before him that has a similar vivacity. How much susceptibility, how much gaiety!”, writes Frigyes Riedl. In Petőfi’s travel pieces, as if we could see his own character, Istók the Fool: the lovable, all-conquering, cheerful, deeply emotional wanderer. He took Heine’s travelogue as an example. Petőfi adopted the lyrical manner from Heine’s works: the main thing is not the description of the countryside, not the sights, but the mood evoked by the sights. My paper aims to elaborate on this linguistic style.

SZERZŐI ADATOK

Dr. habil. Minya Károly
főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
minya.karoly@nye.hu

Nagy Andrea

A KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÁS EMBERI JOGI ASPEKTUSAI

Összefoglaló: A tanulmány szempontjából fontos, hogy jogilag tegyünk különbséget külföld és belföld között. Ebből a szempontból a munkavállalókra érvényes jogszabályok területi hatályát kell megvizsgálnunk. Külföldi munkavállalók esetében, az is vitatható lehet, hogy melyik ország joga az irányadó, illetve kérdéses, hogy a küldő vagy a fogadó ország munkatörvénykönyvét kell alkalmazni. A jogi kategóriák ismertetésén túl szeretném az emberi jog fogalmát körbejárni. Bemutatni azokat a specialitásokat, melyek az emberi jogokat jellemezik. (Elévülhetetlen, elidegeníthetetlen, egyetemleges, állam általi elismerés nélkül is létezik, erkölcsi jog). Érdekes kérdésként merülhet fel, hogy ha a küldő és fogadó ország jogrendszere, jogi értékrendje eltér, hogyan lehet/ kell az adott munkavállaló emberi jogait megkövetelni, betartatni.

THE HUMAN RIGHTS ASPECTS OF WORKING ABROAD

Abstract: For the purposes of this paper, it is important to make a legal distinction between foreign countries and the home country. From this point of view, we

need to look at the territorial scope of the legislation applicable to workers. In the case of workers abroad, it may be debatable which country's law is applicable, or whether the labour code of the sending or the host country is to be applied. In addition to the legal categories, I would like to look at the concept of human rights. I would like to describe the specificities that characterise human rights (inalienable, inalienable, universal, existing without recognition by the state, moral right). An interesting question may arise: if the legal systems and values of the sending and receiving countries differ, how can/should the human rights of the worker in question be demanded and enforced?

SZERZŐI ADATOK

Dr. Nagy Andrea
főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
Gazdálkodástudományi Intézet
nagy.andrea@nye.hu

Nagy Tibor

EGYESÜLT ESZMÉK, KÜLÖN UTAK: AZ ÖNKÉNTESÉG ÉS AZ IDEOLÓGIAI KIHÍVÁSOK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBAN

Összefoglaló: Jelen tanulmányban a magyar önkéntesek spanyol polgárháborúba való útját mutatom be, összefüggésben az *utazás* tágabb értelmezésével. A dolgozat célja, hogy mélyebben megértsük az önkéntesség és az utazás közötti kapcsolatot, különös tekintettel azokra az egyénekre, akik a harcok színterére utaztak a polgárháború idején. Az önkéntesek útja nem csupán földrajzi és fizikai értelemben jelentett utazást, hanem egy eszmei és politikai utat is, amelyben az ideológiák, az elkötelezettség és a harci eszmék egyaránt központi szerepet játszottak. A dolgozatban áttekintem az önkéntesek motivációit, hogyan készültek fel az útra, milyen lehetőségek nyíltak a hazatérők előtt. A spanyol polgárháború alatt a magyar önkéntesek nem csupán harcolni mentek, hanem egy eszmei küzdelem részeseivé váltak. Bemutatom, hogyan alakították át a harcok borzalmait őket, és később milyen hatást gyakorolhattak az otthoni közösségeikre. Részletesen bemutatom az utazás és az ideológiai elkötelezettség közötti összefonódás fontosságát. Céloom, hogy – szélesebb értelemben vett – megtett utat, kimozdulást és az azt meghatározó szellemiséget összekapcsolja az utazás mélyebb értelmével, új fényt vetve ezzel a történelmi eseményekre és az egyéni döntésekre.

COMMON IDEALS, SEPARATE WAYS: VOLUNTEERING AND IDEOLOGICAL CHALLENGES IN THE SPANISH CIVIL WAR

Abstract: In this paper, I will present the journeys of Hungarian volunteers to the Spanish Civil War in the context of a broader framework of *the journey or dislocation*. The aim of the study is to gain a deeper understanding of the relationship between volunteering and travel, with a particular focus on individuals who travelled to the theatre of combat during the Civil War. The journeys of the volunteers were not only ones in the geographical and physical sense, but also an ideological and political journey in which ideologies, commitment and fighting ideals were central. I will review the motivations of the volunteers, how they prepared for the journey, and what opportunities were open to those returning home. During the Spanish Civil War, Hungarian volunteers did not just go to fight but they became part of an ideological struggle. I will show how the horrors of the fighting transformed them, and the impact it had on their communities back home. I will present the importance of the intertwining of travel and ideological commitment in detail. My aim is to link these accomplished journeys and dislocations – understood in a broad sense – and the spirit that defined them with the deeper meaning of the journey, shedding new light on historical events and individual choices.

SZERZŐI ADATOK

Nagy Tibor
doktorandusz
Debreceni Egyetem
Történelmi Intézet
nagytibor8500@gmail.com

Pintér-Keresztes Ildikó EGY NÉPDAL KOTTAKÉPÉNEK ÚTJA

Összefoglaló: Dolgozatomban az *Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág* kezdetű, Bartók Béla által gyűjtött népdal kottakép-útját követem végig. Ének-zene órák látogatása során szembesültem a népdal többféle változatának tanításával. A legszembetűnőbb eltérés a népdal harmadik sorának dallamában mutatkozik, melynek több oka is lehet. A feltételezhető zenei memóriabeli, intonációs problémákon túl kottázási hibák is előfordulnak. Jelen tanulmány ezen hibákat és azok okait igyekszik felderíteni a célból, hogy a benne megfogalmazott kutatási eredmények a közoktatás hasznára váljanak. Emiatt szükségesnek

tartottam a népdal gyűjtési körülményeit felderíteni a MTA BTK Zenetudományi Intézet gondozásában publikált népzenei felvételek, kottakép és szöveg tekintetében. A gyűjtésből kiindulva először Bartók feldolgozásával foglalkozom, majd kronológiai sorrendben értelmezem az ének-zene tankönyvekben fellelhető kottapéldákat, kezdve Kodály Zoltán és Kerényi György *Iskolai énekgyűjtemény* című, 1944-ből származó kiadványával, befejezve Tapodi Attila *Énekzene 12.* című, 2020-ban megjelent tankönyvével. Igyekszem magyarázatot adni a tankönyvekben lévő dallami, metrumbeli eltérésekre, továbbá a második és további versszakokra.

THE JOURNEY OF A FOLK SONG SCORE

Abstract: In this paper I will follow the journey of the score of the folk song beginning as *Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág* (“The moonlight has shone in my window, my window”), collected by Béla Bartók. While attending music classes in public education, I was confronted with the ways this folk song was taught in different versions. The most striking difference is in the melody of the third line of the folk song, for several reasons. In addition to presumed musical memory and intonation problems, there are also notation errors. The present study aims to explore these errors and their causes, with the aim of using the results of the research for the benefit of public education. For this reason, I considered it necessary to investigate the circumstances of folk song collection in terms of folk music recordings, sheet music and text published under the auspices of the Institute of Musicology of the Hungarian Academy of Sciences and Arts. Starting from the collection, I will first deal with Bartók’s arrangements, then I will interpret the music examples found in vocal music textbooks in chronological order, starting with Zoltán Kodály’s and György Kerényi’s *School Iskolai énekgyűjtemény* [Song Collection for Schools] from 1944 and ending with Attila Tapodi’s school textbook *Ének-zene 12.* [Singing and Music 12], published in 2020. I will try to explain the melodic and metrical differences in the textbooks, as well as the second and subsequent verses.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Pintér-Keresztes Ildikó
főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
Zenei Intézet
keresztes.ildiko@nye.hu

Puskás Bernadett
FESTMÉNYEK MINT ÉLETÚT-LENYOMATOK

Összefoglaló: Puskás László képzőművész (1941–2023) életművének korai szakaszára különösen is jellemző a személyes útkeresés, melyet utazások, költözések kísérnek. A képek egyrészt felidézik Kárpátalját, Ungvárt, a szülővárost, majd a művészeti főiskolás és művésztanári évek helyszínét, a galíciai Lemberg monarchiás és lengyel arculatát, végül, a repatriálás után, Magyarországon azokat a településeket, amelyeket keresztül vezetett útja, melyekhez kötődött, ahol megtelepedett: Pomáz, a Káli medence, Monostorapáti, Budapest. Az életút állomásokat néhány festmény bemutatásán keresztül tekintjük végig. Műfajukat tekintve ezek nem figurális tájképek, de hagyományos életképeknek sem nevezhetők. Tartalmukat, a koraitól a kiérlelt változatig alakuló stílusukat egyéni motívumok és sajátos formai megoldások jellemzik.

PAINTINGS AS LIFETIME IMPRESSIONS

Abstract: The early phase of the work of the visual artist László Puskás (1941–2023) is particularly characterized by a personal journey, accompanied by travels and relocations. On the one hand, the pictures recall Subcarpathia, Ungvár, his hometown, then the location of his art college and art teacher years, the monarchical and Polish image of Lemberg in Galicia, and finally, after repatriation, the settlements in Hungary that he passed through, to which he was connected, where he settled: Pomáz, the Káli pool, Monostorapáti, Budapest. We look at the stages of life through the presentation of some paintings. In terms of their genre, these are not figurative landscapes, but they cannot be called traditional portraits either. Their content and their style, which evolves from early to mature versions, are characterized by individual motifs and specific formal solutions.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Jankáné prof. dr. Puskás Bernadett
egyetemi tanár
Nyíregyházi Egyetem
Vizuális Kultúra Intézet
puskas.bernadett@nye.hu

Szoboszlai György
**SAREPTÁTÓL OKLAHOMA CITYIG: A THE COVENANT,
THE SWORD, AND THE ARM OF THE LORD ÚTJA A TOTÁLIS
TERRORIG**

Összefoglaló: Dolgozatomban annak a szellemi (és ezzel együtt földrajzi) útnak az egyes állomásait kívánom röviden áttekinteni, melyet a The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lordot (CSA) létrehozó vallási radikálisok 1971–1985 között bejártak. Ezen másfél évtized során a James Ellison által vezetett közösség egy, a társadalomtól elzárkózó, világvégeváró kicsiny fundamentalista keresztény kommunából egy tömeggyilkosságok elkövetését tervező, hatalmas fegyver-arsenált felhalmozó terrorszervezetté alakult át, mely más korabeli szélsőjobboldali csoportokkal (Aryan Nations, The Order) együttműködve az USA politikai rendszerének a destabilizálásán és egy faji háború kirobbantásán munkálkodott egy 1983–85 közötti mintegy másfél éves időszak folyamán. Ennek a transzformációnak meghatározó pillanata volt, amikor a CSA tagjai megismerkedtek a leegyszerűsítően a kereszténység fehér szupremácista interpretációjaként aposztrofált Christian Identity tanításaival, amelyek hatására a CSA néhány év elteltével a nyílt erőszak útjára lépett. (Az írás a 2024. április 18-án a Nyíregyházi Egyetemen megrendezett „Kimotozások” 3. interdiszciplináris konferencián elhangzott előadásom szövegén alapul.)

**FROM SAREPTA TO OKLAHOMA CITY: THE COVENANT,
THE SWORD, AND THE ARM OF THE LORD’S JOURNEY
TO TOTAL TERROR**

Abstract: In my paper I intend to briefly explore the various stages of the spiritual (and therefore geographical) journey that the religious radicals who created The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord (CSA) took between 1971 and 1985. During this decade and a half, the community led by James Ellison was transformed from a small fundamentalist Christian commune, isolated from society and waiting for the end of the world, into a terrorist organisation planning mass murders and amassing a huge arsenal of weapons, working in collaboration with other contemporary far-right groups (Aryan Nations, The Order) to destabilize the US political system and trigger a race war during a period of about a year and a half between 1983 and 1985. A defining moment in this transformation was when the members of the CSA were introduced to the teachings of Christian Identity, a religious ideology simplistically presented as a white supremacist interpretation of Christianity, which led the CSA to embark on a path of open violence after a few years later. (The paper is based on the text of my presentation

at the “Excursions”, third interdisciplinary conference held at the University of Nyíregyháza on 18 April 2024.)

SZERZŐI ADATOK

Dr. Szoboszlay György
főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
Történettudományi és Filozófia Intézet
szoboszlay.gyorgy@nye.hu

Szőke Dávid Sándor

A CSAVARGÁS ELLEN: AZ ORSZÁGÚT GYERMEKEI PROGRAM EMLÉKEZETE MARIELLA MEHR *KŐKORSZAK* ÉS *DASKIND* CÍMŰ REGÉNYEIBEN

Összefoglaló: Jelen tanulmány az Országút gyermekei által a nomád jénis közösségek ellen elkövetett kulturális népiirtást, annak történeti háttérét és következményeit, valamint a művészi és kulturális válaszok lehetőségeit kívánja ismertetni Mariella Mehr író *Kőkorszak* és *Daskind* című regényeiben. 1926 és 1970 között a vándorló életmód sikeres megfékezése és a svájci társadalom etnikai és „genetikai degeneráltaktól” való megtisztításának érdekében a Pro Juventute svájci szervezet által működtetett projekt keretein belül több mint 2000 gyermeket szakítottak el családjuktól. A gyermekeket pszichiátriai intézetekbe, nevelőotthonokba, börtönökbe vagy nevelőcsaládokhoz adták, szüleiket sterilizálták, s a családokat mentális és fizikai bántalmazásnak tették ki. A gyermekekről készült orvos- és neveléstani, valamint pszichológiai feljegyzéseket szigorúan titkosított aktákban őrizték. A tanulmány tárgyalni kívánja a feljegyzésekben fellelhető, intézményesített normaként rögzített diszkriminációt, amely dekonstruált formában köszön vissza a túlélő Mehr regényeiben. A dolgozat fő kérdései: Milyen művészi alternatívák alkalmazhatók a nyelvben őrzött diszkrimináció ellen, különös tekintettel a kisebbségekkel szembeni hatalmi diszkurzusra? Hogyan segíthetik Mehr regényei a jénisekkel szembeni bűncselekmények európai emlékezetkultúrába való beépítését?

AGAINST VAGRANCY: THE MEMORY OF THE “KINDER DER LANDSTRASSE” PROGRAMME IN MARIELLA MEHR’S NOVELS *STEINZEIT* (STONE AGE) AND *DASKIND*

Abstract: This paper will explore the cultural genocide perpetrated by the Kinder der Landstrasse (“Children of the Highway”) against nomadic Yeniche communities, its historical background and consequences, and the possibilities for artistic and cultural responses in the novels *Steinzeit* (Stone Age) and *Daskind* by the writer Mariella Mehr. Between 1926 and 1970, more than 2,000 children were separated from their families as part of a project run by the Swiss organisation Pro Juventute, in order to successfully curb the migratory lifestyle and purge Swiss society of ethnic and “genetic degenerates.” The children were placed in psychiatric institutions, foster homes, prisons or foster families, their parents were sterilised and the families were subjected to mental and physical abuse. Medical, educational and psychological records of children were kept in highly classified files. The study will discuss discrimination as an institutionalised norm that reappears in a deconstructed form in the survivor Mehr’s novels. The main questions of the paper are the following: What artistic alternatives can be used to counter discrimination perpetuated in language, especially with regard to the discourse of power against minorities? How can Mehr’s novels help to incorporate crimes against the Yeniche into European memory culture?

SZERZŐI ADATOK

Dr. Szőke Dávid Sándor
adjunktus
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
szoke.david@nye.hu

Tukacs Tamás

UTAZÁS A SOROK KÖZÖTT: SHAKESPEARE 75. SZONETT- JÉNEK ÚJ FORDÍTÁSÁRÓL

Összefoglaló: A tanulmány Fazekas Sándor irodalomtörténész, műfordító 2023-ban megjelent Shakespeare-szonettfordításai közül a talán leghíresebb, a 75. szonett magyar változatát elemzi és veti össze három másik fordítással: Szabó Lőrincével (1921/48), Csillag Tiboréval (1994) és Szabó T. Annáéval (2013). Minden műfordítónak legalább három követelményt, a tartalom, a forma és a stílus dimenzióját kell figyelembe venni, ebben a „koordinárendszerben” elhelyezni a fordítást. Szabó Lőrinc egyértelműen a stílus bajnoka. A 75. szonett az ő tolmácsolásában az egyik legszebben megfogalmazott. A formára és a tartalomra szinte kínosan ügyelő, évekig tartó gondos filológiai kutatómunkát végző Faze-

kas Sándor szonettfordításai tökéletes jambikus lejtésűek, igyekszik szinte szó szerint visszaadni az eredeti jelentést, ez viszont a stílus, az érthetőség rovására megy. Csillag Tibor a forma és a stílus tekintetében nagyjából-egészében elfogadható verset alkot, nála viszont a tartalmi hűség sérül. Talán egyedül Szabó T. Anna az, aki „egészséges” egyensúlyt tud fenntartani a fenti három követelmény között. A 75. szonett tolmácsolása az ő esetében pontosnak, de élőnek, szavalhatónak és szépnek hat egyszerre.

A JOURNEY BETWEEN THE LINES: A NEW TRANSLATION OF SHAKESPEARE’S SONNET 75

Abstract: The paper analyses and compares the Hungarian version of the Sonnet 75, perhaps the most famous one of Shakespeare’s, published in a collection by literary historian Sándor Fazekas in 2023, with three other translations. Every translator must take into account at least three requirements: the dimensions of content, form and style, and place the translation in this “coordinate system.” **Lőrinc Szabó is clearly a champion of style. Sonnet 75 is most beautifully rendered in his translation.** Sándor Fazekas’s rendition, who has been painstakingly attentive to form and content, and who has carried out careful philological research for years, is perfectly iambic in meter, and he tries to reproduce the original meaning almost word for word, but this is at the expense of style and clarity. Tibor Csillag’s translation is largely acceptable in form and style, but he is not faithful to the content. Anna Szabó T. is perhaps the only one who can maintain a “healthy” balance between the three requirements. Her interpretation of Sonnet 75 seems to be accurate, but alive, recitable and beautiful at the same time.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Tukacs Tamás
főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
tukacs.tamas@nye.hu

Vincze Tamás

INTERNÁTUSI LEÁNYNEVELÉS A DUALIZMUS IDEJÉN ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ÉVEKBEK: A KÖZÉPOSZTÁLY LÁNYAINAK ELSŐ KIMOZDULÁSI LEHETŐSÉGE A CSALÁDI KÖRBŐL

Összefoglaló: Tanulmányomban az egykori hazai leányinternátusok világát, nevelési elveit és a velük szemben támasztott társadalmi elvárásokat mutatom be, az elsődleges forrásokból – többnyire felsőbb leányiskolai értesítőkből – kiválasztott idézetek segítségével. 1875-ben nyílt meg az első hazai állami felsőbb leányiskola, ezt azután több ugyanilyen vidéki intézet létrehozása követte. Mivel a vidéki intézetek távoli kisvárosokban, nemzetiségi területeken nyíltak meg, többségük mellett hamarosan internátust is felállítottak. Ezekben az internátusokban a leendő úri feleség szerepére készítették fel a leánynövendékeket, nevelésük fontos elemét képezte a zongorajáték és az idegen nyelvű társalgás. A XX. század második évtizedének közepére a felsőbb leányiskolák internátusi nevelése anakronisztikussá és népszerűtlenné vált. A felgyorsuló nőemancipáció új nőideált alakított ki, és új pályákat nyitott meg a nők előtt. Az 1920-as, 30-as évek leányközépiskoláinak internátusaiban már egyszerűbb, puritánabb körülmények várták a lányokat, akik némileg életközelibb, praktikusabb nevelésben részesültek, mint az évtizedekkel korábbi leányinternátusok lakói. Néhány úri család esetében az internátus az utolsó reménységet jelentette arra, hogy rosszul nevelt lányukat megkegyelmezik, jól viselkedő hajadonná formálják. Nem feledkezhetünk el azokról a leányinternátusokról sem, ahol lelkészek vagy tanítók elárvult gyermekeit nevelték. Ezekben spártaibbabbak voltak ugyan a körülmények, de mégis az egyetlen menedéket jelentették az értelmiségi leányárvák számára, ezek az intézetek mentették meg őket a deklasszációdtól. Általában tanítónői vagy óvónői oklevélhez juttatták a hozzájuk került lányokat. Végül egészen sokszínűvé vált a leányinternátusok rendszere a két világháború közötti Magyarországon. De akár milyen korszerűvé is próbálták varázsolni ezeket az intézményeket, a társadalom jó része „szükséges rossznak” tekintette őket, mivel a család melegét, a szülői gondoskodást nem tudták pótolni.

BOARDING SCHOOL EDUCATION FOR GIRLS DURING THE DUAL MONARCHY AND THE YEARS FOLLOWING WORLD WAR I: THE FIRST OPPORTUNITY FOR MIDDLE-CLASS GIRLS TO STEP OUTSIDE THE FAMILY CIRCLE

Abstract: In my study, I explore the world of the first girls' boarding schools in Hungary, their educational principles, and the societal expectations placed upon them, using quotes selected from primary sources – mostly the bulletins of girls'

high schools. The first state girls' high school opened in 1875, followed by the establishment of several similar institutions in rural areas. Since these institutions were opened in remote small towns or ethnic minority regions, boarding schools were soon set up alongside most of them. These boarding schools prepared female students for the role of a future lady of the house; playing the piano and conversing in foreign languages were an important element of their education. By the mid-1910s, however, the boarding school education provided by girls' high schools had become outdated and unpopular. The accelerating women's emancipation movement introduced a new female ideal and opened up new career paths for women. In the boarding schools of the 1920s and 1930s, girls were offered simpler, more puritanical conditions and a somewhat more realistic and practical education than in the boarding schools of decades earlier. For some noble families, the boarding school represented a last hope to reform their poorly behaved daughters into well-mannered young women. We must also not forget those girls' boarding schools that took in the orphaned children of pastors or teachers. Although the conditions in these schools were more spartan, they provided the only refuge for orphaned intellectual girls, and protected them from being relegated to the lower classes. These institutions generally enabled the girls in their care to obtain teaching or kindergarten teacher qualifications. Ultimately, the system of girls' boarding schools in interwar Hungary became quite diverse. However, no matter how modern these institutions tried to be, much of society regarded them as a "necessary evil", because they could not replace the warmth of the family and parental care.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Vincze Tamás András
egyetemi docens
Nyíregyházi Egyetem
Alkalmazott Humántudományok Intézete
vincze.tamas@nye.hu

**„FOLYTON VÁRUNK VALAMIRE...” (EMIGRÁCIÓS
LÉTÉRTÉLMÉZÉSEK MÁRAI ILONA NAPLÓIBAN)**

Napjainkban sorra látnak napvilágot azok a kötetek, amelyek jeles írók magánéletét dokumentálják fotók, szövegek, kortársak visszaemlékezései alapján. Talán a mai kor elbulvárosodása is magyarázza a széles olvasói körben eddig ismeretlen, biográfiai vonatkozások (szerelmek, barátságok, külön szokások) iránti éhséget. Márai Sándorné Matzner Ilona terjedelmes naplójából készült válogatás, ezért is örvend közérdeklődésnek. A két vastos kiadvány lerövidítve is a mai könyvpiacra megjelenő könyvek legterjedelmesebbjei közé tartozik: a két kötet összesen 1682 oldal.¹

Márai Sándorné, Lola naplója több szempontból is érdekes, forrás értékű olvasmány. Először is azért, mert eddig ismeretlen oldalról világítja meg a kivételes tehetségű írásművész életét, kettőjük kapcsolatát, azokat a lelki és más természetű terheket, amelyekkel az emigráció során meg kellett küzdeniük. Márai is írt naplót, személyeset, melyet halála előtt megsemmisített és publikusát is², melyeknek személyes relevanciája kevésbé jelentős, inkább a mindennapi tapasztalatok nyomán írt esszék, általános érvényű elmélkedések.

Lola egész életében vezetett naplót, korábbi naplóit a háború előtt barátnőjére bízta, melyek elvesztek. Az 1948-ban történő emigrációjuk pillanatától 1979-ig írt naplói viszont hiánytalanul belekerültek abba a kéziratokat tartalmazó kofferbe, melynek tartalmát Márai maga válogatta össze hagyatékként, s melyet 1997 óta a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz.³ A két kötet a lelkiismeretes szerkesztés miatt nagy segítség a Márai életművet behatóbban megismerni akarók számára, hiszen a leírt eseményeket intertextuális viszonyba állítja Márai írásával, hivatkozva

¹ Márai Ilona *Betűbe zárva. Napló I. 1948–1964. Napló II. 1965–1979.* Budapest: Helikon. 2022. Sajtó alá rendezte, jegyzetek, utószó: Ötvös Anna.

² Márai Sándor *Ami a naplóból kimaradt 1949,* Vörösváry Kiadó. 1999. *Ami a naplóból kimaradt 1950–1951–1952.* Vörösváry Kiadó, 2001.

³ „A huszonkét doboznyi kéziratot, leveleit, dokumentumait és néhány személyes tárgyát az író csomagolta és dobozolta be San Diegóban halála előtt. Precízen és aprólékosan összerakott mindent, majd rábízta a teljes hagyatékgondozását barátjára és kiadójára, a Torontóban élő Vörösváry Istvánra és feleségére, Irénre.

Saját elhatározásából hagyta a hajóladában felesége Matzner Ilona, Lola (1899–1986) naplóit, amiből arra következtethetünk, hogy egyúttal hozzájárulását adta a naplók kutatásához és kiadásához is” (Ötvös Anna: Utószó. Márai Ilona *Betűbe zárva II.* kötet. Budapest: Helikon. 2022. 799. lap).

arra, hogy Márai hol és milyen módon írta le naplójában ugyanazt az eseményt. A Márai életrajz háttérinformációit ismerjük meg egy-egy mű keletkezésének folyamatába betekintve, megtudhatjuk a könyvek kiadásának körülményeit vagy azok visszhangjának szerzőre tett hatását.

Lola emigrációban írt naplója más okból is érdekes olvasmány. Egy érzékeny, gondolkodó, számos nyelvet kitérően beszélő, művelt, az európai kultúrában otthonosan mozgó, kozmopolita és magyar nézőpontot szintetizálni tudó autonóm egyéniség szemszögéből ismerhetjük meg az emigráns lét különböző tapasztalatait a mindennapok eseményeitől és nehézségeitől az olvasmányélményekig és egyéb kultúrélményekig. Nem csupán „szürke szolga egy zseni életében”, ahogy a Kaland című regényből idézve önmagát meghatározza (1974.V. 14, II. 460). A naplóból tudjuk, hogy Márai „áramadónak” nevezte feleségét.

Az alábbiakban megkísérlem a napló gondolati csomópontjait (témáit) összefoglalni releváns idézetek segítségével, amelyből megismerhető a Márai házaspár viszonya a világhoz az emigráns-lét körülményei között.

Az új helyzet

Mindenekelőtt az emigráció léthelyzetének a személyiségre gyakorolt hatásait próbálom árnyalni. A külföldi lét sem Márai, sem a felesége számára nem volt új állapot, hiszen Márai hosszabb időt töltött külföldön a *Kassai Napló* című napilap tudósítójaként Berlinben, Lola pedig hat évet élt Párizsban, mely időszakot élete legszebb korszakának érezte. Mégis más az a pillanat, amikor 1948. augusztus 31-én azzal az elhatározással indulnak Svájcba egy értelmiségi konferenciára, hogy valószínűleg hosszabb ideig vagy talán soha nem térnek vissza Magyarországra, noha ekkor még azt sem tudják, hogy hol fognak letelepedni. 1948. október 25-én megérkeznek Nápolyba, ahol Lola nagybátyja, Marton Lajos egy lakást biztosít számukra a Posillipo negyedben. 1948-tól 1952-ig Nápolyban éltek, mely időszakot Lola többször is egy hosszabb nyaralásként emleget, különösen a kitűnő klímát, a tengert és a gazdag épített örökséget élvezik. Mivel azonban a végleges olasz letelepedési engedélyt nem lehetett megszerezni, arra az elhatározásra jutnak, hogy amerikai bevándorlási vízumért folyamodnak, hogy végre valahol otthon lehessenek. Márai a *Föld, föld!... emlékezések* című művében indokolja meg önmaga számára, hogy miért hagyja el hazáját: képtelen megalkudni a kommunista rendszerrel, képtelen a meghasonlásra, önazonosságát feladva írni, s az a világ, melynek szerves része volt, megszűnt, sőt az új uralkodó osztály és ideológia ellenségesnek nyilvánította azt az osztályt, melyhez tartozott, melyiről írt,

s amelyik olvasóközönségét is jelentette zömmel⁴. Amikor a haza elhagyásáról a döntését meghozza Márai már 48 éves, befutott, ünnepezt író, aki sikereinek ellenére megy külföldre, és, ha nem is előlről kezd, de számos nehézség közepette folytatja írói pályáját. Az új helyzetre Lola így reflektál:

Ide jutottunk mi. Nem vagyunk kívánatos elemek Magyarországon, mert nem megyünk haza! Egy új „hazát” kell teremteni! Új olvasókat. Egy írónak kontaktust kell teremteni az olvasókkal! (Majdnem mint egy színésznek a publikummal.) Csak így lehet megint elkezdni „élni”, ami közben van, vegetálás (1949. III. 5. 53)⁵.

Az emigráns lét a tervezés lehetetlenségét is jelenti, a se kívül, se belül állapotát, melyben az író számára az alkotás jelenti az egyetlen lélektanilag biztos pontot:

Ő dolgozik. Néha elszomorodik, ha a „jövőre” gondol, megjíjed. Én nem nézek előre – a jelennek örülök. (...) Reggel a pesti rádió a márc. 15-ét egy orosz dallal kezdte (1949. II. 15. I. 54).

Gyakori, különösen az emigráció kezdeti szakaszában bejegyzett részletekben az önbiztatás, a kitartásra való sarkallás, a maguk mögött hagyott világ iránti fájdalmas érzés:

Pesten könyvnap – látom rajta, hogy fáj minden. Nem szabad komolyan venni. Olyan, mint egy rossz, fog változni. Legyen erőnk és időnk kívárni (1949.VI.2. I. 679).

Tíz év múltával sem változik az alapélmény, még akkor sem, ha közben események, sikerek, utazások és kultúrélélmények gazdagítják az életet:

Néha rossz érzés, mintha „kátyúba” jutottunk volna. Egy kényelmes és meleg, de mégis „kátyúba”. Méregdrágán lakunk, élünk. Folyton várunk valamire. Mennyi munkája, mennyi erőfeszítése, semmi eredmény. Az én „munkám” nem (erőfeszítés...). Mit csináljunk? Teljes tanácstalanság. Egyetlenegy emberünk nincs már, senki barát! (Barát is kivesző fogalom! Vagy mi vagyunk alkalmatlannok egy „közösségi” életre) (1958. III.25. I. 539).

Az emigráció első szakaszában kapcsolatrendszerükre jellemző, hogy bármerre mennek Európában vagy később Amerikában, számos rokonnal, jóbaráttal és ismerőssel találkoznak, tartják a kapcsolatot látogatások, vacsoraestek, más

⁴ Ez volt az idő, amikor megértették, hogy el kell mennem az országból –nemcsak azért kell elmenni, mert nem engednek szabadon írni, hanem elsősorban és még sokkal inkább azért, mert nem engednek szabadon hallgatni. (...) Ez a pillanat, amikor nem elég hallgatni, hanem minden következménnyel – nemcsak szavakkal, hanem cselekedettel – ki kell mondani a félreérthetetlen „nem”-et. Ez a pillanat, amikor el kell hagyni a fertőzött területet. Ez a „nem” nagyon súlyos szó: olyan áldozattal jár, amelyet senki nem követelhet mástól. (Föld, föld!...emlékezések Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó, 1991, (első kiadás 1972) (300).

⁵ A dátumot követő római szám a lapszám előtt a kötetre utal.

meghívások formájában vagy levelezések, telefonbeszélgetések során. Az idő haladtával azonban az idegenségérzés fokozódik, a régi kapcsolatok megkopnak, barátok, ismerősök meghalnak, a változó világgal már csupán az öregedés miatt is nehéz lépést tartani.

Nincs már igazi kapcsolatom senkivel. (...) (Lassan lemaradunk mindentől és mindenkitől!) A Time-olvasás még jobban elidegenít ettől a világtól. Kapcsolatok már csak a régiakkal vannak, akik már nincsenek ebben a világban (1971. III.3 II. 218)!

Az emigrációban minden, ami otthon rossz és dilettáns volt, folytatódik. Ritka egy igazi hangú tehetség, mint az Övé (1976.I.17. I. 5).

Az Amerikába történő áttelepülésük előtt fokozottan szükség van az önbiztatásra, hiszen, noha Európa valamennyi fontos országát és kultúráját behatóan ismerik, Amerika számukra is ismeretlen.

Könnyebben kell venni. Nemcsak a „haza” fogalom szűnt meg korunkban, de összemosódtak a földrészek (1952. II. 27. I. 226).

Aztán mindig kiderül, hogy hiába az önbiztatás, mégsem lehet könnyen venni a haza hiányát:

Csak az otthon, Magyarország érdekel, minden más kísérlet, stréberség, öngazolás és ármány (1960.III.4. I. 633).

Márainé és a Márai-művek

Márainé első olvasója és lelkes rajongója is férje írásművészetének. Titokban olvassa a készülő művek kéziratait és naplójában véleményt fogalmaz meg róluk. Különös hatást tesznek rá a Polgár vallomásai, melyben a saját sorsukkal, egy letűnt világgal szembesül.

Ő dolgozik a Polgár 3. kötetén. Csodálatos erő az alkotómunka (1949. III 20. I . 551).

A Polgár 3. kötetét olvasom munkája közben. Nem tudom abbahagyni. Ha ez sem kell a világnak, akkor megszűnt (egy időre!!) az irodalom (1949. III. 25. I. 56).

Befejezte a Polgár III.-at. Elolvastam, sirtam. Remekmű. Ennek meg kell jelenni magyarul. Ezt fordításban nem lehet visszaadni. (1949. IV.5. I. 58)

Együtt könyvtárba. Az Óceán partján szül.napom utóajándéka a könyvtárban a Polgár vallomásai 2. kötete. Leülés, egy ültömben elolvasom a 2. kötetet. Az „Életünket”. Elmondhatatlan megrendülés! mint egy „jelbeszéde” a Sorsnak! De mit jelent a „jel”? Hányszor volt, és hányszor nem értettük, csak sokkal később, legtöbbször később értettük meg az élet (sors?) jelbeszédeit! Életem egyik legkülönlegesebb élménye ez a könyvtár du. (1958.VII. 14 . I. 558).

Az otthoni események fájó nosztalgiát generálnak, különösen a könyvnap, egy-egy rádióhír vagy egy ismerős halálhíre.

Márai Lola jó pszichológusként állapítja meg, hogy *az emigráció az érzékenységet is fokozza* (1949. VIII.4. I. 77). Többször történik utalás a naplóban arra, hogy Márai sír, vagy mindketten sírnak. Ez az introspektív, önelemző attitűd is jellemzője a szövegnek. A naplóban számtalanszor feltűnik Márai lelkierejének a csodálata, aki képes letargiáján erőt venni és “szépségeket” alkotni, olvasóközönség hiányában is. Az erő fenntartásához hozzájárul az alkohol is, a rendszeresen elfogyasztott három-négy palack vörösbor, amit Lola aggódva figyel, de ugyanakkor megértően fogad el.

Hangulatai, elkeseredése időnként kitör: Megértem. Egyszer mégis sikerül valami, akkor neki is jobb lesz. „Szegény hazánkból” meg kell gyógyulni! Eltenni valahová, mint a gyerekkort. Átnevelni magunkat világpolgárokká, európaiakká (1949. IX. 30. I. 90).

Korunkban az írás a valódi (amit ő csinál, és nem a tömeg-kontármunka), nagyobb hősiesség, mint a keresztes vitézek vállalkozása régen (1949.VIII. 30. I. 83)! *A varázsos bűvölet van benne, az isteni és emberi csodálatos keveréke. Akinek még köze van a „betűhöz”, megszedülhet ennyi szépségtől* (1951 I.19. I. 167).

Márainé gyakran kíváncsi arra is, hogy vajon milyen lesz a mű fordításban, veszít-e szépségéből, a külföldi olvasóközönség érteni és értékelni fogja-e? A németre, franciára, angolra lefordított Márai műveket is elolvassa, ítéletet fogalmaz meg a fordításról.

Begengung in Bolzano. Még így németül is remekmű, az örök könyv... (1953.I.21. I. 279).

Befejezte Telegonos első részét! Végre megint a régi. Mintha egy transzból lépett volna ki a valóságba. Telegonos gyönyörű, földöntúli valóság és tündéri (1950. VIII. 12. I. 140).

Telegonos második része. Gyönyörű, „tündéri”, a szó „tündéri” értelmében. Ha ez így magyarul megjelenhetne otthon! Milyen lesz fordításban? Nem veszíti-e el varázsos bűvöletét (1950. VIII. 12. I 140)?

A *Halotti Beszéd* valahányszor megjelenik nyomtatásban, vagy elhangzik a rádióban, mély érzelmeket vált ki Lolából még évtizedek múltán is.

Az Amerikai Ember első lapján a Halotti Beszéd, gyönyörű kommentárral róla. Ez is jólesik a szennylapok mocskolódásai után (1951. XI. 9. I. 209).

(...) gramofonjátszón a karácsonyi ajándéklemmez, a Levél Ithakába és a Halotti beszéd, elég rossz hang és hangsúlyozás. Így is megrendítő, a Halotti Beszéd biztos az örök magyar vers, ami úgy marad meg, mint a Himnusz (1953. I.5. 277).

A Halotti Beszéd az emigráció Himnusza (1953. I. 312) – jegyzi meg 1953-ban, de az évtizedek során újra és újra megrendül, amikor hallja vagy olvassa: ez a költemény az emigráció-lét leglíraibb értelmezése.

Halotti beszéd: ...amikor olvasom, könnyes lesz a szemem. Ez majd egyszer az emigráció himnusza lesz, a gyerekek iskolában fogják tanulni, akkor mi már nem leszünk (1969 IX. 2. II. 123)!

A nápolyi élmények ihlették a San Gennaro vére című regényt, melynek első olvasója és kritikusa szintén Lola.

San Gennaro. Kétszer kell elolvasni, hogy képet kapjak róla. Először túl sok személyes emlék, nehéz tárgyilagosan figyelni az Egészre. Másodszor nyugodtan lehet olvasni, kikapcsolva az emlékeket és az „én”-t. Elmondhatatlanul gyönyörű, érdekes és megrázó. Ha a halotti beszéd az emigráció himnusza lett, ez valahogy az emigráció balladája, regénye lehet! Hogy tudta ezt így megírni? Ehhez az ő ereje, zsenialitása és Tehetsége kell!!! (1954. IX.21. I. 357).

Amerikából Európába visszalátogatva tapasztalják meg, hogy igazi otthonuk mégis Európa, különösképpen nyugat Európa, ami képes a hatvanas években az első világháború előtti “boldog békeidők” hangulatát visszahozni.

Talán ezért olyan jó Svájcban és itt Zürichben, mert mi régi európaiak úgy érezzük, mint 1914 előtt otthon. A mély béke (1963. IV.29. I. 778).

Badenben, az Amerikába történő visszautazás előtt a Kassa iránti nosztalgia erősödik újra:

Olyan kicsi, olyan elérhető, olyan békebeli, 1914 előtti Kassa ez a Baden. Csomagolás és bőgés. Miért kell folyton bőgni neki is? Szokatlan tünet. (...) Talán otthon voltunk, újra Kassán (1963. V.25. I. 784).

Az író, az írásmű, a haza és az anyanyelv, a fordítás és külföld viszonyáról fejezetzáró idézetként álljon itt Márai Ilona következő bejegyzése, amely a szerző értékvilágának számos elemét ötvözi: a férje tehetsége iránti lelkesedését, biztos értékítéletét, a házaspár magyar kultúrához és nyelvhez való kötődését, minden kozmopolitizmusuk ellenére, az anyanyelv és fordítás viszonyát, s végül az elkeseredettség mögött rejlő örök optimizmust, mint a lelki egyensúly megőrzésének zálogát:

Hiba írja a remekműveket. Minden sora remekmű! Ha egyszer Magyarország lesz, akkor megint Ő lesz. Addig valahogy meg kell élni, és belső békével és harmóniával egyensúlyt tartani. Magyar író nem lehet amerikai író is! (hiába fordítják le német, spanyol, olaszra. Soha nem lesz német, spanyol vagy olasz író!) Haza nélkül nincs magyar író. De egyszer ez is eljön. Talán nem is sokára (1954. X. 2. I. 361).

A belső egyensúly megtartásának fontosságáról és a megtartás nehézségéről gyakran ír Matzner Ilona. Az évek múltával egyre több energiát emészt fel a változó körülményekhez való alkalmazkodás, az irodalmi életnek és anyanyelv hiányának a kompenzálása, ami csupán a saját energiából vagy az egymás iránt táplált energiákból lehetséges.

Amerika „más”. Itt minden „más”: Márai Ilona Amerika-képe

1948-tól 1952-ig Máraiék Nápolyban éltek, mely időszakot Lola többször is egy hosszabb nyaralásként emleget. Mivel azonban a végleges olasz letelepedési

engedélyt nem lehetett könnyen megszerezni, arra az elhatározásra jutnak, hogy amerikai bevándorlási vízumért folyamodnak, remélve, hogy megélhetésük könnyebb lesz az Újvilágban.

Máraiék 1952. február 23-án jegyet váltanak a Constitution nevű hajóra és 1952. április 21-én megérkeznek New Yorkba.

Hosszas tusakodás után Buzettinél hajójegy-rezerválás apr. 12-re a „Constitution”-ra. Sírások, izgalmak, egymás nyugtatása. Jegyvétel után egy kis megnyugvás, beletörődés (1952. II. 23. I. 226). Majd néhány nappal később: *...Félek Amerikától, nagyon leromlottam fizikailag az utolsó két évben. Hamarabb kellett volna indulni. Ő is változó érzésekkel küszködik (1952. II. 27. I. 226).*

1957-ben a házaspár megkapja az amerikai állampolgárságot, s az amerikai útleveél lehetővé tette számukra az Európába való visszatérést, amely egy kilenc hónapos körútban valósult meg. Magyarországra nem látogatnak haza. 1967-ben, amikor Lola nagybátyja meghal, megöröklik annak salernói lakását, és úgy döntenek, hogy visszaköltöznek Salernóba. Az ott eltöltött újabb tizenkét évről, a salernói szomszédokról, a délolaszországi élet hektikus, kiszámíthatatlan mindennapjairól számos érdekes bejegyzést olvashatunk a naplóban. Itt azonban inkább az amerikai tartózkodásuk idejéből származó megjegyzéseit ismertetném, annál is inkább, mert 1979-ben eladják a salernói lakásukat, és újra visszaköltöznek Amerikába, ezúttal San Diegóba. Az utolsót, a Kaliforniai életszakaszt, az aggkort, az ekkor már 80 éves Lola, nem dokumentálja.

A házaspár Amerikához kötődő érzései mindvégig ambivalensek maradnak. Egyrészt, Amerika tisztességes megélhetést, kényelmet biztosít, de minden előnye ellenére is idegen marad. Amerika a szabadság földje, de a kulturálatlanságé is. Amerikához alkalmazkodni mindvégig tudatos tevékenység.

Az hajóutat Nápolytól New Yorkig Márai is leírja naplójában, de férjével ellentétben Márainé nem az utazás alatt felmerülő gondolatait írja le, hanem sokkal inkább a hajóút mindennapjait örökíti meg, így képet kaphatunk arról, hogyan szórakoztatják a gyerekeket és a felnőtteket az út ideje alatt, milyen ételek közül lehet választani, hogyan zajlik az ellenőrzési folyamat Ellis Islanden.

Amerikában nevelt fiúkat, Jánost iskolába íratják, s Lola leírja az első napot az iskolában, ahol Mrs. Horowitz, a „szimpatikus, kis csúnya, rég bevándorolt” tanítónő felelteti a szülőket és a gyerekeket az amerikai zászlóra, ami egyszerre komikus és kellemes érzés is. Közben megszólal a vészcsengő, légvédelmi gyakorlatot jelezve. A hidegháború jelei a mindennapokban egy második világháborút megélt európai számára más élményeket asszociál, mint egy átlagamerikai számára. Amerika a Mccarthyizmus éveit éli, a közéletet a bolsevizmustól és a szovjet atomtámadástól való félelem hiszterizálja, amikor az iskolákban és munkahelyeken rendszeresen tartanak légvédelmi riadókat, állásaitól megfosztják a kommunista szimpatizánsokat.

Amerikai kétféle van: rég bevándorolt és új bevándorolt. Rövid tanítás után vézscsengő: légvédelmi gyakorlat! Különös, meglepő érzés! Rég elfelejtett veszélyek felidézése (1952. IX. 15).

A McCarthy-korszak bizalmatlansága körvonalazódik az állampolgárság megszerzése időszakában is. Az állampolgárságért folyamodókat, kivált, ha azok a keleti blokkból jöttek, a legkülönbözőbb módszerekkel világítják át. Rendszeresen citálják az FBI-hoz a házaspárt együtt, és külön-külön is. Érthetetlen kérdéseket tesznek fel, Márainénak például férje szexuális szokásairól is, mint később kiderül, azért, mert Márait egy jóakarója mint homoszexuálist jelentette fel az FBI-nál.

DU. váratlan vendég, az FBI embere, két órát ült Nála, mindent akart tudni a gyerekről és rólunk, a vasfüggöny mögötti családról, enyémről is! (...) Micsoda világban élünk! A „kopók” mindenütt az ember nyomában, még a „szabad” világban is. Ez így megy 1914 óta. Nem jó érzés (1961. II. 27. I. 678).

Máraiék televízión követik a világeseményeket, melyekre Márainé a naplójában is reflektál. Követi Eisenhower beiktatási ceremóniáját (1953 I. 2-án), Nixon és Kennedy elnökjelölti vitáját (1960. XI.7-én), a holdrészállást (1969. V. 25-én), megemlékezik Kennedy meggyilkolásáról (1963. XI. 27-én), Eisenhower haláláról (1969. III. 29.), akinek nevével „egy darab amerikai életük” összekapcsolódott- írja, Goldwater megszavazásáról és Muhammad Ali és Joe Frazier (1971. III. 8.), a „két vadállat »gladiátor« verekedéséről”.

Eisenhower elnök beiktatási ceremóniájának megtekintése után megjegyzi, hogy az békebeli és egzotikus is volt egyszerre.

A beiktatás!(...) De. 11-től du. 5-ig a televíziónál! Csodálatos intézmény. A szobából nézni Washington, Eisenhowert, az előkészületeket, az esküt, a vég nélküli felvonulást, a „parádát” a cirkuszi produkciókat, elefántot, „rég Amerikát” kosztümökben, Eisenh. életét élőképekben felvonulva, lasszóvető cowboyokat. (Az elnökre is rádobták lasszójukat). Közvetlenség, cirkusz, és valami az imperialista országok, királyságok utánzásából. (...) Este 11-től továbbnézés, Washingtonban a bál. Óriási teremben unatkozó tömegmozgás, frakk és estélyi ruhák. Tömegbál. Békebeli és egzotikus számunkra (1953. I.20. I. 278).

A „békebeli és egzotikus” egyszerre jelzi a már fennebb is említett kettőséget, a vonzás és taszítás szimultán élményét.

A Márai házaspár Amerikában is utazik, Concordban meglátogatja a Thoreau- múzeumot és Thoreau sírját, Salembe a boszorkányok házát, a legrégebbi Amerikát” (1971. V.10. II. 231), a Hawthorne hétormú házát a tengerparton, s megjegyzi, hogy a tengernek más színe van, mint Salernóban. Máskor, viszont, a Staten Islandra történő hajóúton a tengerszag Capri emlékét idézi (1953. V. 17. I. 296).

1955-ben Lola, életkorából letagadva tizennégy évet, a Stern áruházban vállalt munkát, hogy jövedelmével kiegészítse a családi költségvetést, s

társadalombiztosítást szerezzen önmaga és családtagjai számára. Részmunkaidőben dolgozott az áruház különböző osztályain, legtöbbször az ajándék és a porcelánosztályon. Munkahelyén alkalma adódott arra, hogy az amerikaiak szélesebb rétegeit megismerhesse, munkatársként és ügyfélként is. Naplójában számos kritikus bejegyzéssel illeti a munkatársait és vevőit, különösen ellen-szenvesek számára a feketék. Munkáját gyakran „állatkert” munkának nevezi, munkatársait állatoknak:

Ez az „állatkert-munka néha szórakoztató, néha bosszantó (1961. III. 9 I. 679) jegyzi meg, rácsodálkozik a sokféle vevőre, akik közül egyik kitömött tigrist keres a még meg nem született gyereke számára, másik pedig fiúbabát önmagának.

Másutt az amerikai munkatempó és mentalitás ellen fakad ki, és sommásan fogalmazza meg érzelmeit a műveletlen tömegről:

Utálok az egész „cseléd”-népséget (1958.IX. 9. I. 564).

...fekete piszmog egy nővel (mint egy betanított állat).(...) Evvel a mentalitással, evvel a munkatempóval csak veszíteni lehet (1961. IX.21. I. 702).

A négerek elszaporodtak, és aggasztóan agresszívek és izgatottak! Talán a hőség is? Talán heccelik őket? Mégis jobb lenne „fehérebb” vidékekre költözni (1963. VII. 25 I. 801).

A tolerancia próbaköve a másság megértése és elfogadása. Értetlenül csodálkozik rá a halottak napi maskarákra a Halloween-ünnepen, s nem tudja eldönteni, hogy hol húzódik a másság elfogadásának a határa.

Előadások a nov. 1-ji „maskaradéra, förtelmes „kosztümök”, halálcsontváz-maszkok, kedvenc figura ördög, clown. Mint nálunk farsang és Mikulás egy napon: Halottak napján! Örültek ezek, vagy csak „mások” (1958.X. 30. 571)?

A nemzetiségi hovatartozást még a New York-i metró zsúfoltságában is megismeri az érzékeny lélek. Márainé a következő eseményt írja le:

Furcsa „kaland” a subwayen: hazajövet állás a zsúfolt kocsiban. Egy nő feláll, ezt mondja: „Asszonyom, üljön le! Biztosan most érkezett ide! „Honnan tudta, hogy magyar vagyok? „A kabát belső gombolása, a szövete! És úgy mindenben látszik!” Ő is négy éve van itt, én is, megszagolta rajtam a magyart (1955. I. 30. I. 483).

Amerikai kultúréményekről is megemlékezik a napló:

Du. kettesben moziban. Amerikai Elektra filmen. Érdekes, szép, jó film, jó játék. O’Neill ma a legnagyobb közöttük odaát. Ki is szolgálják. Milyen könnyű, ha a tehetség egy nagy nemzetbe születik belé (1948. XII.4. I. 98)! Az idézetből kihallatszik az önsajnálát: hiába tehetséges a művész, ha kis nemzet nyelvén ír.

Ritka eseménynek számít az, amikor a Márai házaspár magyar közösségben megjelenik. Márai az író-olvasó találkozókra szóló meghívást következetesen visszautasította, véleménye szerint a regényeknek kell helyette beszélniük, s nem neki a saját regényeiről. Egy ritka alkalommal mégis elmennek egy magyar színházi előadásra, valószínű azért, mert Jávor Pál, a darab szereplője, régi jó

barátjuk volt, vacsoravendégként is megjelent Máraiéknál New Yorkban. Lola az eseményről így számol be:

Este színházban kettesben. Küldtek jegyet, magyarul Liliom. – Molnár örökbecsű darabja. Egy iskolateremben 93-as u.-n. Bárdos rendezte, Jávor játszotta, kitűnő előadás, jó színésznők, mindenki meghatva, mi is. Mellettünk ül első sorban Barna, Kovács Menyhérték, messziről Zilahyék, sok ismerős arc, sok-sok magyar. Magyar Nemzeti Színház előadás. Megfeledkezés Amerikáról, New Yorkról, angol nyelvről. Gyönyörű este volt (1954. XI. 21. I. 368).

Az otthon emléke

Máraiék nem csupán az irodalmi élet és az anyanyelv hiánya miatt szenvednek, de a szülőföld tájai is hiányoznak. Egy-egy élmény vagy táj gyakran idézi az otthoni élményeket és tájakat:

A Vezív és Caprinak csak a hegyorma látszik, mint a Tátra-csúcsok a felhők felett (1949. III. 26. I. 82).

Mit kérek megint? Már csak egyet: hogy hazamehessünk. Megint otthon lehesünk ez után a nagy kaland után. Talán nem is az otthon után sóvárgom – a biztonság, a gondtalanság után, amit régen az otthon adott (1949. XII. 16. I. 101).

Gyönyörű őszi ökörnyálás napsütés, a parkon át reggel 10-kor. Honvágy Kassa után! A házak, az utcák, a kövek, a temető, a Csermely! Gyalázat, hogy mi lett a világból! Nem lehet odamenni, ahová akarna az ember! Börtön lett a világ itt is, ott is! Megérett a pusztulásra (1958 IX. 25. I. 566).

Lajos, a Nápolyban majd Salernóban élő nagybácsi, az egyetlen közeli rokon, aki ismeri Lola felmenőit, ő jelenti a személyes kapcsolatot a már elhunyt vagy még élő rokonokkal, az ő gesztusai emlékeztetnek az ősökre:

Lajossal egyszerre megtelik a ház. Elhozza a régi Kassát, Nagymamát és a többieket. (Milyen messze kerültem tőlük!) Nekünk már minden életforma idegen. Be vagyunk zárva a betűbe, az írásba, ebbe a mindent kizáró magányos műfajba! Minden más már idegen számomra. Az írás életmód! Ezt a kívülállóknak soha nem érthetik meg (1949. II. 23. I).

Lola minden egyes évben következetesen megemlékezik szülei születésnapjáról, házasságkötésüknek évéről, öccse tragikus haláláról, (melynek körülményeit és azt, ahogyan a család ennek hírért vette, egyik alkalommal le is írja), apja Auschwitzba történő deportálásának napjáról, gyermeke, Kristóf születéséről és halálának napjáról. Bárhol is él, lehetőleg elmegy valamelyik közeli katolikus templomba és gyertyát gyújt emlékükre.

A világ eseményei a médiumokban

A bejegyzésekből képet alkothatunk arról, hogy a Márai házaspár milyen világeseményekről értesült, azokat hogyan kommentálta, mit tartott Márainé érdekesnek arról, hogy naplójában is megemlítsse.

Eichmann-per borzalmi a televízióban, kettészakadt világ? Oroszok: annak idején: „hands off from Hungary”, amerikaiak most: „Hands off from Cuba”, és minden megy tovább. (1961. IV. 21. I. 683).

A holdraszállásokat végig nagy lelkesedéssel követi Márainé.

Az asztronauták a Holdon sétálnak. Mi a szobából „látjuk”. Nehéz megérteni (1972).

A rádióban és a sajtóban követik az otthoni irodalmi eseményeket, a bulváros szenzációk is figyelemre méltóak, kiváltképpen akkor, ha valamilyen magyar vonatkozása van az eseménynek:

Szt. Péter templomban Michelangelo Pietáját egy örült kalapáccsal megcsonkította! Egyik karját leütötte, szemét, orrát megsértette! Elképzелhetetlen barbárság. Egy (nyilván örült!) ausztrál-magyar származású, Tóth László (...) Szégyenérzet, hogy éppen egy „magyar” származású örült csinálta a világ egyik legszebb műkincsének elrondítását (1972. V.2. II. 299).

Levél ismeretlen olvasótól, beküldi a pesti könyvtárból kihozott Joseph Conrad-könyv címlapjának fotókópiáját, amin „ex-libris Márai Sándor” van. A jogos felháborodás és jóleső, elismerő levél (tisztelet, becsület) (1972.X.13.II. 324).

Közvetlenül a háború után lelkesednek az Európa-mozgalom iránt, Olaszországból követik az Atlanti Pact eseményeit:

Atlanti Pact közvetítése Washingtonból. Csodálatos élmény. Talán még megélünk egy Európai Egyesült Államokat (1949 IV.4. I. 58).

Posta Párizsból Radvánszkytól: bekapcsolódunk-e aktívan az Európa-mozgalomba? Igen! Az egyetlen, amit érdemes csinálni. Egyesült Európát! Megszüntetni a vámhatárokat, egységes pénzt. Hány év előtt írtam ezt le a naplómba? Húsz év előtt? A nyelvet lehet ápolni nemzeti sovinizmus nélkül és európai öntudatra nevelni egy nemzedéket! Szép lenne megélni (1949. VI. 20. I. 69)!

Rajk-per tárgyalás a pesti rádióból. Hátborzongató kabaré (1949. IX. 16. I. 88).

Újságban: Herczeg Ferenc meghalt. Csak 87 éves volt. Valami mély, megilletődött sajnálat. *Valaki megint a régi világból tűnt el (1950. IX. 14. I. 144).*

Este a párizsi és amerikai magyar rádió parentálja Bajor Gizit és férjét. Öngyilkosok lettek. Mi történt velük? Az emigráció megbocsátott Gizinek és mártírnak deklarálta (1951 II. 14. I. 161).

Meghalt Gide (1951. II. 19. I. 170).

Este bement a rádió, meghalt az angol király. Reggel a Mattinóban hoszsan elolvastam életrajzát, és könnyezek. Miért? Miért érint oly közel? Annyira emlékeztet valakire? Vagy a légkör, ami körülötte van, olyan ismerős? Vagy az élő tradíciók hatnak meg, ami sehol másutt, mint Angliában! II. Erzsébet fiatal, 26 éves királynő, aki továbbviszi a rendíthetetlen tradíciókat. (Ki tudja valóban rendíthetetlenek-e?) (...) Fenyő Miksa telefonált, melegedni jött Rómába, és itt didereg (1952 II. 7. I 224).

Molnár Ferenc meghalt. Részvét és nagy csalódás. Miért? Miért nem találkozhatunk ott? Ő benne volt az amerikai programomban (1952. IV. 1. I. 230).

Churchill kapta a Nobel-díjat, az irodalmit!!! Minden tisztelem mellett Churchill személye és tehetsége iránt, ez az „irodalmi” díj megszűnése, lezülése. Ideges, izgatott, nyugtalan Ő is. Nem csodálkozom. Imádkozás az „egyensúlyban maradásért”(1953. X.14. I. 313).

Meghalt Somló József! Az Operaház búcsúztatta, Faragó Ödön beszélt a sírjánál. Visszajön Kassa, a Színház, Somló és Smidt Stanzi. (Se Stanzi, se lánya neve nincs megemlítve, elpusztultak, vagy elmentek...? Az énekóráim, a kassai ház, az ifjúság...) (1954. VI. 12. I. 339).

Tévedni emberi, Rajkot ártatlanul akasztották fel, bocsánatot kérnek! Micsoda korban élünk, amikor mindent lehet (1956. II. 29. I. 435).

Este 11 órás hírek, néhány perccel előbb: meghalt a Pápa (1958.X. 8. I. 568).

Paszternaknak, az Oroszorsz. élő „kommunistaellenes” író kapta a Nobel-díjat! Ezt nem lehet ép ésszel felfogni.! Ha maga Tolsztoj szállna alá a mennyekből, és „itt” élne, akkor sem lehet a kom.-nak adni a Nobel-díjat (1958. X. 23. I. 570).

Camus kapta a Nobel-díjat. Fülembe cseng Váry szava: „Márai úr, legalább belgának született volna!” Valóban magyarnak születni nem könnyű sors! Még „zsidónak” is jobb, mert egy cinkos összetartás van közöttük! Magyarok közt csak széthúzás van! A Nobel-díjat sem nekünk találták fel! Részemről nagyobb szomorúság, mint részéről (1957.X17. I. 520)!

Európa messze van! (Ha még egyáltalán van) (1958.X.17. I. 569).

Rádióhírek minden órában, Krushchev közeli látogatása és „flexible tactic” szándékai. Mit jelenthet a flexible tactic? Seggbe rugdosás közben mosolyognak egymásra? Vagy ügyesen félreugranak (1959. IX. 3. I. 608).

Oroszok kilőttek egy holdrakétát? (Krusch. atyó érkezésének tiszteletére) (1959.IX. 12. I. 610).

Megint két kutya kering a világűrben (1960. VIII. 21. I. 656).

Ma temetik a pápát. Halálában rokonszenvesebb lett János pápa. (XXIII. János pápa, 1963.június 3-án hunyt el (1963. VI.6. I. 788).

Rádióhallgatás. Szolzszenyicin? Párizsban megjelent könyvéről visszhangzik a rádió. Ilyen könyvnek még nem csináltak! (Mi lehet mögötte?) (1974.I.4. II. 430).

„Szolzseny. itt, Szolz. ott”, mennyit keres, hány milliója van, mennyit fog keresni (1974 II. 26 II. 443)?

Még mindig Szolzsenyicinről harsog a világ. Mutatják Böll házában, nagy, sötét, kerek szakállával (anélkül emberi, sőt rokonszenves arca lenne! ...) Ma érte jön svájci ügyvédje, vonaton viszi Zürichbe! Még nem tudják, hol fog megtelepedni? Amerika állampolgárságot ajánlott fel neki! Anyagi gondjai nem lesznek, állapítja meg a rádió. (Nobel-díj, a bestseller Gulag.) Érdekes jelenség (1974. II. 15. II. 439).

Szolzsény. Zürichben ügyvédje vendége, még nem döntött, hol fog letelepedni. Valószínűleg Svájcban! Párizsi kiadója is meglátogatta! „Párizsban nem” mondta! Zavarja, hogy riporterek folyton nyomában vannak! Ilyen reklámot író életében (se halálában) még nem kapott (1974. II. 17. II. 440)!

Hírek: Szolzsenyicin (barbone), csak borotválná le a szakállát, megkapta a svájci letelepedési engedélyt a szokásos 3 hónap helyett! Megértem. Az anyagi gondatlanság is hozzájárul! Nem fog az állam terhére lenni! (Svájcban fontos szempont!) (1974. II. 18. II. 440.).

Valami „ripacs” dolog alakul a személye körül. Mindenütt barátai vannak! (Nekünk miért nincsenek sehol?!) (1974.II. 23. II. 441).

Még mindig Szolzsenyicin. Újabb 50 oldalas levelet hoznak nyilvánosságra, amit az orosz kormánynak írt, nem kapott választ! Új rendszer alapítását sürgeti. (Mi ez? Író? Politikus? Népfelszabadító?!) Meg kell várni a végét a „show-nak (1974.III.2. II. 444).

A fentebbi idézetek is ékesen bizonyítják, hogy valamennyi politikai és irodalmi világeseményre reflektál Márai Ilona naplója, különösen izgatja Szolzsenyicin visszhangja a világban. Érzékenyen érinti minden évben az irodalmi Nobel-díj odaítélése, s ugyan soha nem fogalmazza meg, de a naplóból kiérezhetjük, hogy Márainé férje munkásságát is Nobel-díjra érdemesnek tartotta, s ezért minden díjátadót fájdalmas rezignációval követ. Márai Sándor naplójában is viszonylag hosszan értekezik a Nobel-díj természetéről, s szintén tőle tudjuk, hogy nem hivatalos körökben szóba került a neve a jelöltségre.⁶

⁶ Azt hiszem én nem érdemlem meg a Nobel-díjat; s ezt nem valamilyen selypegő, hamis szemérem mondatja velem, hanem a meggyőződés. (...) Igaz, a Nobel-díj inkább intézmény, mint érdem szerinti jutalom; a tudományos díjakat még egyének kapják, de az irodalmi és béke-díjat inkább nemzetek... Megkapták elsőrendű írók, aztán Sinclair Lewis, aki ponyvairó, s három év előtt egy chilei költő, akiről sem azelőtt, sem azután nem hallott senki; megkapta Grazia Delledda... s aztán Gide, Eliot, Mann. Mint minden ez is nagyon összetett tünemény. Van benne politika. Svédország így egyensúlyozza érdekeit a világban. – A magyar irodalommal méltánytalanság történt, amikor az elmúlt évtizedben két író – Babits és Móricz –, nem kapta meg a Nobel-díjat, vagy legalább az egyik közülük... s a magyar irodalommal méltánytalanság történik a jövőben, ha egy magyar író nem kapja meg, de ez most már nehezebb kérdés (...) Ami a Naplóból kimaradt 1949. Vörösváry Publishing 1999. (209–210).

A napló természetesen számos, inkább magánjellegű információt is őriz: betegségekről, álmokról, előérzetekről számol be, részletezi a naponta elvégzett házimunkát, a rutinfeladatokat, „a napi élet hulladékait” (1963.VIII.7. I. 801); Márai Sándor hullámzó kedélyállapotát, alkalmankénti modortalanságait, féltékenységi jeleneteit.

Külön tanulmányt érdemel a napló nyelvezete, mely a társalgási stílus sajátos változatát képviseli. A fentebbiekben azonban a Márainé Matzner Lola emigrációs létértelmezéséhez válogattam jellemző gondolatokat, a személyes sorsban visszhangra találó kultúr- és politikai eseményekből szemeztem, melyek az eltelt évtizedek nyomán történelmi értékű eseményekké váltak. A napló tehát a második világháborút követő közel négy évtized, a hidegháború, személyes megélését tükrözi egy különleges tehetségű író oldalán, egy különleges léthelyzetben, az emigrációban.

FELHASZNÁLT FORRÁS

Márai Ilona 2022. Betűbe zárva. Napló I. 1948-1964. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel, utószóval ellátta Ötvös Anna. Budapest: Helikon Kiadó.

Márai Ilona 2022. Betűbe zárva. Napló II. 1965-1979. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel, utószóval ellátta Ötvös Anna. Budapest: Helikon Kiadó.

Borbíró Aletta

**„NYÍREGYHÁZA FÉSZEK VOLT; MAGYARORSZÁG EGY BUTA
RAGADOZÓ”: UTAZÁS MINT POKOLJÁRÁS VERES ATTILA
A KAPCSOLATTARTÁSRA KIJELÖLT SZEMÉLY CÍMŰ
NOVELLÁJÁBAN**

A valóság helyreállítása: autofikció és a kötetkonceptió

Az életrajzi kötetek egyre nagyobb mértékben vannak jelen a könyvespiacon, a kortárs irodalmi közegben pedig nem csupán a(z auto)biográfia felerősödése figyelhető meg, hanem éppen a posztmodern nagy narratívákkal és abszolút igazsággal szembeni bizalmatlanságában gyökerezik az autofikciók számának növekedése. Balajthy Ágnes szerint a posztmodernnel szemben a metamodern autofikciók a „szubjektum szituatív, relacionális jellegét, valamint a megtestesülés tapasztalatának megkerülhetlenségét nyomatékosítják” (Balajthy 2022: 101). Balajthy olvasásmódként tekint az autofikcióra, „mely többek között a nyilvános és privát szféra határainak jelenleg érzékelhető el- és egymásba csúszására vezethető vissza, s melyet a szubjektumkonstrukciók törekenységéről való tudás és a zsigerekig ható személyesség iránti vágy paradox dinamikája határoz meg” (Balajthy 2022: 101). A legtöbb olvasó Bereményi Gézára, Nádas Péterre, Bartók Imrére vagy Kemény Lillire gondol, ha magyar szerzők autofikcióiról van szó, viszont a hazai fantasztikus irodalomban Veres Attila *A valóság helyreállítása* című kötete is ehhez a tendenciához kapcsolódik.

Az autofikció kettős paktumot hoz létre, önéletrajzit és fikciósat, így az olvasásmódot ezek kombinációja (vagyis egyszerre érvényesülés a két kód), illetve a kettő közti ingadozás jellemzi (Effe és Lawlor 2022: 1). Az önéletrajzírok az emlékezés által teremtik meg írott énjüket, és a folyamat az én összeillesztésének eszközévé válik (Wagner-Egelhaaf 2022: 23). *A valóság helyreállítása* esetében a fikció nem csupán a valóságtól való eltérést jelenti, hanem azt is, hogy az életrajzi elemek fantasztikummal ötvöződnek. A fantasztikum egyszerre szolgál az egyén közérzetének a metaforájaként és közben a kortárs társadalmi tapasztalatok és miliő ábrázolásának eszköze, allegorizálja azt. Ebben az értelemben éppen a Balajthy által kiemelt nyilvános és privát ütközése határozza meg a kötetet: a fantasztikum a társadalmi, politikai és kulturális közeg hatását mutatja be a szubjektum (a Veres Attilával párhuzamba állítható szereplő) törekenységére és konstruáltságára nézve.

A valóság helyreállítása olvasható novelláskötetként, viszont mivel az egyes írások kisebb-nagyobb mértékben összekapcsolódnak egymással, így egy rendkívül fragmentált regényként is értelmezhető, ahol a záró szöveg fűzi össze az egyes szájakat – jelen írásban novelláskötetként hivatkozom a szövegekre. *A valóság helyreállítása* első novellája, a *'fogakkal teli verem'*, bár nem nevezi meg a szerzőt, Veres Attilát, viszont olyan elemeket tartalmaz, amelyek egyértelműen Veresre utalnak: az amerikai kötetmegjelenés és a fordítás tapasztalatai; a fantasztikus irodalom területén alkotó pályatársak nevei (például Farkas Balázs, Markovics Botond, Sepsi László); a Zsoldos Péter-díj elnyerése. Már a történet kezdete is láthatóvá teszi a történet fiktív és biográfiai elemeinek keveredését, viszont olyan, az irodalmi közegre jellemző állításokat és megfigyeléseket is tesz, amelyek az olvasók számára a szöveg referenciális olvasatát helyezik előtérbe. A szöveg a fikció és valóság kérdését tematizálja egy, a novellában szereplő novella által, a történet vége azonban Bret Easton Ellis *Holdparkjához* hasonló horrorba fordul: a leírtak valósággá válnak az elbeszélés szerint, így a novella szereplőjének (vagyis a novellabeli szerzőnek) az a célja, hogy „minden borzalmat újra fikcióvá” tegyen (Veres 2022: 45). A nyitószöveg magába foglalja mind a további szövegek, mind a kötet egészének logikáját a fikció és valóság, a szerző és szereplő dualizmusait tekintve.

A kötet utolsó szövege, „...*Az én lelkemben mindig pokol marad*” – *Beszélgetés Veres Attilával* egy interjú formában íródott novella, amely először a közönetnyilvánításokhoz vagy szerzői utószavakhoz hasonló függeléknek tűnik. A paratextuális olvasat irányába terel az „interjú” felvezetője, amit a kötet „szerkesztője” ír: „Megkértük Attilát, hogy a történetekről írjon rövid jegyzeteket, mint ezt azt az *Éjjéli iskolák*⁷ végén tette, ám kérésünket visszautasította. Erről is megkérdeztük őt.” (Veres 2022: 395). A hazai fantasztikus irodalom ismerői számára ez a felütés azt sugallja, hogy a fikcióra épülő szövegek lezárultak, és a szerzői intenció egyes elemeiről hullik le a lepel a telefonos interjú által:

„[...] *A valóság helyreállítása* című könyvre nem mint novelláskötetre tekintek, hanem inkább mint valamiféle hibrid kötetre a regény és a novelláskötet között. Éppen ezért támogattam az interjúformátumot függeléként, mert ezzel is próbálom erősíteni, hogy ez egy összefüggő, koherens vízióval dolgozó könyv, nem pedig lazán összefüggő történetek sorozata. Ettől még persze mindenki úgy olvassa, ahogy szeretné.” (Veres 2022: 395)⁸

⁷ Az *Éjjéli iskolák* Veres Attila 2018-as novelláskötete, amely egy-egy megjegyzést írt a könyvben található novellák keletkezéséhez.

⁸ Veres Attila hasonlóan nyilatkozott egy vele készült interjúban (ld. Sándor 2022).

A kilencedik kérdésre adott válasz töri meg az interjúhelyzetet, és világít rá arra, hogy az olvasó egy újabb novellát olvas, hiszen olyan szövegek címe hangzik el, amelyek nem szerepeltek a válogatásban. A korábbi kérdés érkező válaszok kulcsot jelentenek a kötet szövegeihez, feltárják egy-egy novella inspirációs forrását, viszont a kilencedik kérdéstől a valóság és fikció összeütközése határozza meg a novellát. Egyrészt a kötetben nem található elbeszélések szinopszisa olvasható, másrészt egy hajléktalanhoz fűződő személyes történetet mesél el, akinek egyszer pénzt adott, viszont a férfi fokozatosan egyre közelebb „költözött” a lakásához, míg végül elfoglalta Veres otthonát, aki így maga lett hajléktalan, és kénytelen egy lopott telefonon keresztül elmesélni szerkesztőjének a történetét.

A kötet értelmezésének kulcsmondatai, pontosabban bekezdése is az „...*Az én lelkemben mindig pokol marad*” – *Beszélgetés Veres Attilával* című novellában található:

„Nem gondolom, hogy lehet történetet írni anélkül, hogy az valamilyen módon ne következzen a valóságból vagy az életemből. [...] A saját életemből leginkább a pénz motívuma származik. Történt egyszer ugyanis, hogy a belvárosban szó szerint belebotlottam az egyik sarkon egy kéregető hajléktalanba. [...] Ami aprópénz nálam volt, azt odaadtam neki, de ez nem volt sok: nyolcvan forint, négy tízes és két húszforintos. A koldus dühös lett rám, úgy gondolom, érthető módon. [...] Próbáltam odébállni, de a férfi követni kezdett, és üvöltözött velem, hogy ő valamikor valamilyen felsővezető volt, és hogy nem ezt érdemli. [...] Végül ez lett az egyik motívuma a könyvnek.

A hajléktalanság?

Az elszegényedéssel kapcsolatos szorongások, de még inkább a nyolcvan forint. Hogy kétszer nyolcvan forint lehet négy tízforintos érme és még két húszforintos érme. Ez a két halmaz, a tízforintosok és a húszforintosok egymás torz tükörképei. Ugyanannyit érnek, de húszasból kettő kell negyven forinthez, míg tízesből négy. Így kvantitatív módon ugyanolyanok, kvalitatív módon azonban mégsem. A kétfajta érmecsoport szabadon felcserélhető, hiszen ugyanannyit fognak érni, mégsem lesznek azonosak. A szabadon felcserélhetőség foglalkoztatott” (Veres 2022: 395–396).

Mit is jelent mindez a kötet témájára nézve? *A valóság helyreállítása* egymással párhuzamos valóságokat mutat be, amelyek éppen olyanok, mint a pénzérmék a részletben, együtt többet érnek/jelentenek. Másrészt a tíz- és húszforintosok összértéke negyven-negyven forint, vagyis az egyes valóságok között (ahogyan tematizálja is a szöveg) egyenlőséget feltételez, hasonlóságot, de mégsem izomorfok egymással, vagyis eltérő igazságokat mutatnak be. Az érmék egyben politikai allegóriává is válnak, a magyar parlament pártjainak tömbösödésére utal,

így az egyharmad és kétharmad kvantitatív különbségét reprezentálják. Veres szövege üzenetében hasonló Krúbi *Orbán, verd ki a Ferinek* című dalához, amely ugyancsak párhuzamot von az egyes politikai oldalak működése és céljai között, azonban Veres nem nevez meg nyíltan politikai szereplőket, így rejtettebb az allegória (az általam ismert recepcióban például egyszer sem kerül elő a parlamenti képviselőtestületre vonatkozó értelmezés). Ebben az értelemben a kötet egyes szövegei arra a közbeszédet napjainkban átható diskurzusra reagálnak, amely szerint a jobb- és baloldali média által prezentált valóságok és igazságok nem feleltethetők meg egymásnak egészében, csupán bizonyos valóságmagvakon osztoznak. Veres szövegeiben ezek a magvak járulnak hozzá az egyes szövegek kiterjedtebb értelmezéséhez, az „igazság” és „valóság” megértéséhez.⁹

Dolgozatomban *A kapcsolattartásra kijelölt személy* című novellát értelmezem, amely egyike azoknak a szövegeknek, ahol a szerző életútjának egyes elemei kiemelt motívummá válnak. A történet egy másik világba való utazást mutat be, amelyet egyrészt az otthontalanság, másrészt mint pokolra szállást értelmezek a pokoljárás és elnyeletés kulturális képzetei, a fogyasztói társadalom, illetve az otthontalanság kérdésének összefüggésében. Mivel a kötet szövegei egymással összekapcsolódnak, így az interpretáció során utalok azokra a társnovellákra, amelyek kiegészítik és többletjelentéssel ruházzák fel az egyes motívumokat – főként az „...Az én lelkemben mindig pokol marad” – *Beszélgetés Veres Attilával* és a *Tranzisztor* című írásokra. *A kapcsolattartásra kijelölt személy* és a *Tranzisztor* egymáshoz fűződő viszonyának minden részletére jelen írásban nem tér ki, hiszen a szubjektummal összefüggésben az átalakulást, a gyári munka és kizsákmányolás kérdését egy korábbi tanulmányban már bemutattam (Borbíró 2024: 125–142).

A kapcsolattartásra kijelölt személy

A kapcsolattartásra kijelölt személy című novella egy utazást mutat be egy másik világba. A magyar származású üzletkötőt külföldi cége megbízza, hogy vigyen termékmintát a Broc Cola nevű üdítőből egy idegen országba. A főszereplő utazása már maga is furcsa: úgynevezett tranzisztorok segítségével tud átlépni a másik területre. A tranzisztorok olyan személyek, akik egy kék anyag elfogyasztása után közvetítőkké válnak különböző alternatív világok, istenek és cégek között. Az üzletkötő a másik világba lépve hasonló helyen találja magát, mint ahonnan elindult, és egy vergiliusi figura segítségével megismeri az új helyet és kultúráját. Az olvasó betekintést nyer a terület fizikai-földrajzi jellemzőibe, az üzleti

⁹ A hajléktalan figurája ugyancsak ennek a metafora rendszernek a része, hiszen az interjú adó Veres Attila a felcserélhetőséget hangsúlyozza, hiszen a hajléktalan, aki elfoglalta otthonát és Veres Attila lett, korábban üzletember volt.

tárgyalásba, illetve a lokális szórakozóhely nyújtotta lehetőségekbe. A novella szereplője a hely hatására folyamatosan elveszíti emlékeit korábbi életéről, és közben keresi az új térben a számára otthon jelképező tereket. A történet végén révbeérés és megelégedettség jellemzi a figurát, a felejtésbe való belenyugvás mellett megtalálja a helyét.

A novella főszereplőjének neve nem kerül előtérbe (ő a narrátor is), azonban több vonása is a kötet szerzőjének életét idézi fel, amelyek közül a legfontosabb a nyíregyházi származás.¹⁰ A novella elbeszélője a másik világban azt az otthonosságot keresi, amelyet a város jelentett, hiszen „Legszívesebben Nyíregyházán lettem volna, anyáméknál a hátsó kertben. Leültem volna a kedvenc kerti székembe a hatalmas fenyőfa alá, és csak bámultam volna üresen magam elé.” (Veres 2022: 214–215). A novellában fokozatosan jönnek létre azok a dolgok, amelyek az otthonosságot teszik lehetővé a főszereplő számára. Ilyen a párkapcsolat, vagy az, hogy a narrátor rajong a metróvonalakért, ez alapján rangsorol városokat is, így először egy lezárt metró bejáráttal találkozik, majd kiépük maga a metróvonal, amelyet kipróbálhat: „Mikor kiléptünk a napfényre, megsédültem a látványtól. Az első pillanatban nem is tudtam értelmezni; aztán, ahogy a részletekre figyeltem, lassan kimondhattam magamnak, hogy valóban Nyíregyházára érkezett meg a metró” (Veres 2022: 254).

Utazás: kezdet és túlvilág

„Utazások előtt mindig úgy éreztem, hogy legszívesebben inkább otthon lennék – és most különösen vágytam az otthon biztonságára. Nem kerülte el a figyelmem az önellentmondás, hogy a hely, ahonnan menekülni akarok, ugyanaz, amit biztonságosnak gondolok, és ahová visszavágyom. Nyíregyháza a gondolataimban azonban nem volt azonos Magyarországgal. Nyíregyháza fészek volt; Magyarország egy buta ragadozó.” – állítja a narrátor (Veres 2022: 215). A megfogalmazás alapján szinte iszkoló prédaként tekint magára. A menekülés először külföldre vezet, a Broc Colát forgalmazó céghez, ahol termékértékesítéssel foglalkozik, üzletkötővé válik. Mivel a cég megbízásából utazik el a másik világba, így már a novella felvezetésben párhuzamba kerül egymással az otthontalanság, gyökértelesség, illetve a kapitalizmusra jellemző vállalati struktúra és cégnövekedés, hiszen az otthontalanságot előidéző országból való menekülés eszköze a kapitalista cég érdekeinek munkavállalói kiszolgálása. A menekülés második állomásaként értelmezhető az a világ, Abaddon, ahova a tranzistorok révén megérkezik.

¹⁰ „...Az én lelkemben mindig pokol marad” – Beszélgetés Veres Attilával című szövegben szereplő hajléktalan, aki elfoglalja Veres Attila életét, ugyancsak üzleti területen dolgozott mielőtt utcára került, vagyis a referenciális értelmezést a kötet egy későbbi szövege is támogatja.

A novella az utazás kezdetét, részleteit az Abaddonba érkezés előtt mutatja be. Az üzletkötő nem tudja pontosan, mi az úti célja, azonban a tranzisztorokhoz érkezve azzal szembeül, hogy nem kapott teljes körű tájékoztatást: drága, státuszsimbólumként szolgáló óráját ott kell hagynia, nem viheti magával, mert a tranzisztorok „működése” tönkretenné. Az óra az idő árucikké válását is jelképezi, jelentése összekapcsolódik a pénzszerzéssel és a munkával (Hall 2008: 7–8), így utal arra a kapitalista és kizsákmányoló rendszerre, amely a novellát és főképp a társszövegét, a *Tranzisztort*¹¹ jellemzi, ahol ugyancsak fontos szimbólum az óra. Harmadik jelentése ahhoz kapcsolódik, hogy a főszereplő elveszti az időt, elfogy az ideje, vagyis a halál szimbolikus megjelenítéseként értelmezhető a hátrahagyott óra, és többek között ezért interpretálható a túlvilágra való átlépésként az utazása.

A másvilág képzetét erősíti a hely nevének kultúrtörténeti felfejtése is, hiszen Abaddon a halottak országa, a pusztulás helye, amely héberül megsemmisítést és bukást jelent. Jób könyvében egy helyen azonban megemészteni értelemmel bír (*Bibliai nevek és fogalmak lexikona* 1988). Utóbbi jelentés összekapcsolódik a pokol kapujának középkori ikonográfiájával: a pokol torka kifejezés szó szerint megjelenik a képeken, elvégre éppen az elnyelés válik hangsúlyossá azáltal, hogy szörnyek kítátott szája jelképezi a pokol kapuját. Mint Újvári Edit írja, a

„táplálkozás közismert, pozitív konnotációi mellett azonban létezik egy félelmetes asszociáció is: az evés-emésztés mint a halál, a pusztulás képze-
zete. Különösen, ha az ember jelenik meg a vadállatok zsákmányaként, a
tépőfogak és a felfalás áldozataként. [...] A pokol torka ikonográfiai téma
a nyugati középkori művészet jellegzetes eleme volt – az embereket fel-
faló vadállat, szörny fenyegetően kitérülő szájaként érzékeltetve a pokol
borzalmát, a kárhozottak szörnyű szenvedéseit, büntetését.” (Újvári 2015:
141)

A pokolhoz kapcsolódó képzetekkel szorosan összefonódik a középkori pokoljárás irodalma, amely viszont nem csupán az alvilág határát mutatja meg, hanem a túlvilági tapasztalatokat is összegzi, „[e]zek a leírások szerkezetükben rendszerint két részre tagolódnak, az elsőben a pokol különböző teremtményei párbeszédbe keverednek a hőssel, és megpróbálják megkísérteni. Ezt követően Mihály arkangyal vezetésével megtekintik a poklot, a purgatóriumot, az itt szenvedő lelkek kínjait, majd betekintést nyerhetnek a mennyek országába” (Varga

¹¹ A novella a tranzisztorrá válás útját jeleníti meg, azt, hogy egy fiatal gyári munkásból hogyan válik a plusz képessége hatására látszólag magas státuszú személy. A *Tranzisztor* azt mutatja be, hogy a gazdaság különböző szintjein más típusú fegyelmezési eljárások jelennek meg, de a cél minden esetben ugyanaz: termelő, hasznos testeket létrehozni a gazdasági hatalom működéséért (Borbíró 2024: 127–141).

2023: 138). Az Újvári Edit és Varga Réka által leírtak megjelennek *A kapcsolattartásra kijelölt személyben*: a novella főhőse prédaként határozza meg magát Magyarország viszonyában, és a menekülés igénye ellenére mégis hazatér, hiszen úgy tudja, a cég Közép-Kelet-Európában terjeszkedne. A térség tehát ragadozóként él a fejében, így Magyarország válik a szereplőt elnyelő szörnyeteggé, a pokol torka pedig az a hely, ahol az átkelés megtörténik, a furcsa, többször is Magyarországra emlékeztető Abaddonba.

Az abaddoni út során nem válik teljesen szét a lények megismerése és a vezető megjelenése, hiszen éppen Dante *Isteni színjátékához* hasonlóan az út mentén válnak láthatóvá az idegen lények és szokások, amelyek a helyi kultúra jellegzetességeként is interpretálhatók, és amelyek a pokol egy-egy büntetéseként értelmezhetők. Ilyen például a metron játszódo jelenet, ahol úgy kell tennie az embereknek, mintha egyszerű utasok lennének, viszont az egyikük kilép a szerepből, és elkezd hibáztatni a főhőst. Az üzletkötő kísérője, Jufus igyekszik elsimítani a furcsaságot.

Nem csupán a tér bejárása és különböző vetületeinek megismerése idézi fel az *Isteni színjátékot*, hanem Jufus kísérőként Vergiliushoz hasonló társsá válik. Maga az alaphelyzet is összekapcsolja a két művet: Dante *Isteni színjátékának* problémája is az otthontalanság, amely a szeretett nő elvesztéséhez kapcsolódik, továbbá ez az alkotás is értelmezhető az autobiográfia kódjai felől, amely a hőseket bemutató eposzi elemekkel egészül ki, így egyfajta szürke zóna jellemzi az eposzi és az önéletírás hagyományát tekintve (ld. Marchesi 2010: 85–90). Simone Marchesi szerint egyszerre mi- és én-történet az *Isteni színjáték* (Marchesi 2010: 87). *A kapcsolattartásra kijelölt személyt* is a kettősségek határozzák meg, hiszen ugyancsak az én-történet (személyes otthontalanság) és a mi-történet jellemzi (Közép-Kelet-Európa tapasztalata és a multivilágba való betagozódás).

Az Abaddonba való megérkezés a két tranzit zóna hasonlóságát emeli ki, csupán a nyelv eltérő. A város azonban egész más arcát mutatja, hiszen egy sivatagos vidéken találja magát az elbeszélő, amely az alföldi porra emlékezteti (Veres 2022: 254), és éppen ez a sivatagi táj ötvöződik a novella végén Nyíregyházával, a révbeéréssel. Mindez ellentmondana a novella pokoljárásaként való értelmezésének, hiszen nem egy olyan alvilágot mutat be, ahol az egyén szenved vagy amely riasztó, hanem éppen a megnyugvás és a vágyott horgonyok megtalálása válik elérhetővé. Azonban *A valóság helyreállítása* tartalmaz olyan kódokat (az ország nevéén túl), amelyek lehetővé teszik, hogy ezt a helyet (ezt a valóságot) pokolként lehessen értelmezni, például ilyen a kötet fülszövegeként is funkcionáló idézet, amely a már idézett fiktív interjú része: „A valóság és a pokol szavak jelentése tökéletesen azonos, és a két szó szabadon felcserélhető egymással. Csak ízlés kérdése, hogy épp melyiket használjuk” (Veres 2022: 396). A valóság és pokol felcserélhetősége szinte szó szerint megjelenik ugyancsak az interjú Veres Attila által mondott soraiban (a szöveg zárása az interjú készítőjének, vagyis a

kötet „szerkesztőjének” soraival zárul), de az interjú második kérdésére adott válaszban is a felcserélhetőség válik hangsúlyossá: „az eredeti cím *A pokol helyreállítása* lett volna, a *pokol* szót finomítottuk valósággá. De a cím az én lelkemben mindig pokol marad” (Veres 2022: 396). A pokol kifejezés az első, *'fogakkal teli verem'* című novellában is feltűnik, és éppen a fikcióvá, történetté válás kapcsolódik össze a pokollal:

„Ha valakit lopáson kapnak, akkor, figyelj, ezt nagyon bírom... Akkor történeteket mesélnek róla. Mert egyébként soha nem mesélnek történetet. A történetek kitalálása szerintük a halottakkal való érintkezést jelenti, mert csak a halottak tesznek úgy dolgokat, hogy az nem történik meg. Szóval állítólag a törzs tagjai a fogtolvajokat azzal büntetik, hogy történetté teszik őket. Ami a ratunok¹² számára azt jelenti, hogy megölik őket, de nem úgy, hogy meghalnak, hanem hogy elbeszélés szereplői lesznek. Ez a halál egy örökké tartó, pokoli formája számukra.” (Veres 2022: 40)

Ugyancsak ebben a szövegben az elbeszélő szerint „az írás a pokol” (Veres 2022: 42).

A kapcsolattartásra kijelölt személy című novella pokoljárásként való olvasatát támogatja az is, hogy a pokol torka kép ikonográfiájának és a pokoljárás irodalom 20. századi továbbélései új jelentésekkel ruházzák fel a középkori motívumokhoz és narratívákhoz képest a poklot, elvégre aktualizálódnak a korszellemnek megfelelően. Újvári kiemeli, hogy a képtéma modern változatában „a pokol torka képzet rettenete a háború konkrét, szörnyű tapasztalatainak képi megjelenítéséhez kapcsolódik, így a borzalom a földi dimenzió világához kapcsolódik a túlvilág/alvilág helyett. Francisco Goya *A vad szörnyeteg* című rézkarcán egy óriási patkány fal fel embereket, a háború áldozatait, amely az ikonográfiai témában rejlő hagyományos jelentést tovább fokozza a hatalmas méretű állatfigurával.” (Újvári 2015: 160). Tehát a kép már nem egy másik helyként mutatja be a szörnyűséget, amit korábban a pokol jelképezett, hanem magát a földi eseményeket hasonlítja a pokolhoz.

Varga Réka Hajnóczy Péter *A halál kilovagolt Perzsiából* című művére vonatkozóan gondolja úgy, hogy a szöveg víziói, amelyek a középkori pokolbeli látomások kortárs feldolgozásaként értelmezhetők, már nem az igazság kinyilatkoztatására szolgálnak, hanem a korabeli reklámok és szociofotók ekphrasztikus leírásai. Varga úgy értelmezi a látomás témájának változását, hogy a „modernkor emberének már nem áll rendelkezésére semmiféle Szentírás, csak a pillanatba

¹² A novellában szereplő népcsoport, akik csakis az igazságot mesélik, hiszen a történetek valósággá válnak a hitük szerint. A főhős ratun nyelven megjelent novellája és fordításának szöveghűsége, illetve a valóság és fikció kérdése köré szerveződik a történet. A ratun törzsben a fog a fizetéssel kapcsolódik össze.

kifeszített, romlékony jelen” (Varga 2023: 140), amely miatt „a pokol jelenidejű [sic!], a valóság szerves része és nem egy metafizikus tér” (Varga 2023: 143).

Hogyan értelmezhető a pokol/valóság Veresnél, milyen kérdéseket aktualizál? Az egyik interpretáció a kötetegészével függ össze, és egyúttal kapcsolódik a pénzérmékhez fűződő interpretációhoz: a valóság töredezett, befogadhatatlan, és a kortárs zajban a média által konstruált alternatív valóságok között ingadozik a modern kor embere. A másik értelmezési lehetőség viszont nem a lokális miliő-re reagál, hanem a kapitalizmusra, amely Mark Fisher szerint „egy szörnyszerű, végtelenül képlékeny entitás, amely képes bármit elnyelni és megemészteni, amivel csak kapcsolatba kerül” (Fisher 2020: 22). Vagyis az a szörny, amely a középkori ikonográfiákon az elnyeletést, a pokolra kerülést metaforizálta, ma a kapitalizmus és az ahhoz kapcsolódó (nevében is az evést felidéző) fogyasztói társadalom allegóriája. Az üzletkötő egy üdítővállalat megbízásából indul útnak, tehát a fogyasztás növelése a célja, és ebben az értelemben szimbolikus, hogy éppen egy élelmiszer bemutatása a feladata. A kapitalizmus jelenik meg tehát a mindent bekebelező állapot szerepében, amely a valóságot és a poklot összeolvasztja, hiszen „[a]mint beteszi a lábát, a kapitalizmus alapjaiban deszakralizálja a kultúrát. Uralom, melyet immár semmilyen égi törvény nem szabályoz; ellenkezőleg, minden addig érvényben lévő transzcendens kódot felszámol, hogy aztán ad hoc módon maga vezesse be azokat. Határai nincsenek rögzítve, így mindig az aktuális helyzetnek megfelelően tudja magát alakítani” (Fisher 2020: 21), vagyis a túlvilág megszűnik ebben a struktúrában, és a menny és pokol ugyanazon a helyen osztoznak, a korábbi köztes világon.

Abaddon és a pokol „körei”

Az abaddoni epizódok közül három jelenetet elemezek, amelyek árnyalják a novellában megjelenő pokol bemutatását. Nem feltétlenül a történet által felkínált lineáris sorrendet követem, amelynek oka, hogy két jelenet szorosan összekapcsolódik a *Tranzisztor* című szöveggel, a harmadik pedig ezek ismeretében értelmezhető.

A *Tranzisztor* című novella több részre osztható mind a két párhuzamosan vezetett idősíknál, mind a termelői struktúra bemutatásának szempontjából (gyári munka, intézeti nevelés, tranzisztori munka). A tranzisztorok szerepére, illetve az általuk elfogyasztott és a képességeiket előidéző kékségre már utaltam. A kékséget a gyárban állítják elő. A munkásoknak egy fekete, sárszerű anyagot kell megenniük, amely nem laktatja őket, nem tölti ki a gyomrukot, viszont a testük az ekto plazma jellegű materiát átalakítja, és kiizzadják azt. Az anyag kiül a bőrükre, és onnan távolítják el az értékes terméket. Vagyis a kékséget a sárszerű anyagból az éhbérért dolgozó munkások teste hozza létre. Ezt elfogyasztják a

tranzisztorok, és képessé válnak arra, hogy kapcsolatot teremtsenek az egymással párhuzamosan létező világok között.

Az indulás előtt az üzletkötő látja a tranzisztorok működését, Abaddonban pedig a gyári munkásokat figyelheti meg, és ekkor derül ki mind az üzletkötő, mind az olvasó számára, hogy mit is fogyasztanak a munkások. A főszereplő termékmintákat visz magával a Broc Colából, amelyek Abaddonban megromlanak, már nem folyékony üdítők, hanem azzá a sárszerű, fekete anyaggá változnak, amelyet a munkások fogyasztanak, vagyis a termelés és a fogyasztás egy önmagába záródó, ciklikus folyamat.¹³

„Jufus bevezetett egy helyiségbe, ahol elviselhetetlen volt a gőz, a forróság és a vegyszerszag. Alig láttam valamit a párától. Néhány rotyogó kondér mellett meztelen emberek álltak, és kevergették a kondérok tartalmát. Már a szagból meg tudtam állapítani, hogy a tönkrement Broc Cola-mintákat hevítik és dúsítják valamilyen számomra ismeretlen anyaggal.

– Néhány órát főzik így. Nézze, itt hül...

Jufus kivezetett a pokolian forró szobából egy hűtőterembe, ahol a kifőzött anyag dermedt a kondérokban.

– És ez mire való? – kérdeztem, ahogy közelebről megvizsgáltam az anyagot, ami leginkább frissen levizelt sárra hasonlított.

A következő helyiségben embereket láttam; világosan közel-keleti és kelet-európai vendégmunkásokat, akik kondérok fölé hajolva falták ezt a sárszerű anyagot. Át kellett alakítanom a gondolkodásomat, mert a Broc Colára eddig üdítőként gondoltam, nem pedig egyéb felhasználású anyagként.” (Veres 2022: 244)

Jufus a főhős kísérijeként mintha az *Isteni színjáték* egyik bugyrának büntetését mutatná meg, holott a kapitalizmus működésének egyik fogaskerekét teszi láthatóvá. Korábbi tanulmányomban a *Tranzisztort* és *A kapcsolattartásra kijelölt személyt* többek között úgy értelmeztem, mint amely szövegek a kapitalizmus egyes szintjeit és az azokat meghatározó különböző fegyelmezési technikákat mutatják be. A gyári munkásokat a testi fenyítés által kontrollálják; a tranzisztorokat, vagyis a közvetítőket/szolgáltatókat a dicséret, az ajándékozás, tehát a teljesítmény-szubjektum elvén irányítják; az üzletkötőket pedig a gamifikáció és szórakozás motiválja (Borbíró 2024: 139–141). Ebben az értelemben a két novella a kapitalizmus mint pokol különböző „körein” vezet végig, az egyre

¹³ A kóla mint a globális kultúra és az amerikai globalizáció jelképe, illetve a cocacolonization kulturális kérdéséről, illetve a novellához kapcsolódó kontextusukról bővebben: Borbíró 2024: 137–139.

láthatatlanabb fegyelmezési és irányítási módokat mutatják be, amelyek a testről, a tárgyiasításról fokozatosan a szubjektum láthatatlan felszámolására törekednek.

A szubjektum feloldása több ponton is meghatározó *A kapcsolattartásra kijelölt személyben*. Az egyik eset a helyi klubbal függ össze, ahol adottak a kicsapongás különböző lehetőségei: fiatal nők műsort adnak, lehetséges az ital és drog fogyasztása, illetve szexuális szolgáltatás igénybevétele, de ha a helyi isten megjelenik, akkor hatalmas testével tánc közben agyonnyomja a bulizókat, amely extatikus élményt vált ki a jelenlévőkből. Ezek közül a drogot emelem ki: a fehér por a tranzisztorok csontjának örleménye. A *Tranzisztor* című novellában akad utalás arra, hogy a tranzisztorok halála után a foglalkoztatójuk rendelkezik a testük felett, és hogy maradványaik értékesek, azonban *A kapcsolattartásra kijelölt személyben* válik világossá, hogy a csontok elraktározzák a tranzisztorok emlékeit, az elfogyasztásukkal pedig ezeket az emlékeket élhetik át a szerhasználók. Az anyag hatására tehát ideiglenesen valaki más emlékei és tapasztalatai kerülnek előtérbe saját lényük helyett.

A szórakozóhelyen az üzletkötő félrehúzódik az egyik lánnyal, ahol az aktus során különböző állatok is megjelennek (skorpió és darazsak), és ahogy a bulival töltött éjszakák száma nő, a főhős folyamatosan veszíti el emlékeit magáról és múltjáról. Az osztrák Alma nevű kapcsolattartásra kijelölt személy hasonló tapasztalatokról számol be, az Abaddonban töltött idővel folyamatosan kopnak emlékei a korábbi életéről, és időérzéke elveszik. A nő neve felidézheti a bibliai bűnbeesés történetét a főszereplőhöz való viszonyában, viszont ebben az esetben a kísértést jelentő gyümölcs és Éva alakja összeér – ami nem meglepő, hiszen a nőket gyakran ételek neveivel illetik a kultúrában (Adams 2010: 50). Alma egyszerre szimbolizálja a tudást, hiszen az elbeszélőt beavatja Abaddon titkaiba, azonban éppen ő hívja fel a figyelmet arra, hogy felejtani fog, vagyis a bibliai tudást szimbolizáló alma mellett éppen a felejtés szimbólumává is válik. A felejtéssel való párhuzama az egyik ágyban folytatott beszélgetés során kerül előtérbe a tudással szemben, hiszen a férfit szeretné maradásra bírni Abaddonban, a „könnyebbé válás” mellett érvel (Veres 2022: 252). A novella vége megmutatja, hogy a felejtést választja az elbeszélő, amely a szubjektum feloldódásához, és egy új én kialakulásához vezet, amely a hatalom és rendszer akaratával szembeni teljes önfeladásban gyökerezik, és ezáltal a pokol legmélyebb „körébe” lép az alternatív Nyíregyháza létrejöttével az elbeszélő, hiszen kritika nélkül a hatalom alávetettjévé válik:

„Egy kisebb változata volt a városnak. Csak a legfontosabb elemeket tartalmazta; azokat, amik nekem is fontosak voltak, bár már nem emlékeztem rá, hogy miért. Nem volt persze tökéletes másolat – az épületek falai fehérek voltak, az utakon nyírfák és bokrok helyett egzotikus növények zöldelltek. Azonban ennek a Nyíregyházának jól állt a sivatag pora; pontosan olyan volt, mint az Alföldé.

Jufus mutatta az utat anyámék házához, ami nem ott állt, mint a valóságban; de pontosan ott, ahol úgy éreztem, hogy állnia kell.

[...] Ó, hogy várom már azt a pillanatot, amikor végleg megszabadulhatok mindennek a jelentésétől! Akkor leszek csak szabad; igazán szabad magamtól, az emlékeimtől, Magyarországtól. Akkor ez a hely igazi fészekké válik, én pedig csak élek, egyik napról a másikra, félelmek és gondok nélkül.

A hátsó kertbe mentem, ahol nyáron szerettem időzni a szüleimmel. A hatalmas fenyőfa helyén hatalmas pálma magasodott, de el tudtam fogadni ezt a változatot is. [...]

Leültem a székbe, és hagytam, hogy a darazsak körbedongjanak. Hátadóltem, és hagytam, hogy elöntsön a derűs nyugalom.

Mert bárhol van is az otthonom, én végre hazaértem.” (Veres 2022: 254–255)

A novella idézett zárzata a megérkezésnek azt a pillanatát mutatja be, ahol a korábbi gyökértelenség és otthontalanság feloldódik, már nem kell a ragadozó Magyarország elől menekülni, hiszen a fészket jelentő Nyíregyházát egy másik terület foglalja magába. A felejtés eközben azt is jelzi, hogy az elbeszélő megfedkezett arról, hogy ragadozóként gondolt az országra, és egyre inkább egy folyamatos jelenben, szűk térben létezik, lehatárolva a külvilágtól, hiszen a valóság és a pokol egymás tükörképei, felcserélhetők egymással. Célok és jövő helyett csak a jelen létezik, a „fészket” nem veszélyezteti semmi. „A pokoljárás tétje [a középkori irodalomban] mindig a megtisztulás folyamata, majd az itt szerzett tapasztalatok kinyilatkoztatása” (Varga 2023: 138 – betoldás B. A.), viszont a kortárs környezetben ez a megtisztulás csupán az én teljes feladásával lehetséges, ezáltal a novellában a pokol már nem a félnivaló és kerülendő jövő, hanem a kapitalizmus és a hatalom működése jelen idejűvé és jelenlévővé tette, így a megtisztulás a belenyugvás és elfogadás által jön létre, a dac és menekülés felhagyásával.

A főszereplő tehát az otthontalanságát számolja fel fokozatosan Abaddonban, miközben múltjának elfojtott tapasztalatai kísértik. Utazása az *unheimlich* fogalma felől is megközelíthető, amely terminus egyszerre jelent félelmetest, kísértetieset, rémítőt, ijesztőt és otthontalanságot. Freud a német *heimlich* (elsődleges jelentése a *titikos*) és *heimisch* (hazai, otthonos) kifejezések fosztó képzővel ellátott, ellentétes alakjaként értelmezi (Freud 2001: 248–249). Mint Hódosy Annamária írja, „[a]z *Unheimliche* fogalma, a rémálmokban és egyéb képzelgésekben az »elfojtott visszatérését« detektáló elgondolás, nemcsak igen jól használható a horrortörténetek elemzésére, de részben horror-történetekből táplálkozik, és ezek visszatérő elemeire épít, amit a magyar »kísérteties« az eredeti kifejezésnél jobban érzékeltet” (Hódosy 2023: 109). *Klímaszörnyek* című

munkájában úgy gondolja, hogy a gótikus, ökogótikus narratívák a tudattalanba zárt jelenségeket mutatják meg (mint például a társadalmi osztályok, a nemek, a család és a faj viszonya), így ezek a történetek a múlt „visszatérését” jelenítik meg, hiszen a korábban elfojtott tartalmak hatással vannak a jelenre, megrontják azt – ezek az elfojtások pedig a környezeten keresztül nyilvánulnak meg (Hódosy 2023: 26–28), hiszen „a »kísérteties« az ijesztőnek az a fajtája, ami valami régóta ismert, bensőséges dologra vezethető vissza” (Freud 2001: 258). A metró és Nyíregyháza megjelenése Abaddonban éppen ezeknek a régi, elfojtott tartalmaknak a visszatérését sugallja. Azáltal, hogy ezek a terek a sivatagi környezet miatt (amely ugyancsak üres, élettelen, elzárt, akár a gótikus tájak) porossá válnak, éppen a múlt kerül előtérbe: a leporolás, vagyis a múlttól való megtisztítás helyett a belesüppedés jellemzi a főhőst, az elfojtásokat nem oldja fel, hanem a felejtés által elnyomja, láthatatlanná teszi.

Az ismerős, korábbi tapasztalatok tehát mindig valamiféle kísértetiesel ruházódnak fel Abaddonban, és a metró, illetve Nyíregyháza mellett a magyar nyelvhez kapcsolódik a megjelenése. Külföldi cégnél dolgozva a kapcsolattartásra kijelölt személy idegen nyelvet használ az üzleti életben. Amikor munkáltatói tesztelik a történet elején, hogy alkalmas-e a megbízásra, akkor egy gyufásdobozt kap, amiben egy darázs jelenik meg. Az üzletkötő allergiás az állatra, éppen ezért fél tőle. Amikor Abaddonban folytat tárgyalást, akkor a tárgyalók tolmácsainak nyelvét darazsak alkotják, így amikor magyarul megszólalnak, a darazsak hangja összekeveredik a magyar nyelv hangzásával, tehát az anyanyelv összefonódik a félelem tapasztalatával. Abban az értelemben is kísértetiesé válik, hogy az üzleti életben (éppen a hazától való menekülés és távolodás következtében) idegenné válik ez a nyelv. A novella végén a darazsak már nem generálnak félelmet a főhősben, hagyja, hogy az udvaron körüldongják, vagyis a korábbi kísérteties és félelmetes tapasztalat feloldódik a szubjektum elvesztésével és a felejtéssel.

Összegzés

A kapcsolattartásra kijelölt személy a teljes kötet, *A valóság helyreállítása* kontextusában nem csupán a kapitalizmusra érkező kritikaként olvasható, ahol a valóság és pokol közti párhuzam a fogyasztói kultúra allegóriájaként érthető, hanem a magyar politikai kultúra, hatalomgyakorlás és a média által konstruált valóság reprezentációjának egy szilánkjaként is, egy alternatív valóságként a többi szöveghez képeset. A kötet autobiografikus kódjai, allegóriaként alkalmazott motívumrendszere, illetve a fikció és valóság tematizálása által a kötet aktualizáló olvasatot teremt, ahol a siker és bukás csupán viszonyfogalmak, egymást váltó életszakaszok.

A lokális viszonyokra irányuló kritika mellett globális jelenségekre reflektáló szöveggént is értelmezhető a novella. *A kapcsolattartásra kijelölt személyben* a

földi élet, a valóság már nem a túlvilágtól és haláltól elválasztott helyként jelenik meg, hanem a gazdasági, társadalmi és politikai változások következtében a pokol folyamatosan jelen van. A halál vallási és szakralitással összefonódó szemlélete elhalványult a kortárs tapasztalatban, helyette egy folyamatos túlvilági állapot szilárdult meg *A kapcsolattartásra kijelölt személy* narratívája szerint. A közép-korban az olyan pokolhoz fűződő képzetek mint a szörny, amely elnyel, illetve a pokoljárás mint a megtisztulás eszköze, a 20. században már nem egy másik hely vagy a transzcendens tapasztalat képzetével kapcsolódnak össze, hanem a kortárs társadalmi valósághoz idomulnak: a háború szörnyűségét reprezentálják vagy a kapitalizmust mint a vallás (ld. Benjamin 2013) helyettesítőjét jelenítik meg. A *Tranzisztor* című társszöveg rávilágít arra, hogy a valóság és pokol összeolvadása a kapitalizmus biopolitikán túllépő, nekropolitikán alapuló logikája határozza meg a létezést: az ember eleve halálra van ítélve, és a hatalmi rendszer az élő halál állapotában tartja alávetettjeit (Borbíró 2024: 130–132).

Dante *Isteni színjátékával* szemben a kapcsolattartásra kijelölt személy már nem csak átutazó a pokolban vagy a struktúrájának szemlélője, hanem a fogyasztói társadalmat építő alkatrészként ő maga is a pokol része. Egyszerre teremtí az az üdítő terjesztésével és lakosa is a rendszer által felkínált lehetőségek élvezőjeként. Danténál a pokol körei egyre fájdalmasabb és rosszabb büntetéseket jelenítenek meg, viszont Veres Attila *Tranzisztor* és *A kapcsolattartásra kijelölt személy* című novellái már az egyes társadalmi rétegeket mutatják be az egyes körök lakóiként, akiknek a rendszerben elfoglalt helye (funkciója) határozza meg büntetését. A fegyelmzési technikák minden újabb társadalmi szinten láthatatlanabbá válnak, és a test és ember instrumentalizálása helyett az elme és szubjektum kontroll alá helyezése és megtörése kerül a középpontba. A szubjektum az alávetettség következtében feloldódik, feladja múltját, hogy otthonra leljen, és megszabaduljon az elnyomott és nem kívánt múlt kísértő jellegétől.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Adams, Carol J. (2010): *The Sexual Politics of Meat. A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. Continuum. New York–London.
- Balajthy Ágnes (2022): *Az autofikció elevensége: (Bartók Imre: Jerikó épül)*. *Studia Litteraria* 2022/3–4. 98–118.
- Benjamin, Walter (2013): *A kapitalizmus mint vallás*. Ford.: Fogarasi György. In: Et al. – *Kritikai Elmélet Online 1: Gazdasági teológia* (szerk. Fogarasi György). Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék. Szeged.
- Bibliai nevek és fogalmak lexikona (1988): Budapest: Primo Evangéliumi Kiadó. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-bibliai->

- nevek-es-fogalmak-lexikona-C7907/a-a-C7909/abaddon-C790B/ (utolsó letöltés: 2024. augusztus 1.)
- Borbíró Aletta (2024): Termelőtestek: Veres Attila a »Tranzisztor« című novellájának értelmezése. Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat 2024/1. 125–42. <https://doi.org/10.14232/tntef.2024.1.125-142> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 5.)
- Effe, Alexandra és Lawlor, Hannie (2022): Introduction: From Autofiction to the Autofictional. In *The Autofictional. Approaches, Affordances, Forms* (szerk. Alexandra Effe és Hannies Lawlor). Palgrave Macmillan.
- Fisher, Mark (2020): Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva? Napvilág. Budapest.
- Freud, Sigmund (2001): A kísérteties. In *Művészeti írások (Uő.)*. Ford.: Bókey Antal, Halasi Zoltán, Kertész Imre, Hantos Iván. Filum. Budapest. 245–281.
- Hall, Dennis R. (2008): „The Watch as Cultural Icon.” *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research* (1): 5–11.
- Hódosy Annamária (2023): Klímaszörnyek. Tiszatáj Könyvek. Szeged.
- Marchesi, Simone (2010): The Poet in the Mirror: Epic and Autobiography in Dante’s *Inferno*. *Sacred Heart University Review* 2010/1. 81–97.
- Sándor Anna (2022): Veres Attila: Igazából már csak a törvények és a pénz fog össze minket. *Könyvesmagazin* 2022. 11. 18. https://konyvesmagazin.hu/nagy/veres_attila_valosag_helyreallitasa_agave_interju.html
- Újvári Edit (2015): A pokol torka képtéma jelentésrétegei. In „Jelet hagyni”. *Vizuális alkotások és rítusok szemiotikai elemzése (Uő.)*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 141–166.
- Varga Réka (2023): Determinált példázatok A halál kilovagolt Perzsiából a középkori látomásos irodalmak párhuzamában. In *A téboly menyasszonya. (Elme)betegség és terápia Hajnóczy Péter életművében* (szerk. Cserjés Katalin, Hoványi Márton és Varga Réka). ELTE – MűGond, Budapest. 137–145.
- Wagner-Egelhaaf, Martina (2022): Of Strange Loops and Real Effects: Five Theses on Autofiction/the Autofictional. In *The Autofictional. Approaches, Affordances, Forms* (szerk. Alexandra Effe és Hannies Lawlor). Palgrave Macmillan.

TOVÁBBI FORRÁSOK

- Veres Attila (2018): *Éjféli iskolák*. Budapest. Agave.
- Veres Attila (2022): *A valóság helyreállítása*. Budapest. Agave.

EGY SZOKATLAN URARTUI SZÖVEGHELY: KI KÖLTÖZÖTT EL ARGISZTIHINILIBŐL?

Az urartui állam formálódásában komoly szerepet játszott a legyőzött területek népességének, vagy legalábbis annak egy részének a deportálása. A folyamat célja volt feltehetőleg az újonnan alapított települések és/vagy a mezőgazdaságba bevont földterületek népességéről való gondoskodás is. Egy II. Argišti-korabeli (Kr. kb. 714–680) felirat (CTU A 11-2) négy sorának a modern szakirodalomban felbukkant értelmezése azt sugallja, hogy a szövegben megörökített város népessége, vagy legalábbis annak egy bizonyos része nem egy legyőzött területekről érkezett, hanem egy korábban alapított városból. Az alábbiakban ennek a bizonyos négy sornak az elemzésével egy alternatív fordítási (és egyben értelmezési) lehetőségét szeretnénk bemutatni.

Urartu az ókori Közel-Kelet egyik meghatározó állama volt a Kr. e. 9–7. század között a korabeli Kelet-Anatólia területén. Történetét a laikus olvasó számára talán az akkori Újasszír Birodalom kortársaként lehet bemutatni és elképzelni; ahogy az asszír nagyhatalom vont a uralma alá az akkori Közel-Kelet nagy részét, úgy dominálta Urartu az Asszíriától közvetlenül északra húzódó hegyvidékes anatóliai-transzkaukázusi területeket.

Urartu történetét a modern kutatás alapvetően három részre osztja:

1. A **formatív** (vagy **expanzív**) **szakasz**, az uralkodásáról elsőként írásos nyomot hagyó I. Sarduri uralkodásától (Kr.e. kb. 835–825) kezdődően. Sarduri a Van-tó keleti partján, Tušpában (ma: Vankale) rendezte be a székhelyét. Utódai, Išpuini és Minua idején (Kr.e. kb. 825–790) Urartu bekebelezi a nyugat-iráni Urmia-tó vidékét, keleti irányban pedig a hadjáratok eljutnak az Euphratész anatóliai szakaszáig. I. Argišti (Kr.e. kb. 790–760) korában pedig megkezdődik a transzkaukázusi térség pacifikálása.¹⁴

2. A **válságperiódus**. Urartu hatalmának növekedésében némi törést okoz a Kr.e. 8. század második felében, hogy megkezdődik az Asszír Birodalom újabb nagyhatalmi korszaka. III. Tukulti-apil-ešarra (Kr.e. 745–727) 743-ban legyőzi az akkori urartui király, II. Sarduri Szíriába „kimerészkedő” csapatait, II. Šarru-kín (Kr.e. 721–705) pedig 714-ben, a nyolcadik hadjárata alkalmával győzelmet

¹⁴ Urartu történetével foglalkozó legutóbbi átfogó monográfia: Salvini 1995

Ugyanakkor sok tekintetben ez a munka is mára már kezd meghaladottá válni; egy újabb történeti összefoglalót ld.: Fuchs 2012

Egy újabb, átfogó jellegű összefoglaló munka: Çifçi 2017

Magyar nyelven legutóbb ld. Bácskay 2023

arat az urartuiak felett az Urmia-tótól nyugatra található Uauš-hegynél (ma: Sa-hend-hegy).

3. A vereségek azonban nem törik meg az állam erejét; a Kr.e. 7. század közepére tehető az **újjászerveződés** időszaka, Urartu „másodvirágzása”; ez különböző építkezési aktivitásokban nyilvánul meg, ill. feltehetőleg a kormányzati adminisztráció struktúrájának átalakulásában is nyomon követhető.

Ez a „másodvirágzás” azonban nem tart sokáig, és nemsokára bekövetkezik Urartu pusztulása. Az azonban, hogy ehhez milyen folyamatok, események vezettek, nem teljesen világos. Hérodotosz szerint a Kr.e. 6. század elején a méd-lyd ellenségeskedést egy 585. május 28-án bekövetkezett napfogyatkozás zárta le (Hér I. 74). Mivel ebben a konfliktusban Urartu nem szerepel, annak ellenére, hogy területe a tulajdonképpeni hadszíntér, logikusan az a következtetés adódik, hogy ekkor már nem számít politikai entitásnak. Urartu elpusztítóinak a korábbi szakirodalom, és az azokon alapuló monografikus összefoglalások elsősorban a médeket látták (Pjetrovskij 1969. 196 sk.); de az utóbbi években megjelent olyan feltételezés is, hogy Urartu – valamilyen formában – fennmaradt egészen a perza Kürosz koráig is (Rollinger 2009, Rollinger – Kellner 2019).

A birodalom terjeszkedése természetesen leginkább katonai úton történt. Az urartui szövegtörzset legjellemzőbb szöveghelyei ennek megfelelően a különböző hadi jellegű, a területfoglalásokkal, a katonai győzelmekkel foglalkozó szakaszok. A hadjáratokról szóló tudósítások visszatérő eleme pedig a meghódított területek népességének deportációja. A szövegek – bár sokszor a használt kifejezések pontos jelentéséről vita van a szakirodalomban – a legtöbb esetben pontos számot adnak meg az elhurcolt férfiak, nők, gyerekek, harcosok létszámáról. Különösen is meghatározó ebben a tekintetben az ún. „horhori krónika”, I. Argišti király viselt dolgainak *res gestae*-szerű felsorolása a sírkamrájának falába vésve (CTU A 8-3), vagy II. Sarduri hasonló sziklafelirata a Vankale oldalában levő Hazine Kapısı fülkéjében (CTU A 9-3). Az elhurcolt népesség létszáma tekintetében például a legnagyobb adat I. Argišti egyik szöveghelyén fordul elő, ahol – a beszámoló szerint – Etiuni, Siluni, Uburda, Uišuši és Hahia földjéről összesen 119.790 embert hurcoltak el (CTU A 8-3 II).

A feliratok másik nagyobb témacsoportja a különböző alapítási aktivitásokról szóló tudósítások. Az urartui királyok rendszeresen alapítanak különböző erődöket (É.GAL), városokat (URU) vagy csak egyszerűen „házakat” (É – értsd: palotákat), és ezekről az alapításokról bőségesen be is számolnak a felirataikban. Mai tudásunk szerint hét urartui királynak összesen 41 felirata szól város, erőd vagy palota (vagy ezek mindegyike) építéséről.

Bár közvetlen adat nincs erre, de feltételezhető, hogy a legyőzött és elfoglalt területekről való deportáció fő célja a munkaerő biztosítása volt ezeken az építkezéseken, ill. a települések „kiszolgáló” (főként agrár) infrastruktúrájában való közreműködés (Çifçi 2017: 263–265).

Ilyen városalapításról ill. annak benépesítéséről ad információt egy Erciş közelében dokumentált sztélé ill. az azon szereplő felirat (CTU A 11-2).

A felirat egy részletes alapítási dokumentum. Bár a szöveg több része töredékes és nehezen értelmezhető, az egyértelműnek tűnik, hogy Argišti, Rusa fia, mint Urartu királya alapít egy várost (URU), a városhoz kapcsolódóan szőlőskertet, gyümölcsöst, gabonamezőt, valamint a mindezek vízzel való ellátására szolgáló víztározó rendszert (ld. az aláhúzott részek).

(I:1) Haldinak, az ő Urának állította ezt a sztélét Argišti, Rusa fia, az ő életéért. (5) Legyen Haldi nevében Argištinak, Rusa fiának *aruše, ekuše*, [ura]lom(?), élet, öröm, nagyság, egy oroszlán erőssége(?), szívesség(?), véd[elem].

(13) Haldi, az ő Ura nagysága által [így szól] Argiš[ti], Rusa fia, Haldi szolgálja:

(17) „Haldi, az ő Ura védelme által, aki hí[ven] megajándékozott(?) [engem] erővel(?) minden hely felett, (21) aki megerősített(?), aki megparancsolta(?) [ezeket], aki [hatalmas] király[ságot] adott [nekem].

(24b) Leültem a királyi trónra, kezembe adta a királyság jogarát(?), megadta [nekem] hűen az [e]rőt(?), aki uralkodik az ellenség föl[djei]n, Haldi, az Úr, bátorságot(?), harckészséget, vezetést adott nekem a felföldön(?) mindenhol.”

(35) Argišti szól: „NA₄ANŠE városa közelében, a Quria-heggyel szemben a föld puszta volt, semmi sem volt ott, gabonamező sem, szőlőskert sem, gyümölcsöskert sem, nem volt csatorna odavezetve.

(44b) Amikor Haldi megparancsolta, Haldi nekem adta. Elkészítettem ezt az asuahina-tavat, [egy tavat Airi] hegy[vidékes földje] felé. (II. 1) Letelepedtem ott, települést alapítottam ott, udiguni-embereket hoztam az Artarapša földjével szembeni Argištihiniliből.”

(6) Argišti, R[us]a fia szól: „Ezek a települések, és ez a csatorna bővelkedő(?) lesz, a szó bizonyosan(?) igaz(?) lesz. (11) A települések *amudija*... lesz, ebben a völgyben(?) a šiedi tavából az alzinai-víz bőséges(?) lesz, a szó bizonyosan(?) igaz(?) lesz.”

(18) Argišti szól: „A folyó, amelyik Alikani(?) városától... az úr X-tusai-város[áig??] adjon... parancsolja... a völgyhöz(?) tartozó... Argišti völgyéig(?)... Si-x városa.”

(27) Haldi, az ő Ura védelme által Argišti, Rusa fia erős [király], a BiainiliIII [= Urartu – B.A.] királya, Haldi szolgálja, a nép hűséges pásztora Haldi parancsára nem félt a csatától.

(36) Argišti szól: aki elpusztítja ezt a feliratot...

A felirat sorsa eléggé kalandos volt az elmúlt több, mint száz év során. A feliratról mindössze egy pacskolat (vagy dörzsnyomat) maradt meg, amelyet ma Berlinben, a Vorderasiatisches Museumban őriznek; egy felvétel szerepel róla C.F. Lehmann-Haupt és N.V. Arutjunjan szöveggyűjteményeiben (előbbi: CICH 149 Taf. XXXIX; utóbbi: KUKN 406, Tab. CXXXV-CXXXVI), ill. erről készített egy rajzolt másolatot F.W. König (HchI 124; Taf. 96.). A pacskolat – feltehetőleg – C.F. Lehmann-Haupt és W. Belck 1898–1899. évi örményországi expedíciója során készült.¹⁵ A sztélé sorsa ismeretlen, időközben eltűnt – M. Salvini legalábbis 2003-ban még megpróbálkozott a megkeresésével, sikertelenül. („Inutile ricerca il 25 Iuglio del 2003.” – CTU I. 537.).

A szöveg kiadásai között meg kell még említeni a M. Salvini szövegkiadásán (CTU) alapuló online szövegkorpuszt (Electronic Corpus of Urartian Texts [eCUT] <http://oracc.org/ecut/corpus/>). Ebben az adatbázisban lemmatizálva és angolra fordítva található meg az összes általunk jelenleg ismert urartui felirat – így a mi most tárgyalt feliratunk is (eCUT A 11-02).¹⁶

Ha a különböző szövegkiadások fordítását nézzük meg, a leginkább szembe-tűnő különbség a régebbi és az újabb változatok között a felirat második részének első sorai tekintetében figyelhetőek meg. Az eCUT fordítása – amelyet a teljes szöveg fenti fordításában egyelőre alapul vettünk, ld. a vastagított sorok – a következőképpen hangzik:

(1) „I settled there, I founded settlements there, I gained udiguni men from (the city) Argištiḫinili in front of the land Artarapša.”

Hasonlítsuk össze ennek a szöveghelynek a korábbi fordításait:

(2) „...villagi cittá qui fondai, feci uomini udiguni della cittá di Argištiḫinili di fronte al monte Artarapša.” (CTU)

(3) „...goroda zdes’ zaselil, naznačil namestnika(?) (goroda) Argištiḫinili pered (stranoj) Artarabša.” (KUKN)

(4) „...Festungstürme liess ich hier umfassen, machte sie zur Wacht(?) für Argištiḫinili vom (im?) (Lande) Artarapšakai.” (HchI)

Látható, hogy megjelennek némi értelmezésbeli különbségek a különböző fordításváltozatok között. Az eCUT fordítása szerint az uralkodó az adott helyen

¹⁵ Az expedíciót ld. részletesen: Lehmann-Haupt 1907; 1910 – 1931.

¹⁶ Az eCUT internetes szöveggyűjteménye alapján véve M. Salvini gyűjteményét (CTU) követi a szövegek számozását tekintve; jelen írásban ez utóbbira hivatkozunk, de ugyanazon számozás alatt találjuk meg az adott szöveget az eCUT-ban is. (Tehát például CTU A 11-2 = eCUT A 11-02)

települést („várost”) alapított, és egy közelebbi módon meg nem határozható embercsoportot, ún. *udiguni*-embereket hozott („gained”) egy bizonyos Argištinilibről, ami az Artarapša-heggyel szemben található. (1)

A CTU fordítása – amelyet alapul vesz az eCUT is – hasonló logikát követ: városalapításról, ill. az Artarapša-heggyel szembeni Argištinilibről *udiguni*-embereiről van szó. (2)

A CTU (és az eCUT) nem foglalkozik az *udiguni* szó jelentésével – mivel az *hapax*, azaz az általunk ismert szöveghelyeket tekintve csak itt fordul elő. A korábbi fordítások azonban még megpróbálkoznak ezzel: A KUKN (és korábban az UKN) szerint kormányzó kinevezéséről van szó az újonnan alapított városban. A kormányzó az Artarapša (sic!) országával szembeni Argištinilibről kormányzója – a szövegösszefüggésből itt nem derül ki, hogy Argištinilibről ennek az újonnan alapított városnak a neve-e, vagy egy másik Argištinilibről van-e szó (ld. alább) (3).

Egy harmadik értelmezési kísérlet F.W. König változata, aki szerint őrtornyokról és azok személyzetéről van szó, akik Argištinilibről védelmét látták el (4); ebben a kontextusban Argištinilibről az újonnan alapított település nevének tűnik, de az továbbra sem világos, hogy (Könignél) Artarapšakai az a terület, ahol az újonnan alapuló település van, vagy az örök érkeznek onnan.

Látszik, hogy az első problémánk egy alapvető lokalizációs kérdés. Úgy tűnik, hogy a szövegünkben egy bizonyos Argištinilibről van szó, akár, mint az alapított város (település) neve, akár mint érkező örök (König) vagy a kormányzó (UKN, KUKN) eredeti városa. Az urartui szövegtörzsek alapján a város lokalizációjára két lehetőségünk van:

(1) Argištinilibről a szövegben említett város, a színhely Erciş, ahol a sztélét is megtalálták. A szövegben a város II. Argišti általi alapításáról van szó – összhangban azzal az urartui terminológiai szokással, miszerint az uralkodó az általa alapított várost rendszerint saját magáról nevezi el; vö. Minua – Minuahinilibről (CTU A 5-24); Sarduri – Sardurihinilibről (Çavuştepe – CTU A 9-17), Rusa – Rusai URU.TUR (Bastam – CTU A 12-7); Rusahinilibről Eidurukai (Ayanis – CTU A 12-1 VI). Ehhez kapcsolódóan a szövegben említett Artarapšát Djakonoff és Kashkai szintén a Van-tó északkeleti partvidékére, Erciş környékére helyezi (Djakonoff – Kashkai 1981: 12).

(2) A szövegben egy korábban, I. Argišti (Kr.e. kb. 790–760) által alapított Argištinilibről van szó, ami a mai Örményország területén, Armavirban található (CTU A 8-16).

A teljes szöveg, az idézett szövegrész és a kontextus azonban számos kérdést felvet és nyitva hagy nemcsak az értelmezés, hanem a következtetések tekintetében is. Vegyünk sorra csak néhányat:

– Ha szövegünket önmagában csak az urartui városalapítási deklarációk sablonjainak mintája alapján egy helyben (azaz a mai Ercişben) alapított Argištihinili nevű város alapítási felirataként értelmezzük, miért nincs szó a két, a korábbi és a mostani Argištihinili megkülönböztetéséről? A párhuzam adott: később, a II. és III. Rusa által alapított hasonló nevű városok esetében is megkülönböztetik a „Qilbani hegygel szembeni” (CTU CT Tk-1) és az „Eiduru hegygel szembeni” (CTU A 12-1 VI) Rusahinilit.¹⁷

– Biztos, hogy a szövegünkben említett Argištihinili és Artarapša a mai Erciş környékére tehető, a Van-tó északkeleti partvidékén? I. M. Diakonoff és S. Kashkai fent említett topográfiai információja ebben a formában eléggé csak önmagát magyarázó érvnek tűnik, hiszen ők maguk is pusztán csak e bizonyos mostani feliratunkkal tudták alátámasztani az állításukat. Ugyanígy ilyen önmagát magyarázó érvnek tűnik az az állítás is, miszerint a mai Erciş helynév is az urartui Argišti király nevéből származhat – akár közvetlenül, akár a róla elnevezett város nevének „utóélete” miatt (Salvini 1995. 103).

– Nem is említve a felirat szövegében előforduló számos *hapax legomenon*, legfőképpen az *udiguni* kifejezés értelmezését – ahogy látjuk, ez lehet „kormányzó” (UKN, KUKN), vagy „örség” (König), attól függően, hogy a fordító (értelmező) milyen értelmezési kontextusba helyezi el a szöveg mondanivalóját.

Ahhoz, hogy valamivel tisztábban lássuk legalábbis a kérdéseket, érdemes alaposabban szemügyre vennünk magát a szöveget. A teljes fordítást fentebb láthattuk; nézzük most a fókuszunkban levő négy sor átírását, valamint a pontos nyelvtani analízist. Ezek alapján talán meg lehet fogalmazni egy lehetséges(!) fordítást, valamint egy azon alapuló értelmezést és konklúziót.

A szöveg átírása:

(2) URU.MEŠ iš-ti-ni šá-tú-ú-li (3) za-du-ú-bi LÚ.ú-di-gu-ni (4) ^mar-giš-te-e-hi-na-a-ú-e (5) KUR.ar-tar-ap-šá-ka-a-i-ni

¹⁷ A szakirodalomban újabban ismét fellángolt a vita a két Rusa, „Argišti fia, Rusa” és „Erimena fia, Rusa” uralkodásának mikéntjéről, sorrendjéről, ill. a két „Rusahinili” (az „Eiduru-hegygel” ill. a „Qilbani-hegygel” szembeni) építéséről. Nincs most lehetőség ebbe a problémába részletesen belemenni, mindenesetre jelezzük, hogy itt most az A. Çifçi által felvázolt paradigmát követjük (2017: 305–309).

A nyelvtani analízis:¹⁸

(2)	URU.MEŠ <i>Városokat</i> ABS.PL.	ištinə <i>ott</i>	šad=ū=lə <i>alapítottam</i> R=TR=ABS.PL.3	
(3)			zad=ū=bə <i>~letelepíttem</i> R=TR=SG.1.	LÚ.udigun·i <i><embert></i> ABS.SG.
(4-5)	^m Argišti=hi=nā=ve (URU.MEŠ?) <i>Argišti</i> =POSS=PL= GEN (<i>városa/i?</i>)		^{kur} Artarapša=kāi=nə <i>Artarapša =előtt</i> =ABS.SG.3	

A nyelvtani szerkezet vonatkozásában – látszólag – a szövegrészünk nagyon egyszerű. A 2-3. sorban könnyen elemezhető tárgyias igéket és a vonatkozó tárgyakat látunk: šad- „alapítani (vmit)” – URU.MEŠ „városok” (többes számban!); zad – „letelepít (vkít)” – LÚ.udiguni, az utóbbi kifejezések (a nyelvtani tárgy) az urartui nyelv ergatív-tranzitív szerkezetének megfelelően absolutívus esetben, ami a tárgyias igei struktúrák esetében a logikai tárgy esete. A *šad/t-* gyök annak rendje és módja szerint városok alapításánál fordul elő (pl. CTU A 5-24 vo. 3; 9-17. 5; 11-2 vo. 2). A helyzetet csupán az bonyolítja kissé, hogy az urartui epigráfiai anyagban egyébként jól dokumentált *zad-* ige általánosan ismert jelentése meglehetősen távol áll a „letelepít” jelentéstől; többségében a „készít, épít” jelentés a plauzibilis, egy egyszerű példán bemutatva:

^miš-pu-ú-i-ni-i-še ^{md}sars-du-ú-ri-e-ḫi-ni-e-še i-ni É-e za-a-du-ú-ni
„Išpuini, Sarduri fia ezt az épületet felépítette.” (CTU A 2-2. 1)

A negyedik-ötödik sorban azonban már komolyabb problémákba is beleütközünk. Kezdjük például az Artarapša helynév ragozott alakjával: ahogy a *-nə* absolutívus vonatkozórag („determinierendes Artikel”, Salvini – Wegner 2014: 21) mutatja, valami van Artarapša előtt (vagy származik onnan?) – de biztos, hogy Argištihinili városa? Itt ugyanis egyes számú absolutívusról (vagy „artikelről”) van szó, egy sorral előbb viszont több városról... (URU.MEŠ)

Nota bene, ebben a formában tulajdonképpen az Argištihinili városnév sem szerepel az aktuális szöveghelyünkben. Magára a településre utaló kifejezés az

¹⁸ Az urartui nyelvtan tekintetében ld. Wilhelm 2004a; Salvini – Wegner 2014. Az urartui nyelv kutatásához nagy mértékben hozzájárul a vele szoros rokonságban álló hurri nyelv mára már elég alapos megismerése is, ehhez ld. Wilhelm 2004b; Wegner 2007².

^mArgišti=hi=nā=ve kifejezésben bújik meg, megint egy vonatkozórag formájában: a tulajdonviszonyokat jelölő *-hi* ragot követi a *-na-ve* többes szám birtokos (vagy részes) esetét kifejező rag, kb. „Argišti valamije” jelentéssel. Ezek a valamik a szöveg nyelvtani struktúrájából adódóan az URU.MEŠ, azaz a városok lehetnek – még akkor is, ha ebben az esetben nem valószínű, hogy jól kiépített urbánus infrastruktúráról van szó, hanem inkább falusias településekről. (Ebben az esetben viszont megoldódni látszik a lokalizációs probléma is: nem valószínű, hogy ebben az esetben itt a korábban, I. Argišti által alapított Argištihinilíró, azaz Armavirról van szó.)

Biztos ugyanakkor, hogy a szövegünkben található ^mArgišti=hi=nā=ve kifejezés egy adott városra utal? (Legyen az akár most, akár korábban alapított.) Ha az epigrafikus anyag nyelvi, nyelvtani sémáit nézzük, akkor inkább az ^mArgišti=hi=ni=li kifejezés lenne várható – ld. az uralkodóneveket tartalmazó városnevek fentebbi példáit. Mindkét kifejezés, ahogy azt az urartui városnevek esetében megszoktuk, birtokviszonyt jelent („Argištié”, mármint a város...) – de az itt szereplő ^o=nā=ve végződés éppenséggel *többes számú* birtokviszonyt. Persze, az előző sorban is városokról van szó (URU.MEŠ), az itt szereplő kifejezés szerkezetében ugyanakkor azokkal a helyzetekkel korrelál, amelyek valamilyen többes számú, de hiányos birtokviszonyt fejeznek ki:

MAN ^{kur}bi-a-i-na-ú-e

„Bia[ni]li [Bia=i Gen. = na rel.pl. = ve Gen.; Bia (ember)jeinek (azaz Urartu)] király” (CTU A 11-3. II. 17. passim; de ld. például a mostani feliratunkat is: II. 29.)

Nem tudjuk, hogy ebben, ill. a hasonló esetekben nyelvtani szempontból mi tulajdonképpen a birtok: az adott területen élő emberek? Vagy az adott uralkodó vagy elöljáró fennhatósága alatt élő népesség? Vagy maga a terület?

Mindenesetre ha a király településeket hoz létre (valamint a megélhetéshez szükséges megfelelő agrárinfrastruktúrát, ahogy azt a szöveg többi része mutatja), akkor nagy valószínűséggel a településeket alkotó népesség szociális szerkezete is az ő kontrollja alatt alakult ki. Az újonnan szervezett népességnek elöljáró, vezető, képviselő kell, aki legitimitását a királytól nyeri – máris meglehet az *udiguni* szó legalábbis értelem szerinti jelentése. Bár maga a kifejezés *hapax*, de hurri nyelvi párhuzamok alapján látható, hogy az *-o=nni* végződés valami olyan személyt jelent, aki valamilyen tevékenységet ellát, vagy felelős azért:

asg=us=i=kk=o=nni „az áldozatot felajánló személy” < *asg-* „áldozni”;
amumm=i=kk=o=nni „felvigyázó” < *am=om-* „(meg)nézni, megfigyelni” (Wegner 2007: 56)

Apropó, az *udiguni* szó egyébként egyes számú *absolutivus*, azaz máris megvan, hogy mire (vagy kire) vonatkozhat az Artarapša helynév utáni fentebb említett vonatkozórag: arra a helytartóra(?) vagy előljáróra(?) akit a király a települések vezetőjének szánt. Ez egyben megvilágítaná a *zad-* ige fentebb említett meglehetősen szofisztikált jelentését: nemcsak az előljáró (maradjunk ennél a kifejezésnél az egyszerűség kedvéért) kinevezéséről van itt szó most, hanem magának az adott státusznak a létrehozásáról.

Ha helyesek a nyelvtani analízis során levont következtetéseink, szövegünk II. 2-5. sorának egy lehetséges (!) fordítása tehát a következőképpen hangzik: „Falvakat hoztam ott létre. Előljárót neveztem ki Argišti (ember)einek / (falv)ainak az Artarapša-hegy előtt.”

Az mindenesetre egyértelműnek tűnik az egyébként elég enigmatikus részeket is tartalmazó szövegből, hogy itt települések, ill. az azokat kiszolgáló agrárlétesítmények (szőlőskert, gyümölcsös, ill. az azokat kiszolgáló vízellátórendszer) alapításáról van szó. Nyilván, ahogy más esetben is, a települések alapítása egyben az azokat megtöltő népességről való gondoskodást is jelenti, sok esetben valamilyen szervezett letelepítési folyamat keretében. Annak a négy sornak az elemzése azonban, amivel most foglalkoztunk, nem látszik eldönteni azt a kérdést, hogy vajon honnan származhattak azok az emberek (vagy az előljáróik), akik az újonnan létrehozott települések lakosságát jelentették. Ugyanakkor, még ha csak hipotetikus is, talán sikerült rávilágítani az urartui telepítési politika egyik elemére.

RÖVIDÍTÉSEK

- CICH Lehmann.Haupt, Carl F. (1928sk.): *Corpus Inscriptionum Chaldicarum*. Berlin – Leipzig.
- CTU Salvini, Mirjo (2008 – 2012): *Corpus Dei Testi Urartei I – IV*. Roma.
- HchI König, Friedrich W. (1955 – 1957): *Handbuch der chaldischen Inschriften*. Graz. (Archiv für Orientforschung, Beiheft 8)
- KUKN Arutjunjan, Nikolaj V. (2001): *Korpus urartskich klinoobraznych nadpisej*. Erevan.
- UKN Melikišvili, Georgi A. (1960): *Urartskie klinoobraznye nadpisi*. Moskva.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bácskay András: Urartu, Haldi országa. In: Bank Barbara et al. (szerk.): *A Kaukázustól a Lajtáig. Apokaliptika, identitás, történelem és művelődés Közép-és Kelet-Európában II*. Bp. 2023. 129–138.
- Çifçi, Ali (2017): *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*. Leiden – Boston.

- Diakonoff, Igor M. – Kashkai, S.M. (1981): *Geographical Names According to Urartian Texts* (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes Bd. 9) Wiesbaden.
- Fuchs, Andreas (2012): *Urartu in der Zeit*. In: Kroll, Stephan (szerk.), *Biainili-Urartu: the proceedings of the Symposium held in Munich 12–14 October 2007; Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12. – 14. Oktober 2007*. Leuven. 135–161.
- Lehmann-Haupt, Carl F. (1907): *Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens*. Berlin. (Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-His. Klasse NF IX, no. 3.)
- Lehmann-Haupt, Carl F. (1910 – 1931): *Armenien einst und jetzt*. Berlin – Leipzig.
- Pjotrovskij, Boris (1969): *The Ancient Civilization of Urartu*. Genève.
- Rollinger Robert (2009): *The Median »Empire«, the End of Urartu and Cyrus' the Great Campaign in 547 BC* (Nabonidus Chronicle II 16). In: *Ancient West & East* 7. 49–63.
- Rollinger Robert, Kellner, A. (2019): *Once More The Nabonidus Chronicle (BM 35382) and Cyrus' Campaign in 547 BC*. In: *Ancient West & East* 18. 161–171.
- Salvini, Mirjo (1995): *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt.
- Salvini, Mirjo – Wegner, Ilse (2014): *Einführung in die urartäische Sprache*. Wiesbaden.
- Wegner, Ilse (2007): *Hurritisch. Eine Einführung*. 2., überarbeitete Auflage. Wiesbaden.
- Wilhelm, Gernot (2004a): *Urartian*. In: Woodward R.D. (szerk.): *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Cambridge. 119–137.
- Wilhelm, Gernot (2004b): *Hurrian*. In: Woodward R.D. (szerk.): *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Cambridge. 95–118.

INTRALINGVÁLIS FORDÍTÁS VAGY ÚJRAÍRÁS? (KIMOZDULÁS AZ IRODALMI SZÖVEGBŐL)

Mi a fordítás?

A fordítás nem más, mint alapvetően fogalmi szerkezetek, vagyis konceptusok leképezése egy forrásnyelvi konstrukcióból egy célnyelvi konstrukcióba. Ez a morfoszintaktikai, fonológiai és pragmatikai vonatkozású művelet tartalmazza azokat a kulturológiai mozzanatokot is, amelyek a célnyelvi megértéshez nélkülözhetetlenek (Tolcsvai Nagy 2010: 153).

Roman Jakobson három fordítástípust különböztet meg:

NYELVEN BELÜLI FORDÍTÁS (*intralingual translation, rewording = átfogalmazás, átfordítás*), amelynek során a nyelvi jelek értelmezése ugyanazon nyelv más jeleivel történik,

NYELVEK KÖZÖTTI FORDÍTÁS (*interlingual translation = a szoros értelemben vett fordítás, a tulajdonképpeni fordítás*), amely akkor jön létre, ha egy szöveget az egyik nyelvről a másikra fordítunk, és a nyelvi jelek értelmezése valamilyen más nyelv segítségével történik, végül az

INTERMEDIÁLIS FORDÍTÁS, azaz SZEMIOTIKAI RENDSZEREK KÖZÖTTI FORDÍTÁS (*transmutation = átalakítás, átváltozás*), amelyben a verbális jelek interpretációja egy nem verbális jelekből álló szemiotikai rendszer segítségével valósul meg (pl. egy regény megfilmesítése vagy egy mesének balettként történő feldolgozása).

Intralingvális fordításon azt a nyelven belüli átalakítási folyamatot értjük, amikor a változatlan mondanivalónkat egymástól eltérő nyelvi eszközökkel fogalmazzuk meg. Ilyen például a szaknyelvi átfogalmazás:

- *lopás* helyett azt mondjuk, hogy *jogtalan eltulajdonítás*, a
- *vonat* helyett *vasúti gördülőállomány*-ról beszélünk, a
- *tavasztól őszig* kifejezés helyett pedig a *Gyöngyvirágtól lombhullásig* (film-cím) szókapcsolatot használjuk, (vö. Dobos 2014).
- *még kisgyerek voltam* helyett ezt olvassuk: *Én még őszinte ember voltam, ordítottam, toporzékoltam* (József Attila: Mama).

Ez utóbbi két példánál azonban más funkciót látunk. Nem a szaknyelvi lexikális terminológia és szintaktika használata a cél, hanem a nyelvi képiségben megjelenő esztétikai élmény közvetítése (vö. Dobos 2018).

Az intralingvális fordítás mint szövegbeli kimozdulás

A *fordítás* kimozdulás a forrásnyelvből a célnyelv kódrendszerébe. Az *intralingvális fordítás* esetén olyan átalakítás, amely a célnyelvi közönség befogadói horizontját, értelmezési jelentésképzését veszi számításba. Közérthetőségre törekszik az átalakítási művelet az

- *orvosi szakszöveg* átalakítása a betegek számára,
- *jogi szakszöveg* köznyelvi átültetése,
- *a beszélt nyelv dajkanyelvi* leegyszerűsítő átalakítás a kisgyerekek számára (Crystal 1998: 294).

A szinonimákat, a rokon értelmű szavakat nemcsak a jelentésmezőbeli kapcsolatokkal nem szabad összekevernünk, hanem a parafrázistól is el kell határolnunk. A parafrázis görög szó, valaminek az átírását, körülírását, saját szavakkal való elmondását jelenti. A parafrázis szintén egyenértékűség (ekvivalencia), mint a szinonima, de nem lexémák (szótári, szókészletileg egységes) között, hanem a mondat szintjén megjelenő helyettesítés, „a lexémák és lazább szó szerkezetek közötti viszonyt jelent. Igen gyakran éppen a lexémák meghatározását adja” (A. Jászó 1994: 441–442). Tágabb értelemben minden szabad átköltés, fordítás parafrázis.

Az irodalmi szövegből kiinduló újrafordítási művelet nem csupán értelmező beszédcselekvés, hanem céltudatos, alkotói művelet. Jól ismertek azok a Shakespeare drámák, amelyek Arany János után új fordításokban a mai beszélt nyelven szólalnak meg. Ilyenek az irodalmi archaizmusok mai nyelvi átalakításai (pl. Nádasdy Ádám *Hamlet*-fordításában). Ilyenkor általában egy régi stílusú, klasszikus mű, leginkább vers, dráma aktualizálása megy végbe mai nyelvi formában, lexikával. De ezek idegen nyelvi kiinduló szövegének értelmezéséhez a fordító több más nyelvi szövegváltozatot is felhasznált.

Mi az irodalmi átírás, a parafrázis?

Az intralingvális fordításnak vannak irodalmi alkotói szándékkal megjelenő változatai is. Az intralingvális irodalmi fordítás nem parafrázis, hanem *alkotói újírás*. Ezekből nézünk meg néhányat. A parafrázis görög jelentése ’hozzámondás, kifejtés, körülírás’. A szemantikai azonosság eszköze. Olyan átalakítási művelet, amely során egy szöveg szerkezeti jellegzetességének és alapvető lexikális elemeinek, stilisztikai jegyeinek megőrzése mellett más megfogalmazás jön létre. Az ilyen átalakítás befogadása során mind az eredeti, mind az újraírt szöveg jelentésképzése egymásra rétegződve fejti ki hatását (Romanova, Filippov 2024: 3010–11). Fontos kiemelni, hogy az eredeti szöveg markerei, lexikai és stílusbeli jellemzői feltételezhetően ismertek az olvasó számára. A stílushatás a „megújítás”,

az újraírás a kulcsszavak stílusának, mikrokozmoszának, kontextuális bázisának megváltoztatásán alapul. Tematikus átirányítás megy végbe a kognitív beszédhelyzetben (Moszkvin 2007: 149–150). A művészetben azt tekintjük parafrázisnak, amely kiindulópontja egy másik mű, s amelyekben az alkotó újraértelmezi más művész alkotását olyan módon, hogy az eredeti felismerhető marad az újonnan létrejövő alkotásban; ezek újító, személyes formában reflektálnak az eredeti műalkotásra, a korszak jellegzetes stílusjegyeire.

Ahogy Petőfi és Arany idejében megváltozott az irodalom arculata az előző korokhoz képest: módosult a szemlélet, a témakör, a hangneme, ízlés és stílus, ugyanígy változott a nyelvhasználat a 21. században (vö. Szabó 1986: 188). Ez joggal indokolhatja az intralingvális fordítást vagy átirást.

a) Az intralingvális fordítás és a költői paródia

Az ilyen átirás az eredeti vershelyzetet egy új élethelyzet tárgyi világába helyezheti át. Hasonló, mint ahogyan Karinthy Frigyes az *Így irtok ti!* stílusparódiáiban az irodalmi szöveg stílusformátó nyelvi jellegzetességeit sarkítja. De Karinthy az Előszóban hangsúlyozza, hogy ő új műfajt teremtett. A művei nem paródiák, nem a travesztia vagy a persziflázs műfajába tartoznak. Ő irodalmi karikatúrának tekinti írásait. Nem egy bizonyos művel foglalkozik, hanem azzal, ami az íróban egyedi és döntő: a modorával, illetve modorosságával, ami benne különös, egyéni. „Egy ceruzavonással odavetett, jól sikerült torzképről gyakran hamarabb ráismerünk valakire, mint az arcképről (...) mert az életben is arról ismerünk rá ismerőseinkre, ami az arcukon a szabályos szépnek a rovására megy” (Karinthy 1959: 8–9). Ennek érzékeltetésére idézzük Karinthy Frigyes *Így irtok ti!* kötetének első versének részletét, amely Ady Endre irodalmi karikatúrája, s kapcsolódik a mi vizsgálódási körünkhöz is:

ADY ENDRE
Moslék-ország

Jött értem a fekete hajó,
Jött értem a fekete vizen.
Álom-királyfit, vitt, tova vitt
Moslék-országnak mentiben –
Fekete hajó, fekete vizen.
(...)
(Karinthy 1959: 17)

Karinthy nem ír át egyetlen Ady-verset sem, hanem Ady stílusának domináns jegyeit, az impulzivitást, a túlzó indulatot, az ismétléseket, a misztikumot, a

gyakran megfélemlítő hatású 'lebegést' emeli ki egy saját maga írta szövegben. (vö. Szabó 1998: 159–172). Ezt teszi egy mai szerző is, Lackfi János (1971–), aki Petőfi *Anyám tyúkja* című versét Ady Endre stílusparódiájaként írja át. Ez azonban egy meglevő Petőfi-vers intralingvális fordítása ugyanolyan karikírozó szándékkal, mint az előző Ady-imitáció: Lackfi János: Petőfi Sándor. *Anyám tyúkja*, adybandis változat:

PETŐFI SÁNDOR:
ANYÁM TYÚKJA

Ej, mi a kő! tyúkanyó, kend
A szobában lakik itt bent?
Lám, csak jó az isten, jót ád,
Hogy fölvitte a kend dolgát!
Itt szaladgál föl és alá,
Még a ládára is fölszáll,
(...)

LACKFI JÁNOS: *ANYÁM TYÚKJA*,
ADYBANDIS VÁLTOZAT

Vértyúk, mi vad tivornya ez?
Kend e fakult házban neszez?
Rablott jövők televényén
Isten-úr felkent, te véglény?
Lótás-futás bús menetben,
mért nem ülsz meg dermedetten?
(...)
(Lackfi 2024)

Lackfi verse intralingvális fordítás, parafrázis, de a karikatúra szándékával. Ugyanakkor feltételezi Petőfi versének ismeretét is, így reflektál az eredeti szövegre, s együttesen a humor sarkító, kifigurázó eszközrendszerével utal mindketőre.

b) Az intralingvális fordítás és a rétegnyelvi szókinccsminta

A célirányos átírás törekedhet nem csak egyetlen szerzői stílus domináns jegyeinek felmutatására, hanem egy korosztály rétegnyelvi nyelvhasználatának túlzó felvillantására. József Attila *Kopogtatás nélkül* című verse jó alkalom volt N. Ullrich Katalinnak (1951–) egy nyelvében és életszemléletében jól leírható mai fiatal korosztály, az úgynevezett Z-generáció nyelvi meggrajzolására. A versszöveg alaptémája, formai, poétikai kerete, a szótagszám, a rím, a ritmus megőrződik. Miközben a lexikát megváltoztatja ez a stílusátírás, egy korosztály világlátását, a beszédhelyzet feldolgozásának, nyelvi megjelenítésének digitalizált lexikába helyezett módját is szaliens módon fókuszba emeli. Ennek eredménye a befogadóban akár humoros, vicces összecsengést válthat ki az eredetivel. Némi ironikus élel veti le a száz évvel korábbi élethelyzet tárgyi világát, s ölti fel az internet, a számítógép és az okos telefon teremtette morfoszintaktikai nyelvi szerkezeteket. Ám itt a szerző már az önálló megnyilatkozás felé nyit, ezért a vers címét is módosítja. Karakteres képet ad a 2010 körül született Z-generációról, a digitális korszak gyermekeiről, akiknek a vérében van az internet, a közösségi

háló használata. Lételemük az információáramlás és az információk sokféleségében ingergazdag környezet. Más a tárgyi világuk, a világ érzékelése a száz évvel korábbi eredeti vers korához képest. Ugyanakkor sajnálatot is érezhet az olvasó az emberi kapcsolataiban érzelem- és ingerszegénynek tűnő korosztály kivilágló szeretetéttsége miatt:

JÓZSEF ATTILA:

KOPOGTATÁS NÉLKÜL

Ha megszeretlek, kopogtatás
nélkül bejöhetsz hozzám, de gondold
jól meg,

szalmásákomra fektetlek, porral
sóhajt a zizegő szalma.

A kancsóba friss vizet hozok be
néked,

cipődet, mielőtt elmegy, letörlöm,
itt nem zavar bennünket senki,
görnyedvén ruhánkat nyugodtan
foltozhatod.

Nagy csönd a csönd, néked is
szólok,

ha fáradt vagy, egyetlen székemre
leültetlek,

melegben levethesz nyakkendőt,
gallért,

ha éhes vagy, tiszta papírt kapsz
tányérul, amikor akad más is,

hanem akkor hagyj nékem is, én is
örökké éhes vagyok.

Ha megszeretlek, kopogtatás
nélkül bejöhetsz hozzám,
de gondold jól meg,
bántana, ha azután sokáig
elkerülnél.

(1926. ápr.)

N. ULLRICH KATALIN:

HA MEGSZERETLEK...

József Attila nyomán

Ha megszeretlek, bármikor
rámírhatsz viberen, instán, sms-ben,
de gondold jól meg,

gyorshívólistámban első leszel,
kékesen villan, zizzen a kijelző.

A legtutibb csengőhangot töltöm le
néked,

posztodat, amint osztod, olvasom,
itt nem zavar bennünket senki,
hunyorgó szemmel közös
képeinket photoshopolhatod.

Nagy csönd a csönd, néked is
szólok,

ha fáradt vagy, lenémítok minden
kütyüt,

melegben ledobhatod összes
cuccod,

ha éhes vagy, pizzát rendelek
online, amikor akad más is,

hanem akkor tedd le a telód,
hozzám is szólhatsz majd néhány szót.

Ha megszeretlek, bármikor
rámírhatsz viberen, instán, sms-ben,
de gondold jól meg,
bántana, ha azután sokáig
„önnek-nincs-új-üzenete”.

(N. Ullrich 2023)

c) Az intralingvális fordítás önreflexív, tovább vitt témafejlődése

Az intralingvális fordítás lehetőséget ad az önálló vallomás megfogalmazására az alaptéma továbbfejlesztésével. Az intralingvális fordítás itt József Attila *Születésnapomra* című versének szövegéből indul ki. A szövegbeli kimozdulás, miközben támaszkodik az eredeti poétikai megoldás ismeretére, amely ismertsége, idézettsége okán ma már az irodalmi kánon része lett, önálló önreflexív költői megnyilatkozásban folytatódik. Fenyő D. György több munkájában elemzi József Attila e versének fejlődéstörténetét az önvallomásos átírások, parafrázisok tükrében (Fenyő D. 2005, 2024). Ezt az utat megtéve született Varró Dániel (1977–) *Harminckét éves múltam* című intralingvális átírása életösszegző önvallomásként:

JÓZSEF ATTILA: SZÜLETÉSNA POMRA

Harminckét éves lettem én –
meglepetés e költemény
csecse
becse:

ajándék, mellyel meglepem
e kávéházi szegleten
magam
magam.

Harminckét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.
Az ám,
Hazám!

Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll koptató
szegény
legény.

De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem
fura
ura.

Intelme gyorsan, nyersen ért
a „Nincsen apám” versemért,
a hont
kivont

szablyával óvta ellenem.
Ideidézi szellemem
hevét
s nevét:

„Ön, amig szóból értek én,
nem lesz tanár e féltekén” –
gagyog
s ragyog.

Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,
sekély
e kéj –

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!

(1937. április 11.)

VARRÓ DÁNIEL:

HARMINCKÉT ÉVES MÚLTAM. ÖNFELKÖSZÖNTŐ KÖLTEMÉNY

Harminckét éves múltam el,
csatában mégsem hulltam el,
sinen
se nem.

Csak ámulok, hogy jó, nekem
félig lefolyt az életem
gügye
ügye.

A volna lettbe billen épp,
létösszegezmem illenék
emitt.
De mit?

Harminckét év elslattyogott,
nem történt semmi nagy dolog,
kis ez,
kis az.

Van már nejem, van kisfiam,
s jut asztalomra kifli, jam,
diós
briós.

De elcsigáz a teperés,
az út, mely csupa hepe, és
csupa
hupa,

s ki lát, azt mondja: „Haj, Dani,
nem vagy te már a hajdani!”
Ez, öcs,
a göcs!

Hogy újra már nem kezdhetem,
sehogy se rendelkezhetem
e lett
felett.

Hogy jaj, a múlt pár passzusát
nem költhetem már basszus át,
alap
a lap,

s a jövő sincsen nyitva már,
hogy őszbe fordul itt a nyár.
Szar ügy,
farügy!

Mi nem lettem, már nem leszek,
tűzoltó, juhász, pl. ezek,
sem ács,
se más.

Nem végzek munkát, kétkezit,
költő vagyok, ha kérdezik:
badar
madár.

S habár szemöldököm közét
redőzi az alig közép-
korú
ború,

bár gyúl a szürke szertesztét,
fejem fölött a kerge-szép
azúr
az úr.

(2023)

(Varró in Fenyő D. 2024.)

d) Az intralingvális fordítás mint létösszegzés és megbékélés

Összevetésként álljon Balla Zsófia (1949–) átírása a létösszegzés és végső bo-
csánatnyerés megnyugvásáról:

BALLA ZSÓFIA: *AZ ÉLŐ FORMA*

Negyvennyolc éves lettem én,
és meglep, hogy már hölgyemény
leszek.
Ezek

Nem lestem hatalom kegyét.
Csak az szabad, aki szegény:
nem öl
meg ól.

már nem viccelni-jó idők.
A telést rosszalljuk mi, nők –
ha mond-
hatom

Engem már sok halál szeret –
mégsem fagyott rám hős-szerep,
vagyis
hamis.

ezt így. A világbánatom
úgy otthagynám egy vonaton!
Kicsit
visít

Azt foldozom, mi hátra van:
még végül megszokom magam...
S ha néz,
ki néz,

a lélek bennem, hogy mire
vittem. Mondhatom, semmire.
Egy part
se tart.

majd legyen benne irgalom
versemhez a túloldalon.
Hisz él.
S ítél.

(Balla in Fenyő D. 2005.)

„A József Attila-i verszenét itt a rendkívül éles áthajlások és különösképpen a rövid, gyakran kopogós tömondatok mintegy ellentételezik: nem engedik olyan folyékonyan, gördülékenyen olvasni a verset, mint a *Születésnapomra* címűt. Új mondat kezdődik az 1. versszak negyedik sorában, önálló mondatot alkot a 4. versszak rímpárja, és végképp kopogósan szól az utolsó versszak két külön – egyenként két-két szóból és két-két szótagból álló – verssora. Ismerős is a forma, meg más is: ritmikájában azonos a két vers, prozódiajában egészen különböző.

A létösszegző vershelyzet s az önironikus hang ugyancsak rokonítja egymással József Attila és Balla Zsófia költeményét. Ám itt nincs egyáltalán epikus történet, hanem visszatekintés, felmérés és önfelmérés, vágy, mérlegelés, következtetések levonása, vád, önvád, bizonytalanság, önleplezés és remény – csupa-csupa lírai elem. Lényegesen különbözik a magatartás is, a végeredmény is:

nem kovácsol erkölcsi és szellemi tőkét a vereségből, nem emeli meg pátosszal a saját helyét, szerepét, ahogyan József Attila megtette” – véli Fenyő D. György (Fenyő D. 2024).

Az átírt szöveg mint esztétikai élmény

Fenyő D. György arról ír, hogy idővel a sajátosan egyedi, hapax legomenonként, egyszeri és megismételhetetlenként ható, önálló versforma alapján kialakultak a Születésnapomra-parafrázisok szabályai: „Az első sor erős szövegszerű kapcsolata az eredetivel, a születésnapra való hivatkozás, az életkor mint központi probléma, a létösszegzés mint gondolati centrum. A versek a lírai alapszövegbe epikus elemeket vegyítettek. Hasonló volt a hangnemük, elhagyhatatlan kellékük a vita, a hetykeség, a csúfolódás. Minden átírat tovább feszítette a formajátékokat: a ritmus egyezése mellett a harmadik-negyedik sorok szemtelen rímjátékának lehetőségeit a végletekig felhasználták és kitágították. Új rímlehetőségek merültek fel: olyan bravúrokat láthatunk, amelyek az eleve virtuóz formajátékkal tovább játszanak” (Fenyő D. 2005).

Önálló versszöveggként is tekintheti az, aki nem ismeri az eredeti József Attila verset. Mint Szathmári István összefoglalja, több szempont alapján értékelhetjük egy vers stílustulajdonításait. A nyelvi jelenségek stílusértékeit az úgynevezett stíluszintek keretében vehetjük számba: 1. a hangzás és zeneiség, valamint a verselés, 2 a szó és kifejezőkészség szintje, 3. az alaktani és mondattani jelenségek szintje, 4. a képi szint, 5. a szövegtani jelenségek szintje, 6. a nyelven kívüli (idegen eredetű szóval: extralingvális) eszközök szintje, mint például a központozás, a nagybetű használata stb. (Szathmári 2011: 15).

Mindezeket a szempontokat érvényesíthetjük a parafrazált szövegeken is, különösen akkor, ha bennük érvényesül a nyelvi játékon túl az önálló alkotói önkifejezés közlési szándéka.

Szikszainé Nagy Irma *Magyar stilisztikájában* külön fejezetet szentel az áthallásnak mint szövegek stílusa közötti kapcsolatnak. Az irodalmi intertextualitás más szövegre való jelölt vagy rejtett célzás, azaz áthallás a 20. században divattá vált. A posztmodern művészetben az intertextualitás egyenesen az irodalom létmódja. Az „igazi szerző” és a „nem igazi” vagy „más” szerző olykor a kibogozhatatlanságig összekuszálódik. Az alludálás, vagyis a ráutalás a parafrazált szöveg és az eredeti között lexikálisan, rímképletében, egyéni stílusában valósulhat meg (Szikszainé 2007: 191). Ma már sokszor az irodalmi karikatúra kevésbé tűnik fel a befogadó számára úgy, mint allúzió, olyan szöveg, amelyben a szerző a kimozdulást jelentő, eredeti mű jellegzetes tartalmi és formai-stiláris elemeire játszik rá. Az intralingvális fordítás ilyen értelemben ugyan veszteséggel zárul, de a befogadó mégis önálló irodalmi műként érzékelheti, ha a nyelvi játékosság, formai találékonyság tartalmi jelentésképzéssel társul.

Összegzés

Az átírás minél hosszabb és egyénibb, annál gazdagabb az asszociatív jelentésképzés. Az intralingvális fordítás mint művelet eredménye mégis csak egy önálló, esztétikai jelként befogadásra váró beszédmű.

Az átírások, parafrázisok vagy játékosan „szétírások” három típusát mutattuk be:

1. A forma, tartalom megőrzésével, a szókincs változik, példánkban modern, szándékosan rétegnyelvi, a Z-generációra jellemző, digitális lexika felhasználásával történik az átírás (*N. Ullrich Katalin*).
2. A forma marad, a tartalom viszont egyéni, önreflexív, önálló költői létösszegzés, önkifejezés (*Varró Dániel*).
3. A forma marad, a szókincs viszont egy másik szerző stílusparódiája (*Lackfi János*).

József Attilánál megszületett egy versforma, amely akkor teljesen egyszerűnek tűnt, és amely utóbb, története során egyfelől mindvégig földézte származását, az „eredeti” verset, ugyanakkor önállósodott is, versformává vált. Mint Fenyő D. írja, olyan lett, mint egy a használat során egyre jobban kitaposott cipő. Minél tovább és minél többen használják, annál kényelmesebbé válik, ugyanakkor egyre kevésbé látjuk azonosnak azzal, amiként létrejött, keletkezett. A *Születésnapomra* megírásával József Attila nemcsak egy remek verset hagyott hátra, hanem egy remek, bármikor felhasználható versformát is. Nemcsak az eredetiért, hanem az utótörténetért is hálásak lehetünk neki (Vö. Fenyő D. 2005).

Az átírt szöveg áthallása, a „kimozdulás” teljes élménye csak az eredeti szöveg ismeretében valósulhat meg. A „kimozdított” szöveg mindig az eredetire reflektál. Az intertextus stílushatása többféle lehet. Ha az olvasó felismeri a parafrazált, átírt szöveget, stíluselemet, felidéződik benne az eredeti befogadói élmény is, s így együttesen mindez hozzájárul a teljes szöveg stílusértelméhez.

A bemutatott intralingvális fordításokban felfedezhetjük a humor és az irónia szándékát. Mind a digitális világ szókincsének használatában, mind az Ady-stílusrájátszásban, mind a *Születésnapomra* önvallomásos, önironikus témakiterjesztésének ott van a humor és az irónia stilisztikuma. A verbális humort kognitív szempontból a következőképpen fogalmazza meg Nasinszky Dezső: „Az emberi gondolkodás többnyire rutinokra, mintákra, sémákra épül. Amikor ezen séma megsértése történik – humoros hatás keletkezik” (Nasinszky 2012: 122). Az irónia alkalmazásával a megnyilatkozó reflexíven viszonyul az ironikusan értett reprezentációhoz, vagyis esetünkben az általa létrehozott, átírt szövegelemekhez. „Kétségbe vonja a kiindulópontot, az eredeti szöveg nézőpontjának megfelelőségét, helyénvalóságát az adott diskurzusban, és implicit módon egy másik kiindulópontot ajánl fel, ahonnan a dolgok és/vagy esemény, amelyre a másik figyelmét irányítja, adekvátábban jeleníthető meg a résztvevők által feldolgozott

körülmények között” (Tátrai 2011: 190). Tehát nem az ellenkező módon, csupán másképp. A saját intralingvális fordításának tartalmát szinte idézőjelbe teszi. De ez csak az intertextualitás felismerése esetén válik világossá a befogadó számára. Különösen jellemző Varró Dániel szövegépítésére ez a nézőpontváltás.

Az intertextualitás stilisztikai szempontból egyrészt élesen elhatárolható szövegegyeségek viszonyát, összehasonlíthatóságát hozza létre, másrészt az intralingvális fordítás eredményként létrejött, parafrázált szövegbe való teljes beépüléssel jár. A befogadó, aki az átírt szövegben észreveszi az eredetit, stílustulajdonításában elmozdíthatja azt az eredeti mű értéktelítő tartományai felé. Aki nem ismeri ezt fel, annak az intertextuális élmény mint szövegbeli „kimozdulás” nem jelenik meg. Az egymásra reflektáló, egymást gazdagító elemek szemantikai síkon nem gazdagítják egymást, a befogadó csupán először látott, önálló szövegegészként veszi kezébe az esztétikai élményt adó művet (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 174–175).

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- A. Jászó Anna (1994) (szerk.): A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó. Budapest.
- Crystal, David (1998): A nyelv enciklopédiája. Osiris. Budapest.
- Dobos Csilla (2014): Nyelv és jog. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc.
- Dobos Csilla (2018): Intralingvális fordítás és szaknyelvi terminológia <https://150.offi.hu/sites/default/files/media/pdf/16-%20Dobos%20Csilla.pdf> (Letöltve: 2024. 05. 07.)
- Fenyő D. György (2005): Egy különleges versforma mint költői hagyomány (József Attila Születésnapomra című versének utótörténete) *Új Forrás* 8. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00108/050823.htm> (letöltve: 2024. 05. 08.)
- Fenyő D. György (2024): Széténeklés. József Attila Születésnapomra című versnek utótörténetéről – másodsor. Születésnapomra-parafázisok – Bárkaonline (barkaonline.hu) <http://www.barkaonline.hu/tarca/2375-szueletesnapomra-parafazisok> (letöltve: 2024. 05. 08.)
- Karinthy Frigyes (1959): *Így írtok ti.*, Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Lackfi János (2024): Anyám tyúkjai <https://www.facebook.com/lackfi> (letöltve: 2024. 05. 08.)
- Moszkvin, Vaszilij (2007): A mai orosz nyelv kifejező eszközei. Trópusok és alakzatok. Terminológiai szótár. Moszkva, „Főnix” – Василий Москвин: *Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры. Терминологический словарь „Феникс”*. Москва.
- Nasinszky Dezső (2012): A humor kognitív nyelvészeti megközelítése. In: Balázs Géza – Veszelszi Ágnes (szerk.): Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht., a Magyar

- Szemiotikai Társaság, a PRAE.HU Kft., Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, Budapest, 119–23.
- N. Ullrich Katalin (2023): Ha megszeretlek... Litera-Túra Magazin. 2023.márc. 5. <https://www.facebook.com/literaturamuveszetimagazin>, <https://www.facebook.com/search/top/?q=Ha%20megszeretlek> (letöltve: 2024. 05. 08.)
- Romanova, Filippov (2024): Stilisztika és stílusok., „Flinta”. Moszkva. – Романова Н. Н. , Филиппов А. В. *Стилистика и стили: учебное пособие*. 4-е изд. ФЛИНТА. Москва.
- Szabó Zoltán (1986): Kis magyar stílustörténet. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán (1998): A magyar szépírói stílus történetének fő irányai. Corvina. Budapest.
- Szathmári István (2011): Hogyan elemezzünk verset? Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szikszaíné Nagy Irma (2007): Magyar stilisztika. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tátrai Szilárd (2011): Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (1996): A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Varró Dániel (2024): Harminckét éves múltam. Önfelköszöntő költemény

GESZTUSOK, IDENTITÁS, ÖNREPREZENTÁCIÓ TÉRBE ÉS IDŐBEN: GESZTUSSZÓTÁR IDŐUTAZÓKNAK

Bevezetés

Utazásaink során célszerű tájékozódni a célország kultúrájáról, szokásairól, nyelvről. A megismerés vágyán túl motiválhat minket az, hogy a kulturális különbségek még globalizált világunkban is kommunikációs, tájékozódási és egyéb problémákat okozhatnak.

A térben történő utazással ellentétben az időutazás egyelőre nem lehetséges, bár a gödeli ontológiai bizonyítás (Kurt Gödel) szerint Albert Einstein relativitáselmélete bizonyos esetekben megengedi azt. (Csaba 1998: 57–68)

A fiktív időutazás lehetőségével kibővített gesztusnyelv vizsgálata érdekes összehasonlítási lehetőségeket enged az érdeklődő számára.

A kulturális különbségek térben és időben még áthidalhatatlanabb szakadékokat teremthetnek a metakommunikáció használatában. Így van ez a nemzetközi nyelv gondolt gesztusnyelv esetében is. Érdekes gondolati párhuzamnak ígérkezik egy Palmürában talált óriási földalatti sírkomplexum több száz mészkőlapra faragott temetkezési portréi, valamint pl. a közösségi oldalak profilképeink mai gesztusai között tett összehasonlítás.

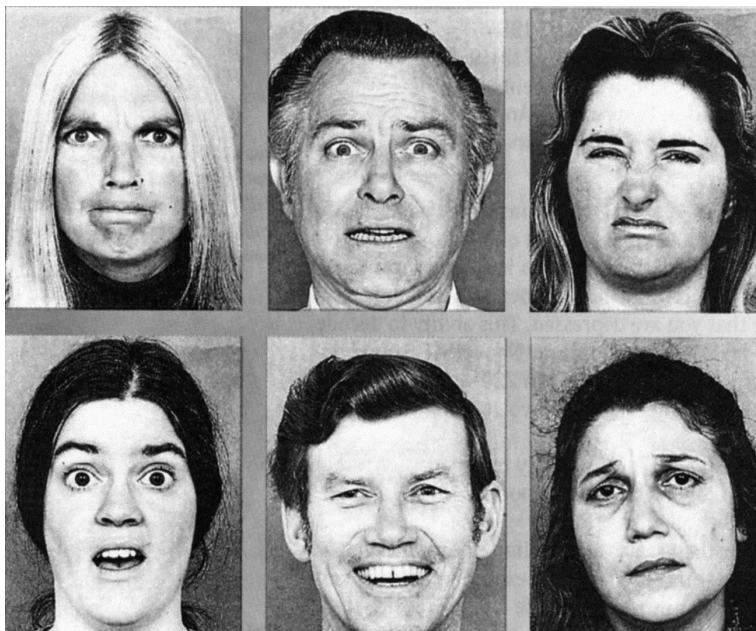
Az „Örökkévalóság háza” (i. sz. 108.) olyan portrék gyűjtőhelye, amelyek úgy mutatják be az eltemetett személyeket, mint amilyenek azok az utókor szemében látszani szerettek volna. A leolvasható gesztusok megfejtése ma már talán lehetetlen, mert az adott kultúrába beágyazódott, s így feltörhetetlen kódok rejtik az információt.

Nemzetközi, vagy sem a gesztusnyelv (Lehet-e gesztusszótárt készíteni?)

Talán köztudott, hogy a gesztusnyelv néhány arcról leolvasható alapérzelem mimikai megjelenése kivételével kulturálisan, társadalmilag meghatározott, egy-egy emberi közösségre (ill. egyénre) jellemző vizuális jelcsoport (egy-egy szerzők szerint nem feltétlenül jelrendszer). Így a kívülálló számára a kód (ill. a kontextus) ismerete nélkül biztonságosan nem értelmezhető.

A hat alapérzelem (harag, félelem, undor, szomorúság, boldogság, meglepetés) mimikai megjelenése a felnőttek számára kultúrától függetlenül felismerhető, „beépített” képesség. Bár az újabb kutatások arra is rámutattak, hogy ezek dekódolása

sem velünk született, hiszen két éves korig egy gyermek még csak a boldogság arckifejezéseire ismer rá. A többi arckifejezést fokozatosan tanuljuk meg a szocializáció során. A düh, majd a szomorúság elkülönítése fokozatosan vezet az utoljára kialakuló undor biztonságos felismeréséhez. (Medicalonline 2010. on.).

1. ábra: Az Ekman-féle alapérzelmek. Balról fentről: harag, félelem, undor, balról az alsósor: meglepetés, boldogság, szomorúság.
Forrás: *The Big Smoke* 2021. (Paul Ekman jóváhagyásával)

A gesztusnyelv általános konvencióinak ilyen bizonytalan ismerete mellett az azonos időben létező (térben, vagy egyéb módon elkülönülő) közösségek jeleiből is nagyon nehéz egy képzeletbeli gesztusszótárt összeállítani (feltételezve a gesztusnyelv rendszerszintű jellegét). Tudatában annak, hogy a gesztusok nem korlátozódnak az arckifejezésekre, hanem abban a test, a végtagok, a testtartás, a távolságtartás és ezek kombinációi is aktívan részt vesznek (nem említve a verbális kommunikációval alkotott globális hatást, ami persze a kódolt jelentés kontextusának elidegeníthetetlen eleme). Mindazonáltal a gesztusnyelvek sokszínűségének felismeréséhez kiváló módszertani-kommunikációs gyakorlatnak tartom a „tematizált gesztusszótár” készítését a tanár-, illetve vizuális területen tanuló hallgatók számára (minden kommunikációval, médiával, vizualitással, kultúrával bármilyen formában foglalkozó hallgatónál fontosnak tartanám ennek a problémakörnek az érintését, az ebben való elmélyülést). Évről évre visszatérő feladatként adom a hallgatóimnak internetes gyűjtőmunka, vagy fotós alkotási

feladat formájában. A szótárszerű kialakítást a készített (ill. „talált”, gyűjtött) képek és a képeken felismerhető gesztusok szöveges leírása biztosítja. Fontos (készítési és értékelési) szempont a szabadon választható, de erősen behatárolt

1. ÉVAD

Az első évadban Daenerys féltékeny és alázatos fiatal nőként indul, bántalmazó testvére, Viserys irányítása alatt. A szezon előrehaladtával azonban kezdi megtalálni saját erejét és magabiztosságát. Miután feleségül vette Khal Drogo, beolvadt a dothraki kultúrába, ezzel elnyerve tiszteletüket. Ez az újdonsült erő megadja neki a rugalmasságot ahhoz, hogy ellenálljon a kihívásoknak, és végül kikeltsen három sárkánytojást, ami fordulópont karaktere számára.

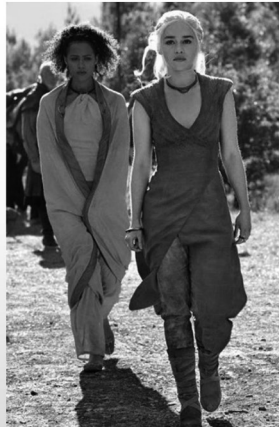
Finom, lefolyó ruhákat visel, amelyek kiemelik sebezhetőségét és alázatosságát. Gyakran látható világos, pasztell színekben, tükrözve kezdeti ártatlanságát és naivitását. A szezon előrehaladtával ruházata kezdi tükrözni növekvő önbizalmát. Később a dothraki kultúra elemeit kezdi beépíteni ruháiba, mint például a bőr és a szőrme.

3. ÉVAD

Daenerys a "Sárkányok Anyja" néven válik ismertté, és rabszolgák kiszabadítását tűzi ki célul. Fókuszra az igazságosság és mások jóléte felé tolódik el. Megszabadít katonákat, és hűséget fogadtat velük, így egy odaadó sereget szerez. Ezenkívül tisztességes és igazságos uralkodó hírnevét építi ki, együttérzést és empátiát mutat azokkal az emberekkel szemben, akiket meg akar védeni.

Öltözéke egyre növekvő befolyását és státuszát tükrözi, bonyolult részletekkel, hímzéssel és gazdag szövetekkel, mint például selyem. Ruháitára kifinomultabbá és elegánsabbá válik, jelképezi eltökéltségét, hogy uralkodóként komolyan vegyék.

8. ÉVAD

Az utolsó évadban Daenerys karaktere sötétebb fordulatot vesz. Legközelebbi szövetségeseinek elvesztése, az elszigeteltség és az árulás érzésével párosulva a bosszúvágy atakul ki benne. Egyre könyörtelenebbé válik. Ez az átalakulás egy tragikus bukást ábrázol, amely végül a lány halálát eredményezi.

Az utolsó évadban Daenerys öltözködése jelentős változáson megy keresztül. Gyakran visel feketét és vöröset, ami baljóslatú számunkra. Öltözete szigorúbbá válik, páncéztára emlékeztet, és inkább egy hódító, mint egy felszabadító képét közvetítik. Ezek a döntések előrevetítik tragikus bukását és végső átalakulását az Őrült Királynővé.

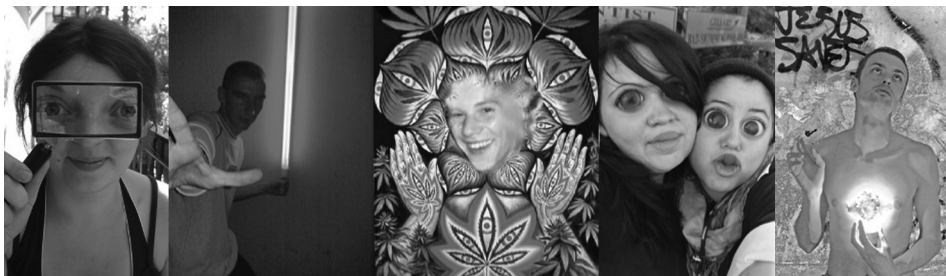

2. ábra: Sós Réka (vizuális kultúra tanárszak 2023): Daenerys Targaryen jellemének (és annak ruháin való megnyilvánulása) gesztusszótára (Trónok harca c. filmsorozat) – Forrás: Hallgatói munka 2023

témaválasztás és a gesztusok egyéni, vagy szakirodalom által való leírása. Népszerű, motiváló tematika lehet az ismert emberek, sportolók, színészek, politikusok, művészek jellegzetes gesztusnyelvének leírása, a gesztusok időbeni változásainak bemutatása (akár egy gesztus sokrétű, kontextusfüggő megjelenése), filmsorozatok karaktereinek fejlődése (a gesztusokon keresztül bemutatva), a valós és megjátszott, akaratlagos és önkéntelen gesztusok összehasonlítása, a reklámok gesztusnyelve, vagy egy gesztus kulturálisan, perszónálisan különböző jelentései stb.

A képeken megjelenő vizuális elemek verbális transzkripciója, fontos kommunikációs képesség, transzpozíciós művelet.

Gesztusnyelv gyakorlásának számtalan mai kísérleti színtere létezik. Ilyen az online közösségi média, az Instagram, a Facebook stb. Az online tér olyan demokratikus (vagy annak tűnő) lehetőségeket kínál a bemutatkozásra, az önbecsítésre, amelyek korábban sokkal korlátozottabban voltak jelen az offline világban.

3. ábra: Beszédgesztusok hallgatói Facebook profilokon.
 Forrás: Hallgatói montázs 2023

Szelfi. Egy jellemző képi műfaj a posztmodern után

A gesztusokkal kommunikáló közösségi média felhasználóinak egyik legnépszerűbb képi műfaja a szelfi. A saját magunkat bemutató profilképek jelentős százaléka sorolható ebbe a kategóriába. Hogyan is vált ilyen népszerűvé ez a képtípus?

A vizualitás változó szerepét vizsgáló elméleti szerzők többsége szerint a modern és a posztmodern hozta a vizualitás elsődlegességét a nyugati kultúrába, melyet általában határozottan látáscentrikusnak tartottak. (Jay 2000: on.)

Gondolhatunk a modern kor technikai demokratizálódásaira, mint az elterjedő könyvnyomtatásra, a távcső, a mikroszkóp megjelenésére, majd a fotóra, mint az optikai-, később a digitális kép diadalútjára. A technikai fejlődéssel és az egyre nagyobb tömegek számára elérhetővé válásával, a képgyártással párhuzamosan, a vizualitás filozófiája is teret hódít. A filozófia fokozódó érdeklődésén keresztül

megjelenik a „felügyelet uralma” (Michel Foucault), mellette a „természet tükre” metafora, ill. a „nyelvi fordulat” (Richard Rorty), majd az ezt átíró „képi fordulat” (Peirce, Goodman) felismerése. (Mitchell 2010: 171–173) Ezzel mindkét jelrendszer (szöveg és kép) újra strukturálása, újra pozicionálása megtörtént. A posztmodern után (21. század) valami komplex nyelvi-vizuális, multimédiás konstrukció alakul, amelyben dinamikusan, célorientáltan változik, átsúlyozódik a szövegek és a képek (álló- és mozgóképek) szerepe (a posztmodernben a szövegek is differenciálódnak pl.: hypertext). A két kommunikációs jelrendszer funkciója, aránya műfajonként, médiumonként, tartalmanként folyamatosan átalakul.

Az illúzió változó szerepének kérdése, annak vizsgálata is a művészet történetében és más diszciplínákban (pl. természettudományok) már korábban előtérbe kerül (igazolva a vizualitás fokozódó szerepét). Ahogy Gombrich és Gregory fogalmaz meghatározó művében: „Az illúzió a legrégebbi korok óta a művészet legfőbb éltető ereje.” ... „Igazi tudományos kérdés azonban, hogy bizonyos helyzetekben miért vezetik félre az embert és az állatot érzékszervei. Az illúziók nem véletlen variációi az idegrendszernek: sok közülük olyan tévedés, amely bizonyos rendszerességet mutat, megmérhető, és hatásosan demonstrálható. Éppen az illúzióknak ez a hatásossága termékenyíti meg a művészetet.” (Gombrich, Gregory 1982: 7)

A 90-es évek újabb megközelítéseket is hoznak a vizualitás elméletében –erősítve annak elsődlegességét-, mint a Jonathan Crary által felvetett nézői perspektíva, a néző koronként változó szerepe. (Crary 1999)

A nézői figyelemmel és annak irányításával a posztmodern utáni képek egyik legnépszerűbb formájává vált a szelfi. Önmagunkat, „nagy” pillanatainkat, érzelmeinket tudjuk megmutatni azokon a helyszíneken, ahol járunk, azokkal a személyekkel, tárgyakkal akikkel, amelyekkel éppen az adott időpontban vagyunk. Segítségével identitáskísérleteket végzünk, gesztusokat próbálunk ki, saját „brandet” építünk a közösségi oldalakon. Minden területen népszerűvé válik az önreprezentáció.

Az erősödő, tudatosodó vizualitás mellett hat, alátámasztva az önmagunk felé fordulást, a társadalmi és egyéni értékek hangsúlyának eltolódása, életünk értékorientációjának változásai is. Korunkra láthatóan jellemző az, hogy az öröm értékek hangsúlyosabbá, elsődlegessé válnak, ugyanakkor háttérbe kényszerítik, kiszorítják a társadalom kohéziója szempontjából elengedhetetlen értékeket. A „szeresd felebarátodat, mint önmagadat,„ értékpárból az „önmagunk” válik fontosabbá. A „légy becsületes” értéket felülírja és céljainkat determinálja az, hogy „legyünk sikeresek”. „Önmagunk feláldozása” helyett, ami a közösség számára jelent értéket, az „önmegvalósítás” kerül előtérbe. (Hankiss 1999)

<p>HAGYOMÁNYOS</p> <ul style="list-style-type: none"> - Szeresd felebarátodat! - Áldozd föl önmagad! - Légy becsületes! - Homlokod verítékével keresd meg a kenyered! - Dolgozz! 	<p>-ÚJ (örömmértékek)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Szeresd önmagad! - Valósítsd meg önmagad! - Légy sikeres! - Keresd a könnyű gyors sikert! - Élvezd az életet!
<ul style="list-style-type: none"> - A tisztas szegénység: erény! - Az élet célja az üdvösség! 	<ul style="list-style-type: none"> - A gazdagság az igazi siker! - Az élet célja a boldogság!

4. ábra: A bemutatott értékpárok az értékorientáció változásait reprezentálják, ahol az örömmértékek kiszorítják a szocializáció szempontjából fontos értékeket.

Forrás: Saját ábra Hankiss alapján

Az önmagunk felé fordulást a „mass media” kifejezés használata helyett megjelenő és egyre gyakoribb „my media” is szemléletesen megjeleníti.

A szelfizés műveletében a saját történetünket fogalmazzuk meg képek formájában, a posztmodern képek rendkívüli tömörségével, annak sűrített, rövid narratívájában. Ebben a történetben önmagunk válunk fontossá, minket, ill. magunkat mutatja a kamera, aminek tökéletes műfajválasztása a szelfi, vagy annak mozgóképes változatai (dróni, go-pro).

Palmüra (Palmyra, Tadmor) titkos nyelve

Napjaink képi tendenciáit bemutatva némiképp elbizonytalanodunk ha (időutazóként) más történelmi korok fennmaradt vizuális produktumait (képeket, plasztikákat, épületeket) szemléljük. Valóban újszerűek a posztmodern képek, vagy csak a róluk való diskurzus fejt meg másképpen az üzeneteket? A technikai változások, azok elérhetősége bizonyára nem csak mennyiségi, hanem funkcionális és minőségi változásokat eredményeznek a képhasználatban, képkesztésben, képpolvasásban.

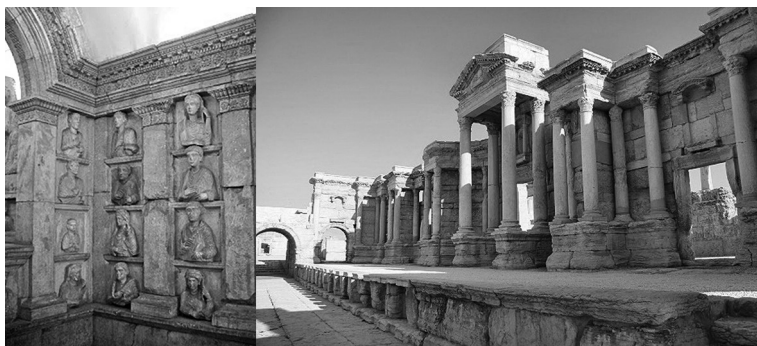
Zavarba ejtő párhuzamokban nincs hiány, de vajon meg tudjuk-e fejteni a korábbi képi üzeneteket a mai képpolvasási kompetenciákkal?

A 2015-ben lerombolt Palmüra az ókori Szíria egyik oázisa, Damaszkusztól 215 km-re fekszik, mely az UNESCO világörökségi listáján is szerepel (i.e. 2000 – i.sz. 300-ig). A Biblia által is említett város (melyet Salamon építtetett) régészeti feltárásai során óriási földalatti sírokat találtak. A sírboltot Yarhai, Elahbel fia építette családja örök lakhelyéül. A Római Birodalom területén gyakori volt a sírkő, vagy sztélé (cippus) állítása. „A sírkőállítás szokását – alkalmazkodva a megszálló hatalom nyelvi, kulturális, rituális elvárásaihoz – előbb vagy utóbb minden provinciában átveszi a helyi, bennszülött lakosság.” (T. Bíró 2011: 63)

A Palmürában talált grandiózus földalatti temetkezési komplexumok az „Örökkévalóság háza” nevet kapták (Palmüra, i. sz. 108). A 150 kamrából álló, egyenként több száz sírt magába foglaló építményben a sírok fülkéit mészkölapok zárják le. A 40X55cm-es méretű kőtáblákra az ott eltemetett személyek portréit faragták. A kutatások szerint általánosságban leírható, hogy a „sírköplasztika legfontosabb része a főképző, ahol az elhunyt vagy az elhunytak voltak ábrázolva. Az elhunytak egész alakos, álló vagy ülő helyzetben történő ábrázolása mellett megjelennek a mellképes ábrázolások. A mellkép-ábrázolások elhelyezése alapján két típust különböztetünk meg: az egyik esetben a sírtábla főképzőjében profilált keretben látható(ak) az elhunyt vagy az elhunytak, a másik esetben egy kagyló alakú háttérben vannak ábrázolva. Ez utóbbi: az ún. imago clipeata a ritkább, és többnyire házaspárokat, illetve családokat ábrázol. A római sírkövek a birodalom településeinek ’helytörténeti pinakothékái’, családi képtárak.” (T. Bíró 2011: 63)

A palmürai portrék láthatóan valamilyen üzenetet próbálnak közvetíteni felénk, ill. eredetileg a sírokat látogató család későbbi leszármazottai felé a domborműveken megformált gesztusokon keresztül a verbális, írott szövegekkel párhuzamosan.

Ezek a sírboltban talált gesztusüzenetek adják az összevetés lehetőségét a mai közösségi profilképek fotógesztusaival. Nézzük meg alaposabban a formai hasonlóságokat és megpróbálhatjuk megfejteni az üzeneteket, megformálásának ezeréves távlatából.

5. ábra: Az „Örökkévalóság háza” és a sírkövek magas domborműveinek elhelyezkedése, ill. a palmürai római színház romjai, mint a síremlék környezete.

Forrás: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője”, ill. az ATV honlapja

Gesztus-párhuzamok, antik profilkép

A faragott portrékon a halott férfit, vagy nőt mindig szemből ábrázolják, a szemek egyenesen előre néznek. A férfiak tunikát és köpenyt viselnek, a nők szintén tunikát és köpenyt viselnek fejpánttal, turbánnal, fátyollal és ékszerekkel kiegészítve. Bár van bizonyos hasonlóság az alakok között, távolról sem azonosak. (Weingarten 2010: on.)

6. ábra: Faragott férfi és női portré az egyik sírból.

Forrás: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője”

A portrék vizsgálata során fontos ismeret lehet néhány társadalmi vonatkozású információ. Mivel Palmürában patriarchátus volt, így a nőket tökéletes feleségeként, háziasszonyokként ábrázolták. A bemutatott blogbejegyzésben a nőkről alkotott kép mégis árnyaltabb: „Ellentétben a nők háztartási ügyekre korlátozódo képével, amint azt a temetkezési domborművek sugallják, a palmüráni nők valójában képesek voltak ingatlanokat vásárolni és eladni, temetkezési domborműveket vagy oszlopokat állítani maguknak és rokonaiknak.” (Weingarten 2010: on.)

Viszont a cikk kommentjeiben ezt a képet néhány szakmabéli hozzászóló tovább finomítaná.

A mai szelfivel (bár a sírportrét nem az ábrázolt készítette, mint a szelfit) abban a szándékban lehet rokonítható a bemutatott dombormű, hogy megjelenésével üzenetet hordoz, státuszt és szerepet közvetít (eredetileg egy zárt célcsoport számára, hiszen a sírboltot csak a leszármazottak látogathatták).

A kőlapok hátterei epigráfiai emlékeket is őriznek. A portrék vállalai fölött minden esetben egy arámi nyelven írt szöveg olvasható, melyből információkat kapunk az elhunyt kilétéről és annak családtörténetéről.

A frontális beállítás és az előre néző szemek érdekesen hatnak a sírkamrába belépő emberre. Ezt néha Mona Lisa hatásnak is nevezik a művészettörténészek. A kép előtt sétálva olyan érzésünk támad, mintha a portré bármerre megyünk, minket bámulna.

Figyelemre méltó a „palmürai szépség” portréja, mely a korabeli divatot is reprezentáló, részletgazdag ruhájában, finom, egyedi arcvonásaival, cizelláltan, aprólékos műgonddal megjelenített ékszereivel, vörös-fekete és aranyozott eredeti festésmaradványaival jelenik meg. A festések eredetileg biztosan segítettek az ábrázolt elemek pontosabb beazonosításában is. A kidolgozott részletek ellenében állnak a durván megformált kesztyűszerű kezekkel.

Ez az ellentét a megjelenésben ráirányítja a figyelmünket a változatos, de sematikusnak tűnő kézmozdulatokra, melyek mindegyik portré esetében ezt a „kidolgozott és sematikus” szabályt követik.

7. ábra: A „palmürai szépség” domborműve és keze (i.sz. 190–210)
Forrás: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője”

A kezek minden esetben nagyobbak, mint amelyek a portréhoz arányaiban illeszkednének, s a finom részletek nélkül hatékony üzenethordozóvá válnak. Érezzük, hogy talán az a fontos, amit a kezek mutatnak, vagyis a megformált gesztus, nem pedig a kéz, mint egy testrész. Több száz szobor kéztartásaiból, vagyis a kéz helyzetéből, az ujak tartásából és a kezekben tartott tárgyakkól egy adatbázist hoztak létre a kutatók, hogy statisztikákat tudjanak készíteni a gesztusok és tárgyak gyakoriságára vonatkozóan.

A nők kezében felismerhető tárgyak a női tevékenységek sztereotip szimbólumai. Ilyenek az orsó és a guzsaly (marokguzsaly) melyeket az ábrázolások harmadában (33%) találhatunk, jóval ritkábban ékszerdobozok, gyapjúgolyók, házkulcsok. „A sírkövek ábrázolásain rendszeresen előfordulnak olyan tárgyak, amelyeket használtak ugyan a mindennapokban is, de a sztéléken látható kiemelt

helyük és a provinciák temetkezési emlékanyagában való rendszeres ismétlődésük alapján feltételezhetjük, hogy a túlvilággal kapcsolatos hiedelmek ikonográfiai lenyomataival van dolgunk.” (T. Bíró 2011: 64) A szimbólumok megfigyélésének nehézségeit a számtalan félreértelmezés is igazolja, amelyek ebben az esetben is a 80-as évekig tartották magukat. „A palmyrai asszonyok kezében tartott orsót vagy guzsalyt mákgubónak nézték, mivel a mákgubó és a pipacs az Alvilág királynőjének, Persephonének attribútuma, és így feltételezték, hogy az elhunytaknak az Alvilág növényeit adták a kezükbe.” (T. Bíró 2011: 65)

8. ábra: Kéztartások, kézben tartott tárgyak és azok üzenetei Palmürából.
Forrás: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője”

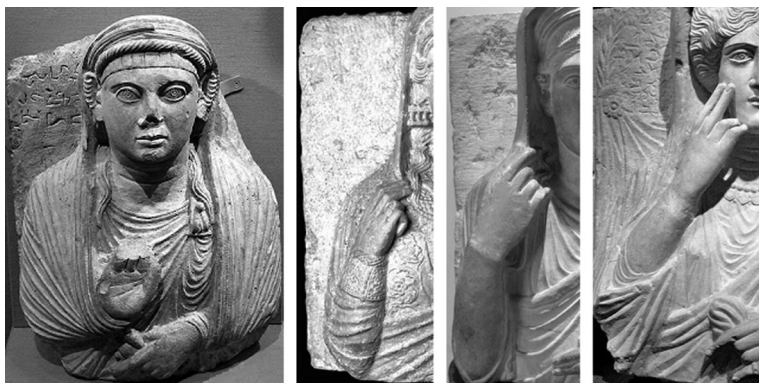
A példa is mutatja, hogy a tárgy-kódok, gesztusok-kódok csak az adott kulturális környezetbe beágyazva értelmezhetők, így a jelenből nehézséget okoznak. Azonban az „biztos, hogy jelképekről van szó, mivel a tárgyak mérete kizárja a tényleges munkafolyamatra való utalást: az orsók és guzsalyok a használatban levő marokguzsalyoknál és orsóknál jóval kisebbek. A palmyrai sírkövek előkelelő asszonyai valószínűleg nem fontak, de életük bizonyos eseményeinél rituális szerepet kaphatott az orsó és guzsaly. Ilyen szertartás lehetett az esküvő és a temetés.” (T. Bíró 2011: 67)

A kód esetenként az eltelt idő és kultúra teljes ismerete hiányában ma már feltörhetetlen, vagy kevés a valódi esély a megfejtések ellenőrzésére.

A kéztartások, gesztusok jelentésének variációi körvonalazhatók néhány kulturális információ birtokában és a mai gesztuskonvenciók alkalmazásával.

A sírportrékon a nők többsége az egyik kezét az álla, vagy a kulcsontja felé, annak magasságába emeli, kissé szemérmesen az arcot jelképesen eltakarja. Ezt a mozdulatot a sírportrék esetében a hűség gesztusaként fejthetjük meg (8. ábra).

A „tenyér kifelé” gesztust (jobb kéz) a portrék kevesebb, mint 10%-nál azonosíthatjuk, de ezzel együtt is a második leggyakoribb gesztus, ezek a képmások egy kivételével mind nők. Lehetséges, hogy ez a gonosz elhárítására szolgáló gesztus. Ezek a személyek talán részt vehettek valamilyen rituális tevékenységekben. Istentiszteletre, vagy imádságra utalhat (9. ábra). A felemelt kezek is változó tartásban jelennek meg. Előfordul, hogy a portré minden ujját összeszorítva vagy kinyújtva tartja, az is, hogy a kéz mutatóujját meghosszabbítva jelenítik meg. Más esetekben a mutatóujj és a középső ujjak vannak kinyújtva, vagy a mutatóujj és kis ujjak, esetleg a mutató, középső és kisujjak egyenesek. (9. ábra).

9. ábra: A „tenyér kifelé gesztus”, valamint a különböző ujjtartások
 Forrás: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője”

A hasonló mai gesztusok kulturális különbségeit Allen Pease foglalja össze nagyszerű műveiben. A kifelé fordított tenyérrel, felfelé mutató, kinyújtott középső és mutató ujj a következőként értelmezhető: a nyugati kultúrában a jelensége „három”, miközben ugyan ez a katolikus országokban az „áldás” kéztartása. (Pease 2006: 100)

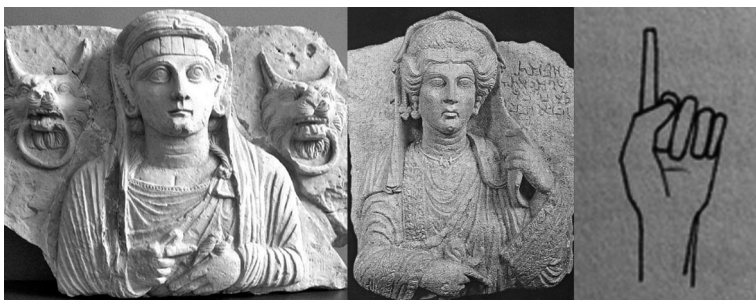

10. ábra: A „arcra helyezett kéz” mai és ókori gesztuspéldái
 Forrás: Barbara Pease – Allen Pease (2006) és Judith Weingarten blogja

Az arca helyezett kéz gesztusai a legtöbb mai kultúrában a kritikus állásfoglalást, esetleg unalmat, értékelést és elhatározást jelent, a kéz és az ujjak helyzetétől függően, míg a korábban leírtak szerint a sírportrékon a hűség gesztusai. (10. ábra)

A halottak világába való belépést szimbolizálják az egyik sírkő oroszlánfejű ajtókopogtatói. Előttük a portré egyik kezével a másik kezében tartott orsóra és guzsalyra mutat. A mutató ujj kinyújtása ma is a figyelemirányítás eszköze. Ez esetben, mintha ezt üzenné: „Nézd meg az orsómat!”, vagy „Nézd meg az ékszereimet!” (ha azokra mutat). Egy másik portré ugyan ezzel a túlméretezett mutatóujjal lefelé, a távolba, a semmibe, ill. a semmire mutat, azt a „nézz rám” gesztusként értelmezhetjük. (Weingarten 2010: on.)

A mutatóuj kinyújtásának mai jelentései elsősorban a figyelem felkeltése, irányítása, de katolikus országokban az „Isten a tanúm rá!”, vagy nyugati országokban „egy”-et, ill. „elnézést” is jelenthet. (11. ábra)

11. ábra: Az oroszlánfejű ajtókopogtatók előtt orsójára mutató portré, az ókori és a mai figyelemfelkeltés és figyelemirányítás gesztusai.

Forrás: Judith Weingarten blogja és Barbara Pease – Allen Pease (2006)

Végezetül – a teljesség igénye nélkül – egy érdekes, ma is közismert és használt nápolyi gesztus, a „mano cornuta” is gyakran előfordul az ókori „profilképeken”. (12. ábra) Ebben a gesztusban a bal kéz mutató- és kisujjai előre mutatnak,

12. ábra: A közismert „mano cornuta” nápolyi gesztus (jelentései: felszarvazott, az ördög szarva, vagy ördöggöszöntő szerencsebűbáj).

Forrás: Judith Weingarten blogja

a kéz többi ujjja hátra van hajtva, valószínűleg a hüvelykujj alatt tartva (ami a domborműveken természetesen nem látszik).

A számtalan mai és ókori jelentés közül a felszarvazott, az ördög szarva, vagy ördöggöszöntő szerencsebűbáj emelhető ki, aminek köszönhetően amulettként is használják a gonosz tekintetek elhárítására ma is. Sok ismert mai jelentés, vagy kontextus már-már túltesz ezeken az értelmezéseken. Így indult világhódító útjára a Rock & Roll szimbólumaként, a Black Sabbath frontembere, Ronnie James Dio által adott új jelentés a „metalvilla” is (amelyet azóta mások is kisajátítottak, így ezzel ezt a jelentését is elveszítette egyesek szerint). Miközben egyes mediterrán országokban a „Megcsal a feleséged!” sértésként értelmezik az emberek, Máltán és Olaszország néhány régiójában a szemmel verés elleni védelem, más olasz régiókban és Dél-Amerikában a balszerencse elűzésére használják, vagy a Texasi Egyetem jelképeként és a szurkolás, valamint az öröm kifejezésésként is alkalmazzák. Ugyanez a kéztartás a buddhizmusban és a jógában más értelmezéshez társul, az egészség és az erő jelképe (a Surya-mudra: agyi kapacitást növelő kéztartása).

13. ábra: A közismert „mano cornuta” nápolyi gesztus és hasonló mai párhuzamok

Forrás: Barbara Pease – Allen Pease (2006) és a The University of Texas at Austin logója, Rock Book online rockmagazin.

Összefoglalás

A gesztusnyelv vizsgálata a mai kultúrák relációjában is komplex tevékenység. Az idő dimenziójával kibővítve izgalmas, de lehetetlen feladatra vállalkoznánk, ha egy tematizált gesztusszótárt szeretnénk ilyen módon létrehozni. A teljesség igénye nélkül mégis érdekes összehasonlításokat tehetünk a gesztusnyelv területein. Tegyük ezt azért, hogy nyitottak, érdeklődők, ugyanakkor kritikusak legyünk a kommunikációban, a kommunikáció és a kulturális kontextus viszonyát illetően. Olyan készségeket, képességeket, attitűdöt sajátíthatunk el az elemzések során, vagy a hallgatóknak kiadott célorientált gyűjtőmunka, gesztusszótárkészítő feladatok végrehajtásán keresztül, amely a történelmi korok megértése mellett napjaink kommunikációjában, a posztmodern utáni kor képi nyelvezetének értelmezésében adhat helyes iránymutatást. A tanulmányban felvetett gondolati párhuzam, úgymint a Palmürában talált „Örökkévalóság háza” temetkezési portréi,

valamint a közösségi oldalak profilképei, „szelfije”, ill. a mai gesztusok között csak fikció, talán felületes vizsgálódásnak tűnik. A célja a formai hasonlóságok számbavételével nem a történelmi hűséget szolgálja, hanem a kommunikáció szimbólumrendszereivel szembeni kritikus hozzáállást erősíti. Tudatosítja a kulturális különbségeket, komplexitást, kulturspecifikusságot, valamint ezt az ismeretet az idő dimenziójával terjeszti ki. Talán még ettől is jelentősebb, hogy az elemzésen keresztül, a néző, a közönség, a „fogyasztói” célcsoport figyelembevételével a média mai kommunikációs jelenségeit tárjuk fel, modellezzük. Hiszen azt vizsgáltuk, hogy az említett példákban érintett ábrázolt személyek milyenek szerettek volna látszani, kiknek szerettek volna üzenni, valamint mi történik a korábban érthető üzenettel az idő és a kontextus megváltozásával.

14. ábra: Havasi Tamás: *Az olvasó szelleme* 2016. (d=50cm CGD print, fotópapír)
Forrás: Sajat grafika

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bal Erika (2020): Nápolyt látni és ... élni! A nápolyi testbeszéd in: Nápoly az én Bakonyom blog (2020. június 21.): https://napolyezenbakonyom.blog.hu/2020/06/21/a_napolyi_testbeszed
- Crary, Jonathan (1999): *A megfigyelő módszerei*, Osiris Kiadó, Budapest
- Csaba Ferenc (1998): Az ontológiai bizonyítás és Kurt Gödel in: *Magyar Filozófiai Szemle* 42. 1998/1-2-3., 57–68. p. Online: https://epa.oszk.hu/00100/00186/00001/98_csaba.htm (utolsó megtekintés: 2024. 07. 18.)

- Gregory, R.L. és E. H. Gombrich (1982): Illúzió a természetben és a művészetben (Hogyan csapható be az agy?; A megtévesztett szem; Álcázás a természetben; Illúzió és kultúra; Illúzió és művészet; Az illúzió dicsérete), Gondolat Kiadó, Budapest
- Hankiss Elemér (1999): Proletár reneszánsz Helikon Kiadó Budapest
- Jay, Martin (1988): A modernitás látásrendszerei in: Vision And Visuality (szerk. Hal Foster) Seattle 1988, magyarul: Vulgo 2-3. sz. 2000 Online: <https://www.c3.hu/scripta/vulgo/2/1-2/jay.htm> (utolsó megtekintés: 2024. 07. 18.)
- Kelenhegyi Andor (2015): Értetlen sirámainkról, cikke a palmúrai pusztításról az Ókorportál számára. (2015. 10. 19. 17:09) <https://okorportal.hu/terepen/ertetlen-siramainkrol.html>
- Medicalonline (2010). Nem ismerik fel az undor kifejezését a gyerekek (2010. június 03. 12:13) Online: https://medicalonline.hu/tudomany/cikk/nem_ismerik_fel_az_undor_kifejezeset_a_gyerekek (utolsó megtekintés: 2024. 07. 18.)
- Mitchell, William. J. Thomas (2010): A képi fordulat in: Vizuális Kommunikáció Szöveggyűjtemény Blaskó Ágnes Margitházi Beja (szerk.) Tipotex Kiadó pp. 171–197
- Pease, Barbara – Allen Pease (2006): A test-beszéd enciklopédiája Park Kiadó, Budapest
- T. Bíró Mária (2011): A guzsaly és orsó szerepe a római temetkezési kultuszban in: Orpheus Nosster 2011/01 pp. 63–74. Online: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://epa.oszk.hu/03100/03133/00003/pdf/EPA03133_orpheus_noster_2011_01_063-074.pdf
- Weingarten, Judith blogja (2010): „Zenobia, Kelet császárnője” Zenobia: Empress of the East: The Secret Language of Palmyra (judithweingarten.blogspot.com) (utolsó megtekintés: 2024. 08. 07.) <http://judithweingarten.blogspot.com/2010/11/secret-language-of-palmyra.html>

A KÉPEK FORRÁSA

1. ábra: Dr Rich Firth-Godbehere (2021): AI believes we express emotions the same six ways – That is a problem In: The Big Smoke 2021. április 7. A publikált kép Paul Ekman jóváhagyásával jelent meg. Online: <https://thebigsmoke.com.au/2021/04/07/ai-believes-we-express-emotions-same-six-ways-that-problem-emotion/> (utolsó megtekintés: 2024. 07. 18.)
2. ábra: Sós Réka: vizuális kultúra tanárszakos hallgató munkája (2023)
3. ábra: Hallgatói montázs Facebook profilok 2023
4. ábra: Sajat készítésű ábra Hankiss Elemér (1999) alapján.

5. ábra: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője” Zenobia: Empress of the East: The Secret Language of Palmyra (judithweingarten.blogspot.com) és a lerombolt palmürai római színház romjai az ATV honlapján 2015. 05. 20. cikk: Újabb romvárosba tört be az Iszlám Állam <https://www.atv.hu/kulfold/20150520/ujabb-romvarosba-tort-be-az-izlam-allam> (utolsó megtekintés: 2024. 08. 07.)
- 6–9. ábra: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője” Zenobia: Empress of the East: The Secret Language of Palmyra (judithweingarten.blogspot.com) (utolsó megtekintés: 2024. 08. 07.)
10. ábra: Barbara Pease – Allen Pease (2006) alapján és Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője” Zenobia: Empress of the East: The Secret Language of Palmyra (judithweingarten.blogspot.com) (utolsó megtekintés: 2024. 08. 07.)
11. ábra: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője” Zenobia: Empress of the East: The Secret Language of Palmyra (judithweingarten.blogspot.com) (utolsó megtekintés: 2024. 08. 07.) és Barbara Pease – Allen Pease (2006) alapján
12. ábra: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője” Zenobia: Empress of the East: The Secret Language of Palmyra (judithweingarten.blogspot.com) (utolsó megtekintés: 2024. 08. 07.)
13. ábra: Judith Weingarten blogja: „Zenobia, Kelet császárnője” Zenobia: Empress of the East: The Secret Language of Palmyra (judithweingarten.blogspot.com) (utolsó megtekintés: 2024. 08. 07.), Barbara Pease – Allen Pease (2006) alapján, és The University of Texas at Austin 2024 <https://www.utexas.edu/> és Rock Book online rockmagazin <https://www.rockbook.hu/hirek/honnan-ered-metalvilla> (utolsó megtekintés: 2024. 08. 11.)
14. ábra: Saját grafika. Havasi Tamás: Az olvasó szelleme 2016. (d=50cm CGD print, fotópapír)

JULIA BUTTERFLY HILL ÉS A KÖRNYEZETVÉDELMI RADIKALIZMUS ÚTJA A MÉDIATÉR FELÉ¹⁹

1997-ben Julia Butterfly Hill az amerikai média felkapott szereplője lett. A Luna nevű kaliforniai mamutfenyő megvédéséért indított akciója a 23 éves pincérnőt rövid idő alatt a radikális környezetvédelmi aktivizmus arcává, és az amerikai média mindennapos témájává tette. Demonstrációja egy olyan folyamatot indított el, ami a nyugati világban az 1960-as évek óta létező zöld radikalizmus eszköztárát részben lecserélte, egyúttal a szélesebb közönség számára is befogadhatóvá, átélhetővé tette. Hill akciója egy olyan új, radikális zöld kommunikációs keret kiindulópontja, melynek hatásai napjaink politikai aktivizmusára is jelentős hatással vannak. Kutatásom a környezetvédelmi radikalizmus történetének rövid áttekintésével és médiamegjelenéseinek elemzésével bemutatja azt az utat, amit a mozgalom az elmúlt 30 évben megtett. Kutatásom célja annak vizsgálata, hogy az egykoron közbiztonsági kihívásokat jelentő radikális környezetvédelmi aktivizmus hogyan vált médiatermékké, a közösségi médiában támogatható, mediatizált „klikktivizmussá”. Ez a folyamat a mindannyiunkat érintő klímaváltozás és környezeti válságok idején érdeklődésre tarthat számot.

Eszmetörténeti áttekintés

A környezetvédelem ügye a nyugati világban a 20. század második felétől kezdődően egyre nagyobb teret nyert a politikában. Ez a felívelés csak részben volt köszönhető az 1960-as évek establishment ellenes új, politikai mozgalmainak. Legalább ennyire hozzájárultak a térnyeréshez az egyre terebélyesedő ipari társadalom által létrehozott környezeti externáliák káros hatásai, és az erre keresett politikai válaszok. Mindazonáltal a környezetvédelmi politikák kapcsán a nyugati világban is kétfajta attitűd fedezhető fel.

Az első, meghatározó attitűd az Amerikai Egyesült Államokra jellemző, „örökség” megközelítés. Az amerikai kultúrában a 20. században megjelent egy olyan nézet, hogy a természetes, ember által nem érintett természet egy olyan jellegzetesen amerikai kulturális örökség része, amely az Egyesült Államokat egyedivé teszi, lévén az ember által érintetlen vadon az európai kontinensen lényegében már nem fellelhető (Nash, 2014:67–71). A nyugat európai országokban a környezetvédelmi kérdés ugyanekkorra hangsúlyosabban ipari társadalom

¹⁹ A tanulmány az ISCAPE Kutatócsoport munkájának keretében valósult meg.

ellenessé válik, amelynek eszmei gyökerei részben a középosztálybeli környezetvédő civil szervezetekre, részben a világháborúk okozta sokkra vezethetőek vissza (Rome, 2003:526–28).

Az ipari társadalmat kritizáló, és a környezetvédelmi erőfeszítéseket támogató társadalmi folyamatokat felerősítette, hogy az 1960-as évekre az amerikai ipari fellendülés, és az európai, második világháború utáni újjáépülés kapcsán a természettől elfoglalt területek jelentősen nőttek (Rome, 2003:529). Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a lakosság által megtapasztalt negatív környezeti hatások, szennyezések a helyi után a nemzeti, majd később nemzetközi szinten is megjelentek. Példa erre a nyugati városokat érintő szmog jelensége²⁰, illetve a savas esők előfordulásának gyakoribbá válása (Grennfelt et al., 2019).

A politikai térben a környezetvédelmi lépések iránti igény egyszerre létezett az olyan alternatívákat kereső politikai folyamatokkal mint amilyen az újbaldoldali megjelenése volt a nyugati világban.

Az újbaldoldali politikai mozgalmak és a környezetvédelmi igények alapvető hasonlóságokat mutatnak. Mindkét irányzat alapvetően kritizálta a fennálló politikai konszenzust, nem csak az ipari társadalom térnyerésének szempontjából nézve, hanem a hidegháború folyamatos nukleáris és technológiai fenyegetettségének irányából is.

A fentiek fényében könnyen megérthető, hogyan váltak az újbaldoldali politikai mozgalmak a környezetvédelmi erőfeszítéseket tevő csoportok természetes szövetségésévé. Az ipari társadalom negatív hatásaival szembeni szkepticizmus és az egalitáriusabb „természetesebb” viszonyok mellett szempontként jelent meg a fentebb említett nemzetközivé válás is: A környezetvédelmi problémák pont úgy átlépnek az országhatárokon ahogy az újbaldoldaliság eszmeisége (Woodhouse, 2009).

Ekkorra a hagyományos, óbaldoldali mozgalmak nagyrészt idejétmúlttá váltak, lévén a munkásság hagyományos követeléseinek egy része teljesült, így a klasszikus szocialista mozgalmak némileg talajt vesztek (Western-Rosenfeld, 2012). Az újbaldoldali felismerése szerint a munkásság helyett új felszabadítandó csoportokra van szükség. Ilyen csoportok lehetnek a faji, vallási, vagy szexuális kisebbségek, illetve a természet passzív, szenvedő részei (Carmines-Layman, 1997:92–93). A cél minden esetben azonos: Az egyetemes jogok kiterjesztése minél több aktorra, politikai hangot adni az eddig hangtalanoknak.

²⁰ Külön érdekesség, hogy a szmogok két fő kategóriája az úgynevezett „London” és „Los Angeles” típusú szmogok. A London-típusú szmogok jellemzően a fűtésre használt szénégetés szálló anyagaiból tevődnek össze, míg a Los Angeles típusú szmogokért elsősorban a gépjárművek által kibocsátott anyagok felelősek. Az első Los Angeles típusú szmog 1943-ban jelent meg, míg a nagy londoni szmog 1952-ben közel 4000 halálos áldozatot követelt (Britannica, 2024) (London Assembly, 2022).

1968 közhelyszerűen sorsfordító évként van számontartva az újbaldali politikai mozgalmak történetében. Ami a környezetvédő mozgalmak szempontjából nézve érdekesnek hat, az az, hogy az amerikai polgárjogi mozgalmakkal, és a nyugati világban megjelenő diáktüntetésekkel párhuzamosan az Egyesült Királyságban megalakult az úgynevezett Oxford Group. Az Oxford Group olyan filozófushallgatók közössége, akik később meghatározóak lesznek az állat és természetjogokkal kapcsolatos filozófiai és politikai diskurzusok alakításában (Singer, 1982) Az Oxford Group kiadott manifesztójában tetten érhető az egyetemes jogok kiterjesztésére vonatkozó igény:

“We do not accept that a difference in species alone (any more than a difference in race) can justify wanton exploitation or oppression in the name of science or sport, or for food, commercial profit or other human gain.

We believe in the evolutionary and moral kinship of all animals and we declare our belief that all sentient creatures have rights to life, liberty, and the quest for happiness.

We call for the protection of these rights.”²¹ (Regan, 1991)

A csoporthoz tartozó legfontosabb filozófiai munka az *Állatok felszabadítása* című kötet Peter Singertől, amely 1975-ben jelent meg. Az újbaldali mozgalmak eszköztára és a felszabadításra épülő filozófia alapozta meg a radikális környezetvédelmi mozgalmak színrelépését.

Radikális környezetvédelmi csoportok, ökoterroristák

A radikális környezetvédelmi csoportok kezdetben nem kötődtek szorosan az újbaldali mozgalmakhoz, kialakulásuk és fejlődésük attól független volt. Színrelépésük változást jelentett a korábbi környezetvédelemmel foglalkozó csoportok gyakorlataihoz képest. A XIX. század végén és a XX. század elején a természetvédelem és az állatok védelme elsősorban egy középosztálybeli, felső középosztálybeli jelenség volt (RSPCA, 2024). A radikális környezetvédelmi csoportok azonban nem kötődtek ehhez a hagyományhoz, céljuk nem a természeti védelme volt, hanem az az fenyegető erők semlegesítése, akár erőszakos úton is. Példa erre a folyamatra az Animal Liberation Front, amely 1976-ban alakult meg. Elődei a Hunt Saboteurs Association volt, amely az Egyesült Királyságban alakult

²¹ „Nem fogadjuk el, hogy a fajok közötti különbség – akár csak a faji különbség – igazolja a tudomány, a sport, az élelmezés, a kereskedelmi haszon vagy más emberi haszon érdekében történő öncélú kizsákmányolást vagy elnyomást.

Hiszünk minden állat evolúciós és erkölcsi rokonságában, és kijelentjük, hogy minden érző lénynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a boldoguláshoz.

Felszólítunk e jogok védelmére.” (ford. a szerző)

meg 1963-ban illetve a Band of Mercy, amely egy RSPCA (Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals) szervezet után kapta a nevét (Poole, 2008). Ezek a csoportok elsősorban a szervezett vadászatok szabotálásával foglalkoztak. Eszközeik közé tartoztak a vadászatok megzavarása, a hajtókutyák megszőktetése, riasztó illatanyagok kiszórása vadászterületre, a vadászathoz szükséges eszközök, gépjárművek szabotálása, és a fizikai konfliktusok a vadászszervezetek tagjaival.

Az Animal Liberation front aktivistái kétségtelenül gyakorlottak voltak az szabotázsakciók gyakorlati kivitelezésében, azonban akcióik az intellektuális és filozófiai háttér nélkül nem lettek volna képesek egy, a közbeszédet is formáló narratíva létrehozására. Az Oxford Group filozófiai munkássága, és az újbaloldali gondolat fajoktól független egalitárius elgondolásai ugyanakkor kellő alapot adtak ahhoz, hogy a szabotázsakciók a politikai diskurzus részeivé válhassanak.

Az Animal Liberation Front a későbbiekben kiterjesztette a működését minden olyan területre, ahol az állatok elnyomását érzékelték. Ide tartozott a halászat és vadászat mellett a mezőgazdaság, valamint a gyógyszerészethez és az iparhoz kötődő állatkísérletek területe. Eszközeik közé tartoztak a szabotázs, a vandalizmus és rongálás, a betörések, a gyújtogatások, és a közvetlen akciók (Monaghan, 2000: 160–161).²² Mivel ezek a tevékenységek egyértelműen túlmutatnak a demonstrációk hagyományos keretein, az Animal Liberation Frontot nagyon hamar, mint veszélyes szervezetet kezdték kezelni, „ökoterrorsítának” bélyegezve őket.

Hasonló utat járt be az ELF/Environmental Life Force/ Earth First! is. Az ELF Environmental Life Force néven alakult meg Santa Cruzban, Kaliforniában 1977-ben. Céljük a jogegyenlőség és a jogvédelem kiterjesztése volt, nem csak az állatokra, hanem a teljes természeti közösségre, ideértve nem csak a növényvilágot, hanem az ökológiai rendszereket is. Az ELF működésével párhuzamosan egy másik, nagyon hasonló csoport is színre lépett az Egyesült Államok délnyugati részén Earth First néven, amely 1980. április 4-én alakult meg (Foreman, 1991:20–27).

A két csoport bár független volt egymástól, de tudtak egymás akcióiról, és együttműködés volt köztük. Felépítésük nem volt strukturált, a terrorcsoportokhoz hasonló módon helyi sejtjeik voltak, amelyek egymástól javarészt független módon, decentralizálva működtek. A két szervezet, amelyeket a továbbiakban együtt kezeltek ELF/Earth First! néven, 1992-ben hivatalosan is közös székhelyet alakított ki az Egyesült Királyság-beli Brightonban (North American Earth Liberation Front Press Office, 2003).

²² A közvetlen akció a társadalmi-politikai aktivizmus egyik formája, politikai, egyúttal szociológiai jelenség. A közvetlen akció célja, hogy felhívja a figyelmet valamely, a közösséget érintő problémára, vagy annak egy lehetséges megoldására.

A megismert források tükrében az ELF/Earth First! csoport az Animal Liberation Front eszmei leszármazottjának tekinthető. Működési területük azonban, mivel az állatfelszabadításnál több elemre fordítanak figyelmet, jóval tágasabb is. Az elmúlt évtizedekben a csoport(ok) akciókat hajtottak végre a fakitermelés, a génmanipulált élelmiszerek, a az erdőpusztítás, és a városok terjedése ellen tiltakozva. Legelterjedtebb módszerük az úgynevezett ökotájs, vagy „monkeywrenching” ami lényegét tekintve a természet érdekében elkövetett szabotázs (Foreman, 1991:112–120).

Természetesen ezeknek a csoportoknak a tevékenysége nem került el a rendfenntartó erők figyelmét sem.

Az állami rendőrségek, illetve az Egyesült Államokban a szövetségi nyomozóiroda, az FBI számos nyomozást vezetett az ökoterroristának bélyegzett szervezetek ellen. Ezek az eljárások az 1950-es évekbeli „red scare” mintájára „green scare” néven váltak ismertté (FBI, 2006).

További problémát okozott, hogy rendszeressé váltak az összetűzések a radikális környezetvédők, és az akcióik által érintett polgári csoportok – például fahágók, a kitermelő cégek biztonsági alkalmazottai, építőipari munkások – között.

Az 1990-es évek végére a mozgalmak cél tévesztettnek tunktek. Nem volt egyértelmű, hogy a mozgalmak társadalmi, politikai célja egészen pontosan micsoda, illetve ezek a kevésse definiált célok elérhetőek-e az alkalmazott eszközökkel?

Az alkalmazott stratégiák a média szempontjából nézve is kontraproduktívnak bizonyultak, ugyanis az országos médiatermékek a radikális környezetvédő mozgalmakra egyre inkább úgy tekintettek, mint egy sajátos zöld agenda alapján működő belföldi terrorszervezetekre. Ez a narratíva értelemszerűen elfordította a szélesebb közönséget a mozgalmak zöld céljaitól, és gyakorlatilag lehetetlenné tette a radikális akciók politikai térbe történő átcsatornázását (Barcott, 2002).

Mindezek mellett egyértelművé vált, hogy az 1990-es 2000-es évek médiaterében az olyan üzenetek, amelyek a közönség empátiájára építenek, és médiabarát szereplők, „hősök” szerepére építenek, sokkal hatékonyabbak a közbeszéd formálásában, mint a radikális, meg nem alkuvó forradalmi harc romantikus médiaképe. Erre remek példa a PETA²³, amely fokozatosan váltott az olyan radikális akciókról, mint például a divatbemutatók megzavarása, a hírességek szereplésével készült médiakampányokra (Ferguson, 2008 és PETA, 2024).

Julia Butterfly Hill

A fentiek fényében elmondható, hogy az 1990-es évek végére a radikális környezetvédelem sokat veszített vonzerejéből a nagyközönség szemében. Az olyan

²³ A PETA egy állatjogokért küzdő civil szervezet, People for the Ethical Treatment of Animals.

csoportok összetűzései a rendvédelmi szervekkel, mint az Animal Liberation Front, a Earth First! és az Earth Liberation Front a médiában veszélyforrásként jelentek meg, ennél fogva fokozatosan elvesztették a lakosság szimpátiáját.

Az Earth Liberation Front olyan akciói, mint egy ranger állomás felgyújtása Oregonban 1996-ban, egy magasfeszültségű távvezeték szabotálása szintén Oregonban, Bend közelében 1998-ban, illetve a Vail Ski Resort síparadicsom felgyújtása egyértelműen bűncselekményekként voltak kezelve (Dejevsky, 1998). Utóbbi indoklása az volt, hogy a szervezet kifogásolta a síparadicsom működését, mert a veszélyeztetett hiúzok élőhelyéhez túl közel épült a cég sípályája. A Vail Ski Resort tűz idején az Earth Liberation Frontot számos robbantással és gyújtogatással vádolták Washington, Oregon, Utah, Colorado, Michigan, Wyoming, Wisconsin és Massachusetts államokban (Department of Homeland Security, 2024). A radikális környezetvédelmet egyre gyakrabban, csak mint „öko-terrorizmust” emlegették, és a radikális antikapitalista csoportokhoz hasonló médiafigyelemben részesültek. Ebben a folyamatban indított el jelentős változást Julia Butterfly Hill „tree-sit”-je, amely elindította a radikális környezetvédőket a modern médiatérbe való szándékolt betagozódás felé.

Julia Butterfly Hill, 1974-ben Julia Lorraine Hill néven született. 1996-ban majdnem halálos balesetet szenvedett, ami arra ösztönözte, hogy új egyensúlyt keressen az életében. Az egyik utazása során – amelyeket ő csak mint „lelki küldetést” jellemezett, részt vett egy reggae adománygyűjtésen, amely a kaliforniai vörösfenyőerdők megóvását támogatta. Ebben az időszakban a radikális környezetvédő csoportok egy része demonstrációkat szervezett Kalifornia-szerte, hogy megvédjék az erdőket a fakitermelő cégektől. A „tree-sit” módszert alkalmazták, amely a gyakorlatban azt jelentette, hogy kiválasztott demonstrálók felmásztak a kivágásra kijelölt fákra, és a favágók érkezésekor megtagadták a távozást, ami lehetetlenné tette az adott fa kitermelését (Hill, 2000:19–28). Érdeemes megjegyezni, hogy a „tree-sit” módszere az 1960-as évek teach-in-jeihez és sit-in-jeihez köthető. A kaliforniai vörösfenyőerdők kitermelése korábban is vita tárgyát képezte, mivel a fakitermeléssel foglalkozó cégek gyakorlatai a helyi lakosság számára is veszélyeket hordoztak magukban. A vörösfenyők nemcsak ökológiai értékük miatt voltak fontosak. Ezek az erdők és komplex gyökérrendszereik képesek megtartani a vizet és stabilizálni a talajszerkezetet azokon a területeken, ahol nőnek. A fakitermelő cégek akkori fakivágási módszerei azonban súlyosan romboló hatásúak voltak, mivel a megjelölt területeken tarvágást végeztek, ami villámárvizekhez, földcsuszamláshoz vezetett, közvetlenül fenyegetve a környező települések lakosságát.

A kaliforniai Stafford melletti vörösfenyő erdőterület tarvágása és a Luna nevű ezer éves óriásfenyő kivágása elleni tüntetés részeként Hill felmászott a 180 láb (55 m) magas fára. A demonstrálók korábban két 6 x 4 láb (2,16 m²) platformot készítettek el a lombkoronában, ahol Hill végül összesen 738 napot

töltött. Ottléte alatt Hillt aktívan támogatták a helyi önkéntesek, illetve az olyan környezetvédő szervezetek, ideértve a Earth First!-öt is (Ensign, 2010).

Julia Butterfly Hill akciója széles körű médiafigyelmet kapott. A fán való tartózkodása alatt számtalan interjú adott, és szerepelt a nemzeti televíziócsatornák műsoraiban. Imázsának formálásban fontos szerepet játszott, hogy a Lunát kitermelni kívánó cég, a Pacific Lumber Company mindent megtett annak érdekében, hogy visszatartsa Hillt akciójától. A faipari munkások a fa alól zaklatták, illetve még egy helikoptert is küldtek Luna fölé, hogy nyomást gyakoroljanak Hillre (Hill, 2000:79–90). A faipari cég próbálkozásai hiábavalóak voltak, és kompromisszum született a demonstrálókkal. A vállalat beleegyezett, hogy nem vágja ki a Lunát és a körülötte lévő többi fát egy 61 méteres pufferzónában (Martin, 2000).

Véleményem szerint a Lunáért folytatott demonstráció jelentősége nem a Pacific Lumber Companyval kötött kompromisszumban, vagy Julia Butterfly Hill későbbi környezetvédelmi aktivista karrierjében rejlik. Hill szereplése, és a médiában fenntartott huzamosabb megjelenése, a radikális környezetvédelmet egy olyan nyilvánosan elfogadott, és médiabarát keretbe helyezte el, amely lehetőséget biztosított arra, hogy a megtépzott renoméjú radikális mozgalmak új eszközökkel folytassák a társadalmi rend megváltoztatásáért vívott harcukat. Hill médiabarát megjelenése – egy fiatal, gyönyörű, fehér nő, aki egy olyan ügyért harcol, amiben szenvedélyesen hisz, hőstörténethez hasonló anyagot szolgáltatott a média számára.²⁴ Ez a fajta történetmeselési mód a politikai és médiatérben megnyitotta az utat egy újfajta környezetvédelmi harc és radikalizmus előtt, amely folyamatoknak ma is tanúi lehetünk, például Greta Thunberg aktivizmusa, vagy az Extinction Rebellion akcióinak kapcsán.

Ennek a radikalizmusnak továbbra is az a célja, hogy drasztikusan megváltoztassa a meglévő társadalmi struktúrákat, mindezt a közfigyelem felkeltésével és a környezeti kérdésekről szóló narratíva átformálásával. Ez a megközelítés ugyanúgy felelős a környezetpolitikai polarizációért, mint a politikai oldalak közötti átjárhatatlanság.

Az új mozgalmisság, Greta Thunberg és az Extinction Rebellion

Az új típusú környezetvédelmi radikalizmus bemutatásához az elmúlt évek két leghírhedtebb, a világsajtóban is legnagyobb nevet szerzett szereplőjét vizsgálom és mutatom be röviden, Greta Thunberget és az Extinction Rebellion csoportot.

²⁴ További érdekesség, hogy Hill akciója után kevéssel lesz országos siker az Egyesült Államokban a Julia Roberts főszereplésével készült Erin Brockovich című film, amelyben a főszereplő, egy fiatal, egyedülálló édesanya folytat küzdelmet a kisvárost szennyező nagyvállalat ellen.

Greta Thunberg svéd környezetvédelmi aktivista 2018 augusztusában került be a médiatérbe. Az akkor 15 éves lány a Svéd Parlament, a Riksdag épülete előtt kezdett egyszemélyes demonstrációba, követelve, a határozottabb fellépést a klímaváltozás ellen. Egyedi tiltakozása, amely kezdetben „Iskolai sztrájk a klímáért”, majd később „Fridays for Future” néven lett ismert, gyorsan nemzetközi figyelmet kapott (Gibson, 2020).

Thunberg a rá irányuló intenzív médiafigyelem következtében számos nagy horderejű platformon felszólalt. 2018-ban részt vett az Egyesült Nemzetek Klímaváltozási Konferenciáján, a COP24-en, a davosi Világgazdasági Fórumon, illetve az Egyesült Nemzetek 2019-es éghajlat-csúcstalálkozóján. Thunbergnek alkalma nyílt arra, hogy a világ vezető politikusaival találkozhasson, a legnagyobb médiatermékek mutatták be őt és környezetvédelemmel kapcsolatos álláspontját, illetve számos díjat kapott aktivizmusaért, többek között a Time Magazin 2019-ben az év emberének választotta (Watts, 2019).

Agendája hangsúlyozza az éghajlatváltozás elleni küzdelem sürgősségét, és kritizálja a politikai elitet a tétlenségük miatt. Thunberg beszédei és közösségi média jelenléte a globális klímamozgalom kiemelkedő alakjává tették, az elmúlt években pedig egy sikeres NGO hálózatot épített fel, amely egyre több ügyben nyilvánul meg, például 2023 végén határozottan állást foglalt az izraeli-palesztin háború kapcsán is, a palesztinok érdekei mellett felszólalva (Chiappa, 2023).

Thunberget ugyanakkor számtalan oldalról kritizálják. Thunberggel kapcsolatban sokszor egészen durva személyes lejáratások is megjelentek, azonban mérsékelt kritikusai kiemelik, hogy hiba lenne őt egyszerű, svéd diáklánycént kezelni. Thunberg egy a médiaipar által elkészített termék lett, egy jól behatárolható, a többség számára fontos, pozitív üzenettel (Caldwell, 2019). Ez a felkapottság tette egyáltalán lehetővé, hogy nagy, nemzetközi fórumokon felszólalhasson. Médiaképében Julia Butterfly Hill imázselemei köszönnek vissza: fiatal, fehér lány, aki szenvedélyesen, nagy nehézségeket vállalva áll ki egy olyan ügyért, amit fontosnak gondol, a nagyhatalmú politikai-gazdasági elit ellenében.

Az Extinction Rebellion csoport médiaradikalizmusa átfedéseket mutat Greta Thunberg akcióival, azonban Thunberggel ellentétben a csoport sokkal inkább felvállalja a baloldali politikai gondolkodáshoz való kapcsolódását. Az Extinction Rebellion 2018-ban, az Egyesült Királyság-beli Stroudban alakult meg. A mozgalom alapítói Gail Bradbrook biofizikus és környezetvédelmi aktivista, Simon Bradwell, Bradbrook élettársa és szintén környezetvédelmi aktivista, illetve Roger Hallam, környezetvédelmi aktivista és politikai mozgalmár voltak (Extinction Rebellion, 2024).

Az Extinction Rebellion céljai szerteágazóak, de a legfontosabb közülük az, hogy elérjék, hogy a kormányzatok azonnali és radikális változásokat eszközöljenek a gazdasági és politikai élet szervezésében a közelgő klímakatasztrófa elkerülése végett. Fontos megemlíteni, hogy a mozgalom baloldali politikai vonala

kimondottan erős. Ezt megerősíti, hogy Hallam egy általa készített youtube videó sorozatban el is mondja, hogy a környezetvédelem témája bár kétségtelenül fontos, az elsősorban a lakosság szimpátiájának megnyerését, és aktivisták bevonását szolgálja. Videósorozatában Hallam a politikai hatalom megosztásának kikényszerítéséről értekezik, amelyhez „Állampolgári Tanácsok” vagy Állampolgári Gyűlések felállítását szorgalmazza, amelyek döntéshozatali szervekként, és a politikai akciók megtervezőiként működnének. Hallam határozottan kiáll amellett, hogy ezek a tanácsok természetüktől fogva forradalmi jellegűek és céljuk a jelenlegi politikai-gazdasági elit hatalmának megtörése és megosztása a többi néposztály felé (Hallam, 2023).

Mindazonáltal az Extinction Rebellion nem a politikai vonal miatt került be a köztudatba, hanem a rendkívül médiaérzékeny demonstrációik miatt. Megalakulásuk óta számtalan nagy, jól szervezett, vizuálisan feltűnést keltő akciót szerveztek szerte a nyugati világban. Ilyen esemény volt például a Brit Természettudományos Múzeumba szervezett „die-in”, aminek keretében az Extinction tagjai egy flashmob keretében tömegesen feküdtek le a múzeumban a dinoszauruszfoszsziliák előtt, felhívva a figyelmet a az emberiséget fenyegető kipusztulási veszélyre (BBC, 2019). Hasonló, nagy médiavisszhangot kiváltó akciójuk volt amikor 2023 decemberében az Extinction aktivisták a velencei Canale Grandét ételfestéssel zöldre festették, hogy felhívják a figyelmet a környezetünket fenyegető veszélyekre és a tömegturizmus pusztító hatásaira. Ezek az akciók jellemzően jól szervezettek, és olyan médiavisszhangot generálnak, hogy a nyugati világ összes nagyobb médiaterméke foglalkozik az Extinctionnal (Nadeau és Chen 2023). Mindezek mellett az Extinction Rebellion a filmvilágban is épített ki kapcsolatokat. Extinction című kisfilmükben Emma Thompson tűnik fel, míg a Guardians of Life olyan A-listás hollywoodi sztárok közreműködésével készült, mint Oona Chaplin, Rosario Dawson, Matthew Modine és Joaquin Phoenix (IMDB 2019 és IMDB 2020). A látványos akciók, a médiajelenlét és a kisfilmek az Extinction Rebellion üzenetét rendkívül hatékonyan közvetítik az internetes médiaplatformokon és közösségi hálózatokon keresztül. Ez a fajta megjelenés a környezetvédelmi radikalizmust interneten követhetővé és támogathatóvá teszi, ami a korábbi radikális környezetvédelmi csoportokkal szemben sokkal hatékonyabb módja a társadalmi politikai narratíva formálásának.

Konklúzió

Összességében véve elmondható, hogy a 20. század második felében megjelenő radikális környezetvédelmi csoportok a nyugati világban az újbaloldali mozgalmak egyfajta folytatásának tekinthetők. Ezek a csoportok jellemzően az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban alakulnak meg, de az összes nyugati országban találunk hasonló mozgalmakat, amelyek sok esetben másolják a

nagy-britanniai, vagy Egyesült Államok-beli példákat. Elmondható, hogy ezek a mozgalmak egyfajta evolúción mentek keresztül. Megalakulásuk után a radikális, sokszor erőszakosnak minősülő akcióké volt a fő szerep, azonban az 1990-es évek közepére nyilvánvalóvá vált, hogy komoly érdemi változást ezekkel a stratégiákkal nem lehet elérni, ugyanis a kedvezőtlen médiareakciók és a rendvédelmi szervek érdeklődése a polgári lakosságot elfordították a mozgalmaktól és elidegenítették a potenciális támogatókat a céloktól. Julia Butterfly Hill fellépése ugyanakkor megmutatta, hogy megfelelő médiakeretetéssel a környezetvédelmi radikalizmus is bemutatható pozitívan a médiatérben, ehhez mindössze egy megfelelően tálalható radikális akcióra, és egy médiabarát „főhősre” van szükség. Ebbe a vonalba illeszkedik Greta Thunberg fellépése és az Extinction Rebellion demonstrációi is. Míg Thunberg az igazságtalanság ellen küzdő hős karakterét jeleníti meg, addig az Extinction Rebellion médiaérzékeny demonstrációi a radikális környezetvédelmi demonstrációkat keretezik át interneten átélhető „klikktivizmussá”.

Kérdés, hogy egy mindannyiunkét közvetlenül fenyegető klímaváltozás küszöbén célszerű-e egy megoldásokat nem kínáló politikai kommunikációs térbe emelni a környezetvédelem ügyét? Mivel a baloldali látásmód egyértelműen jelen van a kortárs radikális környezetvédelmi mozgalmak ideológiájában, nagyon könnyen előfordulhat az, hogy a környezetvédelem és klímaváltozás ügyének alapvetően konszenzust igénylő megoldása helyett a végtelen politikai törzsi háborúk egyik újabb csataterévé válik.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Barcott, Bruce (2002): From Tree-Hugger to Terrorist. *The New York Times Magazine*. April 7, 2002. <https://www.nytimes.com/2002/04/07/magazine/fromtree-hugger-to-terrorist.html>
- Caldwell, Christopher (2019): The Problem With Greta Thunberg's Climate Activism. *The New York Times*, August 2, 2019. <https://www.nytimes.com/2019/08/02/opinion/climate-change-greta-thunberg.html>
- Carmines, Edward G., Layman, Geoffrey C. (1997): Issue Evolution in Postwar American Politics: Old Certainties and Fresh Tensions. In: Shafer, Byron E. (1997) *Present Discontents: American politics in the Very Late Twentieth Century*. Chatham House Publishers, Chatham NJ.
- Chiappa, Claudia (2023): Greta Thunberg Accuses Israel of “War Crimes” and “Genocide”. *Politico*, December 5, 2023. <https://www.politico.eu/article/greta-thunberg-gaza-israel-war-crimes-and-genocide/>
- Dejevsky, Mary (1998): Eco-terrorists Burn Ski Resort. *The Independent*. Friday 23, October 1998. <https://www.independent.co.uk/news/ecoterrorists-burn-ski-resort-1180024.html>

- Ensign, Olivia (2010): Julia Butterfly Hill Defends California Redwoods, 1999. Global Nonviolen Action Database. <https://nvdatabase.swarthmore.edu/content/julia-butterfly-hill-defends-california-redwoods-1999>
- Ferguson, Sarah (2008): Strike a Pose. *New York Magazine*, June 26, 2008. <https://nymag.com/news/features/48247/>
- Foreman, Dave (1991): *Confessions of an Eco-Warrior*. Crown Trade Paperbacks, New York, N.Y. USA.
- Gibson, Caitlin (2020): Befor Greta Thunberg Was a Global Icon, She Was a Tormented Child, Who Refused to Eat or Speak. *The Washington Post*, March 16, 2020. https://www.washingtonpost.com/lifestyle/on-parenting/before-greta-thunberg-was-a-global-icon-she-was-a-tormented-child-who-refused-to-eat-or-speak/2020/03/16/eea2967a-63a4-11ea-acca-80c22bbe-e96f_story.html
- Grennfelt P, Engleryd A, Forsius M, Hov Ø, Rodhe H, Cowling E. (2019): Acid Rain and Air Pollution: 50 Years of Progress in Environmental Science and Policy. *Ambio*. 202/4. szám. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7028813/>
- Hallam, Roger (2023): *The Democratic Revolution*. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=Tb8yjb9tI4>
- Hill, Julia Butterfly, (2000): *The Legacy of Luna – The Story of a Tree, a Woman, and the Struggle to Save the Redwoods*. HarperSanFrancisco, San Francisco, CA, USA.
- Martin, Glen (2000): Vandals Slash Giant Redwood / Tree-sitter Julia Butterfly Hill’s Former Home Chain-Sawed. *SFGate*, November 28, 2000. <https://www.sfgate.com/green/article/vandals-slash-giant-redwood-tree-sitter-julia-3302945.php>
- Monaghan, Rachel (2000): *Terrorism in the Name of Animal Rights*. In: Taylor, Maxwell and Horgan, John (2000): *The Future of Terrorism*. Routledge, Milton Park, UK.
- Nadeau, Barbie Latza, Chen, Heather (2023): Extinction Rebellion Climate Activists Dye Venice’s Grand Canal Green in COP 28 Protest. *CNN*, December 9, 2023. <https://edition.cnn.com/2023/12/10/climate/venice-canal-green-extinction-rebellion-intl-hnk/index.html>
- Nash, Roderick Frazier (2014): *Wilderness and the American Mind*. Yale University Press, New Haven, Connecticut.
- Poole, Steve (2008): *The History of the Hunt Saboteurs Association*. <https://web.archive.org/web/20080408212942/http://www.huntsab.org/history.htm>
- Regan, Tom (1991): *The More Things Change. Between the Species*. Spring 1991. <https://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://en.wikipedia.org/&httpsredir=1&article=1565&context=bts>

- Rome, Adam (2003): “Give Earth a Chance”: The Environmental Movement and the Sixties. *The Journal of American History*. 2003/2. szám. 525–554.
- Singer, Peter (1982): *The Oxford Vegetarians – A Personal Account*. WBI Studies Repository. https://www.wellbeingintlstudiesrepository.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=acwp_aafhh
- Watts, Jonathan (2019): Greta Thunberg, Schoolgirl Climate Change Warrior: “Some People Can Let Things Go. I Can’t.” *The Guardian*, March 11, 2019. <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/11/greta-thunberg-schoolgirl-climate-change-warrior-some-people-can-let-things-go-i-cant>
- Western, B., & Rosenfeld, J. (2012): Workers of the World Divide: The Decline of Labor and the Future of the Middle Class. *Foreign Affairs*, 91(3), 88–99. <http://www.jstor.org/stable/23217969>
- Woodhouse, K.M. (2009): The Politics of Ecology: Environmentalism and Liberalism in the 1960s. *Journal for the Study of Radicalism* 2(2), 53–84. <https://doi.org/10.1353/jsr.0.0008>.

TOVÁBBI FORRÁSOK

- BBC (2019): Extinction Rebellion: Climate Change Protesters at Natural History Museum. BBC, April 22, 2019. <https://www.bbc.com/news/uk-england-london-48011838>
- Britannica (2024): Photochemical Smog. <https://www.britannica.com/science/photochemical-smog>
- Department of Homeland Security, (2024): Bombing and Arson Attacks by Environmental and Animal Rights Extremists in the United States, 1995–2010. <https://www.dhs.gov/publication/st-frg-overview-bombing-and-arson-attacks-environmental-and-animal-rights-extremists>
- Extinction Rebellion (2024): FAQ. <https://extinctionrebellion.uk/the-truth/faqs/#who-founded-extinction-rebellion>
- FBI, (2006): Eco-Terror Indictments: Operation Backfire Nets11. <https://web.archive.org/web/20100817222138/http://www.fbi.gov/page2/jan06/elf012006.htm>
- IMDB (2019): Extinction. https://www.imdb.com/title/tt9779052/?ref_=fn_al_tt_9
- IMDB (2020): Guardians of Life. https://www.imdb.com/title/tt11744604/?ref_=fn_al_tt_1
- London Assembly (2022): 70 Years Since the Great London Smog. <https://www.london.gov.uk/programmes-strategies/environment-and-climate-change/environment-and-climate-change-publications/70-years-great-london-smog>
- North American Earth Liberation Front Press Office (2003): Animal & Earth Liberation Fronts Continue the Fight to Liberate the Earth and the Animals!

<https://web.archive.org/web/20090116015813/http://sandiego.indymedia.org/en/2003/01/3707.shtml>

PETA, (2024): These Creepy Celeb Ads Will Scare You Into Helping Animals.

<https://www.peta.org/features/12-petas-creepiest-ads/>

RSPCA (2024): Our History. <https://www.rspca.org.uk/whatwedo/whoweare/history>

Lukács Béla

UTAZÁS ÉS UTAZÁSI ATTITÚDOK ÁBRÁZOLÁSA KENNETH GRAHAME *THE WIND IN THE WILLOWS* CÍMŰ MŰVÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSAIBAN

*Comes facundus in via pro vehiculo est.*²⁵
(Publius Syrus)

Bevezetés

Kenneth Grahame *The Wind in the Willows* című műve időtlen klasszikus, amely különböző témákat és motívumokat dolgoz fel, többek között a kimozdulás fogalmát. Ez a dolgozat azt vizsgálja, hogy a kimozdulás motívuma hogyan jelenik meg az angol eredeti két magyar fordításában (Szemlér és Görög). További célja a cikknek azt felfedezni, hogy a két fordítás milyen mértékben képes visszaadni a főbb karakterek kimozdulás iránti hozzáállását. Ezt a célt az eredetiből és a két fordításból vett részletek összehasonlító elemzésével kísérlem meg elérni Eugene Nida dinamikus ekvivalenciafelfogásának felhasználásával.

Az eredeti mű és a fordítások összehasonlítása

A tanulmány alapjául szolgáló eredeti szöveg Kenneth Grahame *The Wind in the Willows* című, gyermekeknek írott regénye, amely 1908-ban jelent meg. A cikkem vizsgálódási szempontjait figyelembe véve és az alapjául szolgáló eredeti és a fordítások elolvasása után az olvasó megállapíthatja, hogy Grahame regénye az utazás apoteózisa, karakterei pedig egy-egy tulajdonság allegóriái, ahogyan azt lentebb kifejtem. Karakterei, különösen Patkány, Béka és a Tengeri Patkány a rajongásig dicséri az utazást, legfeljebb az utazás módjában mutatkozik eltérés köztük. Érzékletes képekkel, élénk eleven tájleírásokkal mutatja be rajtuk keresztül a szerző a szereplők utazásait szárazon és vízen. Ugyanilyen dinamizmussal ecseteli a karakterek gondolatvilágát, amely kiterjed az utazásról alkotott véleményükre is. Grahame regényének első magyar változata 1974-ben jelent meg Romániában, Szemlér Ferenc fordításában. Magyarországon csak 14 évvel később jelent meg: ezt a kiadást használom a jelen tanulmányban. 1995-ben újabb magyar fordítást vehetett kézbe a magyarországi olvasó, ezt a fordítást Görög Lívia készítette. 2006-ban újból kiadták Görög fordítását. A tanulmányomban

²⁵ Beszédes útitárs felér egy kocsival.

Grahame regényének 1993-as kiadását, Szemlér 1988-as és Görög 2006-os kiadását veszem alapul.

A következőkben az említett fordításokból vett szövegrészleteket hasonlítom össze Nida dinamikus ekvivalenciafelfogásának figyelembevételével. Eugene Nida, amerikai fordításkutató a fordítandó és a fordított szöveg azonosságának, vagyis ekvivalenciájának jellemzésére két fogalmat vezetett be: formális és dinamikus ekvivalencia (*formal and dynamic equivalence*) (Nida 1964:165, 167).

Nida értelmezésében az előbbi azt jelenti, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveget részesíti előnyben, és a lehető legpontosabban szeretné visszaadni – a tartalom kívül – a szöveg formáját is. Ezért a fordító a nyelvtani egységeket, szóhasználatot és a szakkifejezéseket is igyekszik megtartani a fordítás során. Azaz: a forrásnyelvi szöveg igéjét a célnyelvben is igével adja vissza, a mondathatárokat, központosítást, a szöveg tagolását változatlanul hagyja. Például Platón szövegeit így kell fordítani, hiszen így tudja az olvasó Platón terminológiájának fejlődését nyomon követni. Ha nyelvészek számára készül a fordítás, akkor is így kell eljárni: bizonyos szövegtípusok tehát megkövetelik a formális ekvivalencia meglétét (vö. Nida 1964: 165–166).

Nida második ekvivalenciátípusa a dinamikus ekvivalencia. A dinamikus ekvivalens fordítás azt sugallja a befogadó számára, hogy „én is pontosan így fejeztem volna ki”. Ez a fordítási módszer a forrásnyelvi szöveg legközelebbi természetes megfelelőjét (*the closest natural equivalent*) célozza meg. A „természetes” fordítás elérése érdekében a fordítónak figyelembe kell vennie három fontos tényezőt: 1. a célnyelvet és kultúrát teljes egészében, 2. a forrásnyelvi szöveg kontextusát és 3. a célnyelvi olvasókat (vö. Nida 1964: 167).

Nida ekvivalenciaelméletének rövid ismertetése után hét szegmens elemzésén keresztül igyekszem a dolgozat célját megvalósítani. A kiválasztás során igyekeztem azokat a szegmenseket kiválasztani az eredetiből és a két fordításból, amelyek a leginkább tükrözik az adott karakter utazási attitűdjét. A részletek sorrendje a cselekmény kronológiáját követi. Először az eredetiből idézek, azt követik Szemlér (1988) és Görög (2006) releváns bekezdései.

It all seemed too good to be true. Hither and thither through the meadows he rambled busily, along the hedgerows, across the copses, finding everywhere birds building, flowers budding, leaves thrusting—everything happy, and progressive, and occupied. And instead of having an uneasy conscience pricking him and whispering “Whitewash!” he somehow could only feel how jolly it was to be the only idle dog among all these busy citizens. After all, the best part of a holiday is perhaps not so much to be resting yourself, as to see all the other fellows busy working.

He thought his happiness was complete when, as he meandered aimlessly along, suddenly he stood by the edge of a full-fed river. Never in his life had he

seen a river before—this sleek, sinuous, bodied animal, chasing and chuckling, gripping things with a gurgle and leaving them with a laugh, to fling itself on fresh playmates that shook themselves free, and were caught and held again. All was a-shake and a-shiver—glints and gleams and sparkles, rustle and swirl, chatter and bubble. The Mole was bewitched, entranced, fascinated. By the side of the river he trotted as one trots, when very small, by the side of a man who holds one spellbound by exciting stories; and when tired at last, he sat on the bank, while the river still chattered on to him, a babbling procession of the best stories in the world, sent from the heart of the earth to be told at last to the insatiable sea.

(Szemplér 1988) A Vakond szorgosan kóborolt erre meg amarra, réteken, sövénykerítések mentén, ligeteken át, s mindenütt fészekrakó madarakra, bimbózó virágokra, feshő levelekre bukkant. Minden boldogságtól sugárzott, növekedett és mozgolódott. Ahelyett, hogy nyugtalan lelkiismerete furdalta volna, és azt súgta volna neki: „Meszelés!”, valahogyan csak azt érezte, milyen pompás egyedül lustálkodni ennyi tevékeny élőlény közepette. Végül is az ünnepben nem az a legjobb, ha valaki pihen, hanem ha a többieket szorgosan munkálkodni látja.

Tökéletes boldogságot érzett, midőn céltalan kóborlása közben váratlanul bővizű folyó partjára jutott. Életében még nem látott folyóvizet – ezt a simán kanyargó, telt testű, tovarohanó és csobogó állatot, amely bugyogva ragadja meg, majd nevetve engedi el a tárgyakat, hogy más játszótársak után vesse magát, melyek időközben elszabadultak, de most újra elkapja és foglyává teszi őket. Minden reszketett és remegett – a csillogásvillogás, a zsongás és a locsogás, a forgatag és a bugyborék. A Vakondot csoda és varázs bűvölete nyugözte le. Úgy tipegett a folyó mentén, mint gyermek a felnőtt oldalán, miközben az izgalmas történetekkel köti le figyelmét. Végére kifáradt, és elüldögélt a parton. Ám a folyó tovább csobogta feléje a világ pompás meséinek csacsogó sorozatát, amelyet a föld legmélye üzen, hadd jusson el a telhetetlen tenger fülébe.

(Görög 2006) Ez olyan jó, hogy nem is lehet igaz – gondolta Vakond, mialatt vidáman kószált réten, bokrok alján, sarjerdőben, és mindenütt fészket rakó madarakra, bimbózó virágokra, kipattanó rügyekre bukkant. Mindenki boldog volt, szorgos és dolgoz. Mégsem bántotta Vakondot a lelkiismeret, nem sugdosta a fülébe: „Meszelés!”, sőt, egyenesen úgy érezte, remek dolog az egyetlen lusta fickónak lenni ennyi derék, ügybuzgó nép között!

– Ez maga a boldogság! – sóhajtotta a réten bókászó Vakond, amikor váratlanul ott találta magát a folyóparton. Soha életében nem látott még folyót – soha ilyen kocogó és kacagó, tekergő, síkos és telitestű állatot, aki egyet buggyan és elnyeli prédáját, hogy aztán egyet kaccanva szabadon bocsássa és új játszópajtás után nézzen, olyan után, aki időközben kiszabadult öleléséből, tehát most újra elfoghatja. Minden csupa remegés és rezdülés volt, csillogás és villogás és

szikrázás, suhogás és zuhogás, fecsegés és bugyborgás. Vakondot elbájolta, elbűvölte, lenyűgözte a folyó. Úgy futott mellette, ahogy a nagyon kicsi gyerek a felnőtt oldalán, aki csodálatosan izgalmas mesékkal bilincseli őt le. Végül kimerülten roskadt le a parton. A folyó tovább fecserészett, csobogó csokorba fűzve a világ legszebb meséit, amelyeket a föld szíve küld annak, akit végső soron megilletnek: a telhetetlen tengereknek.

Elemzés: A már szinte Melville műveibe kíváncsozó zárómondatnál végződő szövegrészben a Vakond boldogan barangol a vidéken, és megtapasztalja az élet teljességét és gyönyörűségét. A két fordítás jól visszaadja a Vakond által átélt lelkesedést és elragadtatást az élet szépségeinek felfedezésében. Az itt elemzett szövegrészletekből a Vakond gyalogtúrájának érzéletes leírását láthatjuk. Az is kiderül, hogy nagyon örül annak, hogy ilyen csodás úti élményekben lehet része. Itt az utazás módja még a gyaloglás, de később látjuk majd, hogy a közlekedési eszköz fejlettségi fokával nő a szereplők utazási kedve, fokozódik az utazás iránt érzett vágya.

Szemlér fordításában a Vakond „szorgosan kóborolt”, míg Görögében „vidáman kószált” a réten. Mindkét fordítás megőrzi a szöveg lírai hangulatát, és hűen visszaadja a Vakond boldog és derűs érzéseit a természetben való barangolás közben.

A Szemlérnél a Vakond úgy érzi, „pompás egyedül lustálkodni ennyi tevékeny élőlény közepette”, míg a Görög-fordításban a Vakond szerint „remek dolog az egyetlen lusta fickónak lenni ennyi derék, ügybuzgó nép között!” Mindkét fordítás jól visszaadja a Vakond örömet és elégedettségét a passzív időtöltésben, miközben a körülötte lévő világ aktívan és produktívan működik. Figyeljük meg, hogy Szemlér 8. és Görög 7. sora között feltűnő szintaktikai különbség van. Szemlérnél narráció van, míg Görög betold egy megnyilatkozást a Vakond részéről, így téve dinamikusabbá a szöveget. Ebből a szempontból Szemlér fordítói megoldása szöveghűbb az eredetivel, lásd Grahame 8. sorát, ahol példát láthatunk a függő beszédre.

A Vakond élménye a folyóparton valóban elbűvölő mindkét fordításban. Szemlér változatában a folyó leírása – „Minden reszketett és remegett – a csillogásvillogás, a zsongás és a locsogás, a forgatag és a bugyborék.” – érzékletesen ábrázolja a Vakond által látott varázslatos jeleneteket. Görög fordításában („Minden csupa remegés és rezdülés volt, csillogás és villogás és szikrázás, suhogás és zuhogás, fecsegés és bugyborgás.”) is megőrzi ezt a lírai és lenyűgöző hangulatot, ahogy a folyó elvarázsolja a Vakondot.

“Do you know, I’ve never been in a boat before in all my life.”

“What?” cried the Rat, open-mouthed: “Never been in a—you never—well, I—what have you been doing, then?”

“Is it so nice as all that?” asked the Mole shyly, though he was quite prepared to believe it as he leant back in his seat and surveyed the cushions, the oars, the rowlocks, and all the fascinating fittings, and felt the boat sway lightly under him.

“Nice? It’s the *only* thing,” said the Water Rat solemnly, as he leant forward for his stroke. “Believe me, my young friend, there is *nothing*—absolutely nothing—half so much worth doing as simply messing about in boats. Simply messing,” he went on dreamily: “messing—about—in—boats; messing—[...]

“—about in boats—or *with* boats,” the Rat went on composedly, picking himself up with a pleasant laugh. “In or out of ‘em, it doesn’t matter. Nothing seems really to matter, that’s the charm of it. Whether you get away, or whether you don’t; whether you arrive at your destination or whether you reach somewhere else, or whether you never get anywhere at all, you’re always busy, and you never do anything in particular; and when you’ve done it there’s always something else to do, and you can do it if you like, but you’d much better not. Look here! If you’ve really nothing else on hand this morning, supposing we drop down the river together, and have a long day of it?”

(Szezlér 1988) – Csodálatos ez a mai nap! – mondta, mihelyt a Patkány el-
lökte a ladikot, s újból megragadta az evezőket. – Tudod, soha életemben nem
ültem még csónakban.

– Micsoda? – kiáltott föl csodálkozva a Patkány. – Soha nem ültél még?... Te
még soha... ejnye... Akkor hát mit csináltál mostanáig?

– És mindez csakugyan olyan kellemes? – kérdezte bátortalanul a Vakond, jól-
lehet máris kész volt mindennek hitelt adni. Hátradőlt az ülésen, végigpillantott
a vánkoson, a lapátokon, az evezővillákon, valamennyi csodálatos szereléken, és
csendesen inogni érezte maga alatt a ladikot.

– Hogy kellemes-e? Csak ez ér valamit – jelentette ki ünnepélyesen a Patkány,
amint előredőlt, hogy meghúzza a lapátot. – Hidd el, fiatal barátom, hogy sem-
mi, egyáltalán semmi sem ér föl ezzel... ha valaki csak úgy ide-oda csatangol a
csónakkal... Ha céltalanul evezget erre-arra – folytatta álmatagon –, evezget...
ide-oda... a csónakkal... evezget... [...]

– Csónakban... vagy csónakkal – folytatta higgadtan a Patkány, miután kedé-
lyes nevetés közben föltápáskodott. – Nem számít, hogy benne vagy rajta kívül
vagy: Ez egyáltalán nem lényeges, sőt éppen ez a vonzó. Akár elindulsz, akár
nem, akár eléred utad célját, akár máshol kötsz ki, vagy egyáltalán nem is érke-
zel meg sehova, mégis folyvást teszel-veszel, bár semmi különöset sem csinálsz.
Ha befejeztél valamit, mindig akad más tennivaló, s ha tetszik, elvégzed, de
néha jobb, ha bele sem vágysz. Ide figyelj! Ha ma délelőtt csakugyan nincs egyből

dolgod, nem volna-e kedved csavarogni a folyón? Csapjunk kettesben egy görbe napot!

(Görög 2006) – Micsoda nap ez a mai! – kiáltotta, amikor Vízipatkány eloldozta a csónakot, és megint az evezőkért nyúlt. – Életemben nem ültem még csónakban!

– Hogyan? – bámult rá elképedve Vízipatkány. – Te még... Te soha nem... hát akkor... mi a csudát csináltál eddig?

– Miért? Csónakázni igazán olyan nagyon jó? – kérdezte elbátortalanodva Vakond, bár amint az ülésen hátradőlve elnézte a párnákat, evezővillákat, evezőket meg más érdekes felszerelési tárgyakat, és megérezte a csónak szelíd ringását, ezt nyomban kész volt elhinni.

– Hogy jó-e? Csak ez számít az életben! – felelte ünnepélyesen Patkány, miközben előrehajolt, hogy jól meghúzza az evezőket. – Higgy nekem, ifjú barátom, nincs a világon semmi, ami csak félig is felérne a csónakázással. Tesz-vesz a csónakos – tette hozzá elmélázva –, tesz-vesz a csónakon, a csónakban, csak tesz-vesz... [...]

– ... a csónak körül... vagy a csónakkal – folytatta Patkány zavartalanul, mint ha mi sem történt volna. – Hogy körülé vagy benne, nem számít. Akár eljutsz valahová, akár nem, akár oda evezel, ahová akartál, akár máshová vagy sehová, mindig van mit tenned, de nem muszáj, és mihelyt az egyiket elvégezted, jöhet a másik, s ha a kedved úgy tartja, azt is elvégezted, de ha nem, nem, és az még jobb! Idesüss! Ha nincs okosabb dolgod, gyere velem! Lecsurgunk a folyón és csapunk egy görbe napot!

Elemzés: A szövegben a Patkány próbálja meggyőzni a Vakondot arról, hogy a csónakázás az élet legjobb dolga. Mindkét fordítás hűen visszaadja a Patkány lelkes és elragadtatott hangulatát, miközben arról beszél, hogy semmi sem ér fel a csónakázás örömeivel.

Szemlér fordításában a Vakond azt mondja, hogy „Csodálatos ez a mai nap!”, míg Görög fordításában „Micsoda nap ez a mai!”. Mindkét fordítás jól visszaadja a Patkány lelkes és boldog hangulatát, miközben megosztja ezt az élményt a Vakonddal.

Mindkét magyar változatban a Patkány elképedve reagál a Vakond bevallására, hogy soha életében nem ült még csónakban. Szemlér változatában azt mondja, hogy „Micsoda? Soha nem ültél még?... Te még soha... ejnye... Akkor hát mit csináltál mostanáig?”, míg Görög fordításában „Hogyan? Te még... Te soha nem... hát akkor... mi a csudát csináltál eddig?” reakciója hasonlóan meglepett.

A Szemlér-fordításban a Patkány azt mondja a csónakázásról, hogy „csak ez ér valamit”, míg a Görög-fordításban ezt: „Hogy jó-e? Csak ez számít az

életben!” A fordítások hangsúlyozzák a Patkány meggyőződését, hogy semmi sem ér fel a csónakázás élményével.

Mindkét fordításban jól visszaadják a Patkány által felvázolt filozófiát a csónakázásról, miszerint „mindig van mit tenned, de nem muszáj, és az még jobb.” Ez a mondat jól kifejezi a csónakázás szabadságát és az abból fakadó örömet. A régebbi fordításban a Patkány azt mondja, hogy „Ha ma délelőtt csakugyan nincs egyéb dolgod, nem volna-e kedved csavarogni a folyón?”, míg a Görög-fordításban a Patkány úgy javasolja, hogy „Idesüss! Ha nincs okosabb dolgod, gyere velem! Lecsurgunk a folyón és csapunk egy görbe napot!” Mindkét fordítás megragadja a Patkány szavainak kedélyes és barátságos hangját, amint meggyőzi a Vakondot, hogy csatlakozzon hozzá egy egnapos csónakázáshoz.

“O, pooh! boating?” interrupted the Toad, in great disgust. “Silly boyish amusement. I’ve given that up *long* ago. Sheer waste of time, that’s what it is. It makes me downright sorry to see you fellows, who ought to know better, spending all your energies in that aimless manner. No, I’ve discovered the real thing, the only genuine occupation for a lifetime. I propose to devote the remainder of mine to it, and can only regret the wasted years that lie behind me, squandered in trivialities. Come with me, dear Ratty, and your amiable friend also, if he will be so very good, just as far as the stable-yard, and you shall see what you shall see!”

He led the way to the stable-yard accordingly, the Rat following with a most mistrustful expression; and there, drawn out of the coach-house into the open, they saw a gipsy caravan, shining with newness, painted a canary-yellow picked out with green, and red wheels.

“There you are!” cried the Toad, straddling and expanding himself.

“There’s real life for you, embodied in that little cart. The open road, the dusty highway, the heath, the common, the hedgerows, the rolling downs! Camps, villages, towns, cities! Here to-day, up and off to somewhere else to-morrow! Travel, change, interest, excitement! The whole world before you, and a horizon that’s always changing! And mind, this is the very finest cart of its sort that was ever built, without exception. Come inside and look at the arrangements. Planned ’em all myself, I did!”

The Mole was tremendously interested and excited, and followed him eagerly up the steps and into the interior of the caravan. The Rat only snorted and thrust his hands deep into his pockets, remaining where he was.

(Szemplér 1988) – Ugyan már, az evezés! – szakította félbe mély megvetéssel a Béka. – Az csak amolyan ostoba, gyermeteg szórakozás. Régóta fölhagytam vele. Tiszta időpocsékolás, nem más. Mélységesen elszomorít, amikor latom,

hogy értelmes lények ilyen céltalanul pazarolják erőiket. Nem! Rábukkantam az igazira. Egy egész életet betöltő, pompás elfoglaltságra. Elhatároztam, hogy hátralevő napjaimat ennek szentelem, s csupán sajnálkozni tudok az eddig elvesztetett évekért, amelyeket semmiségekre pazaroltam. Gyere velem, Patkány pajti, és persze kedves barátod is, ha lenne olyan szíves, mindössze a kocsiszíng kell fáradnotok, s azonnal megnézhetitek, amit látnotok kell.

Máris mutatta az utat a kocsiszínek felé. A Patkány igenigen gyanakvó ábrázattal követte. Ott aztán a szín előtt a szabadban megpillantottak egy zölddel díszített, kanárisárgára festett és piros kerekű újdonszerű lakókocsi.

– Íme! – kiáltotta a Béka szétvetett lábbal, kidüllesztett mellel. – Íme a ránk váró igazi élet, amely ebben a kis kocsiban testesül meg. A szabad út, a poros országút, a harasztos, a legelő, a cserjések, a dimbes-dombos tisztások! Táborhelyek, falvak, városok, fővárosok! Utazás, változás, érdekesség, izgalom! Előttünk a világ és a folyton alakuló szemhatár. Gondolatok arra is, hogy a maga nemében ez a legkitűnőbb kocsi, amelyet valaha is készítettek. Szálljatok csak be, és nézzétek meg a berendezést. Én magam terveztem mindent.

Az izgatott Vakondot roppantul érdekelte a dolog, és fűgén követte a Békát a feljárón. A Patkány mélyen zsebébe sülyesztette kezét, csak mormogott és nem mozdult.

(Görög 2006) – Piha, csónakázás! – vágott a szavába határtalan megvetéssel Varangy. – Ostoba, gyerekes időtöltés! Erről én régesrég letettem. Merő időpocsékolás, az bizony! Fáj a lelkem, ha azt kell látnom, hogy ti efféle oktalanságokra fecsérlitek az erőtöket, holott okosabbat is tehetnétek. Én rájöttem, mi az egyetlen helyénvaló foglalatosság az életben. És ennek akarom szentelni hátralevő éveimet. Csak azt sajnálom, hogy olyan sok időt pazaroltam el eddig semmiségekre. Jer velem, kedves cimborám, és hozd magaddal, ha nincs ellenére, szeretetre méltó barátodat is! Most még nem megyünk messzire, csak ide, a hátsó udvarba. Szemetek-szátok eláll majd a csodálkozástól, ha meglátjátok, mi vár ott!

Már indult is az istállók irányába. Patkány roppant bizalmatlan képpel követte. A kocsiszín előtt, a szabad ég alatt állt egy lakókocsi – olyan, amilyenben a vándorcigányok utaznak. Csillogóan új volt, kanárisárga, zöld cifrázattal, piros kerekkel.

– Ezt nézzétek meg! – kiáltotta Varangy széles karmozdulattal. – Ebben a kis kocsiban testesül meg az igazi élet. A szabadság, a poros országút, a hőség, ösvények, sövények, kocogás a lejtőn! Táborok, falvak, kis és nagyvárosok! Ma itt, holnap ott, holnapután amott! Utazás, változás, szórakozás, kaland! Előttetek az egész világ és a folyton változó látóhatár! Tudjátok meg, ez a legeslegjobb effajta kocsi, amely valaha megépült. Lépjetek be, tekintsétek meg a berendezését! Én magam terveztem az egészet.

Vakondot hallatlanul érdekelte a dolog. Buzgón felszaladt Varangy nyomában a lakókocsi hágcsőján. Patkány megvetően prüszkölt egyet, kezét zsebrevágta, és kint maradt az udvaron.

Elemzés: A szövegben Béka kifejezi ellenszenvét és lenézését a csónakázás iránt, és úgy véli, hogy ez csupán „ostoba, gyermeteg szórakozás” és „tisztá időpocsékolás”. A Görög-fordításban Béka úgy vélekedik, hogy „piha, csónakázás!” és mélyen lenézi azokat, akiknek erre van idejük és energiájuk. Mindkét fordítás hüen visszaadja Béka arrogáns és lenéző hozzáállását a csónakázáshoz.

Béka ezt követően bemutatja új „felfedezését”, egy vadonatúj lakókocsit, amelyben az igazi élet testesül meg számára. Mindkét fordításban jól kifejezi Béka lelkesedését és túlzott optimizmusát az élet iránti új megközelítésével kapcsolatban. A lakókocsi leírása – „A szabad út, a poros országút, a harasztos, a legelők, a cserjések, a dimbes-dombos tisztások! Táborhelyek, falvak, városok, fővárosok!” – az eredeti szöveghez hüen ábrázolja Béka romantikus elképzeléseit az élet kalandjairól. A korábbi és az új fordításban is Béka lelkesen hívja a többieket, hogy vegyenek részt az új életmódban, a lakókocsi bemutatásával kapcsolatban.

Végül a Vakond és a Patkány reakciója különbözik a két fordításban. Szemlér fordításában a Vakond „tremendously interested and excited”, míg a Patkány csak „snorted and thrust his hands deep into his pockets”. A Görög-fordításban a Vakond „hallatlanul érdeklődve és izgatottan” követi Békát a lakókocsi felé, míg a Patkány csak „mélyen zsebébe süllyesztette kezét, csak mormogott és nem mozdult”. Szemlérnél a Béka „szétvetett lábbal” és „kidüllesztett mellel” mutatja meg a kocsit, Görögnél mindössze egy „széles mozdulattal”. Szemlérnél a Vakond reakciója hangsúlyosabb, míg a Görög-fordításban a Patkány passzívabb és kevésbé érdeklődő.

“I’m not coming, and that’s flat. And I *am* going to stick to my old river, *and* live in a hole, *and* boat, as I’ve always done. And what’s more, Mole’s going to stick to me and do as I do, aren’t you, Mole?”

“Of course I am,” said the Mole loyally. “I’ll always stick to you, Rat, and what you say is to be—has got to be. All the same, it sounds as if it might have been—well, rather fun, you know!” he added wistfully. Poor Mole! The Life Adventurous was so new a thing to him, and so thrilling; and this fresh aspect of it was so tempting; and he had fallen in love at first sight with the canary-coloured cart and all its little fitments.

(Szemplér 1988) – Nem megyek és kész. Kitartok az én vén folyómnál, és elédegelek egy üregben és a csónakban, amint ezt eddig is tettem. Sőt mi több, a Vakond is velem marad, és azt teszi, amit én. Nemde, Vakond?

– Persze – mondta hűségesen a Vakond. – Örökké veled tartok, Patkány pajti, s amire azt mondd, hogy legyen meg, az meg is lesz. Ugyanakkor mégiscsak – tette hozzá elmerengve – az egész, tudod, nos, mulatságos lett volna!

Szegény Vakond, új és izgató volt számára a kalandos lét! És mostani oldala még csábítóbbnak látszott. Különben is első pillantásra beleszeretett a kanárisárga kocsiba és annak minden szerelékébe.

(Görög 2006) – Nem megyek veled és kész. Igenis megmaradok az én öreg folyóm mellett, a lyukamban meg a csónakomban, ahogy eddig. Vakond is velem tart, és azt teszi, amit én. Ugye, Vakond?

– Hát persze – szólt a hűséges Vakond. – Én mindig veled tartok, Patkány. Amit te mondasz, az úgy is lesz, annak úgy kell lennie. Pedig azt hiszem, az út nagyon... izé... nagyon jó multság lett volna! – tette hozzá, kicsit elkámpicsorodva.

Szegény Vakond! Kalandos élet: ez egészen újszerű és roppant csábító volt a szemében. Ráadásul első pillantásra beleszeretett a kanárisárga kocsiba és berendezésébe.

Elemzés: Ez a szegmens a Patkány Béka felhívására adott elutasító választ tartalmazza. A Patkány és a Béka párbeszéde különösen fontos része a történetnek, amelyben jól látszik a két karakter közötti különbség abban, hogyan viszonyulnak a kimozduláshoz. A Patkány a hagyományokhoz és az otthonhoz való ragaszkodását fejezi ki, míg a Vakond inkább a kalandra és az újdonságokra vágyik. Szemplér fordításában a Patkány mondja: „Nem megyek, és kész. Kitartok az én vén folyóm mellett, és elédegelek egy üregben és a csónakomban, ahogy eddig.” Ez a mondat tökéletesen visszaadja a Patkány konzervatív hozzáállását és a megszokott élet iránti szeretetét. A Vakond vágya a kalandra pedig jól érvényesül azáltal, hogy kifejezi, mennyire „multságos lett volna” részt venni az úton.

Az újabb fordításban is hasonlóképpen jelenik meg ez a karakterdinamika, bár kissé eltérő szóhasználattal. Itt a Patkány így ragaszkodik a megszokotthoz: „Igenis megmaradok az én öreg folyóm mellett, a lyukamban meg a csónakomban, ahogy eddig.” Ugyanakkor a Vakond itt is a kalandra vágyik, ahogy az is kiderül a mondatból, hogy „az út nagyon jó multság lett volna”. Ez a változat is hűen tükrözi a karakterek személyiségét és motivációit, és lehetővé teszi az olvasók számára, hogy mélyebben belemerüljenek a történetbe, és azonosuljanak a karakterekkel.

The Rat shook him by the shoulder. “Are you coming to help us, Toad?” he demanded sternly.

“Glorious, stirring sight!” murmured Toad, never offering to move. “The poetry of motion! The *real* way to travel! The *only* way to travel! Here to-day—in next week to-morrow! Villages skipped, towns and cities jumped—always somebody else’s horizon! O bliss! O poop-poop! O my! O my!”

“O *stop* being an ass, Toad!” cried the Mole despairingly.

(Szemplér 1988) – Jössz-e segíteni, Béka? – kérdezte komoran a Patkány, és jól megrázta a vállát.

– Csodás, megrázó látvány! – suttogta a Béka, és jelét sem adta, hogy mozdulna. – A mozgás költészete! Ez az utazás igazi módja! Az utazás egyetlen módja! Ma itt, holnap már a jövő héten vagy! Falvakon menni át, városokat, fővárosokat ugrani keresztül! S a szemhatár mindig változik! Ó, boldogság! Ó, tú! tú! Istenem, istenem!

– Elég már az ostobaságból, Béka! – kiáltotta kétségbeesetten a Vakond.

(Görög 2006) Patkány istenesen megrázta:

– Mi ütött beléd? Nem jössz segíteni, Varangy? – kérdezte szigorúan.

– Dicső, vérpezsdítő látomás! – mormolta Varangy, de továbbra sem mozdult. – Ó, a mozgás költészete! Az utazás igazi módja. Az egyetlen módja! Ma itt, a jövő héten ott! Elsuhanó falvak, városkák, városok, örökké új és új horizontok! Ó áldás! Ó tü-tü! Ó mindenségem!

– Ne számárokodj, Varangy! – jött ki a béketúrésből Vakond is.

Elemzés: A régebbi fordításban a Patkány kérdése kevésbé határozott és inkább komoran fogalmazódik meg: „Jössz-e segíteni, Béka?” Ez a megfogalmazás kifejezi a Patkány komolyságát és a helyzet súlyosságát. Az újabb fordításban azonban a Patkány sokkal közvetlenebbül fordul a Békához, és már az elején megrázza őt, majd megkérdi: „Mi ütött beléd? Nem jössz segíteni, Varangy?” Ez a megközelítés erőteljesebb hangvételt kölcsönöz a jelenetnek, és világosabban kifejezi a Patkány elégedetlenségét.

A Béka reakciója mindkét fordításban hasonlóan hosszan szól, de a mondatok tagolása eltérő. Szemplér fordításában több mondat olvasható, ami lehetővé teszi a fokozatos építkezést és a mondanivaló hangsúlyozását. Görög fordításában azonban egy mondat, ami kettő Szemplérnél: „Elsuhanó falvak, városkák, városok, örökké új és új horizontok!” Ez az összevonás, és az igék hiánya dinamikusabb hatást eredményez a szövegben.

A Vakond reakciója mindkét fordításban hasonlóan kétségbeesett és határozott, de Görög fordításában egy kicsit szókimondóbb. A „Ne számárokodj,

Varangy!” kifejezés erőteljesebb hangnemet közvetít, ami hangsúlyozza a Vakond frusztrációját és kiábrándultságát.

Ezek a kis nyelvi különbségek összességében befolyásolják a jelenet hangulatát és a karakterek közötti dinamikát, de mindkét fordítás hűen tükrözi az eredeti szöveg mondanivalóját és érzésvilágát.

The Mole found himself placed next to Mr. Badger, and, as the other two were still deep in river-gossip from which nothing could divert them, he took the opportunity to tell Badger how comfortable and homelike it all felt to him. “Once well underground,” he said, “you know exactly where you are. Nothing can happen to you, and nothing can get at you. You’re entirely your own master, and you don’t have to consult anybody or mind what they say. Things go on all the same overhead, and you let ‘em, and don’t bother about ‘em. When you want to, up you go, and there the things are, waiting for you.”

The Badger simply beamed on him. “That’s exactly what I say,” he replied. “There’s no security, or peace and tranquillity, except underground. And then, if your ideas get larger and you want to expand—why, a dig and a scrape, and there you are! If you feel your house is a bit too big, you stop up a hole or two, and there you are again! No builders, no tradesmen, no remarks passed on you by fellows looking over your wall, and, above all, no weather. Look at Rat, now. A couple of feet of flood water, and he’s got to move into hired lodgings; uncomfortable, inconveniently situated, and horribly expensive. Take Toad. I say nothing against Toad Hall; quite the best house in these parts, *as* a house. But supposing a fire breaks out—where’s Toad? Supposing tiles are blown off, or walls sink or crack, or windows get broken—where’s Toad? Supposing the rooms are draughty—I *hate* a draught myself—where’s Toad? No, up and out of doors is good enough to roam about and get one’s living in; but underground to come back to at last—that’s my idea of *home!*”

The Mole assented heartily; and the Badger in consequence got very friendly with him.

(Szemlér 1988) A Vakond a Borz szomszédságában kapott helyet. Minthogy pedig a másik kettő még mindig mélyen elmerült a folyóparti pletykákban, amelyektől semmi el nem vonhatta figyelmüket, a Vakond alkalmat talált arra, hogy közölje a Borzzal, mennyire kényelmes és otthonos neki itt minden.

– Amikor lent: a föld alatt vagyunk – mondta –, mindjárt tudjuk, hogy hol vagyunk. Mi sem történhetik velünk, és semmi nem ér el hozzánk. Saját gazdáink vagyunk, senkit nem kell megkérdeznünk vagy törődnünk azzal, amit mond. Az élet folyik a maga módján odafönn, s mit sem gondolunk vele, hagyjuk a

dolgokat a maguk mentére. Ha kedvünk szottyán, felmegyünk, s az események készen várnak reánk.

A Borz sugárzó arccal nézett reá.

– Pontosan ezt mondom én is – felelte. – Sehol nincs biztonság, csönd és béke, csak a föld alatt. Ha terjeszkedni akarsz, elég egy kis ásás és kotrás, és máris rendben van minden. Ha úgy érzed, hogy otthonod egy kicsivel nagyobb a kelleténél, betömsz egy-két üreget, s megint rendben van! Nincsenek építések, munkások, senki sem tesz megjegyzést, ha átpillant a kerítésen, és ami a legfőbb: itt nincs időjárás. Vegyük például a Patkányt. Néhány lábnyi áradás, s máris kényelmetlen, rossz helyen fekvő és iszonyúan költséges bérlakásba kénytelen költözni. Vagy vedd a Békát! Egy szavam sincs a Varangyak ellen. Ez a legszebb ház a környéken. Tegyük föl azonban, hogy tűz üt ki, hol van akkor a Béka? Tegyük föl, hogy cserepeket fúj le a szél, falak süllyednek és repedeznek meg, vagy ablakok törnek be, és akkor mi lesz a Békával? Tegyük föl, hogy huzatosak a szobák – én pedig gyűlölöm a huzatot – akkor mit tesz a Béka?... Nem, nagyon jólesik fönt a szabadban szaladgálni és megkeresni a kenyérünket, de aztán vissza a föld alá – így képzelem én el az otthont.

A Vakond szívvel-lélekkel egyetértett vele. S a Borz még barátságosabb lett iránta.

(Görög 2006) Vakond Borz úr mellé került, s mivel Vidra és Patkány nyakig merült a folyóparti pletykákba, és se látott, se hallott, Vakond megragadta az alkalmat, és elmondta Borznak, milyen jól és otthonosan érzi magát a Borz-házban.

– Csak kerüljünk egyszer a föld alá, mindjárt pontosan tudjuk, hol vagyunk. Nem történhet velünk semmi, és nem kezdhet ki velünk senki. A magunk urai vagyunk, nem kell senki más tanácsát kikérnünk, vagy a véleményére odafigyelnünk. Odafent eközben sok minden történik, de hadd történjen, mi nem törődünk vele. Ha éppen úgy hozza a kedvünk, felmegyünk, a dolgok megvárnak bennünket.

Borz még a száját is eltátotta csodálkozásában:

– Szó szerint ezt mondom én is! Másutt, mint a föld alatt, nincs igazi biztonság, béke és nyugalom. Ha aztán a gondolataink olyan irányt vesznek, hogy tágabb térre vágyunk – elég egy kicsit ásni meg kotorni, és máris tágasabb a ház! Ha meg túlságosan nagynak véljük, betömünk egy-két lyukat, és kész! Itt nincs szükség építőmunkásokra, kereskedőkre, senki nem kandikál át a kerítésünkön, hogy megjegyzéseket tegyen, és ami a fő: itt nincs időjárás. Vegyük például Patkányt. Csak egy-két lábnyra emelkedjek meg a folyó szintje, és máris kénytelen lakást bérelni, kényelmetlen, rossz fekvésű lakást, ami a tetejében még roppant költséges is. Vagy vegyük például Varangyot. Igazán nem mondhatok semmi rosszat a Békavárról, alighanem a legjobb ház a környéken, már ami a házakat illeti. De csak üssön ki egyszer tűz a Békavárban – mi lesz Varanggyal? Vagy

tegyük fel, a szél lesodor néhány tetőcserepet, megsüllyed vagy megreped a fal – mi lesz Varanggyal? Vagy huzatosak a szobák – én gyűlölöm a huzatot! – ugyan mi lesz Varanggyal? Kint és fönt lenni, az ajtókon túl, csak arra jó, hogy az ember tegyen-vegyen, összegyűjtse a szükséges élelmet, de a végén mindig vissza kell térnünk a föld alá – én ezt nevezem otthonnak.

Vakond szívből helyeselte Borz szavait, aki erre igen nyájas lett.

Elemzés: A két fordítás között vannak bizonyos nyelvi és stílusbeli különbségek, amelyek befolyásolják a szöveg hangulatát és kifejezőerejét.

Szemlér fordításában a Vakond a Borz *mellett kap helyet*, míg az újabb fordításban a Vakond *Borz úr mellé kerül*. Ez a különbség csekély, de árnyalja a karakterek közötti kapcsolatot: míg az első fordításban a Vakond *együtt* ül a Borzzal, addig a másodikban inkább a Borzhoz *közelítve* kerül elhelyezésre.

A két fordítás közötti különbségek megmutatják, hogyan befolyásolják a fordítói döntések egy adott nyelvi és kulturális kontextus az eredeti szöveg átadását és értelmezését. A korábbi fordítás hangsúlyozza a föld alatti tartózkodás stabilitását és biztonságát, míg Görög inkább a biztonság hiányának általánosságát hangsúlyozza.

A Borz válaszaiban is érzékelhetők a nyelvi és kulturális különbségek. Szemlér fordításában a Borz hangsúlyozza a föld alatti lakás előnyeit és kényelmét, míg Görög fordítása inkább arra összpontosít, hogy másutt sincs igazi biztonság és béke. Ezek a különbségek mutatják, hogy a fordítók hogyan próbálják átültetni az eredeti szöveg értékeit és hangulatát a célközönség nyelvi és kulturális kontextusába.

Az összehasonlítás azt is megmutatja, hogy milyen kihívásokkal kell szembenézniük a fordítóknak, és mennyire fontos a nyelvi érzékenység és a kontextus megértése a szöveghű és hatékony fordítás érdekében. A különbségek ellenére mindkét fordítás hűen tükrözi az eredeti szöveg lényegét és hangulatát, és lehetővé teszi az olvasók számára, hogy megértsék és élvezzék a történetet az adott nyelvi és kulturális környezetben.

Mechanically he rose and proceeded to repack the luncheon-basket, carefully and without haste. Mechanically he returned home, gathered together a few small necessaries and special treasures he was fond of, and put them in a satchel; acting with slow deliberation, moving about the room like a sleep-walker; listening ever with parted lips. He swung the satchel over his shoulder, carefully selected a stout stick for his wayfaring, and with no haste, but with no hesitation at all, he stepped across the threshold just as the Mole appeared at the door.

“Why, where are you off to, Ratty?” asked the Mole in great surprise, grasping him by the arm.

“Going South, with the rest of them,” murmured the Rat in a dreamy monotone, never looking at him. “Seawards first and then on shipboard, and so to the shores that are calling me!”

He pressed resolutely forward, still without haste, but with dogged fixity of purpose; but the Mole, now thoroughly alarmed, placed himself in front of him, and looking into his eyes saw that they were glazed and set and turned a streaked and shifting grey—not his friend’s eyes, but the eyes of some other animal!

(Szezlér 1988) Gépiesen állott talpra, és nekilátott, hogy az elemózsiás kosarat sietség nélkül, gondosan becsomagolja. Alvajáróként tért haza, ott összeszedett pár szükséges tárgyat és néhány kedvenc kincset, s mindezt egy táskába gyömöszölte. Csendes határozottsággal cselekedett. Úgy mozgott a szobában, mint egy alvajáró, s szétnyílt ajkakkal figyelt. Vállára vette a táskát, gondosan vastag botot választott ki vándorútjához, és sietség, habozás nélkül éppen akkor lépte át a küszöböt, amikor a Vakond az ajtóban megjelent.

– Ugyan merre indulsz, Patkány pajti? – kérdezte a Vakond nagy meglepetéssel, és megragadta a karját.

– Délre, a többiekkel együtt – mormolta álmatag egyhangúsággal a Patkány, és nem is pillantott rá. – Először a tengerpartnak, aztán föl a hajóra és így tovább, az engem hívogató tájak felé.

Még mindig sietség nélkül, de makacs céltudatossággal törtetett volna előre. Ám a mélységesen megrettent Vakond elébe állott. Mélyen a szemébe nézett, s észrevette, hogy az fátyolosan meredt, s valami rebbenő szűrkeség hálózza be. Ez már nem is a barátja szeme volt, hanem más élőlényé!

(Görög 2006) Patkány gépiesen felkelt, és nekilátott gondosan, sietség nélkül összecsomagolni az elemózsiás kosarat. Gépiesen hazament, összeszedte a legszükségesebb holmit, meg egykét, szívének különösen kedves kincsét, és beleszúrta egy hátizsákba. Lassan, de eltökélten tett-vett, úgy mozgott, mint az alvajáró, s mint aki a távolba fülel, kicsit elnyílt szájjal. Vállára kanyarította a batyut, gondosan kiválasztotta a legvastagabb botot, és sietség nélkül, de egy pillanatig sem habozva, a küszöbre lépett, éppen akkor, amikor Vakond feltűnt az ajtóban.

– Ni, hová készülsz, Patkány? – kérdezte elképedve Vakond, és megragadta Patkány karját.

– Délre megyek, mint mindenki más is – motyogta félálomban, alig érthetően Patkány, de nem nézett Vakondra. – Előbb a tengerpartra, aztán hajón tovább, a déli partokig, amelyek hívnak!

És előrelépett, most sem sietve, de makacs céltudatossággal. Csakhogy Vakond elállta az útját – pedig úgy megrémült, hogy mozdulni is alig bírt –, és

belenézett Patkány szemébe. Ez a szem furcsán, zavarosan sűrű volt, pillantása meredt és üveges. Nem Patkány szeme, hanem valaki másé!

Elemzés: Mindkét fordítás kiemeli a főszereplők érzelmi állapotát és cselekedeteit, ám különböző nyelvi eszközöket alkalmaznak ezen célok elérésére.

A Szemlér-fordítás hosszabb mondatokat és részletesebb leírásokat használ, hogy mélyebben bemutassa a karakterek belső vívódásait és az események lassú, álmódú tempóját. Például, a „gondosan és sietség nélkül” kifejezés hangsúlyozza a Patkány lassú és megfontolt cselekedeteit.

Görög fordítása rövidebb mondatokat és dinamikusabb nyelvezetet alkalmaz, hogy a cselekményt gyorsabban vezesse és az olvasókat érzelmileg magával ragadja. Például, a „félálomban” és „alig érthetően” kifejezések sejtetik a főszereplők zavart állapotát és a feszültséget, melyet az események keltettek bennük.

Mindkét fordításnak megvannak a maga előnyei és erényei, és mindegyik más módon gazdagítja az eredeti szöveget. Szemlér hosszabb, részletesebb fordítása mélyebb betekintést nyújt a karakterek érzelmi világába, míg a Görög-fordítás lendületesebb stílusa dinamikusabb olvasási élményt nyújt.

Összegzés és következtetés

Miután összehasonlítottam és elemeztem az eredeti műből és a fordításokból származó részleteket, kategorizálom és röviden jellemzem a regény főbb szereplőit. Az utazás iránt táplált attitűdjük alapján két csoportba oszthatók. Az egyik véglet a vérbeli utazókat tartalmazza: Béka és Patkány tartozik ide. A Tengeri Patkányt is ide lehet sorolni, bár ő csak rövid ideig szerepel a műben, de a hatása, mint látni fogjuk, nagyon befolyásos a Patkányra nézve. A másik csoportba pedig Vakond és Borz sorolható. Ebben a sorrendben akár egy skálaként is értelmezhetjük őket.

Béka számára az utazás megszállottság, és ahogy a történetet olvassuk, a közlekedési eszközök egyre fejlődő spektrumát használja. Felfuvalkodott, nagyképű, és bizony sokszor ostoba: mind-mind olyan emberi tulajdonság, amelyet a béka metaforával szoktak kifejezni (vö. Vígh 2019: 29). Először evezős majd motorcsónakkal közlekedik a folyón, de ezeket hamar megunja. Utána már a lovaskocsit tartja a legnagyobb dolognak, majd a közúti baleset elszenvedését követően egyik autót veszi és tőri össze a másik után.

Patkány számára eleinte csak a hőn szeretett folyója létezik, amelyet kék színű evezőscsónakkal jár. Utazási ambíciója mindössze a Vadonig terjed, de oda, illetve azon túl már nem akar menni, és ettől óva inti Vakondot is. Ugyanakkor Patkány meginog a Tengeri Patkánnyal folytatott beszélgetése után; Patkány is már a tengerek, a távoli kikötők felé akarna menni, már a kedves folyója nem elegendő számára. Ezt azonban Vakond megakadályozza, és ez a hirtelen jött, már-már tébolyult vándorkedv elpárolog Patkány fejéből. A patkányt egyértelműen negatív

jelenségekkel hozzák összefüggésbe, mint például a halál, a betegség, járvány (vö. Víg 2019: 43). A regényben szereplő patkány azonban nem negatív figura, sokkal inkább élelmesség, barátságos viselkedés, életrealitás jellemzi.

Vakond már sokkal kevesebb hajlandóságot mutat a bármi néven nevezendő utazásra. A vakondot többek között a vaksággal, a kifinomult hallással, a földdel és a szellemi vaksággal azonosítják (vö. Víg 2019: 360). A regényben szereplő vakond tényleg a földben szeret lenni, a szellemi vakságát viszont inkább a világ dolgai iránti naivitásként jellemezném. Ugyanakkor a naivitását fokozatosan elhagyja. Amikor számára újdonságokat lát, pl. Patkány csónakját és Béka lovaskocsiját, rögtön érdeklődni kezd az utazás iránt. Azonban Vakond nagyon könnyen elfogadja és cselekszi azt, amit mások mondanak neki. Borz inkább otthon szeret lenni, a saját otthonáról beszél, és Vakond ezzel is ugyanúgy egyetért, mint Patkány és Béka kezdeti utazási felfogásával. Amikor látja, hogy az utazás veszélyes is lehet, akkor viszont figyelmezteti és cselekvőleg védi Patkányt és Békát is.

Az utazási attitűd skálájának végén Borz foglal helyet, akitől semmilyen utazással kapcsolatos vélemény nem hangzik el a műben. Az állatszimbolikában a borzot egyebek mellett az együttműködéssel, ingerlékenységgel és lustasággal azonosítják (vö. Víg 2019: 43), de ezen tulajdonságok közül nem mind érvényes a regénybeli Borzra. Például, ha bővíteni akarja az otthonát, akkor azt ő maga végzi. Ő inkább az otthonáról beszél szívesen, a külvilág dolgai számára közömbösek. Borz véleményével egyetért Vakond.

A fordítások érzékeltetik az egyes karakterek világnézetét és életfilozófiáját, mint például Béka vágyát az utazás és folyton változó környezet iránt, vagy azt, hogy Borznak a biztonság és nyugalom áll a prioritási listája élén, valamint Béka arrogáns és lelkesedéssel teli személyiségét, valamint Vakond és Patkány különböző reakcióit az új életmódra is. Szemlér fordítása filozofikusabb és intellektuálisabb, mint Görög dinamikusabb és kaland-központú fordítása (vö. Boldog 2009: 95). A főszereplőkkel való kapcsolatok és a konfliktusok az eredeti szöveghez hűen köszönnek vissza, például a Vakond és Patkány közötti barátság vagy Béka és a többiek közötti nézeteltérések.

Összegezve az utazásról, illetve az aziránt táplált szereplői hozzáállásról elmondható, hogy az utazás és az ahhoz kapcsolódó attitűdök hűen és érzékletesen szerepelnek a magyar fordításokban is. Az előző részletek alapján észrevehető, hogy mind Szemlér, mind pedig Görög kiemelkedő munkát végeztek az eredeti szöveg áttünetésében a magyar nyelvre. A kimozdulás motívuma és annak jelentősége nagy hangsúlyt kap mindkét fordításban, és ezáltal lehetővé teszi a szöveg mélyebb megértését és élvezetét a magyar olvasók számára is.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Boldog, Gyöngyi (2009). Célközönség és fordítói stratégiák. *Fordítástudomány* XI., (1)84–100.
- Grahame, Kenneth. (1988). Szél lengeti a fűzfákat. Fordította: Szemlér Ferenc. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Grahame, Kenneth. (1993). *The Wind in the Willows*. Parragon, Bristol.
- Grahame, Kenneth. (2006). Békavári uraság és barátai. Fordította: Görög Livia. Ciceró Könyvstúdió, Budapest.
- Nida, Eugene. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Vígh, Éva. (Szerk). (2019). *Állatszimbólumtár A–Z*. Balassi Kiadó, Budapest. https://real.mtak.hu/93694/1/allatszimbolumtar_mtmt.pdf, letöltve: 2024. 04.03.

Az útirajz és az útleírás között az a különbség, hogy az előbbi írója inkább személyes benyomásaira, hangulataira összpontosít, az utóbbi az utazási élményeknek, tapasztalatoknak tárgyyszerű, tudományos hitelű és jelentőségű rögzítésére törekszik. Az útirajz alműfajai az útijegyzet, útilevél, útinapló. Ezek a műfajok a szépirodalom és a tényirodalom határán helyezkednek el, mivel élményanyaguk valóságos, és nem csupán elképzelt eseményeken alapulnak.

Petőfi Sándor a prózai írásainak is az újszerűségével hívta fel magára a figyelmet, még akkor is, ha ezt az utókor nem méltányolta kellőképpen. Az Életképek a következőképpen írt róluk: az Úti jegyzetek „legnagyobb pongyolasággal van írva, elmés akarna lenni, de célját nem éri, mert sokszor igen jól jöhet ki valamely szójáték vagy mondat vigadó társaságban, ami aztán leírva vizenyössé válik” (Tompá 1955: 432). Sokan viszont merőben másképpen vélekedtek prózai műveiről. Oldott, realiztikus és természetes – ez a három fő jellemzője. Prózai stílusát a dagályossággal szemben a közvetlen beszéd természetessége járta át, ugyanakkor emellett az emelkedett lírai hőfok is jól megfér a leveleiben. Egyénisége, fogalmazásának élessége és vonzó derűje élményszerűvé teszik az útirajzait (Pándi 1965: 762).

Petőfi megpróbálkozott a próza hagyományos szerkesztési elveinek megújításával, és nagyszerű útirajzaiban, az *Úti jegyzetekben* (1845), valamint az *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* (1847) című műveire jellemző könnyed, a mindennapi nyelvhasználati stílus érvényesítésével, a stílusváltásokkal meg tudta teremteni egyedi hangvételét. Petőfi szövegei teljességgel eltérnek a reformkor útleírásaitól, a megszokottól. A társalgási stílus legfőbb megnyilvánulásai a megszólítások, a társalgási divatkifejezések, az indulatszavak, az illetlen kifejezések (esküdözés, átkozódás, káromkodás), valamint a hatásszünet, a szóhiány és a helyreigazítások (Nábrádiné Jurasek 2009: 14). A költői eszközök természetesen ezen műveiben is megjelennek, érzelmileg telítettek, így prózakölteményeknek is nevezhetjük őket. A költő nem tanítani, szolgálni akart az útirajzaival, hanem szabadulni akart a kötöttségektől. Otthagytá biztos kenyérkereső állását Vahot Imre mellett a Pesti Divatlapnál, amely elhatározásában nagy szerepet játszott a sértődöttsége. A költő 1845 áprilisában indult felvidéki útjára, és még ez év júliusában megjelentek *Úti jegyzetei*. Az *Úti levelek* a második felvidéki útjáról készült beszámolók, ezek 1847 májusától novemberéig íródtak. Gödöllőn, Aszódon és Kassán keresztül érkezett Eperjesre, itt Kerényi Frigyes és Tompa Mihály társaságában boldog heteket töltött. Tizenhét római számmal számozott egységből áll. Ezek Kerényi

Frigyes költőbarátjához valójában nem jutottak el, tehát fiktív levelek. Meghatározott időközönként és időrendben számol be a költő az úti élményeiről, így naplónak is tekinthető.

A korábbi magyar útirajzok ismeretterjesztő irányúak voltak, Petőfi a líraiságával és erős alanyiságával vonta magára a figyelmet, magas hőfokú bennük a lírai önkifejezés. Heine útirajza lebegett Petőfi előtt, átvette a műveiből a lírai modort: nem a vidék leírása, nem a látvány a fő, hanem a látványok keltette hangulat. Ösztönzően hatottak rá a német szerzőnek az *Utazás a Harzban* és az *Útirajzok* című művei (Pándi 1965: 763). A tájrajzra és népismertetésre nem sokat adott, élményeinek közlésében került az oktató elemet. Előadása a közvetlenségének jegyeit hordozza magán. Horváth János szerint: „Prózája, a maga szabad, könnyű természetességével, talpraesett csinosságával, egészséges, rugékonny idegzetével nagy figyelmet érdemel. Nincs előtte magyar prózai mű, mely hasonló elevenségű volna” (Horváth János Petőfi Sándor 1922. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság 200. o.). „Mennyi fogékonyság, mennyi vidámság!” – mondja Riedl Frigyes. „Útirajzaiban mintegy az ő Bolond Istókja áll előttünk: a szeretetreméltó, mindenkit megnyerő, vígkedvű, mélyérzelmű vándortermészet” (Riedl 1923: 236).

Az alábbiakban az *Úti jegyzetek* és az *Úti levelek* Kerényi Frigyeshez című írásai közül kívánok néhányat stilisztikai szempontból megvizsgálni. Igazolni azt, hogy prózai stílusa epigrammatikus, csupa tűz, elevenség, fordulatosság, rövid mondatokban finomra csiszolt, poénokat magában foglaló előadásmód. Az élőbeszéd elevensége lüktet bennük, őszinteség és természetesség jellemi őket, közvetlen a pongyolaságig, élces és vidám.

Már az I. levél felütése is igazolja a fentieket:

Kedves barátom, levelet kapsz s illetőleg leveleket fogsz kapni tőlem, s azon egyszerű okból, mert nem ígértem, hogy írni fogok neked. Csak az ne várjon tőlem levelet, kinek megígértem, mert bizonyos lehet benne, hogy oly hiába fogja várni, mint a cinkotai bakter az angol koronát. Írnivalóm, úgy hiszem, lesz elég, mert utazni fogok; érdekesen írom-e le majd utamat vagy nem, ez más kérdés, vagyis ez a kérdés. Iparkodni fogok legalább, hogy anélkül is unalmas falusi magányodat leveleimmel még unalmasabbá ne tegyem. Nagyon jól tudom én azt, oh barátom, hogy a világon minden unalmas dolog unalmas, de a legunalmasabb az unalmas levél.

Nem ilyen kezdést várnánk el egy „komoly” költőtől. Fogalmazásában nincs semmi mesterkedés, mondataiban az élőbeszéd stílusjegyei érvényesülnek. A közvetlen hangvételt színesíti a szóláshasonlat (*hiába fogja várni [ti. a levelet], mint a cinkotai bakter az angol koronát*). Az ismétléses alakzatok nagy szerepet kapnak Petőfi egész életművében. Ez lehet változatlan vagy variációs ismétlés, és a nyelv minden szintjén megjelenhet: szó, szintagma, mondat vagy szövegrészlet. Ez is azt szolgálja, hogy a beszélt nyelvi fordulatokat a költészet természetes

nyelvi kifejező elemeivé tegye (Lőrincz 2024: 21). Az I. levélben az *unalmas* szó ismétlése nem stílusvétség, hanem stíluserevény, hiszen a közvetlenség és a humoros közlés szolgálatában áll: *...hogya a világon minden unalmas dolog unalmas, de a legunalmasabb az unalmas levél.*

Az író a III. levelében Debrecenről számol be.

Voltál-e már Debrecenben, barátom? láttad-e a pusztai várost, vagyis e városi pusztaságot, ha porba vagy sárba akarsz fúladni, csak ide jőj, itt legkönnyebben célt érhetsz; de az orrodát jól befogd, mert különben, mielőtt megfúlnál, a guta üt meg a szalonnaszagnak miatta. Mennyi szalonna, mennyi hízott disznó van itt! a szellem mégis oly sovány, hogy csak úgy csörög a bordája, épen mint az idevaló híres talyigás lovaknak. Itt, ha vesznek is könyvet, tán csak azért veszik, hogy bele szalonnát takarjanak. Az 1843–44-iki telet e kövér városban húztam ki éhezve, fázva, betegen egy szegény, de jó öregasszonynál, az isten áldja meg. Ha ő gondomat nem viselte volna, most e levelet a más világról írnám hozzád. Olyan elhagyott kis vándorszínész fiú voltam, kire se isten, se ember nem nézett, nem ügyelt. Harmadfél évvel utóbb ugyanazon színházban, hol akkor senkitől figyelembe nem véve játszottam kis szerepem, harmadfél évvel utóbb, mondom, amint beléptem a nézők közé, minden szem rajtam függött, s a lelkesedés az égiháború hangján kiáltá: éljen Petőfi Sándor!... Talán, ha harmadszor lépek e színházba évek múlva, ismét nem vesznek észre, mint nem vettek először; talán nem lesz, aki tudná, hogy itt engem egykor megéljenezett a közönség. Ilyen a hír; jön és megy. Ilyen a világ; csak azért emeli az embert a hírre, hogy legyen kit feledni. S a magyar különösen szeret feledni... azért nem fog az ő emléke sem fennmaradni.

Ehhez a városhoz nem kötik kellemes emlékek. Gunyoros és ironikus a hangvétele, és ezzel együtt lekicsinylő, lenéző hangvételű a „pusztai város, e városi pusztaság” kapcsán. Az ellentéttel él e hangnem megalapozásához: szembeállítja a vaskos ételeket, életet a szellem soványságával, miközben a költő által oly gyakran alkalmazott túlzásoktól sem riad vissza. Rögtön ehhez kapcsolódik a rosszallást kiváltó egyéni élmény: 1843–44 telének keserves emléke. Majd az emberek hangulatának változásain, ingadozásain el-eltűnődve aforizmaszerű felismeréseikig jut el.

Este felé értünk Debrecenbe. A temető mellett jöttünk el, hol Csokonai pihen. Hamuszín fátyolként lebegett az alkonyat köde a költő fekete vasszobrán; szemeim oda tapadtak és mélyen gondolkoztam arról, ha majd más utazó fog így gondolkozni az én sírom mellett!

A levelekben tetten érhetjük a kedélyének hullámzását. A Debrecen iránt érzett ellenszenv a levél végén érzékenyülő meghatottságnak adja át a helyét: Csokonai sírja mellett Petőfi saját utóéletéről, költői halhatatlanságáról elmélkedik.

Útleírásában nemcsak élményeiről emlékezik meg, hanem vallomásokot is tesz. Hangja líraivá válik, így például a XIV. levélben, amelyben a Tiszáról ír, és ebbe beleszövi másik szeretett táját, az Alföldet.

Badaló mellett, Bereg- és Szatmár-megye közt, jöttem át a Tiszán, a szép Tiszán. Úgy szeretem e folyót, talán azért, mert tetőtől talpig magyar: hazánkban születik és hazánkban hal meg, és épen az Alföldön vándorol keresztül, az én kedves Alföldemen.

Ugyancsak őszinte hittel és líraisággal szól Csekéről és Kölcseyről. A már említett sajátos műfaj, a prózaköltemény itt érhető tetten.

Badalóval csaknem szemközt fekszik innen a Tiszán (tulajdonképen túl a Tiszán) Cseke, és csekei temetőben Kölcsey Ferenc. Tavaly ősszel egy pár hétig laktam itt s meg-meglátogattam a szent sírt, melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad. Halmánál nincs kőszobor, még csak fejfa sincs, melyre neve volna fölírva; de nincs is rá szükség, mert az oda lépő vándornak szívdobogása megmondja, ki van ott eltemetve. Csendes e táj; a városok, a nagy világ zaja nem hangzik ideig. A nagy férfi sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat, a tövisbokrok virágain vadméhek dongnak s távol az andalgó Tisza halkán mormogja dalát, hogy a koporsónak álmát meg ne zavarja.

A másik „szent öregről”, Kazinczyról és lakhelyéről így ír a XII. levélben:

Újhelytől félórányira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása. Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj. Különben pedig szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zárándokolni, mint a mohamedánnak Mekkába.

A sokszínű humor meghatározó eleme Petőfi útirajzainak. „A logikai játéktól a nyelvi-stiláris játékgig, a humoros célzatú körülményességtől a humoros népi fordulatokig, a fesztelen tréfálkozástól a romantikus vagy konvencionális előadómód és kifejezések prodizálásáig, a különböző érzetet keltő fogalmak egy sorba állításától a jelenetezésig: széles skálán ismerhetjük meg Petőfi humorát (Pándi 1965: 763). Hangja gyakran vidám, ingerkedő, kemény iróniával illeti a kritikusokat az Úti jegyzetekben:

Ha kritikusok nem volnának: a világon legjobban utálnám a tejfölös tormamártást, de így azoké az elsőség, s csak második helyet foglal a tejfölös-torma. Ettől reszketek, ha valahova hínak ebédre, mi Eperjesen – s általjában egész utam közben – gyakran megesett. Ezt csak azért írtam ide, hogy ismét Eperjesre térhessek, valami összefüggéssel.

A tejfölös torma a IX. Úti levélben is szerepel:

Tudod, barátom és ha nem tudod, hát tudd meg, hogy én Goethét nem szeretem, nem szívélhetem, utálom, undorodom tőle, mint a tejfölös tormától.

A humor, az irónia és az ellentét egyszerre megtalálható a következő részletben (Úti levelek I.).

A napokban indulok Szatmár felé, hol egy pár ölelő kar s talán egy pár ólmosbot vár. Amint hallom dühödnék az illetők Nagy Károlyban című versemért; nagyon sajnálom, de kimondhatatlanul örülök rajta, mert hisz épen az volt szándékom,

hogy oldalba verjem őket, amint érdemlik... megvallom, jobb szerettem volna főbe verni, de az üres hordó szörnyen kong s én nem akartam nagy zajt ütni.

Az idegen szavak használata gyakran áll a humor szolgálatában. Petőfi mindkét művében élt ezzel, a legtöbbször francia vagy latin, néha német kifejezéseket alkalmazott, így az Úti jegyzetekben is.

Oh, városa Kassának! vagon a te környékedben bősege az erdőségnek, melynek fáin teremnek ágak, különösen alkalmasak furkósbotokra; és te városa Kassának, még sem használod ezen ágakat fegyverekül, hogy velük kiugrasd falaid közül a művészetnek ezen halálos ellenségeit; oh nem, te ezt nem teszed, sőt inkább seregestül csődülnek mindkét nembeli lakóid a spektakulumokra, s hallgatják – a gyönyör tengerében fuldokolva – az irgalmatlan ordításokat és hebegéseket; és ha érzékenyülésre kerül a dolog, tehát érzékenyülnek szende lelkű leányaid, és érzékenyülve omlanak azon bajnok ifjak karjaiba, kik a XIX. század rettegésére katonásdit játszanak.

A gúny, a lenézés, a lesújtó vélemény eszközeként használja két ízben a *speculaculum* 'látvány, látványosság' jelentésű, egyébként elavult szót. A Kassán látott színészi kontárkodás háborítja fel, valamint az, hogy a város lakossága nem üzi el – mint a költő ajánlja – a tehetségtelen színészeket, hanem épp ellenkezőleg: *seregestül csődülnek mindkét nembeli lakóid a spectaculumokra*. A rosszalló *csődülnek* ige is ezt a célt erősíti (Nábrádiné Jurasek 2009: 121).

A fokozás eszközeként is alkalmazza ezt a szót:

Az itteni lóvászárók alkalmakor nevezetes és nagyszerű betyárverekedések is szoktak esni, sőt anélkül nem is történik vásár. Kik az efféle szívnemesítő és kedvderítő spektakulumokban gyönyörködnek, figyelmeztetem őket, hogy ennél jobb helyre nem is mehetnek.

A 'kellemetlenség, bosszúság' jelentésű *vexa* szót a legkárhozatosabb jelzővel ellátva használja az Úti jegyzetekben.

A legkárhozatosabb vexák egyike, ha az ember Vácra siet, hogy a gőzösön még az nap Pestre érjen, s a gőzös öt-hat perccel elébb indul el onnan, mint az ember ott terem.

Más műveiben is használta az idegen szavakat, pontosabban kizárólag a latint a humor kifejezésére, így például a Deákpályám című versében. Ennek első versszaka a következő: *Diligenter frequentáltam / Iskoláim egykoron, / Secundába ponált mégis / Sok számár professorom*. Ezt a tréfás-ironikus verset Petőfi Sándor idejében minden latinul tanuló iskolás megértette: szorgalmasan látogattam az iskoláimat, azonban mégis elégtelen iskolai osztályzatot kaptam tanáraimtól.

Petőfi egyébként szerette az angol–magyar keverék-, illetve makaróninyelvet is, 1848. november 15-én egy egészen különös levelet írt Arany Jánosnak, amely az angol grammatikát magyar szavakon érvényesíti. A levél csupa humor, játékoság, nyelvi bravúr, ebben is messze felülmúlta a kortársait: „*My dear Dzszenkó! Aj em itthagying Debreczent, zászlóaljunk Becskerekre megy holnapután én*

pedig Erdődre with Urláb januárusig. Tehát oda légy nekem firkáling még pedig mocs. Tiszteleting end csókoling a tied familia és kendet, vagyok barátod P. S.

Gyakran használ a költő úgynevezett értékmegvonó szavakat, a nyers szóki-mondás őszinteségének a szándékával, amelyek a korabeli átlagolvasók erkölcsi érzékét sérthették.

Megálmodtam az őrszoba meztelen faágyán, hol – mint de Manx báró – az egyik oldalamat alám tettem derékajlnak s a másikkal betakaróztam, megálmodtam itt, hogy nevet szerzek két országban, melyet az egész világ kritikusainak ordító csordája sem lesz képes megsemmisíteni.

A kritikusokat igencsak kritizáló költő (nem csak az útirajzaiban) az *ordító csorda* szószerkezettel mindent elárul.

A IX. levélben a Tompa Mihállyal való vitáját így zárja le:

Átaljában a fiatal irodalom tagjai tán tulságosan is szigorúak egymás iránt, s a mizerábilis csöcselék mégis azt akarja elhíttetni a közönséggel, hogy mi egymást tömjénfüstbe fojtjuk.

Az I. levélben pedig Kerényit így biztatja:

Te pedig, barátom, légy nyugodt, s írv több olyan verseket, mint a Fanni hagyományinak olvasásakor vagy a Ganovszky Pálhoz vagy számos egyebek; s míg a csöcselék azt kiáltja rád, hogy nem vagy költő, addig a múzsa lehajlik hozzád egéből, s homlokodat megcsókolván, ezt mondja: „Kedves gyermek!”

Mindkét esetben a kritikusokat érti a *csöcselék* szón. Sőt egy helyütt léhütőnek nevezi őket.

Ezzel merőben ellentétes stíluseszköz az eufemizmus, a körülírásos, enyhítő, szépítő megfogalmazás a valaki vagy valami iránt érzett tapintatból. „Petőfi megjátszott szeméremből nem nevezi nevén az atyai szigor kemény ütlegeit, amelyeket Aszódon szenvedett el, mert az iskolát otthagya színésznek állt” (Nábrádiné Jurasek 2009: 139).

S istentelen szándékomtól csakugyan eltérítettek atyai tanácsai, melyek még hetek múlva is meglátszottak... hátamon és lelkem porsátorának egéb részein.

Nemcsak az atyai tanácsok szerepelnek eufemizmusként, amelyet megerősít a fokozás céljából a három ponttal, hanem azt a bizonyos testrészét is, amelyet a szülők gyakran náspángolnak el, ekként adja meg, ráadásul igen fennköltén: *lelkem porsátorának egéb részein.*

Az utak, az utazás veszélyeiről először általánosságban beszél a III. Úti levélben, majd konkrétan: a szekérről azért száll le, és inkább gyalogol, hogy életben maradjon.

E tekintetből jónak láttam leszállni a gyorssekkérről, s gyalog zarándokolni át a töltésen, hogy a feldőlés ellen biztosítsam magamat, mert én fejemmel szerzem ugyan a kenyeremet, de azért nyakamat sem imádom kevésbé, mint fejemet.

Mint látható, a humor mindenütt jelen van.

Petőfi személyisége összességében két szövszerkezetben adható meg, és nem csak az útirajzai kapcsán: érdekes egyéniség és a kíváncsiság iránta állandó. Érdekes, mert Petőfi költészete s ennek révén az általa megjelenített figura, amely persze vagy egybeesett a költő tényleges személyiségével, vagy sem, a korabeli nyilvánosság számára minden szempontból érdekes lett: különös életvitele, időnként feltűnést kiváltó öltözeke, kihívó gesztusai, szélsőséges megnyilvánulásai a magán- és közéletben, provokatív megszólalásai, később látványos politikai szereplése megnövelték az iránta tanúsított figyelmet. Nemcsak a verseire, hanem a korabeli nyilvános életben vitt szerepére is állandóan kíváncsi volt a közvélemény. Mindehhez hozzájárult, hogy Petőfi olyan nyíltsággal írta bele verseibe és minden szövegébe a maga személyes jelenlétét, indulatait, véleményét, hogy nagyon hamar kialakult az a természetesen tarthatatlanul hamis vélekedés, mint ha Petőfinek a költészete és az élete tökéletesen azonos lenne, versei csak róla szólnának, művei életének ismeretében lennének interpretálhatók (Háy 2019: 89–93). Hasonlóképpen értékeli Martinkó András is: az útirajzainak a témája is ő maga, a legfőbb szövegösszetartó erő az ő személyisége. „Az énközpontúság kompozíciós elvvé válik” (Martinkó 1965: 82–111).

Petőfi az Úti jegyzetek és az Úti levelek megírásakor még csak 22, illetve 24 éves, azonban már sok viszontagságot és sokat tapasztalt ifjú zseni, aki a nevére és hírére igen büszke. Kamaszos jellemét, rendkívüli összetettségét és ellentmondásosságát az útirajzaiban is teljességgel megfigyelhetjük.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Háy János (2019): Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Lőrincz Julianna (2024): Petőfi-szövegek és műfordításaik stílusa. Eger.
- Martinkó András (1965): A prózáiró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nábrádiné Jurasek Ibolya (2009): XIX. századi úti beszámolók. Tóth Lőrinc és Petőfi Sándor műveinek összehasonlító vizsgálata. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Martin Opitz Kiadó. Budapest.
- Pándi Pál (szerk.) (1965): A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Riedl Frigyes (1923): Petőfi Sándor. Franklin-Társulat. Budapest.
- Tompa József (1955): Az irodalmi nyelv. In: Pais Dezső (szerk.): Nyelvünk a reformkorban. Akadémiai Kiadó. Budapest.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Petőfi Sándor: Úti levelek Kerényi Frigyeshez

<https://mek.oszk.hu/06100/06125/html/petofiu0002.html>

Petőfi Sándor: Úti jegyzetek

<https://mek.oszk.hu/06100/06125/html/petofiu0001.html>

Amikor a „Kimozdulások” konferencia felhívását elolvastam, kerestem a témát, hogyan tudnék jogászként csatlakozni az előadásommal. Végül a külföldön való munkavállalás vizsgálatát választottam témául, a cikkben arra keresem a választ, hogy a külföldi munkavállalók jelenléte milyen hatással van a foglalkoztató állam emberi jogi kategóriáira.

A vendégmunkás kifejezéssel egyre többet találkozhatunk a médiában, talán ezért is érdekes számba venni, milyen szabályok vonatkozhatnak erre a speciális célú migrációra.

A konferencia címe alapján, a munkát vállaló egyén nagyon bátor lépést tesz, hiszen elhagyja az állampolgársága szerinti országot, és egy másik államban próbál szerencsét, a jobb feltételek reményében, munkát vállal.

Az adott személynek ez nem csak a mentális komfortzónából jelent kimozdulást, de egy új államban, az idegen állam jogi keretei is eltérőek lehetnek számára.

Igazából a **jogi szabályok** keretet adnak az állam működésének, ezek nélkül nem létezhetne az állam. A jogszabályok, a világon mindenütt, a szuverén állam létezését biztosítják.

Sokak számára felmerül a kérdés, hogy mi szükség van a jogszabályokra és miért kell betartani azokat?

A kérdés megválaszolásához egy másik kérdést kell előzetesen feltennünk: miért van szükség egyáltalán magára az államra, hiszen sok olyan terhet ró az emberre, mely csak megnehezítheti az életét! (Pl. anyagként kötelező vagyok beoltatni a gyermekemet, még ha az elveimmel ellenkezik is! Adót kell fizetnem, még ha nem is értek egyet a költségvetésben meghatározott célokkal)

Először a felvilágosodás korában kezdték ezt a problémakört részletesen vizsgálni. A gondolkodók szerint az állam azért jött létre, mert a „természeti állapotban” az emberek nem tudnának békében létezni, csakis hadiállapotban: „bellum omnium contra omnes” (mindenki harca mindenki ellen).

Az ember alapján véve, egoista, önző! Ebben a természeti állapotban csakis az értelem tudja megteremteni a rendet! Az emberek belátják, hogy jogaikról lemondva, ha megbíznak egy külső hatalmat, akkor az állam garantálhatja a kiszámítható rendet, a biztonságot.

Így születik meg az emberek társadalmi szerződésével az állam. (Hobbes: Leviatán 185.) „Mert a természeti törvények, vagyis az igazságosság, méltányosság, szerénység, megbocsátás, egyszóval az a törvény, hogy ne tégy másoknak olyat, amit magadnak nem kívánsz, önmagukban – azaz, ha megtartásukra

semmilyen hatalomtól való félelem nem kényszeríti az embereket – ellenkezne természetes érzelmeinkkel, amelyek részrehajlásra, büszkeségre, bosszúra és más hasonlókra készítnek minket. És a megállapodások kard nélkül pusztá szavak, nincs erejük rá, hogy akár csak a legcsekélyebb biztonságot is nyújtsák nekünk. „(Hobbes Leviatán 177.)

A nemzetközi jog szerint ahhoz, hogy államról beszéljünk a territorialitás elve alapján kell egy állandó, fizikai határral rendelkező, meghatározott terület, melyen állandó jelleggel bizonyos népesség (lakosság) él. Ezek felett az emberek felett létezik egy olyan működő intézményrendszer, mely az adott területen a hatalmat gyakorolni tudja. Ha ezek meg vannak, akkor az adott entitást államnak lehet tekinteni. (Georg Jellinek)

Az 1933. decemberében született Montevideoi Egyezmény ezt a három feltételt kiegészíti egy 4. elemmel, és megköveteli, hogy az újonnan létrejött entitás, más államokkal tudjon kapcsolatba lépni. (Montevideoi Egyezmény 1. cikk)

Kezdetben ennek elengedhetetlen feltétele volt, hogy a többi, már, hasonló feltételekkel létrejött állam az adott államot elismerje.²⁶ Mára azonban ez az elismerés egyre inkább deklaratív jellegű lett, ha az adott területen élők felett szilárdan kialakul egy állami hatalom, akkor ez a nemzetközi életben is meg fog tudni jelenni.

Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a létrejött állam, más államnak nemzetközi jogilag nem alárendelt, hanem teljesen egyenrangú a többi állammal. Joga van arra, hogy autonóm módon eljárva, a saját területén, területi és állampolgárai felett személyi főhatalmat gyakoroljon, ezen felül nemzetközi kapcsolatokra lépjen.

Ezt a jogot, illetve folyamatot, a ma oly sokat emlegetett **szuverenitás** fogalmával azonosíthatjuk. Az államok szuverenitása elviekben egyenlő, az a fenti feltételek megléte és nem az állam területi nagysága, vagy a nemzetközi politikában betöltött szerepe határozza meg.

A szuverenitás fogalmát Jean Bodin²⁷ vezette be, és mára talán a **főhatalomként** lehet visszaadni a tartalmát.

Ez a főhatalom fogja, a területén lakó emberekkel megkötni, a korábban már említett, Thomas Hobbes által bevezetett **társadalmi szerződést**. Ezek a mai államok mindenkori alkotmányait testesítik meg. Ezekben az alkotmányokban határozzák meg az adott állam működési szabályait, többek közt a törvényhozó hatalom szereplőit és pontosan körül írják a feladatait! A témánk szempontjából azért lényeges ez, mert a társadalmi rend fenntartásához nem elég az emberek közötti konszenzus, hanem szükségesek a mesterségesen alkotott jogszabályok

²⁶ Azért vitatott ez a 4. feltétel, mert a történelemben találhatunk arra példát, hogy a többi állam elismerése nélkül is létezhet egy állam, bár ilyenkor a nemzetközi politikai helyzete nagyon érzékeny: pl. Tajvan, vagy Koszovó.

²⁷ Six Livres de la République című művében (1576)

is. Ezek a szabályok sokszor rá épülnek a korábban kialakult magatartási elvekre, formákra, de el is térhetnek azoktól. Ezért nem lehet az egyes emberre bízni, hogy az adott szabályt betartja-e vagy sem.

A betartásuk érdekében a jogszabályok mindig tartalmaznak valamilyen **joghátrányt** (szankciót)²⁸. A **szankció** olyan része a jogszabálynak, mely valamilyen negatív dolgot (joghátrányt) helyez kilátásba, ha a jogalanyok nem a jogszabály szerint járnak el.

A racionálisan gondolkodó, eszes lény, ismervé a jogszabályt, ismeri az abban foglalt szankciót (joghátrányt) is. Így önként fogja betartani/ követni, az állam által – jogszabályokban – megkövetelt magatartási szabályt. Az állam a stabil főhatalom fenntartása érdekében, meghatározott szervein keresztül, kényszer alkalmazásával, azokkal is betartatja a szabályt, akik önként nem tennék. „Az állam olyan szervezet, mely a legális fizikai kényszeralkalmazás legitim monopóliumával bír” (Takács Péter 1).

A korábban bemutatott territorialitás elve alapján minden állam rendelkezik egy fizikai értelemben behatárolt földrajzi területtel. A témánk szempontjából ez azért fontos, mert az államhatár a munkavállaló szempontjából a világot **belföldre** és **külföldre** osztja.

Az egyén, ha elhagyja az állampolgársága szerinti országot, elveszítheti az állama által felkínált védelmet is, hiszen az új államban más szabályok vonatkoznak rá. Más értékrend lesz az elfogadott, más jogszabályok fogják kötelezni, melyeket állampolgárságától meggyőződésétől függetlenül be kell tartania.

A külföldi munkavállaló esetén komoly eltérések lehetnek az új állam emberi jogi és munkajogi szabályozásában is.

Az **emberi jogok** kategóriája a jogszabályok között nagyon speciális helyet foglal el.

Az emberi jogokat természeti jogként vagy erkölcsi jogként is szokták jelölni. Kialakulásuk egyidős a társadalom létrejöttével.

Az emberek (állampolgárok) lemondva jogaikról megállapodnak az állammal, hogy biztosítsa a rendet az állam tagjai között. A későbbi elméletek szerint bizonyos jogokat megtartottak, ezek voltak a saját személyükhöz tapadt legfontosabb jogok, mint az élethez, tulajdonhoz való jog. Ez a megállapodás lesz a korábban már említett társadalmi szerződés, a mai államok legmagasabb szintű jogszabálya, az **alkotmány**.

Az alkotmányok általában két nagy részre oszthatók, az egyikben találhatjuk az alapvető emberi jogok és állampolgári kötelezettségek rendszerét, míg a másik

²⁸ A szankció a büntetőjogban valamilyen büntetés: szabadságvesztés, pénzbüntetés, a polgári jogban az okozott károk megtérítése, vagyis kártérítés, a szabálysértésnél, adójogban pénzbírság.

részben az állam felépítésére vonatkozó legfontosabb sarokköveket. Ezzel biztosítva az állam megbízható és átlátható működését.

Az emberi jogok talán legfontosabb tulajdonsága, hogy soha **nem évülnek el**. Vagyis nincs olyan időkorlát, amely lekorlátozná, hogy az egyén saját emberi jogával meddig élhet. Sőt, ha bizonyos ideig nem éltek velük (pl. egy diktatúra idején), akkor nem lehet arra hivatkozni, hogy elévültek, vagyis a jogok állam általi védeltsége megszűnt volna.

További fontos jellemzője az emberi jogoknak, hogy mindig **személyhez tapadnak**, és **elidegeníthetetlenek**. Ez alapján, csakis az adott személy tudja megítélni, hogy a saját személyét/ integritását az adott ügyben megsértették-e. Csakis ő indíthat eljárást az ügyben. Bár az érintett személy kezében van a saját jogaival szembeni döntési jogosultság, de fő szabály szerint ezeket a jogokat nem idegenítheti el. Még pénzért sem mondhat le róla, azt másra nem ruházhatja át.

Bár az emberi jogok természetes úton az emberi együttélés általános erkölcsi elvei alapján jönnek létre, de sok esetben az emberi jogok/ személyiségi jogok érvényesülése szempontjából, nagy segítség, hogy az állam garantálja az érvényesülésüket. Bár itt kérdéses lehet, hogy melyek az állam által elfogadott és garantált, emberi jogok. Az adott állam értékrendje, jogi felfogása, hogy a garantált emberi jogokkal milyen tartalommal tudják kitölteni.²⁹

A nyugati társadalomnak például, az emberi méltóság szempontjából elfogadhatatlan a gyermekházasság, mégis Indiában több százat tudnak kötni évente, az állam néma asszisztálása mellett.

Az emberi jogokat többféle módon csoportosíthatjuk, egyik csoportosítási elv a jogosultak száma szerint tesz különbséget **egyéni és kollektív jogok** között.

Másik csoportosítási elv az emberi jogok időbeliségét vizsgálja:

Az **első generációs emberi jogokat** a legkorábban, a felvilágosodás korában fogalmazták meg. Tartalmuk alapján **szabadságjogoknak** nevezik őket. Ezzel jelölve, hogy az adott állam nem korlátozhatja a tartalmukat. Ide tartozik az élethez, tulajdonhoz, emberi méltósághoz való jog. Ezeket a jogokat „**negatív jogoknak**” is nevezik, mivel az államnak semmit nem kell, sőt nem szabad tenni, hogy érvényesüljenek.

Az alapvető szabadságjogok után időben kicsit később jöttek létre, a **politikai szabadságjogok**: mint a lelkiismereti és vallásszabadság, szólásszabadság, sajtószabadság, gyülekezési jog. Ezek

A **második generációs emberi jogok** a XIX. század végén alakulnak ki. A jogok megjelenését egyrészt a munkásmozgalmi törekvéseknek, másrészt a munkások életfeltételeinek javítására kiadott Rerum novarum kezdetű pápai

²⁹ Napjaink vitája az aktív eutanáziáról, arra is rámutat, hogy még egy adott államon belül is lehetnek éles ellentétek az emberi jogok tartalmáról.

enciklikának köszönhetjük.³⁰ Ebbe a kategóriába tartozó jogokat **gazdasági, szociális, kulturális jogoknak** nevezzük. Ide tartozik pl. a munkához, a sztrájkhoz a szakszervezetekhez való jog. Megjelenik a társadalom-, egészség-, nyugdíjbiztosítás fogalma, az általános közoktatás, kulturális jogok igénye. A jogok gyakorlásának kereteit az államnak kell megteremtenie, pl. társadalombiztosítási rendszer felállításával, vagy az állami oktatás megszervezésével.

A **harmadik generációs jogok** gondolata a második világháború borzalmai után jelenik meg. Az emberek és a békére vágyó államok rájöttek, hogy vannak olyan jogok, melyeket nem tudnak az államok egyedül garantálni. Ezek a jogok, az államok szuverén területén átnyúlnak. Így ezek a jogok **transznacionálisak**, vagyis több ország együttműködésével lehet biztosítani az érvényesülésüket. Tipikusan ilyen, a békéhez vagy a tiszta ivóvízhez, levegőhöz való jog, vagy a népek önrendelkezéshez való joga. Ezeknek a jogoknak a biztosítása csakis az államok együtt gondolkodásával, cselekvésével valósítható meg.³¹

A külföldi munkavállaló és az emberi jogok

Az emberi jogoknál már említettem, hogy ezek a jogok mindig a személyhez tapadnak, az individualizmus jegyében az egyén maga dönti el, hogy az adott emberi jogot milyen tartalommal tölti ki, és csakis ő dönti el, hogy bizonyos emberi jogát megsértették vagy sem.

A külföldi munkavállalás esetében azonban komoly kérdések merülhetnek fel, ha az adott személy értékrendje, saját államának jogszabálya élesen eltér attól a jogi környezettől, ahol munkavállalóként dolgoznia kell. A munkajogi szabályokat a fogadó állam tölti meg tartalommal, és az ország határain belül mindenkitől megköveteli azok betartását.

Extrém kérdésnek tűnik, de egy muszlim vallású, női munkavállaló esetében megkövetelhető-e, hogy az európai mintára tervezett munkaruhában dolgozzon, ha ő ragaszkodik a burkához.³² Megkövetelheti-e egy muszlim vallású munkavállaló, hogy a munkavégzés során engedélyezzék a napi többszöri imát, amivel a vallásszabadsághoz való jogát ismerik. De az is kérdéses, hogy köteles-e, a saját vallása alapján tiltott napokon munkát végezni, ha azok a napok a fogadó államban nem munkaszüneti napok.

Az éremnek azonban van egy másik oldala is: a külföldi munkavállalóra talán találóbb a **vendégmunkás** fogalom használata. Ez a kifejezés segít feloldani a fenti dilemmát. Már korábban említettem, hogy az adott személy, aki

³⁰ XIII. Leó pápa 1891. május 15-én kiadott első pápai szociális körlevele.

³¹ Gondoljunk csak a 2000. január 30-án történt tiszai ciánszennyezésre, melyben egy romániai aranybánya katasztrófája miatt a Tiszán hatalmas hal pusztulás történt!

³² Egész testet elfedő női viselet.

munkavállalás céljából átlépi a határt, saját akaratából hozza meg a döntését. A kutatások alapján a döntést leginkább, a belföldi állam politikai helyzete, a kiszámíthatatlan jövő okozta bizonytalanság, és az ezzel összefüggő gazdasági megfontolások alapozzák meg, épp ezért az országot elhagyó munkavállaló elhatarozása hosszas előkészítés után válik valóra.

A külföldi munkavállaló quasi vendégként lép be a fogadó állam munkaerő piacára. Átvitt értelemben ez azt is jelentheti, hogy vendégként tisztelnem kell a fogadó felet, vagyis annak értékrendjét, ezen belül is a jogrendszerét. A külföldi személynek döntése meghozatalakor, ezekre a tényekre is tekintettel kell lenni. Talán Szent Ambrusnak titulált mondat adja vissza ezt a gondolatot:

„Ha Rómában vagy, **élj úgy**, mint a **rómaiak**; ha máshol vagy, **élj úgy**, ahogy mások!”³³ Ezt a megfontolást találhatjuk meg hazánk hatályos szabályozásában is: „Magyarország szuverén állam – maga határozza meg, hogy kit enged a területére, és mindenkitől elvárjuk, hogy a magyar törvényeket és az együttélés magyar normáit tartsa be. Aki a magyar törvényeket és a magyar szabályokat nem tiszteli, annak azonnal el kell hagynia Magyarország területét. Ha Magyarország területét nem hagyja el önként, akkor – törvényesen, de határozottan – el kell távolítani.” (2023. XC. tv.)

A magyar törvény, szigorú szabályaival egyértelművé teszi, hogy „A magyarországi tartózkodás idegen állam polgára számára nem alapjog! Külföldi kizárólag a magyar állam által elfogadott célból, jogcímen, ideig és feltételek teljesülése esetén tartózkodhat Magyarországon. Harmadik országbeli állam állampolgára tartósan Magyarország területén a magyar állam engedélyével tartózkodhat vagy vállalhat munkát, kizárólag akkor, ha a harmadik országbeli állampolgár magyarországi tartózkodása a magyar társadalom érdekeit szolgálja, és magyarországi munkavállalása egyetlen magyar állampolgárt sem hoz kedvezőtlen helyzetbe.”

Meg kell jegyezni, hogy az Európai Unió tagállamainak állampolgárra ezek a szabályok nem vonatkoznak. A Rómában 1957. ben létrejött Európai Gazdasági Közösség elsődleges célja az alapító tagállamok területén megvalósuló közös piac létrehozatala volt. A cél az volt, hogy ezen a közös piacon **az áruk, a személyek, a szolgáltatások. és a tőke szabadon áramolhat.** A személyek szabad áramlása, a, unión belüli tagállamok polgárainak szabad mozgását, munkavállalását jelenti, hiszen a közös piac gazdasági működéséhez megfelelő számú munkavállaló szükséges. Az Európai Unió Bírósága ítélezési gyakorlatában hangsúlyt fektet az uniós országok munkavállalóinak diszkrimináció mentes foglalkoztatására.

³³ Si fueris Romae, Romano vivito more; si fueris alibi, vivito sicut ibi.

A munkajog emberi jogi vonatkozásai

Míg az emberi jogok a társadalom kialakulásával egyidősek, addig a munkajogi szabályok jóval később jelentek meg. Már a római jog is foglalkozik ugyan olyan szerződésekkel, melyekben a szabad ember munka erejét veszik igénybe díjazás ellenében. (*locatio conductio operarum*)

De a munkásosztály megjelenésével, a XIX. század társadalmi feszültségei hívtak életre azokat a jogi garanciákat, melyek a munkavállalók jogait emberi jogként védik. Ezek közül a legfontosabb a **munkához és a megfelelő munkafeltételekhez való jog**, a **pihenéshez (fizetett szabadsághoz) való jog**, illetve a **sztrájkjog**. Később alakult ki a **rabszolgaság és kényszermunka tilalma**, illetve a **gyermekmunka tilalma**. A gazdasági joggal együtt jelenik meg a szociális jogok fogalma is, hiszen a munkaviszonnyal szorosan összefügg az egészség- és nyugdíjbiztosításhoz való jog.

Azóta egyre több nemzetközi szerződés született, melyekben az államok kötelezettséget vállalnak arra, hogy a gazdasági jogok keretében a tisztességes munkavégzésre vonatkozó jogi garanciákat egyre szélesebb körben biztosítják.³⁴

Az adott államon belül, pedig a gazdasági jogok bekerülnek a legmagasabb szintű jogforrásba, az alkotmányba is. Elsőként az 1917-es mexikói majd 1919-es weimari alkotmányban olvashatunk ilyen tartalmú szabályokat.

A Magyar Alaptörvény a következőképpen szabályoz: „A munkavállalók és a munkaadók – a munkahelyek biztosítására, a nemzetgazdaság fenntarthatóságára és más közösségi célokra is figyelemmel – együttműködnek egymással. (2) Törvényben meghatározottak szerint a munkavállalóknak, a munkaadóknak, valamint szervezeteiknek joguk van ahhoz, hogy egymással tárgyalást folytassanak, annak alapján kollektív szerződést kössenek, érdekeik védelmében együttesen fellépjenek, amely magában foglalja a munkavállalók munkabeszüntetéshez való jogát. (3) Minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez. (4) Minden munkavállalónak joga van a napi és heti pihenőidőhöz, valamint az éves fizetett szabadsághoz.” (Magyar Alaptörvény XVII. cikk)

Az állam aktívan vesz részt a munkáltató és a munkavállaló jogainak és kötelezettségének általános megfogalmazásában. A munkajogviszony, a magánjog mellérendelt kategóriájába tartozik ugyan, de az adott állam saját munkavédelmi ellenőrzési rendszerével, folyamatosan részt vesz az általa megfogalmazott jogszabályok betartatásában.

A külföldi munkavállalóra elméletben mindig annak az államnak munkajogi szabályai érvényesek, ahol a munkaviszony alapján a tevékenységet folytatják.

³⁴ 1998. június 18-án Genfben elfogadott Nyilatkozat a munka világára vonatkozó alapvető elvekről és jogokról

De a munkavállaló saját értékrendje, habitusa fogja a munkára vonatkozó emberi jogi szabályokat megtölteni tartalommal, hiszen a külföldi munkavállaló saját országa munkamorálját, illetve értékrendjét hozza magával.

Ha a nyugati társadalmakban történő külföldi munkavállalást, beleértve a magyar helyzetet is megvizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a külföldi, zömmel ázsiai munkavállalók alkalmazása leginkább olyan munkakörökben történik, ahová a belföldi munkavállaló nem kíván jelentkezni.

A munkaerő közvetítő cégek ajánlásaiban a következő kifejezések szerepelnek: az ázsiai munkaerő megbízható, monotonitástűrő, szorgalmas, és alacsony fluktuáció, precíz munkavégzés jellemezi.³⁵ Egy másik, indiai munkaerő közvetítésével foglalkozó cég is hasonlóan érvel: **„Összességében a magyar munkaadók számára az indiai munkavállalók alkalmazása számos előnnyel járhat, beleértve család centrikusságot, motiváltságot, felelősségtudatot, kitartást, nyitottságot és jó nyelvi készségeket. Ezek a tényezők hozzájárulhatnak egy pozitív és gazdag munkahelyi környezet kialakításához, valamint a cég sikerességéhez.”**³⁶

Már említettem, hogy a külföldi munkavégzés egyik leggyakoribb oka gazdasági. Általában, a jelenleg hazánkban foglalkoztatott ázsiai vendégmunkások a munkaközvetítő toborzása után, 2 éves, határozott idejű munkaszerződéssel kezdenek dolgozni.

A külföldi munkavállaló célja a legmagasabb bevétel elérése, ezért akár a 6 napos munkahetet is elvállalja. Ennek érdekében a munkavállaló, a törvényben meghatározott napi munkaidő keretét (napi 8 óra) is túllépi, és a magasabb bér érdekében 12 órát is vállal túlórában. Igazából, mivel nincs vele a családja, ezért nem is nagyon igényli a szabadidőt, próbál minél többet dolgozni, hogy a fizetésből hazaküldött összeggel segíthesse őket.

Ha teheti, betegen is dolgozik, így a szociális jogként kiharcolt fizetett betegszabadságot sem vesz igénybe, ami a betegség miatti keresőképtelenség első 15 napjára vonatkozna. Erre az esetre nem a teljes fizetése, hanem csak annak 70%-ára jogosult.

A munkaszerződésben a külföldit foglalkoztató munkaadó komplexszolgáltatás vállal, hiszen a munkavállalónak munkásszálláson biztosít szállást³⁷, illetve étkezést. Az ilyen jellegű szolgáltatás ellenértéke a munkabérből levonásra kerül.

³⁵ Lásd pl. https://humantars.hu/azsiai-munkaero-landing/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwn9y1BhC2ARIsAG51Y-6VFvnGW3-4Qj4Tcrp4-MW23hyTu_JfGGf9ywxlb9pdHAMphauuyYEaAnpvEALw_wcB#

³⁶ <https://azsiaimunkas.hu/2024/02/05/az-indiai-munkaero-erdekessegek-es-hasznos-informaciok/>

³⁷ Nagyon sokszor a szállás, étkezés minősége is, nyugat európai szinten kifogásolható. <https://www.freedomunited.org/hu/sz%C3%B3sz%C3%B3l%C3%B3/CAPORALI/>

Az így megkapott munkabér nagyrészét a külföldi munkavállaló hazaküldi az otthon maradó családjának.

A hazautalások stabilabb külső finanszírozási forrást jelenthetnek egy ország gazdasága számára, és befolyásolhatják akár a gazdasági növekedést is, ugyanakkor nagyságuk a gazdaság fejlettségével párhuzamosan csökken.

A 2012. és 2022. közötti tízéves időszakban 200 milliőről 522 millió euróra, vagyis csaknem a két és félszeresére nőtt a külföldön dolgozó magyarok hazautalásainak az összege. A legtöbb pénz az Európai Unió tagállamaiból, főként Németországból érkezett a hazai bankszámlákra.”³⁸

A munkavállalónak ezért a megszerezhető pénz nagysága a legfontosabb, így a munkavégzése során nem emel szót az emberi jogi jogsértésekért, nagyon sok mindent eltűr, csak, hogy a munkája megmaradjon, és a határozott munkaszerződés sikeresen leteljen. Az ilyen munkavállaló nem kérdőjelez meg semmit, mint például a kötelező pihenőidő betartását, vagy az emberi méltóságát sértő bánásmódot, illetve nem vesz igénybe fizetett szabadságot sem.

Ezzel, a hosszú évek során kiharcolt emberi jogok tartalma egyre jobban kiüresedhet, és bizonyos embercsoportok esetében más tartalommal érvényesülhet. Erről a nyugati társadalmak multinacionális cégei is tudomással bírnak, vagy szándékos vakság miatt nem veszik észre. Nekik a profitmaximalizálás a cél, és nem törődnek az emberi jogok errodációjával!

A külföldi munkavállalók kérdése egyre inkább napirendre kerül minden országban. A globalizáció és a környezeti katasztrófák, az egyes országok eltérő népesedési adatai hatalmas tömegek mozgását vetíti előre. A fogyasztáscentrikus, öregedő nyugati társadalmak nem lehetnek meg a fiatal munkaerő nélkül. A túlnépesedett ázsiai, afrikai kontinens életképes lakosai a jobb élet reményében útra fognak kelni. Ha az érintett államok erre fel akarnak készülni, akkor előre kell gondolkodni.

Véleményem szerint, a cikkben érintett problémákkal mindenképpen foglalkozni kell! Az emberi jogok tartalma és minősége az adott állam jogállami fokmérője. A jogállami keret teremt biztosítékot arra, hogy az állam minden egyes lakosa/állampolgára bizonyos védelemben részesüljön, kiszámítható jogi keretek között éljen!

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

2023. XC. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazására és tartózkodására vonatkozó általános szabályokról, <https://njt.hu/jogszabaly/2023-90-00-00.5#CI>

- A montevideói Egyezmény szövege angolul. <https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>
- Caporali – Olaszország kényszermunkájának titka. <https://www.freedomunited.org/hu/sz%C3%B3sz%C3%B3l%C3%B3/CAPORALI/>
- Egyre jelentősebb összegeket küldenek haza a külföldi magyarok <https://info-start.hu/gazdasag/2024/04/06/egyre-jelentosebb-osszegetek-kuldenek-haza-a-kulfoldon-dolgozo-magyarok>
- Gárdos-Orosz Fruzsina, Halász Iván, szerk. (2019): Bevezetés az alkotmányjogba: Alapfogalmak. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán (2014): A migráció elmélete. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Budapest. http://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_1.pdf
- Hobbes, Thomas (2001): Levitán. Polis Kiadó, Budapest.
- Huntington, Samuel P. (2019): A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása, Európa Kiadó, Budapest.
- Kovács Erika: Az európai munkajogi kollíziós szabályok elemzése, különös tekintettel a Róma I. rendeletre. https://www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/egyeb/mjsz/201103/10_kovacserika.pdf
- Külföldön dolgozó magyarok elmondták: miért és mennyiért jönnének haza. <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2024/04/kulfoldon-dolgozo-magyarok-penz>
- Magyarország Alaptörvénye, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>
- Nagy Andrea (2020): Migráció versus Multikulturalizmus. Szent Atanáz Görög-katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.
- Özönlenek a külföldi munkavállalók Magyarországra. <https://privatbankar.hu/cikkek/makro/ozonlenek-a-kulfoldi-munkavallalok-magyarorszag-ra-328494.html>
- Takács Péter (2014): Az állam fogalma. https://real.mtak.hu/80661/2/Az_állam_fogalma_2014_Győr.pdf

Nagy Tibor

EGYESÜLT ESZMÉK, KÜLÖN UTAK: AZ ÖNKÉNTESÉG ÉS AZ IDEOLÓGIAI KIHÍVÁSOK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ IDEJÉN ÉS UTÁNA

*„Hallom, igaz, hogy a vad Pireneusok ormain izzó
ágyucsövek feleselnek a vérbefagyott tetemek közt,
s medvék és katonák együtt menekülnek el onnan;
asszonyi had, gyerek és öreg összekötött batyuval fut
s földrehasal, ha fölötte keringeni kezd a halál és
annyi halott hever ott, hogy nincs aki eltakarítsa.
Azt hiszem, ismerted Federícót, elmenekült, mondd?”*

Radnóti Miklós: Első ecloga (részlet)

Forradalmak tükre: Idealizmus és pragmatizmus

A forradalmak természetüknél fogva rosszak. George Orwell úgy véli, hogy Arthur Koestler a *Sötétség délben* című munkájában erre a következtetésre jut. A regény a totalitarizmus és az ideológiai tisztogatások egyik legfontosabb irodalmi műve.

Háború, forradalom, szabadságharc, vagy polgárháború; az erőszak útján, majd a hatalom birtokában gyakran feledésébe merülnek a kezdeti célok. Szükségesnek tartom Koestler művét, főszereplőit bemutatnom. A könyv a Sztálini tisztogatások idején játszódik, és a főhős, Rubasov, egy korábbi forradalmár és magas rangú párttag, akit saját pártja fog el és vádol meg ámulással. A regény cselekménye Rubasov bebörtönzésével kezdődik, akit azzal vádolnak, hogy eltért a párt ortodox vonalától és titokban ellenforradalmi tevékenységet folytatott. Rubasov a börtönben kénytelen szembenézni azzal, hogy egykor maga is részt vett a párt kegyetlen tisztogatásaiban, és most hasonló sors vár rá. A könyv mélyen vizsgálja a lelkiismeret, a hűség és az ideológia összetett kérdéseit. Gletkin a regény egyik központi alakja, Rubasov kihallgató tisztje. Ő képviseli a párt új, kegyetlen és hajthatatlan vonalát. Míg Rubasov a régi forradalmárok generációjához tartozik, akiknek még vannak személyes elvei és kételyei, addig Gletkin egy merev, dogmatikus figura, aki feltétel nélkül hisz a párt mindenhatóságában és a tisztogatások szükségességében. Ez utóbbi karakter az embertelen bürokráciát és

a totalitárius rendszer kegyetlenségét szimbolizálja, amely mindenkit feláldoz, aki nem hajlandó teljesen alávetni magát az államhatalomnak.

Rubasov tragédiája abban áll, hogy rájön, a rendszer, amit egykor szolgált, elárulta őt és azokat az értékeket, amelyekben hitt. Gletkin pedig az új típusú ember megtestesítője, akinek nincsenek morális kétélyei, és aki minden emberiességet feláldoz a párt szolgálatában. A regény szereplőivel kapcsolatban – mivel irodalomról van szó – felmerülhet egy történelmietlen kérdés: „*Mi lett volna, ha Rubasov hatalmon marad?*”³⁹ Ha a Rubasov karakterét hatalmon tudnánk elképzelni, azt mondaná: a forradalom természeténél fogva rossz. Miért vallottak a vádlottak? „*Mert ezeket az embereket megrohasztotta a forradalom, amelyet szolgáltak*” (Orwell 1990: 297). Rubasov még emlékszik a forradalom előtti időkre. Rubasov és Gletkin párbeszéde nem csupán ideológiai ellentétet tükröz, hanem az emberi természet örök konfliktusát is: mindig lesznek a kihallgató asztal két oldalán az idealista forradalmárok és a hatalom megtartásáért küzdő káderek.

Ez az irodalmi példa hasonló dilemmákat tár elénk azokkal a magyar önkéntesekkel kapcsolatban, akik a spanyol polgárháború idején harcoltak a köztársasági erők oldalán. (A második világháborút követő politikai fordulat miatt kizárólag a baloldali önkéntesek politikai pályáját követi figyelemmel a tanulmány.)⁴⁰ A háború során az ideológiai elkötelezettség gyakran homályos és ellentmondásos politikai atmoszférát eredményezett, ahol a hősiesség és az eszme iránti elkötelezettség nem mindig egyenes úton vezetett.

A „*kimozdulás*” fogalmát nem csupán földrajzi értelemben használom, mint például azok esetében, akik önkéntesként hosszú utat tettek meg azért, hogy másik országban harcolhassanak. Ennél mélyebb és összetettebb, eszmei „*kimozdulásokat*” vizsgálok, amelyek alatt politikai és ideológiai dimenziókat értek. Tanulmányomban különböző politikai életpályákat mutatok be röviden, és azt vizsgálom, hogy a forradalmi idealizmus és pragmatizmus hogyan formálhatta a résztvevők életét és döntéseit.

A nemzetközi brigádok

Az 1936–1939 között folyó spanyol polgárháború a modern Európa eseményeinek egyik meghatározó válsága, amely nagy hatással volt mind a spanyol, mind az európai társadalomra, politikai- és kulturális életre. A tárgyalt korszak magasztalt

³⁹ Fontos megjegyezni, hogy ezt a kontrafaktuális kérdést kizárólag irodalmi kontextusban használom. Mivel jelen kötet és tanulmány interdiszciplináris jellegű, lehetőséget biztosít arra, hogy az irodalmi fikció keretein belül ilyen történelmietlen kérdéssel is foglalkozhassak. Ezzel szemben valós történelmi személyek esetében nem alkalmazok ilyen típusú kérdésfelvetéseket.

⁴⁰ Besenyő János *Magyarok a Spanyol Idegenlégióban* című tanulmánya komoly eredményeket mutat fel a Franco oldalán bekapcsolódó magyarokról.

szereplői közé tartoztak az önkéntes külföldiek, akik áldozatkészségükkel és meggyőződésükkel a világ számos országából átvágva utaztak a spanyol hadszíntérre. A nemzetközi brigádok részletes ismertetése túlmutat a dolgozat keretein.

Manuel Requena Gallego *Las Brigadas Internacionales: una aproximación historiográfica* című tanulmányában a brigadisták eredetét vizsgálva megállapítja, hogy az önkéntesek mintegy 53 országból érkeztek. Míg a túlnyomó többség Nyugat-Európából (Franciaország, Belgium, Olaszország, Németország és az Egyesült Királyság) és Közép-Kelet-Európából (Lengyelország és a Szovjetunió) érkezett, emellett jelentős kontingensek érkeztek Latin-Amerikából is, különösen Mexikóból és Argentínából. Társadalmi hátterüket illetően igen változatos volt: magában foglalt leginkább kétkezi- és szakmunkásokat, diákokat, de értelmiségieket egyaránt. (Gallego 2004: 12)

A spanyol polgárháború alatt a Komintern jelentős szerepet játszott a Nemzetközi Brigádok létrehozásában. Az ötlet a spanyol köztársaság számára nyújtott nemzetközi katonai támogatás korai felhívásaiból merült fel. 1936. szeptember 18-án, miután Sztálin jóváhagyta, a Komintern határozatot hozott arról, hogy katonai tapasztalattal rendelkező önkénteseket toboroznak különböző országokból a spanyol köztársaságiak támogatására. Párizs lett a fő toborzó központ, amelyet a francia és olasz kommunista pártok vezetői szerveztek. (Beevor 2006: 157) Az önkéntesek, akik kezdetben Barcelonába érkeztek, megalakították az első Nemzetközi Brigádokat, az egyik ilyen egységet Hans Beimler vezetésével. A háború során összesen 32 000 és 35 000 közötti önkéntes szolgált a brigádokban, míg további 5000 külföldi támogatta a spanyol köztársaságiakat más csoportokban. A toborzás nehézségekbe ütközött, mivel a jobb- és baloldali diktatúrák Európa-szerre jelen voltak, így a kelet-európai önkéntesek számára hosszú és nehéz utakat kellett megtenniük. Sokuk Párizsba érkezett, ahonnan végül Spanyolországba szállították őket Marseille-n vagy Perpignan-on keresztül. Spanyolországban az önkéntesek kezdetben Albacetében állomásoztak, ahol alapvető kiképzésben részesültek, gyakran rossz körülmények között és korlátozott erőforrásokkal. (Beevor 2006: 160)

A Nemzetközi Brigádokat később, különösen Nagy-Britanniában és Amerikában, nagyrészt idealista értelmiségiekből álló csoportként ábrázolták. A valóságban azonban a legtöbb önkéntes kézműves volt. Bár idealizmusuk megkérdőjelezhetetlen volt, számos gyakorlati kihívással kellett szembenézniük az elégtelen kiképzés és felszerelés miatt. Ezt erősíti meg Gergely Imre, a Népszava barcelonai tudósítója, aki részletesen ír a hiányos kiképzésről: *„A századparancsnok és a politikai biztos felszólították az önkénteseket: ezeket az utolsó órákat is használják fel arra, hogy tanuljanak meg a fegyverrel bánni. Sokan úgy érezték, valamilyen számukra új, de egyre bonyolultabb mesterség fogásait kell elsajátítaniuk, aminek még csak a kezdetén vannak. Ez a felismerés egyik-másik önkéntesnek szinte a torkát fojtogatja.*

– *A háromhetes kiképzésből talán csak az utolsó héten profitáltunk igazán! – szólalt meg egyikük akadozva. – De hiányzik a gyakorlat! Még néhány hétig szeretnénk kiképzésben részt venni, hogy alaposan felkészüljünk a harcra.*” (Gergely 1977: 106) Panaszkodtak az önkéntesek, de Madridot meg kellett védeni, éles lőszerrel csak ott találkozhattak. „*Ezután fölváltva töltik a puskákat, hogy begyakorolják a tárcserét. Átellenben a vasúti töltésen térdelve Mező Imre tüzel a folyóparton közeledő idegenlégiósokra. A puskáját Mátyás tölti. Többen segítenek így egymáson, most már élessel »gyakorolják« a fegyver használatát. Sokat kell még behozniok a hiányos kiképzésből.*” (Gergely 1977: 120)

A Nemzetközi Brigádok önkénteseinek küzdelmei nem csupán a fronton mutatkoztak meg, hanem a felkészülés és a megfelelő felszerelés hiányosságaiban is. Azonban nem csak az idealista önkéntesek voltak jelen a spanyol polgárháborúban. A Szovjetunió is komoly szerepet vállalt a köztársasági oldal támogatásában, mind katonai tanácsadókkal, mind felszereléssel, bár a szovjet katonák száma viszonylag korlátozott volt.

A Szovjetunió jelentős támogatást nyújtott, beleértve ebbe a katonai tanácsadók és felszerelések küldését. Bár nehéz pontosan meghatározni a spanyol polgárháborúban részt vevő szovjet katonák számát, a Antony Beevor történész állítja, hogy egyszerre soha nem tartózkodott 800-nál több szovjet katona Spanyolországban. Úgy tűnik, hogy összesen legfeljebb 2150 szovjet állampolgár szolgált a konfliktus során, akik közül körülbelül 600-an nem harcoló szerepet tölthettek be, ideértve a tolmácsokat is. Emellett jelen volt 20–40 NKVD tag és 20–25 diplomata. A veszteségekről szóló jelentések szerint összesen 189 főt vesztek, akik közül 129 tiszt, 43 altiszt, és 17 közkatona volt. (Beevor 2006: 163.)

A szovjet erőfeszítések kiterjedtek a katonai felszerelések biztonságos spanyolországi megérkezésének biztosítására is, ami bonyolult logisztikai műveleteket igényelt, hogy elkerüljék a nemzetközi blokádot.

Eszmék fogságában:

A spanyol polgárháború visszhangjai a magyar politikában

A spanyol polgárháború után a nemzetközi brigádok tagjainak sorsa változatos volt. Sokan közülük visszatértek szülőhazájukba, mások más országokba menekültek, míg néhányan Spanyolországban maradtak. A visszatérő külföldi önkénteseket politikai üldöztetés érte, néhányan bebörtönözésre jutottak vagy kényszermunkára kényszerültek, mások pedig részt vettek a második világháborúban.

Néhányan internálótáborokba kerültek Franciaországban és Németországban, mielőtt hazatértek volna.⁴¹

A spanyol polgárháborút gyakran szokták a második világháború főpróbájának nevezni. És valóban, Mussolini páncélosai és Hitler repülőgépei nélkül Franco valószínűleg sikertelenül hajtja végre tábornok társaival a fölkelést.⁴² A harcászati fejlesztések és eredmények mellett nem elhanyagolható az eszmei háttér sem. Fasiszták, nácik, illetve kommunisták, köztársaságiak, szociáldemokraták, anarchisták álltak egymással szemben és vívták több éven keresztül ideológiai háborújukat nemzetiségtől teljesen függetlenül. Ennek az eszmei küzdelemnek a részeseivé vált az az 1200 magyar is (Harsányi 1996: 15), akik különböző utakon önként csatlakoztak a köztársasági csapatokhoz. Dolgozatomban néhány „*hérosz*”⁴³ példáján keresztül fogom bemutatni, hogy a polgárháború milyen hatást gyakorolhatott életükre.

A spanyol polgárháború során számos magyar önkéntes vett részt a köztársasági oldalon, akik különböző ideológiai és társadalmi háttérrel érkeztek, de közös célként a fasiszmus elleni harcot tűzték ki. Azonban a háború befejeztével, a forradalmi szenvedély és a politikai helyzet drámai változásainak hatására, sokan szembesültek a forradalmi ideálokkal való összeférhetetlenséggel, vagy azzal, hogy a háború után nem tudták megtalálni helyüket a politikában vagy éppen ellenkezőleg, a káderpolitikának köszönhetően később véreskező belügyminiszterként tevékenykedtek.

A következőkben bemutatott magyar önkéntesek – Zalka Máté, Rajk László, Gerő Ernő és Münnich Ferenc – sorsa tükrözi, hogyan hatottak rájuk az ideológiai kihívások a háború után. Zalka Máté életútja, amely hősies küzdelmeivel és korai halálával vált ismertté, az ideális forradalmi elkötelezettséget képviselte. Ezzel szemben Rajk László politikai pályafutása, melyben a háború után jelentős politikai pozíciókat töltött be, majd az 1949-es – Sztálini mintájú – politikai tisztogatások áldozata lett; illetve Gerő Ernő – a tárgyalt korszakban – betöltött szerepe, amely a kommunista eszmék terjesztésére összpontosított, rávilágít arra, hogy az ideológiai elkötelezettség milyen különböző utakat jelentett, és hogyan formálta politikai pályájukat. Münnich Ferenc pályafutása – amely a spanyol

⁴¹ A visszatérő önkéntesek helyzetéről szóló könyvek között vannak olyanok, amelyek az Egyesült Államokban történt üldöztetésekről szólnak, mint például Fariello Griffin *Red Scare: Memories of the American Inquisition* a kommunistaként és „antiamerikaiaként” meghurcolt önkéntesekről.

⁴² 1936. február 16-án a baloldal nagyarányú győzelmet aratott. A kormány törvényes és mérsékelt volt. (Harsányi 2006: 108.)

⁴³ A „*hérosz*” kifejezést ebben a tanulmányban nem hagyományos értelemben, azaz nem feltétlenül hősies vagy ideológiai alapon értékelve használom. Ezzel a szóval azokra az önkéntesekre utalok, akik különösen kiemelkedő szerepet játszottak a spanyol polgárháborúban, de a megjelölés nem jelent ideológiai állásfoglalást.

polgárháborús harcoktól kezdve a forradalom utáni megtorlásig terjedt –, bemutatja, hogyan alakította a politikai helyzet és ideológiai elkötelezettség karrierjét. A megtorlások szervezése mellett a Munkásörség létrehozásában is vezető szerepet vállalt. (neb.hu)⁴⁴

Ezek a példák azt mutatják, hogy a forradalmi eszmék nem csupán a harcúteremen, hanem a politikai életben is komplex és sokszor ellentmondásos hatásokat gyakorolhatnak. Ahogyan Koestler írása rávilágít arra, hogy a forradalmak gyakran az eszmék és az egyének közötti feszültségek forrásaivá válnak, úgy a spanyol polgárháború idején harcoló magyar önkéntesek sorsa is tanulságos példákat nyújt arra, hogy az eszmék követése milyen következményekkel járhat az egyéni életutakra és politikai pályafutásokra.

A háború árnyékában: Az ideológiai kihívások és politikai sorsok a spanyol polgárháború után

A spanyol polgárháború egyesítette a világ különböző pontjairól érkező embereket, akik közös ellenségként tekintettek a fasizmusra, és a köztársaság védelmében azonos ügyért harcoltak. A háború végeztével felszínre kerültek azok a mélyebb, gyakran rejtett ideológiai különbségek, amelyek korábban a háttérben maradhattak. A háború után az önkénteseknek szembesülniük kellett azzal, hogy milyen világot akarnak építeni, és hogyan képzeli el az eszmék gyakorlati megvalósítását. Néhányan továbbra is hűek maradtak a kommunista ideálokhoz, mások kiábrándultak, vagy más politikai irányzatokhoz csatlakoztak. Voltak, akik a forradalmi lelkesedést követően a politikai kompromisszumok és a hatalom kihívásaival találták szembe magukat, míg másokat a háború traumája késztetett visszavonulásra vagy éppen radikális változtatásokra. Ezek az ideológiai kihívások nemcsak az egyéni választásait, hanem politikai sorsukat is jelentősen befolyásolták. Az elkövetkező bekezdésekben bemutatott négy önkéntes életútja éppen ezt a folyamatot tükrözi: hogyan hatottak rájuk a háború után kialakult ideológiai feszültségek, és hogyan alakították ezek a későbbi politikai pályájukat.

Zalka Máté

A következő részben bemutatásra kerül egy olyan személy, akinek életútja és pályafutása eltér a három másik karakterétől. Korai halála miatt ennek a személynek nem volt lehetősége jelentős politikai szerepvállalásra.

Zalka Máté, eredeti nevén Frankl Béla, 1896. április 23-án született Matolcs községben, Magyarországon. Eleinte polgári iskolába járt, majd a szatmárnémeti

⁴⁴ Online: 2024. 08. 10.

felső kereskedelmi középiskolába iratkozott be, ahol 1914-ben érettségizett. Az első világháború idején katonaként szolgált, és 1916-ban orosz hadifogságba esett. (Györkei 1977: 167–168) Fogolytábori tartózkodása alatt kezdett politikai érdeklődést mutatni, és a forradalmi mozgalmakhoz való kapcsolódása is itt kezdődött. Az oroszországi polgárháború alatt Zalka csatlakozott a Vörös Hadsereghez, és partizánként harcolt. (Györkei 1977: 170) 1919-ben már aktív résztvevője volt a forradalmi mozgalomnak, és ekkor változtatta nevét Frankl Béláról Zalka Mátéra. Jelentős szerepet játszott a spanyol polgárháborúban, ahol a Nemzetközi Brigádok egyik vezetőjeként szolgált. A spanyol kommunisták oldalán harcolva szerzett elismerést, és a harcok során a „Lukács” nevet használta. A polgárháború idején hősiiesen küzdött a köztársasági erőkért, de 1937. június 11-én a huescai fronton hősi halált halt. (Györkei 1977: 179)

A magyar kommunisták valódi internacionalistaként kezelték és a mozgalom hősi halottjának tekintették. Emlékének megőrzéseként a Katonai Műszaki Főiskola sokáig az ő nevét viselte. 1960-ban egy szegedi általános iskolát is róla neveztek el (ma: Tarczy Lajos Általános Iskola).

Rajk László

„Az első század átkelt. A folyó túlsó partja nagyon iszapos, a csónakok nem tudnak a szárazföldre jutni, és katonáink térdig érő vízben érnek a túlsó oldalra. Rajki (sic!) és Horváth rajai már nehezen járható, úttalan hegyen kapaszkodnak felfelé. Megy minden simán. A második század kiszáradt ladikjai vízzel telnek meg és még a partszegély előtt megfeneklenek. A fiúk kiugrálnak belőlük, és kilábalva a partra, megrohazzák a fasiszták hegyoldalon lévő géppuskaállásait. [...] Az Ebro túlsó oldalára tettük a lábunkat! Az Ebro a miénk!” (Kepes 1987: 105–106)

Rajk László élete szorosan összefonódott a kommunista mozgalommal, amelynek elkötelezett tagjaként több országban is tevékenykedett. Horthy börtöneit többször is megjárta, majd illegalitásba vonult és Csehszlovákián keresztül szökött Spanyolországba. Egyik legmeghatározóbb élménye a spanyol polgárháború volt, ahol 1937 októberében, Firtos László álnéven csatlakozott a köztársasági erökhöz. Örmesteri rangban a nemzetközi brigádok magyar századának politikai biztosaként szolgált, és részt vett az ebrói csatában, ahol megsebesült. A polgárháború idején egy kettős ügynök trockizmussal vádolta meg Rajkot, amit a Kommunista Internacionálé szervei vizsgáltak. Bár csak 1941-ben tisztázták, vádjai komoly aggodalmakat keltett. A köztársaságiak veresége után Rajk Franciaországba menekült, ahol internálták és különböző táborokban tartották fogva, míg végül Németországban kényszermunkára küldték. A spanyol polgárháború tapasztalatai és a harcban vállalt szerepe jelentősen formálták Rajk politikai

nézeteit és a későbbi magyarországi tevékenységét is, megerősítve elkötelezettségét a kommunista eszme iránt. (neb.hu)⁴⁵

A kommunista hatalomátvétel után komoly politikai pályát futott be: 1945 és 1949 között a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) egyik vezető politikusa volt. 1945 májusától 1949 júniusáig az MKP és az MDP Központi Vezetőségének (KV) tagjaként tevékenykedett, és ugyanezen időszakban a Politikai Bizottság (PB) tagja is volt. 1945 májusától októberig az MKP KV Titkárságának tagjaként, valamint a Budapesti Területi Bizottság titkáráként dolgozott, majd 1945 novemberétől 1946 októberéig a párt főtitkárhelyettesi pozícióját töltötte be. 1946 márciusától 1948 augusztusáig belügyminiszterként működött, később 1948 augusztusától 1949 júniusáig külügyminiszterként szolgált. Emellett 1945 decemberétől 1946 februárjáig a Nemzeti Főtanács tagja is volt. (neb.hu)⁴⁶ 1949. május 30-án Rákosiék előre megtervezett koncepció alapján letartóztatták, amelyet csak június 19-én hoztak nyilvánosságra. A per előkészítése során először egy trockista és nyugati kémkedési vádra építettek, majd később egy Tito és Jugoszlávia elleni propaganda került a középpontba. Míg Zalka Máténál – érthető okokból – a propaganda a spanyol polgárháborút pozitív értelemben tudta felhasználni. Addig Rajknál már a koncepció per egyik tartóoszlopaként hivatkozhattak rá:

„Rajk: Spanyolországba azzal a kettős megbizatással (sic!) mentem ki, hogy egyrészt megtudjam a Rákosi-zászlóaljban⁴⁷ – a magyar egységnek volt az a neve – a neveket, másrészt pedig politikai bomlasztó munkával hassak oda, hogy a Rákosi-zászlóalj ütőképességét csökkentsem. Az első feladatnak nem volt nehéz eleget tennem, hiszen mindannyian ismertük egymást. A másodiknak azzal tettem eleget, hogy 1938-ban az ebrói harcok előtt, mint a Rákosi-zászlóaljnak a párttitkára, mesterségesen napirendre tűztem Haas Lászlónak, aki a zászlóaljnak egy tiszte volt, politikai fegyelmi ügyét, hogy ezzel politikai ellentéteket szítsak a zászlóaljban. Megjegyzem, hogy emellett a tevékenységem mellett a Rákosi-zászlóaljban trockista propagandát is kifejtettem. [...] Mindenesetre ennek az egész politikai tevékenységnek és a Haas-ügy tárgyalásának az lett az eredménye, hogy a Rákosi-zászlóalj ütőképessége – a zászlóalj igen fontos frontszakaszon harcolt – éppen a spanyol köztársasági csapatok egyik legdöntőbb ütközete előtt rendkívül meggyengült.” (Horváth 1989: 86) A koncepció per folyamán ilyen valóságokat kényszerítettek ki Rajk Lászlóból. 1949 októberében halálra ítélték

⁴⁵ Online: 2024. 08. 10.

⁴⁶ Online: 2024. 08. 10.

⁴⁷ Az 51. zászlóaljat, amely a XIII. nemzetközi brigád 15. hadtestéhez tartozott, 1936 októberében hozták létre századként, majd 1937 márciusában zászlóaljjá bővítették. Az egység Rákosi Mátyás nevét vette fel, és a katonák körülbelül egyharmada magyar nemzetiségű volt. (neb.hu) Online: 2024. 08. 10.

és kivégezték, testét jeltelen sírba temették. 1955-ben felmentették a vádak alól, 1956-ban ünnepélyesen újratemették. Rajk egyik „*Gletkinje*” Kádár János volt.

Gerő Ernő

Gerő Ernő jelentős szerepet játszott a spanyol polgárháborúban.⁴⁸ 1936-ban a Szovjetunió küldte Spanyolországba, ahol a polgárháború alatt Katalóniában tevékenykedett az NKVD, a szovjet titkosszolgálat rezidenseként. Emellett a kommunista párt instruktora volt, feladata a kommunista eszmék terjesztése és a politikai agitáció volt. A spanyol polgárháború után, 1938-ban visszatért Moszkvába, ahol folytatta munkáját a Komintern apparátusában. Tevékenysége révén hozzájárult a nemzetközi kommunista mozgalom terjedéséhez és a szovjet befolyás erősítéséhez Spanyolországban. A kommunisták hatalomra jutását követően az alábbi fontos politikai szerepeket töltötte be: Gerő Ernő a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) központi vezetésében több mint egy évtizeden át töltött be fontos pozíciókat. 1944 novemberétől 1956 októberéig az MKP, majd az MDP Központi Vezetőségének (KV) tagja volt. Az MKP titkáráként 1945 januárjától májusig tevékenykedett, ugyanebben az időszakban a Nemzeti Főtanács tagja is volt. Több kormányzati tisztséget is betöltött, így 1945-től közlekedésügyi és kereskedelmi miniszter, majd 1949-től államminiszter lett. Emellett 1952 és 1953 között a Minisztertanács elnökhelyettese, majd első elnökhelyettese volt. 1956 júliusában az MDP KV első titkárává választották, ezt a pozíciót azonban csak októberig tudta betölteni a forradalom miatt. (neb.hu)⁴⁹ Tanulmányomban a tárgyalat személyek közül politikailag Gerő jutott a legmagasabbra, bár csak névlegesen, hiszen a hatalmat első titkári megbízatása idején is Rákosi gyakorolta.

Münnich Ferenc

Münnich Ferenc 1911-ben zászlósként leszerelt, majd ügyvédi irodákban dolgozott, míg az első világháborúban hadnagyi rangot kapott. 1915-ben – Zalkához

⁴⁸ Gerő spanyol polgárháborúbeli szerepéről Baráth Magdolna írt egy nagyon részletes tanulmányt „*Pedro*”: *Gerő Ernő Spanyolországban* címmel. A polgárháború alatti eseményekhez értékes háttérrel és kontextust ad. Az írásban használt források nyomán egyértelművé válik, hogy Gerő Ernő milyen kulcsszerepet játszott a spanyol polgárháború eseményeiben. Az írás különféle oldalokról és dokumentumokból merít információkat, többek között spanyol forrásokból és a Komintern VB Titkárságának jegyzőkönyveiből. Az írás átfogó tanulmány arról, hogy hogyan zajlottak a spanyol polgárháború eseményei és hogyan álltak kapcsolatban az NKVD ügynökei a Kommunista Internacionáléval.

⁴⁹ Online: 2024. 08. 10.

hasonlóan – orosz hadifogságba esett, ahol megismerkedett szocialista-kommunista eszmékkal. 1917-ben csatlakozott az Oroszországi Kommunista Párthoz, és a polgárháború alatt nemzetközi osztagokat szervezett. 1918-ban hazatérve részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártja megalapításában és a proletárdiktatúra alatt fontos tisztségeket töltött be. 1919 augusztusában Bécsbe menekült, majd Németországban és Moszkvában tartózkodott. A spanyol polgárháború alatt Otto Flatter néven harcolt a köztársaságiak oldalán. Franciaországba menekült, majd 1940 novemberében visszatért Moszkvába. A második világháború alatt partizánkiképző tiszt és a moszkvai rádió magyar osztályának főszerkesztője volt. 1945 szeptemberében tért vissza Magyarországra, ahol politikai pályafutása során különböző fontos pozíciókat töltött be. 1956-ban Kádár Jánossal együtt Moszkvába utazott, majd november 4-én a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyetteseként tért vissza Magyarországra. Részt vett a forradalom utáni megtorlásban és a Munkásörség megalapításában is. 1957-től a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány első elnökhelyettese lett, majd 1958 januárjában elnökké lépett elő. Hivatali ideje alatt folytatódott a forradalom résztvevőivel szembeni megtorlás, és befejeződött a téészesítési kampány. 1961 szeptemberében államminiszter lett, 1965 júniusában nyugállományba vonult, és 1966 decemberéig Politikai Bizottsági tag, valamint országgyűlési képviselő maradt. (neb. hu)⁵⁰ Bár a bemutatott személyek közül politikailag Gerő jutott a legmagasabbra, Münnich Ferencnél is meg kell jegyezni, hogy 1956 novemberében szovjet nyomásra Kádár János helyett majdnem ő lett a párt első titkára.

A harc vége: Ideológiai kihívások és politikai változások

Szimbolikus csatater, ahol különböző nemzetek és ideológiák képviselői gyűltek össze, hogy megvívják a modern kor egyik legjelentősebb harcát, az antifaszizmus és a demokrácia védelmében. A háború ugyanakkor egy sötét előfutára is volt annak a világszintű politikai elnyomásnak, amely a következő évtizedekben uralta a kontinens sorsát. A spanyol fronton megforduló önkéntesek, köztük sok magyar is, eszméssel fegyverkezve indultak harcba, de a véres konfliktus során rá kellett ébredniük arra, hogy az eszmék gyakorlati megvalósítása sokkal komplexebb és ellentmondásosabb, mint amire számítottak.

Voltak közöttük idealisták, akik a demokrácia és az emberi jogok védelmében szálltak harcba, de voltak olyanok is, akiket a kommunista ideológia vonzott Spanyolországba. A különböző nemzetekből érkező brigádok soraiban sokszor nemcsak a nyelvi akadályok, hanem az ideológiai különbségek is komoly feszültségeket okoztak. Az „*ezernyelvű brigádok*” tagjai ugyan közös célért küzdöttek, de a háború végeztével sokuk számára világossá vált, hogy a különböző politikai

⁵⁰ Online: 2024. 08. 10.

rendszerek, amelyeket támogattak, nem minden esetben hozták meg a várt szabadságot és igazságot. A totalitárius rendszerek felemelkedése, amelyek a háború után uralták Európát, rávilágított arra, hogy a forradalmi hevület könnyen átfordulhat a régi hatalmi struktúrák helyett új elnyomó rendszerek kiépítésébe. (Nem állítom, hogy a század elején egy esetleges fogságban raboskodva egy szimpatikusnak tűnő eszmékből nem lehetett egy polgárháború nélkül is kiábrándulni.)

Ez a szembesülés az eszmények és a valóság közötti különbségekkel ugyanakkor nem csupán a politikai rendszerek szintjén jelent meg, hanem mélyen érintette az egyén sorsát is. Azok a magyar önkéntesek, akik a spanyol polgárháború idején még egyértelműen az igaz ügy oldalán érezték magukat, a háború után sokszor szembekerültek azokkal az eszmékkal, amelyeket korábban támogattak. A forradalmak görbe tükre kegyetlenül rávilágított arra, hogy a hatalom megszerzése és megtartása során az eredeti célok és elvek könnyen eltorzulhatnak, és hogy a forradalmi idealizmus gyakran vezetett egyéni és társadalmi tragédiákhoz. Az „*egyesült eszmék, külön utak*” paradoxona jól tükrözi azt a dilemmát, amelyet ezek az önkéntesek éreztek: bár közös ügyért harcoltak, a háború után eltérő politikai utakra kényszerültek, amelyeket gyakran az ideológiai csalódások és kikényszerített politikai kompromisszumok határoztak meg.

„Hiba került a rendszerbe, talán maga az a tétel is hibás, amit mindeddig kétségbevonhatatlannak tartott, és amelynek nevében ő is feláldozott másokat, most pedig ő maga esik áldozatául, tudniillik az a tétel, miszerint a cél szentesíti az eszközt. Ez az a tétel, ami megölte a forradalom testvériségét, belőlük meg ámokfutót csinált.” (Koestler 2019: 286)

Végső konklúzióként ismét Koestler munkájához fordulok. A forradalmak természete miatt az eredeti célok könnyen elhalványulnak, és a hatalom birtoklása gyakran elkerülhetetlenül együtt jár a kegyetlenséggel és az elvek elárulásával. Ez a sors várt sok olyan önkéntesre is, akik a spanyol fronton még tiszta szívvel harcoltak, de később szembesülniük kellett azzal, hogy az eszmék, amelyekért küzdöttek, nem mindig vezettek egy szabadabb és igazságosabb világhoz.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Baráth Magdolna (2011): „Pedro”: Gerő Ernő Spanyolországban. Történelmi Szemle LIII 3. Budapest
- Besenyő János (2019): Magyarok a Spanyol Idegenlégióban. Századok. 153. évf. 4. sz. Budapest.
- Beevor, Antony (2006): The battle for Spain. The Spanish civil war 1936–1939. Penguin Books. London.
- Gergely Imre (1977): Magyarok a spanyol néppel. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

- Griffin, Fariello (1996). *Red Scare: Memories of the American Inquisition*. W. W. Norton. New York.
- Györkei Jenő (1977). *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
- Harsányi Iván (1996): *Spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*. Antifasiszta füzetek. Budapest.
- Harsányi Iván (2006): *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány. Budapest.
- Horváth Béla (szerk.) (1989): *Rajk-per*. Ötlet. Budapest.
- Kepes Imre (szerk.) (1987): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Zrínyi Katonai Kiadó; Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Koestler, Arthur (2019): *Sötétség délben*. Magvető. Budapest.
- Orwell, George (1990): *Az irodalom főlészámolása*. Európa Könyvkiadó. Budapest.

INTERNETES HIVATKOZÁS

- Gallego, Manuel Requena (2004). *Las Brigadas Internacionales: una aproximación historiográfica*. <https://www.jstor.org/stable/i40060552>
- Nemzeti Emlékezet Bizottsága. „A spanyol polgárháborúban” <https://neb.hu/hu/vi-a-spanyol-polgarhaboruban>
- Nemzeti Emlékezet Bizottsága. „Gerő Ernő” <https://neb.hu/asset/phpU6az.pdf>
- Nemzeti Emlékezet Bizottsága. „Münnich Ferenc” <https://neb.hu/asset/phpb3iYlo.pdf>
- Nemzeti Emlékezet Bizottsága. „Rajk László” <https://neb.hu/asset/php3BrO3E.pdf>

A tanulmány megírását szükségessé tette az a tény, mely szerint egy-egy magyar népdal kottaképe nem egyformán jelenik meg az ének-zene tankönyvekben. Az ének-zene tanári pályán lévők és az arra készülő hallgatók számára különösen fontos, hogy autentikus forrásokkal találkozhassanak a tankönyvekben annak érdekében, hogy az órára való felkészülésük, majd annak megtartása ne ütközzön e téren akadályokba. A hallgatók tanítási gyakorlatra történő felkészülésének fontos kiindulópontja a megtanítandó anyag ismerete, melynek érdekében nem csupán a tankönyvben szereplő zenei anyag elsajátítása fontos, hanem a kottakép hitelességének ellenőrzése is. Ennek segítése érdekében született ez a tanulmány, mely rá kíván világítani a tanítandó anyag alapos körbejárásának fontosságára.

A kottakép útjának végigkövetése szempontjából az *Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág...* kezdetű népdalra esett a választásom. Ezt a népdalt gyakran tanítják maguk az ének-zene tanárszakos hallgatók is iskolai tanítási gyakorlatuk során, viszont nem egyforma zenei anyagból indulnak ki. A dallami változást a népdal harmadik sora jelenti elsősorban, de megvizsgálva a rendelkezésemre álló tankönyveket, számos egyéb különbséget is felfedeztem a kottaképekben.

Egy népdal hiteles forrásának megtekintése érdekében a gyűjtési körülmények megismerése az első lépés. Jelen népdal esetében ehhez a MTA BTK Zenetudományi Intézet gondozásában publikált népzenei felvételekre, a kottaképre és a szövegre volt szükség (Bartók 1906). Ezt követően lehetett a tankönyvekben szereplő változatokat megvizsgálni. A kutatás eredményeképpen foglalkozom Bartók népdal-feldolgozásával, majd az egyes ének-zene tankönyvekben fellelhető változatokkal. Igyekszem minden egyes kottakép esetében megtalálni a magyarázatot a forráshoz képest megjelenő változtatásokra. Ezek már nem csupán a dallami eltéréseket mutatják, hanem a metrumot és a szöveget is.

A népdal gyűjtése

A népdalt Bartók Béla gyűjtötte Turán, 1906 augusztusában. Elsőként a honlapon elérhető felvételt hallgattam meg, melynek során leginkább a népdal harmadik sorára voltam kíváncsi, a már említett dallami szempontok miatt. Vizsgálatom kiindulópontjaként a Bartók-rendi számozás szerinti 1392c(1) népdalt vettem alapul. Az ének-zene tanárok és tanárszakos hallgatók kedvéért a relatív szolmizáció segítségével értelmezem a hallottakat. Ennek megfelelően a népdal harmadik sora harmadik ütemének szolmizációja: *lá-fá-ré-fá*. Ez az a dallamfordulat,

mely egyes tankönyvekben és a tanítás során helyenként *lá-mi-ré-fá* dallammotívumként található meg. Azonban más eltérések is fellelhetők az egyes tankönyvekben az eredeti forráshoz képest, ezért kutatásomat kiterjesztettem a további dallami, ritmikai és szövegbeli eltérések megfigyelésére is.

A népdal feldolgozása Bartóknál

Bartók már a gyűjtés évében, 1906-ban feldolgozta a népdalt, mely a *Magyar népdalok énekhangra zongorakíséréssel* című kiadványban jelent meg. A kottában Bartók és Kodály tíz-tíz népdal-feldolgozása található. Az alábbi kottakép (1. ábra) a népdal harmadik sorának feldolgozását mutatja. A kottapéldát a Rozsnyai Károly könyv- és zeneműkiadó hivatala által 1906-ban megjelentetett kiadvány digitálisan elérhető változata alapján készítettem.

Magyar népdalok

6.

Bartók Béla

Lám én csak e - gyet sze - re - tek,

még - is de so - kat szen - ve - dek,

1. ábra

A gyűjtéshez képest szembeötlő és hallható eltérés a metrum, mely a 2/4 miatt több helyen kap hangsúlyt. Annál is inkább érdekes ez a tény, mert Ádám Jenő könyvében éppen a metrumváltás megfigyeltetésének van módszertani szerepe. (Ádám 1944: 196). Két részlet a kiadvány előszavából mindenképpen említésre méltó:

„Akár énekkarra, akár zongorára dolgozzuk [a népdalt], a kíséret mindig csak az elvesztett mezőt és falut igyekezze pótolni. A dallamok hitelességében pedig a népszerű kiadás se maradjon el a teljes mögött.”

„A hazai viszonyokra való tekintetből tettük, hogy a dallam a kíséretben is megvan. A következő füzetekben (a gyűjtés eredményétől függ, mikor jelenhetnek meg) nem ragaszkodunk ehez mindig. Hiszen dalolni valót adunk, nem zongorázni valót.” (Bartók és Kodály, 1906, p. 5).

A dallamok hitelességére vonatkozó mondat a népdalok pontos közlésére enged következtetni. Amennyiben ez volt az elképzelés, akkor ezzel nem összeegyeztethető a dallamhang megváltoztatása. A „hazai viszonyokra” való utalás valószínűleg intonációs segítség szempontjából értendő. Arra vonatkozhat, hogy könnyebb az énekesnek úgy énekelnie a népdalt, ha azt azonos hangmagasságban hallja is a zongora szólamban, mely így a dallamhangok eltalálásában segíti az énekest.

Mindezeket figyelembe véve a népdal harmadik sorának harmonizálása felveti azt a kérdést, hogy a *mégis* szó második szótagja miért *mi* szolmizációs hang (g – zárójelben az abszolút hangmagasságot jelölöm). A kiadvány előszavában leírt elvek alapján az lett volna az észszerű, hogy Bartók a népdalgűjtés során hallott *lá-fá* nagy terc fordulatot őrizze meg (*c''-asz'*), hiszen a basszushangot (*asz*) még oktávban is megerősíti. Azonban a zongora felső szólamában dallamhangként *mi* hang figyelhető meg (*g'*). Ennek eredményeképpen a kottapélda 5. ütemében Esz-dúr IV⁷ akkordja hallható, melyet II² és VII⁷ követ a 6. ütemben. Tehát ellentétben a népdal által körülírt *lá-fá-ré-fá* fordulattal, melyet akár a II², akár a VII⁷ harmóniahasználattal kimeríthetne, Bartók a IV⁷ használatával hozzáfűzi és egyben jelentőssé teszi a *mi* hangot.

A népdal az ének-zene tankönyvekben

Az alább felsorolt tankönyvek sorbarendezésének elve a kronológia volt, elsősorban a népdal kottaképben való megjelenési útjának végigkövetése szempontjából. Jelen tanulmányban a rendelkezésemre álló tankönyvek alapján mutatom be a népdalt.

Elsőként Kodály Zoltán és Kerényi György *Iskolai énekgűjtemény II.* című kiadványával foglalkozom, mert ez volt az első, ének-zene tankönyvnek tekinthető kiadvány, amelyben a népdal megjelent.

Kodály Zoltán – Kerényi György: Iskolai énekgyűjtemény I–II. (1944)

Kíváncsi voltam rá, hogy a szerzőpáros közül melyikük válogatta be a népdalt a kiadványba. A gyűjtemény összeállításának háttéréről többek között Gábor Lilla *Kodály pedagógiájának nyomában – Bárdos Lajos, Ádám Jenő, Kerényi György és Bors Irma visszaemlékezése* című írásában olvashatunk.

Részlet a tanulmányból:

„Milyen szerepe volt Tanár Úrnak az 1943-44-ben megjelent *Iskolai Énekgyűjtemény* születésében?

– *Balassa Bruno tanár elnökletével, 1940-ben állami bizottság ült össze, hogy hivatalos iskolai tankönyv kiadásáról tárgyaljon. A tanácskozáson Kodály is megjelent. Noha a nyolc osztály tankönyvének kéziratával én éppen akkoriban készültem el, Kodály iránt való tisztelem sugallatára föl szólaltam, és azt javasoltam, mindenekelőtt Kodályt kérdezzük meg, elvállalná-e a tankönyv szerkesztését. Kodály igent mondott, és én ezután elvittem hozzá a magam fent említett, nyolcosztályos összeállítását. Ennek fölhasználásával szerkesztettük meg az Iskolai Énekgyűjteményt. Az öt függelékkel Kodály egészítette ki. Ezeknek a címe a következő: Vallásos énekek, Kánonok, Történeti énekek, A XIX. Század műdalaiból, Más népek dalaiból [a) Szomszédaink, b) Nyelvrokonaink].” (Gábor 1981)*

A leírásból arra következtethetünk, hogy Kerényi György már elkészült a népdalok válogatásával, és Kodálynak mindössze a tankönyv szerkesztésében volt szerepe. Úgy tűnik, hogy mivel Kerényi a nyolc osztály anyagát már összeállította, ezért azt Kodály jóvá is hagyta.

Ezek szerint az *Ablakomba, ablakomba* népdal Kerényi javaslatára került a kötetbe. Azt viszont nem lehet tudni, hogy ő maga foglalkozott-e a gyűjtés során rögzített népdallal, vagy csupán a Bartók-féle feldolgozást ismerte. Látható, hogy a Bartók által először lejegyzett dallamhoz képest dallami eltérés van a harmadik sor harmadik ütemében: már nem *lá-fá-ré-fá*, hanem *lá-mi-ré-fá* a fordulat csakúgy, mint ahogyan azt a zongorakíséretes népdalnál is láthattuk.

A népdalt szkennelt formában illesztettem be (2. ábra).

Habár az alábbi gondolatmenet nem a zenei változtatások témakörébe tartozik, érdekességképpen mégis megemlítendő. Bartók gyűjtésében és az *Iskolai énekgyűjtemény II.* kiadványban a népdal szövegében az *e* és az *ë* hangzó is előfordul. Később ez a kottapéldákból eltűnik. Ezen kívül érdekes megfigyelni az 1. táblázatban azt is, hogy némi eltérés van a Bartók-féle és az Iskolai Énekgyűjtemény-féle szövegben, melyek valószínűleg betudhatók a korabeli helyesírás szabályainak (so'sincs; egyyet; szivemet), az „ablakimba” és a „ládd” szóhasználat pedig az adatközlőtől ered. Bartók gyűjtésében továbbá kiegészítésként jelenik meg a „nincsen” szó a „sosincs” szó alatt.

341.

Ab-lakomba, ab-lakomba besütött a holdvi-lág,
A - ki kettőt, hármatszeret, so'sincs arra jó vi-lág.

Lám én csak eggyet sze-re-ték, mégis de so-kat szenvedék.

Ez az ál-nok bé-rés-legény csal-ta még a szíve-met.

2. ábra

Forrás: Kodály (1944): *Iskolai énekgyűjtemény II. 11–14 éves tanulóknak. 31. o.*

<i>Iskolai énekgyűjtemény II.</i>	Bartók gyűjtése
Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág, Aki kettőt, hármat szeret, so'sincs arra jó világ. Lám én csak eggyet szereték, mégis de sokat szenvedék. Ez az álnok béréslegény csalta még a szívemet.	Ablakimba, ablakimba besütött a holdvilág, Aki kettőt-hármat szeret, sosincs arra jóvilág. Ládd, én csak eggyet szereték, mégis de sokat szenvedék; Ez az álnok béréslegény csalta még a szívemét.

1. táblázat

Kodály Zoltán – Vargyas Lajos: *A magyar népzene (1952)*

A tanulmány témáját tekintve a tankönyvek közé soroltam ezt a kiadványt is, melynek példatárát Vargyas Lajos szerkesztette. Nem ének-zene tankönyv, de széleskörűen használják az oktatásban, ezért a téma szempontjából megkerülhetetlen. Rendkívül érdekes a népdal kottaképe ebben a kiadványban. A harmadik sor dallamában a *lá-mi-ré-fá* fordulatot találjuk, ami szintén eltérés a gyűjtéshez képest. Ennél viszont sokkal izgalmasabb a kiírt metrum. Tudjuk, hogy Ádám Jenőnél – aki a mai ének-zene oktatás módszertani alapjait lefektette – épp a metrumváltások kapnak jelentőséget e népdal kapcsán módszertani szempontból.

A Kodály–Vargyas könyvben a kiírt metrum 4/4, ám ennek ellenére az ütembeosztás ettől eltér, hiszen soronként nem három, hanem négy ütemet kapunk. A függőleges vonalak a kottában látható ütemvonalakat jelölik:

Ablakomba, | ablakomba | besütött a | holdvilág.
Aki kettőt, | hármat szeret, | nincsen arra | jó világ.
Lám én csak e- | gyet szeretek, | mégis de so- | kat szenvedek,
Ez az álnok | béres legény | csalta meg a | szívemet. ||

Így valójában a prozódiaát követve jelenítik meg az ütemvonalakat, nagyon helyesen. Csakhogy a kiírt metrum ennek nem felel meg. Az ütemvonalak szerint 2/4, 4/4, 2/4, 4/4 lenne az első, a második és a negyedik sor metrumjelzése. Ezek azok a dallamsorok, amelyeket egy ének-zene órán népdalelemzésnél *A* betűvel jelölnénk, hiszen a dallamuk azonos. A *B* betűvel jelölendő harmadik sor az egyetlen, amelyik a kiírt metrumszámoknak megfelelő.

Ezzel a gondolattal egy újabb tanulmány témáját találtuk meg. A továbbiakban ezért az eredeti gondolatnak, a harmadik népdalsor dallamának vizsgálatával foglalkozom.

Németh Endréné Békefi Zsuzsanna: Hatodik daloskönyvem (1997; 2002)

A népdal harmadik sora a *lá mi ré fá* dallamfordulatot jeleníti meg.

Pécsi Géza – Uzsalyné Pécsi Rita: Énektár 2. – a *Kulcs a muzsikához* c. tankönyv melléklete (2001)

A szerzőpáros a népdal tekintetében Járdányi Pál *Népdaltípusok I–III.* köteteire hivatkozik. A népdal harmadik sora a *lá mi ré fá* dallamot jeleníti meg.

Sóvágó Edit: Ének-zene 9–10. osztály munkáltató tankönyv (2002)

A szerző „Járdányi Pál – Magyar népdaltípusok” feliratot jelenített meg a kottakép fölött. A harmadik sor dallama a *lá mi ré fá* fordulatot mutatja. A forrásként felhasznált könyvről még lesz szó.

Riznerné Kékesi Mária – Ördög László: Ének-zene az általános iskola 6. évfolyama számára (2. kiadás, 2003; 2014)

A tankönyvekben *lá mi ré fá* fordulattal jelenik meg a népdal harmadik sorának vizsgált részlete.

Kéry Mihály – Kéryné Mészáros Mária: Ének-zene 10. osztály (2007)

A kiadványban *lá fá ré fá* fordulattal jelenik meg a népdal. Ütembeosztása megegyezik a váltakozó ütemmutatónak megfelelően, de metrumjelzés nincs a kötetben.

Király Katalin: Ének-Zene 6 (2014)

A tankönyvben szereplő népdal dallamhangok tekintetében megegyezik Bartók gyűjtésével.

Tapodi Attila: Ének-zene 12. (2020)

A tankönyvkatalogus.hu internetes oldal segítségével részben lehetővé vált a forgalomban lévő ének-zene tankönyvek áttekintése. A népdal az ily módon elérhető tankönyvek közül csupán a 12. osztályosok számára írt Ének-zene 12. című tankönyvben található meg.

A tankönyvben szereplő változatot illetően a tananyagfejlesztő Bartók gyűjtésére hivatkozik. Ez leghívebben a metrumváltozás állandó megjelenítésében és a *lá-fá-ré-fá* fordulatban mutatkozik meg.

A második versszak

A második versszak megjelenése különösen érdekes. Bartók gyűjtésétől eltérő megjelenítésekkel is találkozhat az ének-zene óra tervezője. Bartók gyűjtésében így találjuk:

Bicske felül |: tornyosodik :| a felhő,
|: Szaladj kis lány :| mer megmos a nagy eső!
–|: Nem szaladok :, maj szaladok, ha megázok, –
Kishangácson, Nagyhangácson szeretőre találok. (Bartók 1906)

Bartók feldolgozásában és az *Iskolai Énekgyűjteményben* nincs második versszak. Ez a tény azt a meglátást támasztja alá, hogy az *Iskolai Énekgyűjtemény* összeállításakor Kerényi és Kodály Bartók feldolgozását, és nem a gyűjtést vette alapul. Erre utal a tempójelzés azonossága is, melynél a „Lépést” kifejezést találjuk. (Kodály–Kerényi 1944: 63)

A második versszak megjelenése az ének-zene tankönyvekben

Mozaik Kiadó Kft.

A Muzsikáló nagyvilág sorozat Ének-Zene 6 című tankönyve (MS-2456, 8. kiadás) a 2007-es Nemzeti alaptanterv alapján íródott, melynek szerzője Király Katalin. Hamar közkedvelt kiadvánnyá vált, melyben szerepet játszottak foglalkoztató feladatai és szemléletes illusztrációi. A tankönyvben található *Ablakomba, ablakomba...* kezdetű népdal második versszaka eltér Bartók gyűjtésétől annak ellenére, hogy a tankönyv szerzője a Turán gyűjtött népdalra hivatkozik (Király 2014). Több mint valószínű, hogy Bárdos Lajos 1960-ban megjelentetett *Szeged felől* című kórusművéből ered az ide illesztett szöveg, aki Bálint Sándor gyűjtéséből származó népdalt dolgozott fel vegyeskarra (Bárdos 1960: 1). A Mozaik Kiadó Kft. által a népdalhoz illesztett második versszak miatt kezdem el kutatni a népdal második versszakának eredetét.

A Bálint Sándor által gyűjtött népdalt megtaláljuk Paksa Katalin *A szögedi nemzet zenéje* című táji monográfiájában. Az 1931-ben Szegeden gyűjtött népdal egy versszakos, és több dallami hasonlóságot is mutat Bartók gyűjtésével. Megegyezik a két népdal sorszerkezete (AABA), a lejegyzett metrumváltások és a kadencia. A két népdal *A* jelű sorának zárása két hang felcserélésével és a második ütem első hangja kivételével megegyezik. A *B* jelű népdalsor első fele egyforma, ám utána jelentős eltérés mutatkozik. Valószínű, hogy az *Ablakomba, ablakomba...* kezdetű népdal variánsáról van szó (3. ábra).

253.

$\text{♩} = 104$

Szö-ged fe-lől, Szö-ged fe- lől gyün egy fe- ke- te fel- hő,
Si-ess kis-lány, si- ess kis- lány, mer mög-ver egy nagy e - ső.
Nem si- e-tök o- lyan nagyon, fáj a szí- vem, sa- jog nagyon,
Most tu-dom mán, mi- ér sa- jog: a sze- re- tőm el- ha- gyott.

Szeged, Balogh Anna

Bálint, 1931.

3. ábra

Forrás: Paksa (1980): *A szögedi nemzet zenéje*. 284. o.

Az alábbi táblázatban egymás mellett tüntettem fel a népdal szövegét Bálint Sándor gyűjtése, Bárdos Lajos kórusműve, valamint a Mozaik Kiadó Kft. tankönyve alapján, melyben a gyűjtéshez képest megváltoztatott szavakat kurzíválással jelöltem (2. táblázat).

Bálint Sándor gyűjtése	Bárdos Lajos kórusműve	Mozaik Kiadó Kft.
Szöged felől, Szöged felől gyün egy fekete felhő, Siess kislány, siess kislány, mer mögver egy nagy eső.	Szeged felől, Szeged felől jön egy fekete felhő. Siess kislány, siess kislány, mer megver egy nagy eső.	Szeged felől, Szeged felől jön egy fekete felhő, <i>Szaladj</i> kislány, <i>szaladj</i> kislány, mert megver a nagy eső.
Nem sietök olyan nagyon, fáj a szívem, sajog nagyon, Most tudom mán, miér sajog: a szeretóm elhagyott.	Nem sietek olyan nagyon, fáj a szívem, sajog nagyon Most tudom már, miért sajog, a <i>galambom</i> elhagyott.	Nem <i>szaladok</i> olyan nagyon, fáj a szívem, sajog nagyon, Most tudom már, miért sajog: <i>elhagyott a galambom.</i>

2. táblázat

Az általam vizsgált tankönyvek közül csak első versszakot tüntetnek fel a következő kiadványok: Bartók (1906), Kodály–Kerényi (1944), Kodály–Vargyas (1952).

Második versszak az alábbi ének-zene tankönyvekben található: Némethné (1997, 2002), Pécsi–Uzsálné (2001), Sóvágó (2002), Riznerné–Ördög (2003, 2014), Kéry–Kéryné (2007), Király (2014), Tapodi (2020). Fontos megemlíteni, hogy a Kéry–Kéryné-féle tankönyvben az alábbi versszakok is megtalálhatók.

Ha bemegyek, ha bemegyek a baracsi csárdába,
ciffranylú kis bicskámát vágom a gerendába.
Aki legény, az vegye ki, aki bátor, az teheti,
még az éjjel zsandárvérrel írom én a nevem ki!

Szalontai kertek alatt nyergelik a lovamat,
szalontai kertek alatt ölelik a babámat.
A lovamat más nyergeli, szép a babám, más öleli,
az én kedves kisangyalom ne ölelgesse senki!

A *Ha bemegyek...* kezdetű versszak Bartók gyűjtésében is megtalálható c) jelzéssel, de a tankönyvszerzők az utolsó sor végét átköltötté. Biztosra vehető, hogy a harmadik sorral szerettek volna jól egybecsengő rímet alkotni. Ezért az „*aki bátor, az teheti*” szövegrészhez az „*írom én a nevem ki*” szöveget adták meg, az „*írom ki a nevemet*” helyett – amely a Bartók által feljegyzett utolsó sor záró szövege volt.

Kiírt metrumszám

A metrum vizsgálata azért fontos, mert ha az órára készülő tanár, tanárjelölt módszertani szempontból szeretne foglalkozni a népdallal, ahogyan azt Ádám Jenő javasolta, akkor mindenféleképpen szüksége van ilyen irányú vizsgálatra is. A népdal váltakozó metrumú, melynek jelölése eltérő módon jelenik meg a vizsgált kiadványokban. Hibaként róható fel a Kodály–Vargyas könyv mellett a Némethné-féle két könyv, melyekben az első sor elején 4/4 2/4 sorrendben, azaz zeneileg épp fordítva tünteti fel a kottaszerkesztő a metrumszámokat. A Kéry–Kéryné-féle tankönyvben nincs kiírva semmilyen metrum, ám az ütemek beosztása a gyűjtésben látható tagolást követi.

A gyűjtéshez hasonlóan a Kodály–Kerényi-féle könyvben és a Tapodi-könyvben ütemenként kiírva látható a metrumváltás. A többi tankönyv (Pécsi-Uzsalyné, Sóvágó, Riznerné–Ördög, Király) egységesen az első sorban szerepelteti 2/4 4/4 sorrendben a metrumszámokat.

Hivatkozás

A hivatkozás területének vizsgálatának fontosságára először a Kodály–Vargyas könyv megtekintésekor gondoltam. A vizsgált könyvek közül ez az első, ahol a gyűjtő nevének és a gyűjtés helyszínének megadása ellenére eltérő a kottakép. Ezt megelőzően a Kodály–Kerényi könyv is hivatkozik Bartókra, de a feldolgozást és a gyűjtés helyszínét jelöli meg.

A gyűjtő nevét (Bartók Béla) és a gyűjtés helyszínét (Tura, Pest m. vagy Pest vm.) feltüntetik a tankönyvszerzők, csupán a Tapodi-féle könyvből maradt ki Bartók Béla neve. A Pécsi–Uzsalyné és a Sóvágó-féle tankönyvek Járdányi Pál *Magyar népdaltípusok* című kiadványára hivatkoznak, viszont a Kéry–Kéryné-féle könyv a 6. osztályra. Ennek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a 10. osztályosok számára készített tankönyv *Ismétlő éneklés* című szakaszában helyezték el a népdalt.

Ugyanakkor a Járdányi-könyvre hivatkozók nem az abban megjelentetett népdalt közlik. A népdalt a könyvben látható módon kottáztam le, melyből hiányzik a metrumszám, továbbá a második kottasortól kezdődően a kulcs és az előjegyzés

is (4. ábra). A népdal a dallamhangok eltérése mellett a második versszakában is különbözik a tankönyvekben közölt népdaloktól.

Moderato

Ab - la - kom - ba, ab - la - kom - ba be - sü - tött a hold - vi - lág,
A - ki ket - tőt - há - r - mat sze - ret, so - sincs ar - ra jó vi - lág.
Lám, én csak egy - gyet sze - re - tek, még - is de so - kat szen - ve - dek,
Ez az ál - nok bé - res - le - gény csal - ta meg a szí - ve - met.

4. ábra

A Járdányi-könyvben található második versszak:

Onnan alól, onnan alól jön egy fekete felhő,
Szaladj kislány, szaladj kislány, mert elér a nagy eső!
– Nem szaladok olyan nagyon, fáj a szívem, sajog nagyon,
Most tudom hát, miért sajog, elhagyott a galambom. (Járdányi 1961: 145)

Összegzés

Az *Ablakomba, ablakomba...* kezdetű népdallal való ismerkedést az ének-zene-órák látogatásán tapasztaltak indították. Kezdetben szakmódszertani szempontból szerettem volna foglalkozni vele, ám az egyre szerteágazóbb kutatás ráirányította a figyelmemet a népdal lejegyzésének sokszínűségére. Ezért úgy éreztem, hogy a módszertani vonatkozásokat, megközelítést megelőzően szükséges a népdal kottaképeinek útját végigkövetnem. A népdal különböző lejegyzéseit illetően eleinte csupán a dallambeli eltéréssel kívántam foglalkozni. Azonban a harmadik népdalsorban kottázott dallamfordulat mellett új területként merült fel a második versszak, a kiírt metrumszám és a hivatkozás kérdésköre is. További vizsgálódás

tárgya lehet a tempójelzések, ritmikai eltérések kérdésköre. Különösen meglepő és egyben elgondolkodtató számomra a tény, hogy a népdal egyik emelt szintű ének-zene tankönyvben sincs benne, így csupán az adott ének-zenetanáron múlik, hogy a nála tanulók megismerkednek-e vele egyáltalán.

Igyekeztem az egyes változatok, lejegyzések okára fényt deríteni, ugyanakkor megdöbbentő volt azzal szembesülni, hogy maga Bartók is változtatott a harmadik dallamsoron. Feldolgozását követően a *lá mi ré fá* fordulat állandósult hosszú időre. Ebből két következtetést vonhatunk le: 1. több kiadvány szerzője is Bartók feldolgozását vette alapul a gyűjtés helyett; 2. a Kodály–Kerényi kiadvány szolgált a tankönyvírások alapjául, melynek szerzői a gyűjtés mellett Bartók feldolgozását is megemlítették a hivatkozások között. A gyűjtés szerinti dallamfordulat csak később, a Kéry–Kéryné a Király és a Tapodi könyvekben található meg. A tankönyvszerzők többsége a gyűjtésre hivatkozik, ám nem annak megfelelően jeleníti meg a dallamot.

A második versszak Bartók feldolgozásában nem szerepelt, mint ahogyan valószínűleg ennek köszönhetően nincs feltüntetve a Kodály nevével fémjelzett kiadványokban (Kodály–Kerényi, Kodály–Vargyas). Ezeket a kiadványokat követően komponálta Bárdos azt a vegyeskari művét, amelynek hatása lehetett a későbbi ének-zene tankönyvek második versszakaira.

Azt gondolom, hogy az ének-zene tanároktól nem várható el, hogy ilyen mélységig kutassák egy-egy népdal útját, ezért kénytelenek a rendelkezésükre álló ének-zene tankönyv szerint tanítani a rájuk bízott tanulókat. Ebből következik a tankönyvszerzők felelősségének kérdése. Ha már a népdalgyűjtő nevét és a gyűjtés helyét feltüntetik, akkor valóban „csak tiszta forrásból” merítsenek. Ebből a szempontból a két végletet egymagában kimeríti Király Katalin könyve, mely egyrészt híven követi Bartók gyűjtését a dallamhangok tekintetében, másrészt viszont félrevezet második versszakával és a napfényes ablak fényképével.

A jelen tanulmányból kiindulva érdemes tovább foglalkozni a szakmódszertani vonatkozásokkal és a téma közoktatásban való felhasználhatóságáról.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Könyv

- Ádám, J. (1944). Módszeres énektanítás a relatív szolmizáció alapján. Budapest: Turul Kiadás.
- Bárdos, L. (1960). Szeged felől. Népdalok Bálint Sándor gyűjtéséből. Budapest: Editio Musica.
- Járdányi, P. (szerk.) (1961). Magyar népdaltípusok II. Budapest: Editio Musica.
- Kéry, M. – Kéryné Mészáros, M. (2007). Ének-zene 10. osztály. Debrecen: Pedagogus Tankönyvkiadó Kft.

- Király, K. (2014). Ének-zene 6. osztály. Szeged: Mozaik Kiadó.
- Kodály, Z. (szerk.) (1944). Iskolai énekgyűjtemény II. 11–14 éves tanulóknak. Budapest: Országos Közoktatási Tanács.
- Kodály, Z. – Vargyas L. (szerk.) (1952). A magyar népzene. Budapest: Zeneműkiadó.
- Németh, E. (1997). Hatodik daloskönyvem. Celldömölk: Apáczai Kiadó.
- Németh, E. (2010). Hatodik daloskönyvem. Ének-zene az általános iskola 6. évfolyama és a 12 éves korosztály számára. Celldömölk: Apáczai Kiadó Kft.
- Pécsi, G. – Uzsalyné Pécsi, R. (2001). Énektár 2. A Kulcs a muzsikához c. tankönyv melléklete. Pécs: Kulcs a muzsikához Kiadó.
- Riznerné Kékesi, M. – Ördög, L. (2013). Ének-zene az általános iskola 6. évfolyama számára. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt.
- Riznerné Kékesi, M. – Ördög, L. (2003). Ének-zene az általános iskola 6. évfolyama számára. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Sóvágó, E. (2002). Ének-zene 9–10. osztály munkáltató tankönyv. Debrecen: Pedellus Novitas Kft.
- Tapodi, A. (2020). Ének-zene 12. Budapest: Oktatási Hivatal.

Elektronikus forrás, internetes forrás

- Bartók, B. (é. n.) Magyar népdalok. Egyetemes Gyűjtemény digitális közreadás. [online] <http://systems.zti.hu/br/hu/search/9293?inc=Ablakomba> [2022. 01. 30.]
- Bartók, B. – Kodály, Z. (1906). Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. [online] [https://s9.imslp.org/files/imglnks/usimg/4/42/IMSLP105968-PM-LP216126-Bartok_-_Magyar_nepdalok_10_Hungarian_Folk_Songs_for_voice_and_piano_\(1-10\).pdf](https://s9.imslp.org/files/imglnks/usimg/4/42/IMSLP105968-PM-LP216126-Bartok_-_Magyar_nepdalok_10_Hungarian_Folk_Songs_for_voice_and_piano_(1-10).pdf) [2022. 02. 13.]
- Gábor, L. (1981). Kodály pedagógiájának nyomában – Bárdos Lajos, Ádám Jenő, Kerényi György és Bors Irma visszaemlékezése. [online] <https://kodalyhub.hu/kodaly-kovetoi> [2022. 01. 26.]
- Király, K. (2014). Ének-zene 6. osztály. [online] https://www.mozaweb.hu/Lecke-ENK-Enek_Zene_6-Ablakomba_ablakomba-99223 [2022. 01. 20.]
- Paksa, K. (1978–79). A szögedi nemzet zenéje. [online] http://epa.oszk.hu/01600/01609/00023/pdf/MFME_EPA01609_1978_1979_2_575-905.pdf [2022. 01. 26.]
- Tapodi, A. (2020). Ének-zene 12. [online] https://www.tankonyvkatologus.hu/pdf/NT-17852_III_teljes.pdf [2022. 02. 28.]

Bevezetés

Az otthoni közegből való kilépés, a korábban nem ismert helyszínekre való vándorlás és új lehetőségek keresése az emberi lét évezredek óta fennálló sajátossága. Számos külső és belső ok indíthatja el folyamatot, erősen személyfüggő, ki milyen gyorsan ismeri fel a helyzetet és dönt az indulás mellett, majd hogyan telepszik le, hogy megszereti-e új környezetét, őt elfogadja-e az új hely, megtalálja számításait, vagy ismét tovább kell állnia.

Ez a szinte történelmi szükségszerűségnek tekinthető állandó kimozdulás különös tanulságokkal szolgálhat művészéletpályák kutatása kapcsán, ugyanis az egyes helyszínek, időszakok, az ott átélt élmények lenyomatot kapnak egy-egy akkor készült műben. Ahogy annak is lenyomatai az egyes képek, hogy ezt az életút-utazást kísérték-e változások a festői stílusban, a témaválasztásban és végső soron az alkotói személyiségben. Ezeket a szempontokat, kérdéseket vizsgáljuk Puskás László képzőművész, később görögkatolikus pap néhány korai, világi témájú festményét elemezve, kiegészítve az életművet korábban nagyobb léptékben bemutató monográfiában publikáltakat (Puskás 2020).

Szülőháza: Kárpátalja

Puskás László (1941, Ungvár – 2023, Budapest) életművének korai szakaszára különösen is jellemző a személyes útkeresés, melyet utazások, költözések kísérnek.

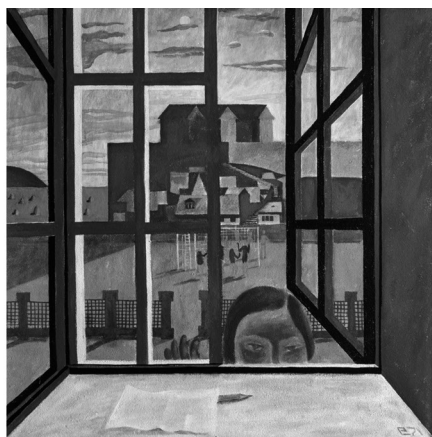
Az egyes állomáshelyeket vázlatok, grafikák és festmények is megőrik. Érdekes és tanulságos, hogy ezek a képek a történeti ismeretekkel, az interjúkból és elbeszélésekből ismert egyes emlékekkel mintegy kölcsönösen magyarázzák egymást. Hiszen a festmény egyrészt korának dokumentumaként egyfajta történeti információ is, alátámasztja, tovább színezi a családi elbeszéléseket. És fordítva, önmagukban a színek, a kompozíció, az ecsetkezelés nem értelmezhető, minden stílárius elem megfejtéséhez az alkotó abban a közegben megélt élményeiből, visszaemlékezéseiből nyerhető támpont.

A festő Ungváron született 1941-ben, édesapja görögkatolikus pap, édesanyja tanítónő, két testvére volt. Mivel László már kisgyerekként is ügyesen rajzolt, az édesanya közismert távoli rokonától, Boksay József (1891–1975) kárpátaljai festőtől kért véleményt. A család nehezen élt meg ekkor, mivel a szovjet államrend betiltotta a görögkatolikus egyház működését a Szovjetunióban, a

családapát koncepciós perben elítélték, teljes vagyonekborzással, és a GULÁG-ra száműzték, az édesanyát csak takarítónőként alkalmazták. László kisiskolás éveitől kezdett járni az ungvári Úttörőpalotában működő rajziskolába. A rajzkör vezetője Bakonyi Zoltán képzőművész tanár volt, aki nemcsak műtermi munkára várta a tanítványokat, hanem pleinair-eket is szervezett a környező hegyi falvakba, ahol a Kárpátok vonulatait, népviseletes alakokat is festeni lehetett. A fennmaradt vázlatok alapján a tanulók az elvonatkoztatás, térbeli és absztrahálás rajzi és festészeti lehetőségeivel is foglalkozhattak. Az ifjúsági kiállításokon sikeresen szereplő Lászlóról és társairól a helyi újságok is hírt adtak. A rajzsakkört utólag már művészeti stúdióként értékelik, mivel az itt tanulók közül sokan művészeti felsőoktatási intézménybe nyertek felvételt és váltak művésszé (Dupka – Fuchs 2017: 19).

A Kárpátok és az ott élők témája később is fontos maradt Puskás László festményein, bár 1959-ben 18 évesen elkerül gyerekkorának színhelyéről.

Mi indokolta ezt az első kimozdulást? Hiszen a szülővárosban ott volt a sok barát, rokon, és főképp az ismerős, nagyrészt még magyar nyelvű közeg, ami nagyon fontos volt László számára. Vidéki színvonalon, de mégis létezett itt kulturális élet, múzeum, filharmónia, működött művészeti szakiskola is, amely mára Kárpátaljai Művészeti Akadémia rangra emelkedett. Ez azonban az érettségizett diák számára elég szűk lehetőségeket jelentett, emléktárgyakat gyártó üzemben vállalt díszítő festői munkát. Ugyanis az ungvári egyetemre egyik gyerek sem jelentkezhetett a családból, hiszen az apa miatt a rendszer szempontjából megbízhatatlannak számítottak. Apja hivatását sem választhatta nyilvánvalóan. Ahogy Puskás László egy interjúban vallotta: „Gyerekkoromtól kezdve szerettem rajzolni,

Puskás László: Kárpátok, 1960

*Puskás László: Az ungvári vár alatt (Laci, gyere játszani),
Ung, gyermekkorom folyója – képciklus, 1971, mgt.*

festeni. Azonban ha nem következtek volna be azok a drasztikus politikai változások, valószínűleg a gimnázium után szemináriumba mentem volna, és fiatal koromtól szolgáltam volna papként. (...) De mivel abban az időben a Görögkatolikus Egyház hivatalosan be volt tiltva, a festői hivatás került nálam előtérbe.” (Havros 2008: oldalszám nélkül). Azaz más lehetőségek híján, a korlátok közül, a festőtehetségének köszönhetően tudott továbblépni, útja így szinte egyértelműen a lemergi Művészeti Főiskolára (ma Lembergi Művészeti Akadémia) vezetett, ahová 1959-ben nyert felvételt.

Az 1960-ban festett kartonra olajtemperával festett képek egyszerre mutatnak az avantgárd festészet megismerése miatti magabiztosságot, és ugyanakkor az új, a korábban nem ismert város, környezet miatti feszültséget, mely néha már-már komorságba fordul. E képek sorából a *Kárpátok* expresszív kifejezőmódja nem a gyerekkor idilli lankáit idézi meg, zordaknak láttatja a hegyeket (Puskás 2020: 345, kat. 9). A színpaletta alapvetően hideg, zöldek és kékek alkotják. A vázlatosság, a széles ecsettel meghúzott erőteljes vonások feszültséget gerjesztenek. Az akkoriban festett, szinte drámai hatású *Ablak* témájú képek a perspektívát, sőt az egész életet kontrolláló, korlátok közé kényszerítő külső világ elemeit mutatják, kopár tetőket, házfalakat a zárt udvarok körül (Puskás 2023: 43-50). A kubisztikus, expresszionista képi megoldások, a bennük lévő feszültség azonban hamarosan átadja a helyét egy visszafogottabb, belső erőt tükröző hozzáállásnak, az ezt kifejező pontos kompozíciónak, amelynek komolyságát a cinóbert is használó, életteli, kontrasztos színpaletta ellensúlyozza.

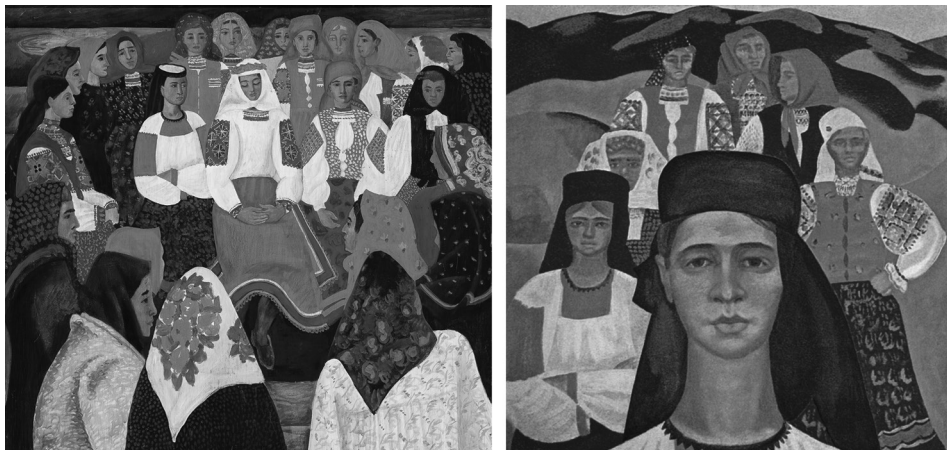
Jól érzékelteti ezt egy visszaemlékező képciklus *Ung, gyermekkorom folyója* címmel, mely később, már Lembergben készült. A szülőváros, Ungvár néha főszereplője, néhol csak háttére egy-egy festménynek. A képciklus egyik darabja *Az ungvári vár alatt* című, *Laci, gyere játszani* alcímű kép (1971, mgt. Puskás 2020: 349, kat. 69). A négyzetes képmező ismerős, mégis kissé szurreálisan bemutatott világra nyílik. A képkivágat maga is ablakként működik, a középpontjában ugyancsak négyzetesre megfestett ablak-motívum vezeti a tekintetet befelé, illetve kifelé nyíló, osztott keretes szárnyaival. Ez a festő által máskor is gyakran alkalmazott motívum kapcsolja össze a tájat és a szobabelsőt, ahova kintről az ablakpárkány mögül egy fej kukkant be. A háttérben látható az ungvári vár stilizált sziluettje a váraljával és a város körüli cinóbevörös mezők a jellegzetes kárpátaljai kúpos szénaboglyakkal. Az ablakot kocogtató alak mögött, a középtérben kézilabdapálya, a kapunál talán múltbéli játszótársakra, barátokra utaló alakok állodognak. Emlékképként a festmény a fiatal iskoláskor minden nehézség ellenére derűs hangulatát idézi fel. A hideg kobalt-kék és malachit-zöld színek hatását a meleg színek, különösen az aranyló okkerek ellensúlyozzák, békés, kissé melankolikus hangulatot kölcsönözve a képnek. Ez a stílusvonulat lesz a festő életpályáján a leginkább meghatározó.

Lemberg, Lviv

Amikor Puskás László 1959-ben felvételt nyert a Lembergi Iparművészeti Főiskolára – mai nevén a Művészeti Akadémiára Lviv városában – épp abban a tanévben, politikai nyomásra, ideológiai megbízhatatlanság miatt felfüggesztették a festészeti és szobrászati tanszékek működését, így úgy tűnt, az egyik korlátozó közegeből csupán egy másik hasonlóba került. Azonban a felvételizők, bízva az intézmény régi, neves oktatóiban, mégis sorra jelentkeztek át iparművészeti szakokra. László monumentális textil szakra jelentkezett, ahol a legtöbb festészetet oktattak, hiszen épületbelsőbe készülő falikárpitok és más hasonló műfajok oktatásához ez elengedhetetlen volt (Havros 2008: oldalszám nélkül). Itt többek között Roman Szelszkij is tanított, aki Párizsban tanult és többek között Fernand Léger-vel szerepelt közös kiállításon. A mester, amennyire a korlátozó szovjet kultúrpolitikai keretek között ez egyáltalán lehetséges volt, megismertette tanítványait a Szovjetunióban tiltott európai avantgárdokkal. Puskás László a főiskola első éveiben mestere hatására kezdett különféle modern irányzatokkal kísérletezni, majd kialakult saját jellegzetes eszköztára, stílusa, amelyben sajátosan ötvözte a dekoratív absztrakt formálást és a hagyományos, látvány alapján történő ábrázolást. Időközben megnősült és megszületett első lánya, Bernadett. A festő alkotói formálódásában jelentős szerepet játszott a galíciai város pezsgő szellemi múltja és akkori értelmisége, bár deklaráltan magyarként Puskás László távol tartotta magát a nyugat-ukrán nacionalista szerveződésektől.

A főiskola befejezése után a szülővárosába való visszatelepülés tűnt a legkézenfekvőbbnek. Azonban az ottani helyzet mit sem változott vele kapcsolatban, munkát nem kapott. Mégis itt Ungváron történt pályájának egyik szerencsés fordulata. Beadta egyik festményét, *A hegyvidéki (verhovinai) menyasszony*-t (1965, Moszkva, Tretyjakov Képtár) egy országos kiállítás helyi előzsűrijére (Puskás 2020: 27, kat. 30.). A bizottság a művet elvetette, mondván a kifogások között, hogy túl fiatal a szerepléshez, a képet kitétték egy szobába. Ugyanakkor a Szovjetunió Művészeti Szövetségének küldöttei épp abba a terembe vonultak vissza a megbeszélésre, így a kép nemcsak hogy kikerült a kiállításra, hanem díjazott lett, és jelölte évek nélküli felvételt jelentett a Művészeti Szövetségbe, azaz biztos későbbi munkát is (Szpilka 1972: 384). Ahogy több más korai képénél is Puskás László a fegyelmezett kompozíciós tagolásokat megkövetelő négyzetes formátumot választotta. A kép asszonyok körében ünnepélyesen helyet foglaló eladó menyasszonyt mutat be. A mű a helyi felfogástól abban különbözött, hogy a kárpátaljai festészeti iskola képviselői – néhány kivételtől eltekintve – a hatvanas években is a posztnagybányai jellegű festészet hagyományát vitték tovább. Ezzel ellentétben Puskás László síkban gondolkodó textiles képzéssel és a kedvelt avantgárd festészete nyomán alapvetően konstruktivista látásmóddal közelített a népi témákhoz, amelyeket rendkívül dekoratív formába fogalmazott meg.

A nyugodt, statikus formákon belül erős, tiszta színek, a később is leginkább kedvelt cinóber és ultramarin kontrasztja és a vonalak ritmusa hoz dinamikát.

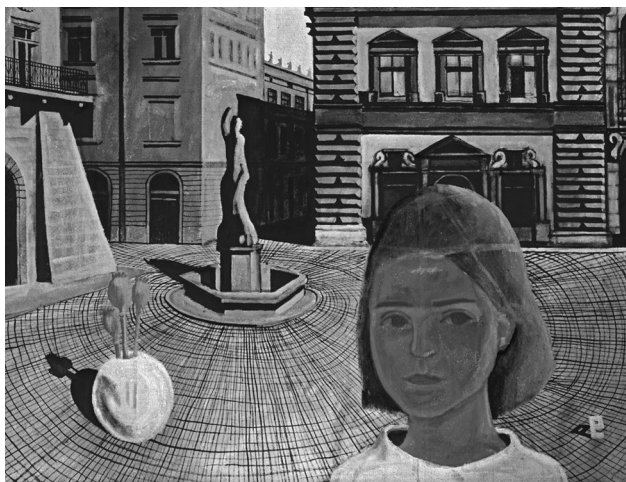
*Puskás László: Hegyvidéki menyasszony (Verhovinai menyasszony), 1965
Moszkva, Tretyjakov Képtár*

Puskás László: Nagyháti lányok, 1967, Lviv, Nemzeti Múzeum

Még 1965-ben Puskás László meghívást kapott, hogy főiskolán festészetet tanítson, így a család újból visszaköltözött Lembergbe. Akkoriban készült műveinek legerősebb hatású vonulatát sajátos csoportképek adják, melyeket az egyszerűség kedvéért népi életképeknek neveznek (Havros 2017: 32), valójában a láthatót megkérdőjelező, rejtett, vagy akár nyíltan is leolvasható mögöttes tartalommal is rendelkeznek. A *Nagyháti lányok* (1967, Lviv, Nemzeti Múzeum. Puskás 2020: 29, kat. 39) szintén stilizált népviseletes asszonyokat ábrázol. A négyzetes kompozíció sík elemekből épül fel, a háttérben stilizált hegyvonulat, az előtérben egy kúp formába rendezett ünnepi népviseletbe öltözött női csoport. A téma ellenére a kompozíció szinte ikon-jellegű, a szó szakrális értelmében. Az időpillanat kimerevített, a tér elvont rétegekből áll. A női alakok személytelenek, arcuk szándékos kidolgozatlanságukban szinte rideg, ugyanakkor belső erőt és tartást sugároznak, amire nagy szükség volt a másképp gondolkodókban abban a rendszerben (Vavruh 2016: 100–102).

Ahogy Puskás László egy interjúban megfogalmazta – „Lemberg számomra főiskolai kollégáim, oktatók, festők – azok közül leginkább azok, akiket nem ismertek el, másként gondolkodók a művészet tekintetében, akiket néhol még formalistáknak is neveztek” (Havros 2008: oldalszám nélkül). Az általa és társai által képviselt, nonkomformista stílus a valóságot szépítő szocreál esztétika elleni lázadás volt (Szmirna 2017)

A galíciai Lemberg monarchiás és lengyel múltja, a késő reneszánszig visszanyúló európai építészete is visszaköszön a festő több művén. Az egyik kisebb méretű festmény a *Tavaszi születésnap* címet viseli (1970, Zaporizzsa, Művészeti Múzeum). A kép szinte elkülönül a többi korabeli festménytől a máskor ritkán alkalmazott színválasztásával, a világoskékkel és világoszölddel, az apró elbeszélő részletekkel, az utcán siető kis emberalakokkal. A látvány valós, hisz ez kilátás a leMBERGI lakásuk gyerekszobából az egykori Lenin (ma ismét Lycsakivszka) utcára. A kompozíció középpontjában az ablakpárkányon kényesen egyensúlyozó virágvasárnapi barkacsokor látható, egy népi mázas kerámia vázában, galíciai szokás szerint száraz virággal és bukszussal feldíszítve. Dekoratív elem, mégis azzal, hogy a húsvéti ünnepkörre utal, tovább gondolkodásra is készíti a nézőt. Az árnyékolt ablakkeret sötét keretmezőt von a motívum köré, szinte kiemeli a csokrot, ami itt a húsvéti ünnepére rejtetten utaló jelként működik. A zárt szobából a kintre való kitekintés az ünnepi várakozás hangulatát adja, mégis vegyül bele egy kis aggodalom, a tarka, derűsnek látszó világ talán mégsem oly gondtalan a valóságban. A húsvéti nyilvános ünneplése a görögkatolikusok számára akkor nem volt lehetséges, a lakásban, titokban tartották. A képcím is más ünnepet említ: születésnap. Bár nyárra esett a festő feleségének születésnapja, mégis itt említést kapott a festett kerámia révén. A váza sok évvel korábban került a családba, a Kárpátokban az ismert koszivi kerámiaművesek egyike készítette, dedikálva Nadiának.

Puskás László: Tavasz. Születésnap, 1970, Zaporizzsa, Megyei Múzeum

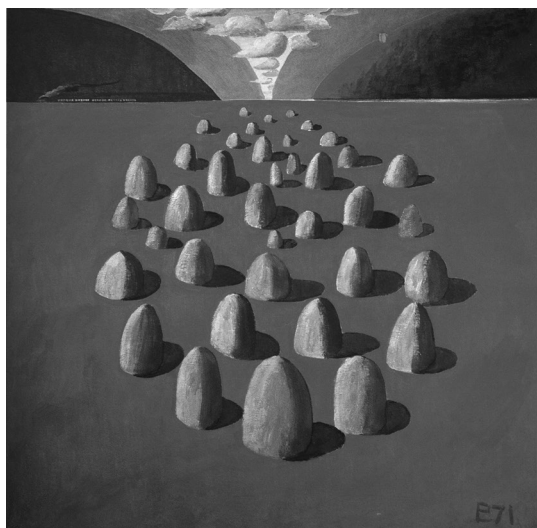
Puskás László: Bernadett, 1971, mgt.

A Puskás László életút leMBERGI időszakából érdemes még kiemelni egy nagyobb méretű portrét, amely a festő lányát (jelen írás szerzőjét) ábrázolja a város

főterén (Bernadett, 1971, mgt. Puskás 2020: 63. kat. 72). A macskaköves burkolaton határozottan kirajzolódó árnyékok az olasz metafizikus festők hasonló motívumait idézik. A látvány némi szürrealitást hordoz, kissé felülről látunk rá a város főterének egyik sarkára, az ott álló késő reneszánsz épületeivel. Ezt fokozza az ultramarinkékre és az okkerre leszűkített színhasználat. Nem valós városi látkép-ről van szó, a kép inkább a capriccio alműfajába tartozik, az odahelyezett szobor a tér sarkán valami megmagyarázhatatlan fókuszpontot jelöl ki. Az ezen átvezető tengelyen kap helyet a valóságosnál másfélszeresére megnövelt arányú portré.

Lembergben, alig 5 év alatt Puskás László már komoly sikereket ért el, hiszen Ukrajnán kívül is ismert művészként jegyezték, rangos alkotótelepeken vett részt, sokat festett, számos csoportos kiállításon vett részt. A Művészeti Szövetség tagjaként is kapott megbízásokat, pl. mozaikfalképeket épületek kültéri falain, autóbusz várókban, ahol különösen jól lehetett alkalmazni modern festészeti megoldásokat, hiszen ebben a műfajban kevésbé érvényesül a zsűrizés szigora, szocreál elvárásai.

A festőnek mégis hiányérzete volt sok vonatkozásban. A hivatalos állásponttal ellentétesen, másként gondolkodott a nemzeti hovatartozás, a vallásgyakorlás, a személyes és az alkotói szabadság kérdésében, megélte, megtapasztalta a korlátokat minden területet. Csak megbízható barátokkal, családban folyt erről társalgás. Fontosnak tartotta magyarságát, emellett azonban mindenképp előtt európainak tartotta magát, aki nyitott más nemzetek irányában is, mindenképp előtt

*Puskás László: Szénaboglyák Nevicke mellett, Ung, gyermekkorom folyója
– képciklus, 1971, Lviv, Nemzeti Művészeti Galéria*

*Puskás László: Udvar (Pomázi udvarunk a református templommal),
Pomáz – képciklus, 1977, mgt.*

mivel felesége ukrán, de az ukránok és a magyarok mellett, lengyel, zsidó, kaukázusi és baltikumi barátaival és kollégákkal tartott fenn kapcsolatot. A feszültséget okozó körülmények megoldására egyetlen radikális lépés kínálkozott: Magyarországon születettként repatriálni. Ezt a vágyódást fejezi ki a *Szénaboglyák Nevicke mellett* c. festmény (1971, Lviv, Nemzeti Galéria), amelyen a látóhatáron egy nyugatra tartó vonat látható a hegyek alatt (Berehovszka 2014: 53). Így már a hatvanas években többször is próbálkozott a visszahonosodással, azonban kérelmét csak 1974-ben fogadták be és engedélyezték (családi archívum dokumentumai).

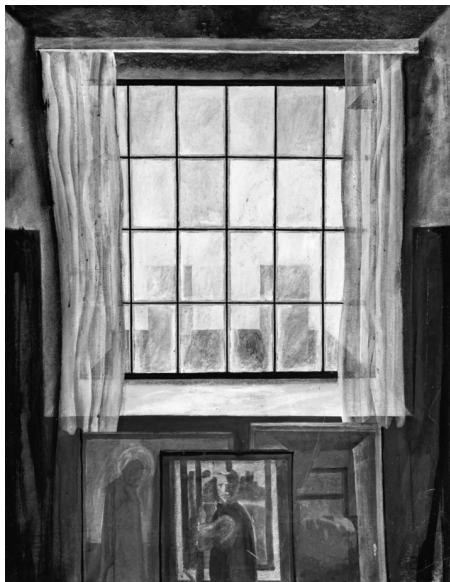
Repatriálás, Magyarország, Pomáz

Az életút következő nagy fordulata vált valóra a költözéssel. Puskás László családjával együtt Magyarországra repatriált, Budapesten telepedett le. Ez az izgalmas, örömteli váltás nyilvánvaló veszteségekkel járt, mindenek előtt a megélhetés szűkössége, a régi baráti és szakmai kapcsolatok kihűlése, újak hiánya miatt. A biztató várakozások közül általánosságban néhány azonban azonnal teljesült. Mivel a kádári rendszer 1974-ben jóval oldottabb, kevésbé fenyegető volt, mint a szovjet, Magyarországon jóval szabadabb keretek között volt gyakorolható a vallás, a görögkatolikus templomok nyitva voltak, ami új közösséget, új ismeretéseket jelentett. Bár idegenként, külföldről érkezettként László számára a budapesti művészeti oktatói pálya elérhetetlennek bizonyult személyes kapcsolatok híján, mégis sikerült képzettségének valamelyest megfelelő állást találni. A Képzőművészeti Kiadó művészeti szerkesztőségében kezdett el dolgozni szerkesztőként, sikeresen a múzeumi festmények és műtárgyak felé nyitva a kiadó naptár- és faliposzter profilját. Az alkotást sem hagyta abba László. Rövidesen elnyerte három évre a Derkovits ösztöndíjat, így nagy intenzitással folytatta a festést.

A család először Pomázon lakott, egy nagyon szerény albérletben. Ez a kis település adott témát a következő festmény-ciklusnak, amelybe több, a korábbi korszaknál még erőteljesebb, ugyanakkor gondosan felépített, belső geometrikus rendet követő, dekoratív színvilágú kompozíció tartozik. Ezek leggyakrabban stilizált utcaképek. 1977-ben készült a *Pomázi udvarunk a református templommal* c. képe (Pomáz-képciklus, mgt. Puskás 2020: 351, kat. 100). A festmény az udvari tornác alól feltáruuló látvány absztrakciója. A kompozíció rendezettségétől semmi sem vonja el a figyelmet, nincsenek felesleges részletek, nagyon kompaktak az ábrázolt formák, amit a szokásosnál visszafogottabb színhasználat támogat.

A képek tartalmába gyakran szürrealistának ható tartalmak is beszűrődnek: lebegő, valahová a fizikai világon túlra haladó alakok. Ez az irányultság több más festményen is megfigyelhető, és a festő belső hivatásának keresésére is utal. Ilyen például a pomázi ciklushoz tartozó *Zajdások (Batyusok)* c. festmény, amely a falu melletti szántásból az égbe menetelő asszonyok csoportját mutatja (1977,

mgt. Puskás 2020: kat.101). Miközben Puskás László már főszerkesztő lett, a Pázmány Péter teológiai Akadémia levelező tagozatát is elvégezte, hiszen a hitgyakorlás mellett a teológia tudományai fiatal korától kezdve érdekelték, de a Szovjetunióban még független filozófiai tárgyú irodalom sem volt elérhető, nemhogy egyházi vonatkozású. Az elvégzett képzés a későbbi években megnyitja a festő számára a gyerekkortól vágyott görögkatolikus papi hivatás elérését, és ugyanakkor, ebben az elkötelezettségben a világi művészetet felváltó szakrális festészethez vezető utat.

*Puskás László: Műteremablak, 1977.
mgt.*

Budapest – Monostorapáti

Időközben Puskás László számára a Művészeti Alap egy VIII. kerületi műtermes lakást utalt ki, ahová a pomázi félét követően, 1975 őszén költözött be családjával (ld. családi archívum vonatkozó dokumentumai). A városi lakás lehetőséget biztosított lembergi és kárpátaljai vendégek fogadására, a közben sokasodó új itteni ismerősökkel és barátokkal való hosszú találkozásokra. A Puskás házaspár műteremlakásán képzőművészek, művészettörténészek, operaénekesek, írók, költők, fotóművészek fordultak meg. Ebből az időből származik a *Műteremablak* című festmény, amely egyfajta számvetést rejt. A szűk színpalettával, sötét-világos kontrasztjaival, a szokásosnál is erősebb vázlatszerűséggel jelzi a váltás egyszerre derűs és komor oldalát, az újrakezdés nehézségeit (Mednyánszky Terem 1977: kat. sz. n.); Puskás 2020: kat. 118.).

A festményt uraló ablak motívum mintha visszaidézné a legkorábbi, még lembergi képeket, szűken csak az égre és a háztetőkre, kéményekre látunk rá. A mű ugyanakkor a művészettörténet egyik régi, figyelemfelhívó „kép a képben” megoldását alkalmazza, ugyanis az ablak alatt újabb festmények vannak ábrázolva. A falnál sorakozó képek nem véletlenszerűen kiválasztottak: a meghatározó helyen, középen az Édesapám emlékének c. kulcsmű ismerhető fel (1970, mgt. Puskás 2020: kat. 58.), attól jobbra egy oldalra fordított kép, melyen a megfestett alak úgy mutat előre, mintha a kép keretén túl, a műteremablakból beáramló világosság felé nyújtaná karját, balra egy ikon, amely már előjelzi az akkor még nem

sejthető, sikeres és a festő számára is igazán fontossá vált szakrális művészeti pályát.

1977-ben Puskás László életében egy újabb helyszín tűnt fel. A Dunántúlon, a Káli-medence egyik hangulatos falujában vendégeskedett. A helyszín kezdetben Kárpátaljára emlékeztette, de rövidesen feltárult a festő számára a Balaton-felvidék egyedi arca. Egy régi kőből épült parasztházat vásárolt, majd boltíves tornácot, műtermet is épített hozzá, leköltöztette könyvei egy részét. Ingázva a munkahelye, a Képzőművészeti Kiadó és a falu között itt töltötte családjával a nyarakat. A helyszín egy sor festmény megfestéséhez adott inspirációt (*Monostorapáti táj kerítéssel*, 1977, mgt. Mednyánszky Terem 1977). A festőállványról lekerülő képek egy újabb ciklussá álltak össze. A Monostorapáti-sorozat képeit a régi, néhol düledező kőházak, a kő- és fakerítések motívumai uralják, a temetői keresztetek, a kerekeskút, melyek a dunántúli népi kultúra múltját idézik meg. A művek többször is szerepeltek kiállításon, nagy részük csak fekete-fehér fényképről ismert, a kiállításokat követő vásárlások után nem készült lista arról, melyik intézménybe, vagy magánszemélyhez kerültek (Kerepestarcsa 1983). A festő a korai leMBERGI stílus stilizáltabb változatával dolgozott ekkor, tovább szűkítette a témát, az ábrázolás tárgyát. A formákra való odafigyelés időszaka ez. Mégis, kisebb méretük ellenére a festmények monumentalitást sugallnak.

Puskás László: Monostorapáti táj kerítéssel, 1977, mgt.

Puskás László: Törökök Monostorapátin, Török idők – képciklus, 1983

Ugyanitt, történeti tárgyú könyvek olvasása közben talált rá Puskás László a helyi vonatkozással is bíró török idők témájára, amely egy újabb ciklusban öltött formát. A korábban bemutatott festmények egy-egy helyszínnek állítanak emléket. Ebben a historikus ciklusban is megtörténik ez, de ezen felül itt egyfajta időutazás is megfigyelhető. A festő képzeletében életre kel a múlt, a Monostorapáti mellett folyó Eger-patak völgyében és az Almádi kolostor közelében portyázó törökök, ostromok, csaták víziói. Az egyik kép a többivel szemben különösen is konkrétan kapcsolja össze a Puskás portáról látható tájat és törökök

érkezésének jelenetét. (*Törökök Monostorapátin*, Török idők – képciklus, 1983, tempera, mgt. Szombathely 1983: repr.) A sorozat darabjait helyenként az ikonok világára emlékeztető megoldások jellemzik: stilizált dombok, utak, vársziluettek, az azokra felkapaszkodó lovas katonákkal, ahogy ezt egykor a középkori miniatúrafestészet is ábrázolta. A sorozat egy további festményének címe: *Utazás*. (Török idők – képciklus, 1983, mgt. Szombathely 1983; Budapest, Múcsarnok, 1984; Budapest, Józsefvárosi Galéria, 2001, Budapest, Csepel Galéria 2011). Bár a cím elsősorban a Dunántúlon kószáló törökökre vonatkoztatható, azonban a festő életében fizikai és belső értelemben zajló utazást, az életútját is megidézi. Ezzel a képsorozattal közel egy időben Puskás László már megkapta első templomi megbízásait. Rövidesen a szakrális festészet, falképek és mozaikok készítése elsődleges feladata lett, és felhagyott a világi festészettel. Ami életút állomásait illeti, Budapest, a Horánszky utca és a ház Monostorapátiban viszont a festő élete végéig meghatározó környezetként maradtak meg számára.

Összegezve Puskás László első alkotói időszakát, az 1958-as érettségi után a világi festészet lezárását jelentő 1980-as évek végéig az életút három évtizedet ölel át. Ennek különösen az első 20 éve sok váltással, utazással, kimozdulással járt. Az ungvári gyermekévek, a fiatal főiskolás időszak és a sikeres tanári, alkotói pályakezdő évek az ukrajnai Lembergben, majd a repatriálás, az alkotáshoz és a család békés életéhez szükséges új családi fészek kialakításának állomásai, Pomáz, Budapest, Monostorapáti mind festményekben hagytak lenyomatokat. E művek bemutatják azt a folyamatot, ahogy fokozatosan formálódott az alkotó stílusa, melyben olyan sajátos kompozíciós megoldások, rendezettség, dekorativitás dominál, amely a tartalom árnyalására, mélyítésére szolgál. Ezek tapasztalatai később sem vesznek el, hanem még inkább letisztultan a festő életpályájának másik szakaszában, a szakrális egyházi festészetben kerülnek alkalmazásra.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Berehovszka, Hrisztina (2014). Береговська, Христина (szerk.): Закарпатська школа. Перетин поколінь. Живопис, графіка. Kárpátaljai festőművészeti iskola. Ahol a generációk útjai keresztezik egymást. Festmények, grafikák: Науковий каталог виставки. Kiállítási katalógus, Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Г. Возницького. Lembergi Nemzeti Művészeti Galéria. Львів, Lviv 2014 (katalógus, kat. sz. n.).
- Dupka György – Fuchs Andrea (2017). Kárpátaljai magyar képzőművészek arc-képcsarnoka. Kárpátaljai Magyar Könyvek — 253. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó
- Havros, Okszana (2017). Kárpátalja életkép festészete 1945–1991: A műfaj evolúciója, tematikája, képviselői. Lviv Nemzeti Művészeti Akadémia (Kandidátusi disszertáció). Гаврош, Оксана: Побутовий живопис Закарпаття

- 1945–1991 років: еволюція жанру, тематика, персоналії. Львівська національна академія мистецтв, Львів
- Havros, Oleksandr interjúja Puskás Lászlóval (2008.) (kézirat ukrán nyelven).
- Mednyánszky Terem (1977). Puskás László kiállítása, katalógus, bevezető: Bereczky Lóránd. Budapest: Mednyánszky Terem, 1977, oldalszám nélkül.
- Puskás Bernadett (2020): Puskás László. A szent vonzásában. Nyíregyháza
- Puskás Bernadett (2023): Az ablak-motívum a hatvanas, hetvenes évek festészetében, Valóság: Társadalomtudományi Közlöny 66 : 4, 43-50.
- Szeged (1975). Puskás László kiállítása, katalógus, bevezető: Bereczky Lóránd. Szeged: Gulácsy Lajos Terem, katalógus, 1975, oldalszám nélkül.
- Szmirna, Leszja (2017). A nonkonformizmus százada az ukrán vizuális művészetben. Смирна, Леся: Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві. Київ: Фенікс, 457 о.
- Szombathely (1983). Puskás László és Puskás Nadia kiállítása, katalógus, bevezető: Bereczky Lóránd. Szombathely: Derkovits Gyula Terem, oldalszám nélkül.
- Szpilka (1972). Ukrajna Művészeti Szövetsége: Névtár. Спілка художників України: Довідник – Українські радянські художники. Київ
- Vavruh, Marija (2016). Ваврух, Марія: Фактор національної самоідентифікації у живопису Львова другої половини 1960-х – початку 1970-х років. In: Українська академія мистецтва – Дослідницькі та науково-методичні праці. Науковий збірник. Київ, 2016

Szoboszlai György

**SAREPTÁTÓL OKLAHOMA CITYIG: A THE COVENANT,
THE SWORD, AND THE ARM OF THE LORD ÚTJA
A TOTÁLIS TERRORIG**

1.

Gazdasági összeomlás lesz, zavargások a városokban, éhínség és háború. Az emberek egymást fogják gyilkolni élelemért, fegyverekért, menedékért, ruházattért, akárméért. Olyan rossz lesz a helyzet, hogy a szülők saját gyerekeiket fogják megenni. A halálozások miatt a nagyvárosokban betegségek és járványok szabadulnak el. Mindenütt férgek által fertőzött testek hevernek majd. A földrengések, szökőárok, vulkánok és más természeti katasztrófák egyre nagyobb méreteket öltenek. Oroszország és valószínűleg Kína, valamint Japán megtámadja Amerikát, valószínűleg egy korlátozott nukleáris háború formájában. A kommunisták fehér keresztényeket fognak gyilkolni és megcsonkítani; a boszorkányok és a sátáni zsidók emberáldozatot mutatnak be isteneiknek, nyíltan és büszkén; a feketék megerősöklőjk és meggyilkolják a fehér nőket, megkínözzák és megöklő a fehér férfiakat; a homoszexuálisok szodomizálják, akit csak tudnak. A szövetségi és állami börtönökben tartott rabokat szabadon engedik majd, hogy terrorizálják a lakosságot, a kubai menekültek ugyanezt fogják csinálni. Új kormányunk a globális cionista kommunista kormányzat része lesz. A kiválasztottakon kívül mindenki a fenevad jelét fogja viselni. (CSA Journal, No. 7., 12. o.; közli: Stern, 2000: 146.)

Ezen erőteljes vízió formájában tárta fel csekély számú olvasóközönsége előtt az 1980-as évek első felének potenciálisan legveszélyesebb paramilitáris csoportja, a The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord, hogy mi vár rájuk majd a Krisztus második eljövételét megelőző nagy nyomorúság időszakában. Nem sokkal később a CSA fegyvert ragadott, hogy a közelgő armageddoni csatában Isten harcosaiként felvegyék a küzdelmet a sötétség erőivel szemben. Az általuk kigondolt terrorcselekmények listáján olyan nagy léptékű tömeggyilkosságok is szerepeltek, mint valamelyik amerikai metropolisz vízkészletének kálium-cianiddal való megmérgezése, vagy az oklahomai Alfred P. Murrah szövetségi irodaépület felrobbantása. Szerencsére egyik terv sem valósult meg, de a CSA vezetője, James Ellison valóban szert tett egy hordónyi ciánkálira és elkészültek azok a rakéták is, amelyeket Oklahomában kívántak használni.

Könnyen meghozhatnánk az ítéletet, hogy örült tervek, örült gondolatok, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az Apokalipszis fentebb olvasható elbeszélése nem egy néhány rögeszmés fegyvermániás által összetákol

összeesküvéselmélet: a szürreális látomásban egy, a gyökereit tekintve sok évszázados múltra visszatekintő, de egyéni vonásait csak a múlt század '50-es éveitől kezdve elnyerő vallásos ideológia, a Christian Identity (CI) többé-kevésbé meghatározó elemeit képező „tanok” köszönnek vissza.

Nincs lehetőség a dolgozat keretei között a CI lényegi vonásainak részletgazdag bemutatására; a monográfiákban, tanulmányokban, vagy ismeretterjesztő cikkekben rendszerint a következő kifejezésekkel találkozhatunk a jelenség fogalmi meghatározásának részeként: „vallás”, „teológia”, „mozgalom”, „kultusz”, stb. Ez a rövid felsorolás is jelzi, hogy nincs könnyű helyzetben az, aki egy jól megragadható, pontos definíció megalkotására tesz kísérletet. Magam is csak egy laza körülírásra vállalkozom e helyütt, a teljességre törekvő magyarázat igénye nélkül: ennek megfelelően a mintegy hét évtizeddel ezelőtt az Egyesült Államokban szárba szökkenő Christian Identity egy tanításainak alapjait a kereszténységből, illetve a Bibliából merítő, de a kereszténység eszmeiségétől messzire elkanyarodó, a Szentírás szavait pedig nem egyszer egészen autonóm módon magyarázó, vallási, pszeudotudományos, valamint radikális politikai elemeket egyaránt magában foglaló heterogén nézetrendszer. (Hasonló meghatározással szolgál Michael Barkun is, aki szerint a CI egy, a deviáns vallásosság, áltudományosság és radikális politikai nézetek metszéspontjában elhelyezhető szubkultúra keretei között szökkenő szárba: Barkun, 1997: X.)

Bár a tömegmédiá és egyes szerzők is előszeretettel aposztrofálják a Christian Identityt leegyszerűsítően a fehér szupremácisták „vallásaként” (Larson, 2017), meg kell jegyezni, hogy nem mindegyik CI-közösség fogadja el a zsidóknak a Sátán által nemzett Káintól való származását hirdető, egyes elemeiben évezredek nézeteket (ehelyett pl. Ézsaut tekintve azok őseinek), vagy gondolja egyöntetűen a fekete embereket preadamitáknak, egy Ádámot megelőző teremtés során megalkotott, lélek nélküli szubhumán lényeknek. A CSA írásában fellelhető poszt-tribulációs millenarista elgondolás sem tekinthető általánosan elfogadottnak a szubkultúrán belül. Ehelyett a Christian Identity közös gondolati magvának az a kora újkorig visszavezethető, majd a 19. században a brit-izraelizmus által viszonylag széles körben elterjesztett nézet tekinthető, mely szerint a fehér rassz, vagy azon belül is csak az angolszász népek az igazi „izraeliták”: Izrael elveszettnek mondott tíz törzsének leszármazottai, örökösei.

Tökéletes kifejtését nyújtotta ennek a gondolatnak az egyik legjelentősebbnek tartott, ma is létező CI-gyülekezet, a Church of Israel vezetője, a dolgozat további lapjain még említendő Dan Gayman (1937–) egy néhány évvel ezelőtt hozzám írott elektronikus levelében. Gayman először is „kötelességének érezte” kiemelni, hogy „mi, a Church of Israel tagjaiként, igyekszünk Jézus Krisztust és az Ő kegyelmét hangsúlyozni, amely megváltja bűnös, emberi állapotunkat. Nagy figyelem irányul ránk szeparatista avagy Christian Identity-egyházi reputációnk miatt, de szeretjük aláhúzni mindazok számára, akikkel kommunikálunk,

hogy etnikai tudatosságunk csak a második helyen áll Isten és az Ő szent Igéje, a Biblia után”. Ezt követően a legnagyobb könnyedséggel adta elő számomra, hogy „az európai nyelveket tanulmányozó nyelvészek” szerint a germán nyelvek tekinthetők az ókori héber legközelebbi rokonainak, majd felvázolta az izraeliek vándorlásának a brit-izraelizmus és a CI egykori teoretikusai által megrajzolt útvonalát, mely szerint az Asszíriába hurcolt tíz törzs leszármazottai a Kaukázuson keresztül jutottak el Európába, amikor alkalmuk nyílt rabságukból megszabadulni (Gayman, 2016).

2.

James Ellison és változó összetételű, valamint létszámú csoportja csak az 1970-es évek végén került kapcsolatba a Christian Identity tanításaival, azt követően, hogy Ellison, Illés próféta nyomdokain haladva a fehér izraeliták földjén, az Amerikai Egyesült Államok kiterjedt területein át, a pusztulásra ítélt nagyvárosból elvezette gyülekezetét a Szövetség, a tízparancsolat hegyéig: a Hőrebhez. A CI nézeteivel való megismerkedés fogja eredményezni az 1980-as évek elején a *The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord* születését. Azonban mielőtt erre, illetve a Hőrebre való megérkezésre sor került volna, még meg kellett ízlelni a Kerit pataknál megélt kudarc és a Sarepta jelentette újrakezdés ízét.⁵¹

A CSA létrehozója és követői által bejárt út a texasi San Antoniotól az Arkansas és Missouri határvidékén elhelyezkedő Ozark hegységig tartott; az út egyes állomásait Ellison interpretációja szerint nem maga jelölte ki: mindvégig Isten akaratának engedelmeskedett, akárcsak Illés. Az Ő szavát követve tette, amit hite szerint tennie kellett, a saját és a CSA győzelmeit és veréseit is az Úr rendelésének tudva be.

James Ellisons (1940–2021) a már fiatalságát is meghatározó mély vallásossága vitte 1962-ben Illinois államból San Antonioba, egy helyi gyülekezetbe.

⁵¹ A CSA történetének legrészletesebb és belső nézetű elbeszélését a kommuna sokáig második számú vezetője és ideológusa, Kerry Noble több kiadást megélt könyve (*Tabernacle of Hate*) kínálja, melyet a börtönből való szabadulását, illetve az extremista múltjával való szakítást követően írt meg. Noble állításai ellenőrizhetőek és kiegészíthetőek különböző hivatalos dokumentumokkal, így a CSA-val kapcsolatban keletkezett FBI-aktákkal, vagy a kommuna tagjai ellen indított büntetőeljárások irataival. A csoport világméretű, a tagok által vallott vallási és politikai nézeteket kivételes nyíltsággal tárta fel Kerry Noble abban a majd' egy órás interjúban, melyet egy arkansasi televíziósatorna számára adott 1985. április 24-én, néhány nappal a *The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord* felszámolását követően. Ebben az interjúban Noble, aki ekkor még fanatizált hívőként nyilvánult meg, egyebek között részletesen beszélt a CSA Isten által elrendelt küldetéséről, a rasszok közötti természetes egyenlőtlenségről, a meg nem történt Holokausztról és a James Ellison által gyakorolt többnejűség szerepéről.

A gyülekezet vezetői és tagjai azt vallották és hirdették, hogy közeleg az amerikai nemzet megítéltetésének ideje, azonban néhány év elteltével Ellison, már kezdő lelkészként úgy érezte, ezt a meggyőződést az idősebbek nem osztják többé vele együtt. 1970 áprilisában egy építkezésen dolgozva egy súlyos, majdnem halálos kimenetelű munkahelyi balesetet szenvedett, melyből a már róla lemondó orvosok meglepetésére felépült, s mintegy kilenc hónappal később, 1971 elején saját családjával és még hét másik házaspárral útra kelt, hogy az Ozark területén találjanak maguknak menedéket a közelgő megpróbáltatások elől.

Nem ő határozott erről: Isten azt az utasítást adta neki, hogy az USA térképén rajzoljon a valóságban száz mérföld átmérőnek megfelelő kiterjedésű köröket minden, legalább 100 ezer lakossal rendelkező város körül (Noble, 2010: 66). Alig maradt néhány olyan hely a térképen, amely ne esett volna bele valamelyik körbe: az egyik ilyen éppen az Ozark volt. Missourinak az arkansasi határhoz közel eső részén vásároltak egy farmot, amelyet Cherith Brooknak, vagyis Kerit pataknak neveztek el a bibliai vízfolyás után, ahol Illés húzta meg magát, miután átadta Isten üzenetét Akhábnak, mely szerint szárazságot bocsát a bálványimádóvá lett királyra és népére. (Cherith Brook egyébként Elijah mellett terült el; Ellison valószínűleg nem volt tisztában azzal, hogy a település nem az ószövetségi prófétáról kapta a nevét...)

A szárazság következtében végül a Kerit patak vize is elapadt és ugyanúgy száradt ki, spirituális értelemben, Cherith Brook is: a kicsiny gyülekezet tagjainak egy része néhány év múltán csalódottan vette tudomásul, hogy a végítélet csak nem akart eljönni és távoztak; Ellisons is elhagyta ekkor első felesége. S ahogy Illés a kiszáradt patak mellől a föníciai Sareptában, egy özvegyasszonynál húzta meg magát, ahol Isten továbbra is gondoskodott róla, ugyanúgy vándorolt James Ellison Cherith Brookban megismert új híveivel az évtized derekán tovább, a határ túloldalára, az Arkansas északi peremén elhelyezkedő Bull Shoals tó partjára, a Mountain Creek Resortba, egy régi, használaton kívüli üdülőtelep területére, melyet – hogyan másként – Zarephathnak kezdtek el hívni. Innen fog az egyre gyarapodó kommuna 1978-ban két mérfölddel arrébb költözni, a Campus Crusade for Christ keresztény szervezettől vásárolva egy mintegy 224 hektáros területet. Ezen az új, Zarephath-Horebnek keresztelt földdarabon fog létrejönni a közösség több lakóépületből és egyéb létesítményekből álló új otthona, mely a következő évek során egyre több ember számára szolgál majd menedékhelyként.

Illés a Hóreb hegyére a Baál papjainak lemészárlását követően jutott el, továbbra is az égi útmutatást követve, ahol Isten új feladatot adott neki és feltárta számára, hogy megtizedeli Izrael népét az általa megnevezettek, mások között Illés utóda, Elizeus révén, csak azokat hagyva meg, akik nem hajtottak fejet Baál előtt. 1983-ra a CSA készen állt arra, hogy fegyverrel szerezzen érvényt Isten akaratának, elpusztítani szándékozva mindenkit, akiket a Sátán szolgálóiként azonosítottak.

3.

Az 1978-as év csak földrajzi értelemben jelentette a megérkezést Zarephath-Horeb lakói számára: szellemi és szervezeti síkon a „tanulás”, s ezzel együtt egy erőteljes transzformáció időszaka vette kezdetét. A változások három, a közösség vezetőire nagy hatást gyakorló személy: David Ebaugh, John Todd és Dan Gayman nézeteivel való megismerkedéshez köthetőek.

A villamosmérnöki végzettséggel rendelkező Ebaugh (lásd: DEBS) prédikátorként azt jósolta, hogy 1978 Tisá beáv-ján (vagyis áv kilencedikén, a zsidó vallás egyik legfontosabb böjti napján, amikor a két jeruzsálemi templom elpusztítására emlékeznek a hívők; 1978-ban ez a nap, az idei évhez hasonlóan, augusztus 12-re esett) Isten elkezdí megítélni Amerikát, amit többek között hatalmas természeti katasztrófák fognak jelezni. Ellison és követői a hír hallatára elkezdtek pénzzé tenni értékeiket, hogy élelmiszert és más szükséges dolgokat vásárolhassanak a nyomorúság időszakára. Ezzel párhuzamosan felgyorsult a külvilágtól való izoláció folyamata: elégettek minden tárgyat, amik előző életükhöz kötődtek a tagokat; megszabadultak televízióiktól, rádióiktól, így innentől kezdve szinte kizárólagos információforrássá Ellison és a többi „vén” (mindenekelőtt Kerry Noble, aki 1977-ben csatlakozott a kommunához) váltak. Ők pedig egyre bizarrabb információkat közvetítettek közösségük számára.

Nem sokkal később Noble hozzájutott néhány magnókazettához, amelyeken egy bizonyos John Todd „prédikációi” voltak hallhatóak. Todd talán mindenki másnál többet tett a modern kori szélsőjobboldali összeesküvéseleméletek megkonstruálásáért és elterjesztéséért, s Ellisonék esetében is termékeny talajra hulltak agyszüleményei. A Noble által hazavitt szalagokon Todd (aki saját elmondása szerint korábban maga is egy boszorkányszekta tagja volt) az Illuminátusok, Sántánisták, a Trilaterális Bizottság, a Bilderberg-csoport, a Rothschildok és a korabeli demokrata kormányzat világméretű összeesküvését leplezte le hallgatósága előtt.

Kinyilatkoztatásai szerint küszöbön állt a Világkormány létrehozása, s erre, valamint az ezt megelőző összeomlásra az igazi keresztényeknek időben fel kellett készülniük. Nemcsak passzív módon, élelmiszerkészleteket felhalmozva, hanem mindenképp előtt fegyvereket szerezve, hogy megvédhessék magukat a sötétség elszabaduló erőivel szemben. (Todd kijelentéseiből kiérezni egyfajta látens antiszemitizmust, azonban Noble szerint ő nem elsősorban a zsidókat, hanem a „pogányokat” tekintette a fő gonosztevőknek: Noble, 2010: 77.)

Zarephath-Horeb meghallgatta az intést és fegyverkezni kezdett: Kerry Noble közlése szerint csak 1979 végéig 52.000 dollárt költöttek mindenekelőtt löfegyverekre (Noble, 2010: 81). Fél évtizeddel később, 1985 áprilisában a tábor területére lépő szövetségi rendfenntartók a már említett hordónyi kálium-cianid mellett többek között vállról indítható rakétákat, automata löfegyvereket, egy

régi Lewis géppuskát, taposóaknákat, C-4-es robbanószert és kézigránátokat foglaltak le (CSA02, 1987: a dokumentum 5. oldala; lásd még a következő link alatti fotót: <https://encyclopediaofarkansas.net/media/csa-bunkercompound-8489/>). Hamarosan katonai kiképzés vette kezdetét a tábor területén, amelynek szervezése egy bizonyos Randall Rader feladata volt, ugyanúgy, ahogy az ideológiai „képzés” Kerry Noble-é. 1980-ban pedig létrehozták Silhouette Cityt, egy olyan katonai gyakorlóterepet, ahol némi anyagi ellenszolgáltatásért cserébe a hozzájuk ellátogató fehér keresztény hazafiak is elsajátíthatták a városi hadviselés alapjait.

1979-ben James Ellison Dan Gayman prédikációit tartalmazó szalagokkal tért haza egy hosszabb távollétét követően. Ez jelentette a közösség számára a Christian Identity tanításaiba való bevezetést. A felvételeken Gayman az igazi izraelitákról, vagyis az angolszászokról beszélt és arról, hogy az Egyesült Államok elfordult Isten törvényeitől és engedni, hogy az Úr ellenségei uralkodjanak föllette. Akik nem mások, mint a zsidók. A John Todd által kidolgozott összeesküvéselemlétek a Church of Israel vezetőjének szavain keresztül nyerték el Zarephath-Horeb lakói számára igazi értelmüket: mintha az utolsó mozaikdarabka is a helyére került volna. A transzformáció utolsó fázisa következett. Maga Ellison is innentől kezdve a ZOG-ról, tehát a zsidók által uralt kormányzatról, s az amerikai fehér emberek elpusztítását célzó eszközökről: a „fajkeveredés” erőltetéséről, az abortuszról beszélt híveinek. És arról, hogy készüljenek a háborúra.

Gayman a Christian Identity legpusztítóbb szellemi terméke, az ún. két mag (two seedline)-doktrína egyik legnagyobb hatású képviselőjének tekinthető (nézeteinek foglalatát lásd: Barkun, 1997, 191.; Kaplan, 2016: 141–142.). A Káinnak a Paradicsom-beli kígyó általi nemzéséről szóló évezredes történeteket az Egyesült Államokban gyökeret vert kései brit-izraelizmus, majd a születőben lévő CI tovább szőtte a Káintól származtatott zsidókkal kapcsolatos tanítással. S bár, mint fentebb jeleztem, nem minden CI-közösség osztja ezt a tételt, az olyan radikális antiszemita fehér szupremacisták számára, amilyenekké Ellisoné is váltak az új évtized kezdetére, nézeteik és cselekvéseik igazolását jelentette ez a gondolat – az Ádámét megelőző, az inkább állatoknak, mint embereknek tekinthető afro-amerikaiak teremtésének teóriájával együtt. (Érdemes itt megjegyezni, hogy nem csak az éppen formálódó CSA tagjai számára jelentett az évek során inspirációt a szélsőjobboldali extremista térfélen Gayman: többek között az 1996–98 között halálos robbantásos merényleteket elkövető Eric Rudolph is kapcsolatban állt 1984 folyamán néhány hónapig, még tinédzserként a Church of Israellel: ADL, 2013: 4.)

4.

A The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord keresztelőjére 1981 elején került sor: Ellison ekkor közölte gyülekezetével, hogy a Zarephath-Horebi

közösséget mostantól így hívják. Az új név tökéletesen kifejezte számára küldetésüket: a Szövetség „karjai”, vagyis Isten igaz emberei az Ő ítélő kardjaként fognak megküzdeni hamarosan a gonoszság seregeivel (Noble, 2010: 117).

A CSA-hez ezekben az időkben egyre több olyan személy csatlakozott, akikben a vallási buzgalom helyett a zsidókkal, feketékkel, vagy a szövetségi kormányzattal szembeni gyűlölet lángja lobogott: többek között a töről metszett fehér szupremácista Richard Wayne Snell (1930–1995), aki 1983–84 folyamán egy általa zsidónak gondolt texarkanaai zálogháztulajdonos és később, egy közúti igazoltatás során egy (egyébként afroamerikai) arkansasi rendőr életét oltotta ki. A csoport összetételében is fokozatosan egy lett a kor számos szélsőjobboldali extremista szervezete közül.

A létszámban ugyanakkor hamarosan számottevő és gyors visszaesés következett be: egyrészt a korábban érkezettek közül többen (elsősorban kisgyermekes fiatal párok) otthagyták a kommunát, amely számukra többé már nem ugyanaz a közösség volt, mint amihez néhány évvel azelőtt csatlakoztak, ugyanakkor különböző belső konfliktusok miatt a „félkatonai” irányvonalat támogatók egy része is távozott, így Randall Rader is. Kerry Noble közlésének megfelelően 1983 első három hónapja folyamán a csoport létszáma harmadára csökkent: 150 főről mintegy 50-re (Noble, 2010: 144). Ez az adat arányaiban megfeleltethető az FBI-aktákban fellelhető információval, mely szerint az 1982. júniusi 90–120 főről 1984 tavaszára-kora nyarára hetven alá esett a CSA tagjainak a száma (*CSA01, 1984: a dokumentum 9. oldala*).

A CSA-n belüli szervezeti zsugorodás paradox módon arra az időszakra esett, amikor egyébként az amerikai szélsőjobb tevékenységének megélénkülését lehetett megfigyelni, mindenekelőtt az Egyesült Államok belső rurális területein. Ez az új keletű aktivitás elsősorban az ország korabeli gazdasági helyzetével magyarázható: ebben az időszakban söpörtek végig a vidéki Amerikán az ún. farmkrízis hullámai. Ez a válságperiódus az USA-nak az előző évtized kezdetére látványosan fellendült mezőgazdasági exportja révén előállt, és az olcsó dollár, valamint az alacsony kamatok által is erősített, jelentős részben hitelekre alapozott agrárkonjunktúrájának – mondhatni – szükségszerű visszahatása volt annak lecsengését követően. Az 1980-as évek első felében százezres nagyságrendben csödbe ment vagy a tönk szélén egyensúlyozó farmergazdaságok tulajdonosai pedig egy jó darabig nem reménykedhettek semmilyen effektív állami segítségben, sőt az egymást váltó demokrata és republikánus kormányzat, valamint a FED (Federal Reserve System: az Egyesült Államok központi bankja) döntései eleinte inkább a válság elmélyüléséhez járultak hozzá. A vidék egyik gyakran ismétlődő eseményévé a farmárverések váltak.

A nyomorúságból és kilátástalanságból szárba szökkenett indulatokat a szélsőjobb igyekezett maximálisan kihasználni. Az antiföderalista nézeteiről ismert szerveződés, a Posse Comitatus ügynökei a válaszokat követelő farmerek számára

egy kész narratívával szolgáltak, amely nem egyszerűen egy rosszul működő rendszerről, hanem egy ördögi konspirációról szólt. Ez a narratíva ugyanazokon a Christian Identity-tanításokon alapult, mint a CSA korabeli kiadványaiban fellelhető gondolatok: az összeesküvés főszereplői mindenekelőtt a pénzmogulok (money tzars) és a nemzetközi zsidó körök által kézben tartott amerikai kormány voltak, amely háborút kezdett a nép ellen (Szoboszlai, 2022: 452–453). Egyes szélsőjobboldali csoportok készen álltak, hogy hadba vonuljanak az USA szövetségi kormányával és a mögötte álló erőkkel szemben: már csak egy jeladásra, vagy, ahogy Kerry Noble fogalmazott, csatakiáltásra volt szükség.

A jeladásra végül 1983. június 3-án került sor: ezen a napon szövetségi és állami rendfenntartók Arkansasban több órás tűzharc során végeztek Gordon Kahllal, a hatóságok előtt nem teljesen ismeretlen Posse-aktivistával, aki négy hónappal korábban agyonlőtt két, az elfogására kísérletet tevő szövetségi marsallt. Júliusban az egyik legismertebb fehér szupremácista szervezet, az Aryan Nations Hayden Lake-i (Idaho) birtokán tartott éves szélsőjobbpos „kongresszuson” a korabeli extremista színtér jó néhány fontos figurája vett részt: az Aryan Nations vezetője, Richard Girnt Butler mellett James Ellison, a Leaderless Resistance elméletének kidolgozója: Louis Beam, Robert Miles michigani Klán-vezér és Christian Identity-prédikátor, valamint Robert Jay Mathews, aki néhány társával nem sokkal később megalakítja a The Ordert. A találkozó résztvevői megállapodtak abban, hogy Kahl meggyilkolását hadüzenetnek tekintik és harcot indítanak egy új amerikai forradalom kirobantása, vagyis a szövetségi kormány megdöntése érdekében (Stern, 2000: 147). A fegyveres akciók kivitelezése a CSA-ra és a The Orderre várt.

Kétségtelen, hogy a közvélemény előtt Mathewsék tevékenysége az ismeretebb, elsősorban a denveri zsidó rádiós műsorvezető, Alan Berg meggyilkolása, illetve bankok és pénzzállító járművek kirablása miatt, amely akcióknak köszönhetően több mint négy millió dollárra sikerült szert tenniük, az így megszerzett pénzt tovább osztva különböző szélsőjobboldali szerveződések számára (Kushner, 2003: 51). Ugyanakkor potenciálisan a CSA jóval nagyobb fenyegetést jelentett az amerikai társadalomra: Ellisonék kisebb léptékű bűncselekmények mellett szabályos tömeggyilkosságok elkövetésére is elszánták magukat. Szerencsére ezeknek a merényleteknek a nagy része vagy eleve a tervezőasztalon maradt (mint pl. a hordónyi ciánkáli felhasználása), vagy kudarcba fulladt. A megvalósult akciók zöme is csak csekély mértékű károkat eredményezett.

Az első harci cselekményekre már augusztus folyamán sor került: a CSA tagjai (az egyik esetben maga Ellison is) egy meleg által látogatott Springfieldi (Missouri) keresztény templom és az Indiana-beli bloomingtoni zsidó közösségi központ ellen hajtottak végre gyújtogatásos, illetve robbantásos merényletet, kisebb anyagi károkat okozva. November elején Richard Snell és két másik tag Fultonnál sikertelenül próbálkoztak egy Chicago felé haladó földgázvezeték

felrobbantásával, kifejezetten azzal a céllal, hogy a tél közeledtével fűtés nélkül maradó nagyvárosban zavargásokat robbantsanak ki. Egy nappal később Snell meggyilkolta a texarkanai zálogháztulajdonost, egy fél évvel később pedig az arkansasi rendőrt, ezek azonban az amúgy is önjáró Snell egyéni akciói voltak, nem Ellisonsól kapott rájuk utasítást (utóbbi csak a zálogos kirablásához járult hozzá előzetesen, azt nem tudta, hogy Snell meg is fogja ölni őt: Noble, 2010: 157).

A legnagyobb horderejű merénylet az oklahomai szövetségi épület felrobbantása lett volna 1983 végén, amelyre komoly előkészületeket tett a vezérkar; Ellison még terepszemlét is tartott előzetesen és azzal számoltak, hogy mintegy ötszázan fogják életüket veszteni a robbantásban – nemcsak felnőttek, hanem gyermekek is. A terv végül amiatt hiúsult meg, hogy a felhasználni kívánt egyik rakéta a CSA „lőszermestere”, Ken Yates kezében detonált és a balesetet isteni figyelmeztetésként értelmezve, elálltak a megvalósítástól. Az épületet, mint köztudott, 1995. április 19-én végül Timothy McVeigh pusztította el, 168 ember halálát okozva.

1984 júniusában Kerry Noble Kansas Citybe utazott egy C4-gyel és dinamittal megpakolt, időzített bombává átalakított aktatáskával. Egy pornográf kiadványokat forgalmazó könyvesbolt felrobbantása volt az eredeti terv, itt azonban nem járt sikerrel, mivel a táskát a vezető nem engedte bevinni az üzletbe. Ezt követően, másnap, egy „meleg templomba” ment be, azonban nem tudta végül rászanni magát a merényletre. Körülnézve odabent hirtelen felismerte, hogy embereket, nem pedig szörnyetegeket készül meggyilkolni: olyan férfiakat és nőket, akik ugyanazokkal a szavakkal és énekekkel imádták Istent, mint a The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord tagjai a farmon. Dolgavégezetlenül tért haza Zarephath-Horebbe.

A CSA történetének utolsó felvonása 1985. április 19-én vette kezdetét, pontosan nyolc évvel a wacói ostrom tragikus végkifejlete és tízzel Timothy McVeigh merénylete előtt. Mintegy négyszáz FBI-, ATF (Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms)-ügynök, SWAT-kommandós, valamint állami rendfenntartó vette körbe a csoport komplexumát ezen a napon (CSA01, 1984: 190. oldal). Négy hónappal korábban, 1984. december 8-án a The Order vezetője, Robert Jay Mathews saját házában égett halálra a szövetségiakkal folytatott tűzpárbaj során. Most feszült várakozással teli napok következtek mindkét fél számára. A rendfenntartók fel voltak készülve rá, hogy ha kell, brutális tüzérvél küzdjék le az ellenállást, de szerencsére erre végül nem volt szükség. A többek között Kerry Noble által is lefolytatott közvetítés eredményeként James Ellison és Zarephath-Horeb többi fegyverese lemondott a mártíriumról és április 22-én megadták magukat. A sokáig mindenre elszánt Ellisonsól Noble és saját felesége, Ollie azzal bírták jobb belátásra, hogy rámutattak: az utóbbi idők akcióinak sikerelensége jel volt Istentől, aki most azt akarja, hogy tegyék le a fegyvert.

5.

A világtól való elvonulás, a bálványimádóvá vált nép megítélése, a hamis istenek szolgálóinak elpusztítása: Illés próféta története kiváló például szolgált a CSA tagjai számára saját tetteik igazolására. Az a tudás, aminek birtokába jutottak az évek során, kikezdehetetlen meggyőződésükké tette, hogy az idők végezte közel, az Antikrisztus ügynökeit néven lehet és kell nevezni, ők, Isten harcosai pedig arra rendeltettek, hogy fegyverrel a kezükben vegyék fel a küzdelmet a Gonoszszal szemben. Az ezen attitűd kialakulását eredményező hatások közül egy fontos tényezőt nem említettünk még eddig: azt, amelyik a dolgozat elején közölt írás vezérmotívumát jelenti, a közösség által vallott sajátos millenarista nézeteket.

A Krisztus második eljöveteleivel kapcsolatos „történeti” tanítások két fő változatát a Jelenések könyve 20. részének poszt- és pre-millenarista értelmezései jelentik. A poszt-millenarista tanítás szerint az „ezer éves” időszak voltaképpen a keresztények királyságának periódusaként értelmezendő, s az ezer év elteltével, miután az egész világ kereszténnyé lett, tér majd csak vissza Krisztus a földre. A pre-millenaristák ezzel szemben azt vallják, hogy a második eljövettel veszi kezdetét a millennium, ami így magának Krisztusnak az ezer éves uralmát jelenti. A legtöbb Christian Identity-hívó a pre-millenarista felfogást osztja, azonban nem mindegyik és a poszt-millenarista nézetek különösen jellemzik az amerikai militáns szélsőjobboldali csoportokat, akik fegyverrel készülnek megvalósítani a keresztények ezer éves uralmát (Quarles, 2004: 119–120).

Egy másik választóvonalat jelent, már a pre-millenarista nézetek körén belül az arra adott válasz, hogy mi vár Isten választottjaira a millenniumot megelőző szakasz, a tribuláció, a (nagy) nyomorúság időszakában.

A mindenféle csapásokkal, kataklizmákkal kísért néhány éves periódussal kapcsolatos eltérő keresztény interpretációk egyike szerint a hívőknek nem kell elszenvedniük a nyomorúság időszakát, mert annak kezdete előtt elragadtatnak az égbe: ez jelenti a pre-tribulációs felfogást. Mások szerint az elragadtatásra a nyomorúság közepette fog sor kerülni. Végül a poszt-tribulációs tanításnak megfelelően a keresztények is megtapasztalják Isten haragját, nem lesznek megkímélve a csapások sorozatától. Egyes Christian Identity-szerzők a pre-tribulációs elragadtatás doktrínáját kifejezetten megtévesztésnek tartják, hiszen csak a győztesek, a végsőkig kitartók üdvözülhetnek (TNE, 2010: 2, lásd még: Jelenések könyve, 7. rész: „13. Akkor megszólalt egy a vének közül, és azt kérdezte tőlem: Kik ezek a fehér ruhába öltözöttek, és honnan jöttek? 14. Azt mondtam neki: Uram, te tudod. Mire ő így szólt hozzám: Ezek azok, akik a nagy nyomorúságból jöttek, és megmosták és megfehéřítették ruháikat a Bárány vérében. 15. Ezért vannak Isten trónja előtt, és szolgálnak neki éjjel és nappal az ő templomában; és aki a trónon ül, kiterjeszti a sátrát felettük”).

A *The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord* a velük kapcsolatban megismertek alapján egyértelműen a poszt-tribulációs álláspontot tette magáévá, de Kerry Noble ezt le is írja könyvében. Egészen pontosan úgy fogalmaz, hogy nem hittek az elragadtatásban és Zarephath-Horebet nemcsak a saját maguk, hanem minden olyan keresztény menedékének is tekintették, akik az Antikrisztus kormányától biztonságos távolban akarták tudni magukat (Noble, 2010: 73). A CSA természetesen nem Isten bárányaként, hanem katonájaként képzelte el szerepét a közelgő armageddoni csatában, amelynek kirobbanását maguk is siettetni igyekeztek. Így történt, hogy bár készen álltak a rájuk váró megpróbáltatások elviselésére, végül ők lettek azok, akik szándékaik szerint nem kevés szenvedést zúdítottak volna – nem elsősorban az Antikrisztus kormányára, hanem az amerikai társadalomra.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Barkun, Michael (1997): *Religion and the Racist Right: The Origins of the Christian Identity Movement*, The University of North Carolina Press. Chapel Hill, North Carolina – London. XV+330. old.
- Kaplan, Jeffrey (2016): *Radical Religion and Violence. Theory and case studies*. Routledge. London – New York. XIII+423. old.
- Kushner, Harvey W. (2003): *Encyclopedia of Terrorism*. Sage Publications. Thousand Oaks, California. XXVII+523. old.
- Noble, Kerry (2010): *Tabernacle of Hate. Seduction Into Right-Wing Extremism*. Syracuse University Press. Syracuse, New York. XXXIV+463. old.
- Quarles, Chester L. (2004): *Christian Identity. The Aryan American Bloodline Religion*. McFarland & Company. Jefferson, North Carolina – London. V+208. Old.
- Stern, Jessica Eve (2000): *The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord* (1985). In: Jonathan B. Tucker (szerk.): *Toxic Terror: Assessing Terrorist Use of Chemical and Biological Weapons*. BCSIA Studies in International Security. MIT Press. Cambridge, Massachusetts – London. 139–157. old.
- Szoboszlai, György (2022): 1984. Az amerikai szélsőjobb első lépései a virtuális térben. In: János István (szerk.): *Acta Academiae Nyíregyhaziensis* 6. Tradíció és Innováció ötvözete a Nyíregyházi Egyetemen. Nyíregyházi Egyetem. Nyíregyháza. 451–460. old.

TOVÁBBI FORRÁSOK

- ADL (2013): *Anti-Defamation League: Dan Gayman*. <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/combating-hate/Gayman-Dan-EIA-1.pdf> (Letöltés: 2024. 08. 14.)

- CSA01 (1984): The Covenant The Sword The Arm of the Lord Part 1 of 2 (FBI-akták, 1984. július 17-i feljegyzés; <https://vault.fbi.gov/The%20Covenant%20The%20Sword%20The%20Arm%20of%20the%20Lord%20The%20Covenant%20The%20Sword%20The%20Arm%20of%20the%20Lord%20Part%201%20of%202/view>) (Letöltés: 2024. 08. 12.)
- CSA02(1987):TheCovenantTheSwordTheArmoftheLordPart2of2(FBI-akták; <https://vault.fbi.gov/The%20Covenant%20The%20Sword%20The%20Arm%20of%20the%20Lord%20The%20Covenant%20The%20Sword%20The%20Arm%20of%20the%20Lord%20Part%202%20of%202/view>) (Letöltés: 2024. 08. 12.)
- DEBS: a David Ebaugh Bible School honlapja: <https://debibleschool.net/about-us/> (Letöltés: 2024. 08. 12.)
- Gayman, Dan (2016): Gaymannek egy, a cikk szerzője számára 2016. augusztus 24-én elküldött e-mailje.
- Kerry Noble-interjú, TV43, 1985. április 24. <https://www.youtube.com/watch?v=ZiDYYZhEunE&t=837s> (Letöltés: 2024. 08. 12.)
- Larson, Viola (2017): Christian Identity: A “Christian” Religion for White Racists. Christian Research Institue. <https://www.equip.org/articles/christian-identity-a-christian-religion-for-white-racists/> (Letöltés: 2024. 08. 12.)
- TNE (2010): The New Ensign. No. 16. Calling Israel The True Peoples. 50. old. <https://archive.org/details/16newensign> (Letöltés: 2024. 08. 14.)

Szóke Dávid Sándor

**A CSAVARGÁS ELLEN: AZ ORSZÁGÚT GYERMEKEI PROGRAM
EMLÉKEZETE MARIELLA MEHR KŐKORSZAK ÉS DASKIND
CÍMŰ REGÉNYEIBEN**

Bevezetés

Kőkorszak című regényének epigráfiájában a főként Svájcban és Olaszországban ismert jénis író, Mariella Mehr e szavakkal alapozza meg regényvilágának líraián tragikus hangnemét:

„e könyvet ajánlom minden nem kívánt babának, minden állami gondozott gyereknek, minden intézetben nevelkedőnek, minden társadalmunk által tönkretett embernek, minden elnémultnak és mindazoknak, akik tudják, hogy jövőnket csupán a szeretet mentheti meg.” (Mehr 1988)

A *Kőkorszak* és az esszében tárgyalt másik Mehr-regény, a *Daskind* nemcsak egy figyelemre méltó karrier fontos mérföldköveit jelentik, hanem a 20. századi svájci történelem egy elhallgatott, sötét fejezetének kíméletlen feltárásait is. Emellett e művek köztes állomásokként szolgálnak a Svájcban élő jénis cigány közösségek számára, amelyek megbélyegzésük és rendszerszintű asszimilációjuk, valamint 1999-ben a nemzeti kisebbségként való végső elismerésük között helyezkednek el. A *Kőkorszak* 1981-es első kiadása idején „bombaként robbant” a svájci politikai szintéren. Az ezt követő években számtalan dokumentum került napvilágra, amelyek a Svájci Szövetségi Tanácson belül működő ifjúsági segélyszervezet, a Pro Juventute „Kinder der Landstrasse” („Országút gyermekei”) programjának keretében a jéniseken végrehajtott kulturális genocídium részleteit tárták fel.

1926 és 1973 között az „Országút gyermekei” program kifejezett célja a nomád életmódot folytató cigány közösségek, különösen a jénis közösség családjainak asszimilálása volt, amely során a hivatalos közzétett adatok szerint 586, valószínűsíthetően azonban több ezer jénis gyermeket szakítottak el szüleiktől. A szülőket később sterilizálták, a gyermekeket nevelőszülőkhöz, oktatási és javítóintézetekbe küldték, kényszermunkára fogták, vagy pszichiátriai kezelésnek vetették alá. Nagy részük nem részesült formális oktatásban, háztartásokban szolgáltak, vagy építkezéseken és gyárakban dolgoztatták őket, és sokan rendszeres

mentális és fizikai bántalmazásnak voltak kitéve gondviselőik vagy nevelőszülők részéről.

Mariella Mehr az „Országút gyermekei” egyik túlélője volt. Csecsemőként, 1947-ben elszakították édesanyjától, és Zürichben egy értelmi fogyatékos csecsemők számára fenntartott kórházba helyezték. Mehr fiatalkora nagy részét elmegyógyintézetekben, javítóintézetekben és nevelőszülőknél töltötte. Első elektrosokkos kezelését 1952-ben kapta egy luzerni pszichiátriai intézetben, miután édesanyját paranoid skizofréniával diagnosztizálták. Ifjúságát folytonos intézményi ellenőrzések, sorozatos szexuális zaklatás nevelőszülői vagy munkaadói részéről, szökési kísérletek, valamint „lázadásaiért” büntetésként kapott inzulin- és elektrosokkos kezelések árnyékolták be. 1965-ben teherbe esett, kétségbeesetten remélve, hogy állapota felmentést nyújthat számára az állami gyámság alól, ha összeházasodik gyermeke zsidó származású holokauszt túlélő édesapjával. Gyermeke születését követően azonban fiát, Christiant az „Országút gyermekei” azonnal gondozásba vette, őt magát pedig először sterilizálták, majd tizenkilenc hónapra a Hindelbank női börtönbe „adminisztratív gondozásra” utalták. Szabadulása után Mehr házasságot kötött egy barátjával, ezáltal visszanyerve fia felügyeleti jogát. Az „Országút gyermekei” program által elszenvedett traumák Mehrt többször a depresszió és az öngyilkossági kísérletek felé taszították, s a gyógyulás hosszas pszichoterápiás kezelése alatt vette kezdetét. 1975-ben Mehr más jenis közösségi tagokkal együtt megalapította az „Országút kereke szervezetet” (Radgenossenschaft der Landstrasse), nyilvános tüntetéseket szervezve az „Országút gyermekei” program tevékenységei ellen. 1986-ban sorstársaival együtt, Mehr megszakította a Pro Juventute egy sajtótájékoztatóját, nyilvános bocsánatkérést és a program túlélői számára dokumentumaik nyilvánosságra hozatalát követelve. Mehr tevékenységének köszönhetően 1987-ben a Svájci Föderáció nyilvánosan beismerte felelősségét, s az elszenvedett embertelenségekért bocsánatot kért a jenis közösségektől. Ezután, 1988 és 1992 között szigorú vizsgálatok indultak az érintett jenis áldozatok ügyében. 1989-ben a fennmaradt aktákat nyilvánosan hozzáférhetővé tették, így lehetőséget adva a jenis túlélőknek, hogy először szembenézzenek a róluk készült jelentésekkel.

A *Kőkorszak* és a *Daskind* e traumatikus élményből táplálkozva lépják át a líra és a dokumentarista írásmód határvonalait. Míg a *Daskind* a *Trilogie der Gewalt* [„Az erőszak trilógiája”] első darabjaként (a másik kettő a *Tűzvarázs* és a *Vádlott* című regények) a női áldozatok mellett a női elkövetőkről is beszél, a *Kőkorszak*ban Mehr az önéletírás prózai hagyományait egyszerre alkalmazva és azokat felborítva ad számot a szadista társadalmi és politikai gépezetről, amely identitásának széthasadásához vezetett. Lényeges megjegyeznünk, hogy a *Kőkorszak* az 1979 és 1980 közötti terápiás üléseken született naplóbejegyzések fragmentumaiból összeálló mű (Pletscher 1988: 187). A holokauszt túlélők narratíváihoz hasonlóan az írás Mehr számára a traumafeldolgozás és egyúttal a

túlélés egyetlen eszköze, mely a kollektív emlékezet erejével egyéni, közösségi és nagyobb társadalmi szinteken is döntő változásokat idézhet elő. Ahogy Mehr erről egy Marianne Pletscherrel készült interjúban vall: „Az irodalom mindig a múlttal való szembenézésre ösztönöz. Másféle írásmód erre nem lehet képes. Az írásra pusztán ez lehet az egyetlen ok” (Pletscher 2007).

Bár a *Kőkorszak* és a *Daskind* kiindulópontjai különböznek, mindkét regény ugyanazon irányvonalba mutatva vall a hatalom által fragmentált identitást. Míg a *Kőkorszakban* Mehr a maga identitását három fragmentum, egy *silvio*, egy *silvia* és egy *silvana* kereszteződéseiből próbálja összeilleszteni, a *Daskind* hőse a nevelőszülőknél elhelyezett, nevéből és identitásából megfosztott és tárgyiasított gyermek, aki az ellenséges környezettel szemben a beszéd megtagadásával lázad. Ez a regényekben központi szervező erőként fellépő fragmentáltság több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt a *Kőkorszak* esetében egy terápiás folyamat kardinális eszközeként értelmezhető, ahogy az író az aktív emlékezés által építi újjá a töredékekből saját identitását. E szerkesztési mód továbbá kollektív szinten lehetővé teszi Mehr számára, hogy tanúskodjon jeni közösségének széttört identitásáról, testi és szellemi gyökértelenségükről évtizedes üldöztetés során. Következésképpen, kisebbségi íróként Mehr számára a nyelv azon hatalmi bürokrácia retorikájának lebontására szolgál, amely közösségét történelmileg örök üldöztetésre, megbélyegzésre, kriminalizálásra és dehumanizációra ítélte. Ahogy tanulmányomban részletesen kifejtem majd, Mehr számára az írás egy emlékezési aktus, amely feladatul jelöli ki számára, hogy az elhallgatottnak hangot adva beszéljen a múltról, és ezzel elkerülje annak megismétlődését. Ennek megfelelően a *Kőkorszak* és a *Daskind* a XX. századi európai kulturális emlékezet fontos és kevésbé kutatott irodalmi tanúságtételei, amelyek méltó helyet érdemelnek a háború utáni és a posztkommunista európai áldozatnarratívák között.

Jelen esszé a jenek ellen elkövetett népi sértéseket e két regényen keresztül kívánja tárgyalni. E munka részletesen kíván foglalkozni az „Országút gyermekei” program működését legitimáló tévő diszkurzussal, ezen belül az egyes gyermekekkel szemben alkalmazott nyelvhasználattal, valamint az ezekből eredő traumatikus léttapasztalatokkal. Ezt követően a *Kőkorszak* elemzésén keresztül az esszé választ igyekszik találni a kérdésre, hogy az önéletírás milyen eszközzel bír Mehr számára a múlt feldolgozásában, s hogy a nyelv hogyan válhat egyszerre alkalmassá a kisebbségi identitásból fakadó gyökértelenség leküzdésére és a nomád cigány közösségekkel szemben alkalmazott hatalmi retorika dekonstruálására. E kérdések mentén a munka szólni kíván arról, hogy a *Daskind*-ben a lázadás fegyvereként bevetett tudatos hallgatás miként válik a beszéd önszervező erejének egyik leghatékonyabb eszközévé. E két mű összehasonlító vizsgálata lehetőséget biztosít Mehr életművének elhelyezésére a közös európai emlékezet-kultúrában, s segítséget nyújthat a roma és jeni kisebbségi csoportok számára a pozitív identitásuk megőrzésében.

Emberek az akták mögött: Az „Országút gyermekei” programról

Bár a nomád közösségeket jellemző „traveller” kifejezés mind a jenis, mind pedig a roma törzseket magába foglalja, fontos felhívunk a figyelmet az e két népcsoport között húzódó különbségekre. A kortárs történelmi felfogás a romákat India területéről származtatja, ahonnan az első Európába történő népvándorlásokról a késő középkortól tanúskodnak írásos feljegyzések. Ezzel szemben az általános közfelfogás szerint a jenisek az európai lakosság szegény és vándorló rétegeiből alakultak egyetlen kisebbségi népcsoporttá a XIX. század elején (Meier és Galle 2009: 30). A jenis emberek többnyire Ausztriában, Franciaországban, Németországban és Svájcban élnek. A „jenis” kifejezés legkorábbi használatáról a XVIII. század végén vannak feljegyzések, amelyek e kifejezést a rotwelschre, egy marginalizált csoportok által Németországban és Svájcban használt titkos nyelvre vezetik vissza. „Traveller” közösségként a jenisek történelmük során tudatosan elhatárolódtak a letelepedett közösségektől, s nyelvüket, annak nemzeti nyelvből, valamint a roma, a jiddis és a rotwelsch nyelvekből átvett sajtáságaival együtt igyekeztek a több évszázadra visszanyúló üldöztetések ellenére is megőrizni (Dreher 2018; Günther 2019). Továbbá, a jeniseknek saját családneveik vannak, saját területeik, és többnyire kovácsként, kosárfonóként, ollóköszőrűként, házalóként vagy kereskedőként dolgoznak. Bár nem áll rendelkezésre megbízható adat a jenis lakosság jelenlegi számáról, körülbelül 30,000–35,000 fő él Svájcban, akik közül 500–2,000 nomád életmódot folytat (Meier és Galle 2009: 31). A svájci hatóságok részéről a jenis és roma közösségek több mint ötszáz éven keresztül számtalan pogrom célpontjai voltak, amelyek tetőfokát minden kétséget kizáróan a Pro Juventute szervezet alatt elszenvedett atrocitások jelentették.

A Svájci Jótékonyági Társaság által 1912-ben alapított és annak 2004-ben történő átszervezéséig működő Pro Juventute az ország legnagyobb és legtekintélyesebb gyermek- és ifjúságvédelmi szervezete volt. Bár a szervezet eredeti célja a gyermekkori tuberkulózis kezelése volt, hatóköre a gyermek- és ifjúságvédelem berkein belül számos más területre is kiterjedt, melyek közé tartozott a szülői tanácsadás, a svájci gyermekek számára üdülések és gyógyüdülések szervezése, a hegyekben élő és háború által traumatizált gyermekek támogatása, ösztöndíjak odaítélése, valamint szabadidős műhelyek alapítása és működtetése (Meier és Galle 2009: 13). A szervezeti bizottságban politika, az üzleti élet és a katonaság, valamint az egészségügy, az oktatás és a jólét területéről is több prominens személyiség kapott helyet. Az elnöki tisztet egy hivatalban lévő vagy volt szövetségi tanácsstag töltötte be. A különféle jótékonyági bélyegek és üdvözlőlapok sokszorosításának köszönhetően a Pro Juventute a nyilvánosság körében rendkívüli népszerűségnek örvendett.

A Pro Juventute legfontosabb feladatköre a gyermekvédelemre korlátozódott, amely egyet jelentett a hatóságok a családi ügyekbe való jogi beavatkozásával,

amennyiben a hivatalos állásfoglalás szerint az adott gyermekek jóléte veszélyben forgott. 1927-ben, az Országút Gyermekei program alapítása után egy évvel, a Pro Juventute célcsoportja kizárólagosan a jénis kisebbség lett. A svájci hatóságok szemében a romák, szintik és jénisek különösen fenyegető árnyként neheztedek a többségében tiszta fajt képviselő svájci többségi társadalomra. Heinrich Häberlin, thurgauai ügyvéd és berni igazságügyi miniszter, a Szövetségi Tanács képviselője a jénis közösségeket „vándorló családoknak” nevezte, akiknek tagjai „sötét foltot jelentenek a kulturális rendjére oly büszke Svájcra,” amely kijelentés teljes mértékben tükrözi az Országút Gyermekei akciók mögött rejlő rasszista ideológiát (Huonker 2009: 161). E „sötét folt,” tehát a jénis családok végleges eltávolítására a Pro Juventute egyöntetűleg Alfred Siegfriedet, egy korábban pedofiliáért börtönbüntetésre ítélt volt franciatanárt bízta meg. Az „Országút gyermekei” program alapítójaként Siegfried feladatai közé tartozott a családi körülményekről szóló jelentések készítése, valamint a szülői felügyeleti jog visszavonására és a gyermekek számára gyám kijelölésére való a hatósági kérelmek benyújtása, amennyiben arra a következtetésre jutott, hogy a szülők teendőiket nem látják el megfelelően. Siegfried irányítása alatt a jénis családok a különféle egyházi vezetők, tanárok, szomszédok, rokonok, illetve az Országút Gyermekei Segélyszervezet („Das Hilfwerk für die Kinder der Landstrasse”) keretein belül a hatósági szervek és a Pro Juventute munkatársainak folyamatos felügyelete alatt álltak.

A kóborlás megállításával Siegfried két célt kívánt elérni. Az egyik cél a társadalmi reprodukció megállítása volt, amelynek eszközeként minden jénis gyermeket igyekeztek elidegeníteni szüleiktől és családtagjaiktól. A másik a gyermekek faji/etnikai identitásának eltörlésével azok „hasznos” és „letelepedett,” tehát „társadalmilag elfogadható” polgárokká való átnevelése volt (Meier 2008: 106). Thomas Meier szerint, „azáltal, hogy a szülőket gyermekeik nevelésére erkölcsstelennek és alkalmatlannak tartották, a hatóságok közbenjárására a Polgári Törvénykönyv vonatkozó szakaszai szerint szülői jogaiktól mentesültté váltak” (Meier 2008, 106). Politikájának szigorításával a „Segélyszervezet” jogot szerzett a gyermekek rendszeresen családjaiktól eltávolítására, gyámság alá vonására, valamint otthonokban, intézményekben vagy nevelőszülőknél való elhelyezésére (Meier 2008: 106). E tevékenységével a szervezet szándéka nyilvánvalóan nem a gyermekek jóléte, hanem a társadalom megtisztítása volt a jénis „szennyből” (Meier 2008: 106; Huonker 2009: 168). Thomas Huonker szerint a XX. század elejétől datálható egy sor olyan hatósági intézkedés, amellyel a hatalmon lévő politikai rend Svájcot „gyakorlatilag ’cigánymentessé’” kívánta tenni, ideértve a „travellerek” beutazási tilalmát, a jénis gyermekek szüleiktől való elvételét és a jénis közösség több tagjának sterilizálását és kasztrálását (Huonker 2006: 9).

A nemzetiszocialista hatalom idején Svájc határátlépési törvénykezései számos vitát váltottak ki, amelyek nem pusztán a Németországból érkező zsidó

menekülteket, hanem a roma, szinti és jenisch lakosságot is érintették. A második világháború alatt csupán kevesek voltak képesek menedéket találni Svájcban a „nemkívánatos cigányként” való felismerés kockázata nélkül (Huonker és Ludi 2006: 68). Svájc együttműködése a Gestapóval és az SS-szel nem csak a konzulátusok és a határvédelmi erők, hanem a magasabb hatósági erők szintjén is zajlott (Huonker 2006: 11). Huonker szerint a svájci rendőrség „[a]z Interpol aktáit, köztük egy 1936 óta felállított nemzetközi cigányregisztert is Berlinbe szállított, amely gyilkos fegyverként szolgált az SS számára, hiszen hozzáférést biztosított a Harmadik Birodalom területén tartózkodó roma és szinti lakossághoz” (Huonker 2006: 11). Ennek értelmében nem lehet véletlen, hogy a látszólag a jenis gyermekek jólétére irányuló, valójában egy szisztematikus „kulturális népiértés-ként” elkönnyvelhető, ideológiailag és adminisztratív szinten a náci tisztviselők által a holokauszt során a zsidók ellen végrehajtott eljáráshoz hasonlatos „Országút gyermekei” program alapításának ideje a weimari köztársaság végére és Hitler németországi hatalomra kerülésének idejére tehető (Schallié 2010: 143).

Szót érdemel a jenis gyermekekről szóló iratokban rejlő megőrzés nyelve, amelyek legalább két módon hasonlítanak a nácik zsidókról szóló adminisztratív nyelvhasználatához. Egyrészt, e nyelvezet a jenis kisebbségeket kivétel nélkül káros és tisztátalan társadalmi elemekként jellemzi, másrészt e nyelvhasználat leképezi azt a bürokratikus és burzsoá társadalmat, amely emberi lényeket pusztá genetikai hulladékként a tabu homályába lökve könnyen dokumentálható esettételekké degradál.

A modern társadalomkritikusok szerint e tendenciák elválaszthatatlanok a második világháború előtt és utáni, valamint a huszonegyedik századi civilizációktól. Zygmunt Bauman a *Modernity and the Holocaust* (1989) című művében a rasszizmust olyan társadalmi gyakorlatként jellemzi, amelynek bizonyos aspektusai az építészet, a kertészet és az orvosi kezelés területén is megfigyelhetők, s amelyek „a mesterséges társadalmi rend kialakításának szolgálatában állnak” (Bauman 2008: 65). Bauman szerint a náci antiszemita ideológia egyik alaptétele volt fertőző betegségeként emberi mivoltuktól megfosztani a társadalmat „fajilag tisztátalan” elemeit. A náci ideológia magyarázata erre az volt, hogy a társadalmi egészség helyreállítása megköveteli az egészséges és hasznos társadalmi részek elkülönítését a fertőző és káros részekből (Bauman 2008: 70–71). Ekképp megőrzés nyelvére érdemes egy kétélű kardként tekintenünk, hiszen nem csupán a kisebbségekkel szembeni gyűlölet verbális és fizikai kifejezését engedélyezi és legalizálja mindmáig, hanem ahogyan Richard Delgado és Stefan Jevancic kijelentik, a megőrzés egyéneket „kétségeket szül bennünk önértékelésükkel és identitásunkkal szemben,” egyaránt tudatosítva és internalizálva bennük a társadalmi megőrzés diszkurzív jegyeit (Delgado és Jevancic 2018: 8). Következésképp, a megőrzés nyelve egyaránt magában foglalja a kisebbségekkel szembeni általános ellenségességet és a kisebbségi közösségekben

kialakuló negatív belső identitást, amelyek mindegyike legitimálni látszik a többségi társadalom felől érkező erőszaktevéseket.

Ezen diszkurzusok különösképpen szembeötlőek annak fényében, hogy Siegfried odaadó rajongással olvasta Robert Ritter pszichiáter és fajelméleti szakértő műveit, akinek fajnemesítésről szóló elméletei a náci Németországban különös népszerűségnek örvendtek, s aki a jeniseket „aszociális,” „korrigálhatatlan” és „részleges vagy rejtett veleszületett elmebajban” szenvedő társadalmi csoportként jellemzi (Mehr 1990: 79). Ritter és követői számára a zsidósághoz hasonlóan a roma és jenisch közösségek végzetes kórt jelentettek a tiszta árja fajra, amely diszkurzus a koncentrációs táborokban és különleges halálklinikákon történt kiirtásukhoz vezetett (Mehr 1990: 76). E diszkurzust követve Siegfried és bűntársai szinte minden nevelési jelentésükben hangsúlyozzák a jenisek negatív személyiségjegyeinek „örökletes természetét.” E negatív minősítések a gyermekek fizikai megjelenésétől („kövér,” „törpe”) és mentális egészségüktől („gyengeelméjű,” „labilis,” „imbecilis,” „pszichopata”), szexualitásukig („veszélyeztetett,” „fiúfüggő,” „szexuálisan instabil,” „szexuálisan rothadt”), egymással és nevelőikkel szembeni viselkedésükig („homályos,” „őszintétlen,” „fondorlatos,” „gonosz,” „instabil,” „infantilis,” „balek,” „csintalan,” „aszociális”) (Galle és Meier 2009: 129–132) terjednek. E dokumentumok között említésre méltó egy Alstätten nevű kisvárosban készült jelentés egy 18 éves lányról, akit aktái „nem teljesen őszintének és becsületesnek, és gyakran hazudósnak” írnak le, és akinek a jelentések szerint különös hibája „érzéki” természete és „erős csavargásra való késztetése” (Galle és Meier 2009, 131). Egy Mehrről készült jelentésben feltűnően hangsúlyos érvként szerepel, hogy anyja „Mehr erősen terhelt csavargó törzséből származik, ahol gyakoriak az ittasságra való hajlam, a romlott, szexuálisan impulzív, instabil életmódok, a bűnözés és a mentális hiányosságok,” ezzel nem pusztán azt sugallva, hogy a csavargó életmód, a bűnözés és a mentális instabilitás között közvetlen kapcsolat áll fenn, hanem hogy az örültség anyai ágon öröklődik, ezzel további kérdéseket vetve fel a Pro Juventute szervezetben a nőiesség és a reprodukció fogalmairól alkotott patriarchális világnézettel kapcsolatban (Mehr 1987: 65).

1989-ben az akták nyilvánosságra hozatalával az „Országút gyermekei” program túlélői megismerhették a róluk írt szövegeket. E történelmi pillanat volt az első alkalom, hogy az ezen iratokban foglaltak mind az érintettek, mind pedig a szélesebb közönség számára köztudomásúvá váltak. Az „Országút gyermekei” program működéséről és az okozott traumákról szóló egyre nagyobb számban megjelenő tudományos és irodalmi művek, köztük Thomas Huonker és Thomas Meier munkái, Mariella Widauer MA-dolgozata, valamint Robert Domes, Thomas Sautner és Mariella Mehr regényei fő feladatai közül legalább négyet érdemes megemlítenünk: a széles nyilvánosság tájékoztatását az elhallgatott történelemről, az érintettek méltóságának visszaállítását, a bajtársiasság és a túlélés hősi

pillanatainak emlékezetét, és a beszéd és az emlékezet konstruktív ereje által a pozitív identitás kialakítását. A következő fejezetekben e szempontokat kívánom vizsgálni Mariella Mehr *Kőkorszak és Daskind* című regényeiben, választ keresve a kérdésre, hogy e művek miként tekinthetők a kollektív európai emlékezet-kultúra szerves részeiként.

Életírás és műtfeldolgozás Mariella Mehr *Kőkorszak* című regényében

Mariella Mehr első regénye, a *Kőkorszak* az író nő gyermekkori és fiatal nőként az „Országút gyermekei” program gondozásában elszenvedett traumatikus éveiről szól. A regényben Mehr különféle narratív maszkok, s leginkább a regény fő hangjaként megszólaló író, Silvana álarcá alatt igyekszik visszatekinteni múltjára, szorosán egymáshoz illesztve a töredékekből összeálló emlékeit, és értelmet adva a szenvedés megélt tapasztalatának. A regény szerkezeti felépítésére magyarázatot adhat, hogy az egyszerre lírai és dokumentarista írói hangvétel Mehr pszichoterápiás ülései során vezetett naplóira épül, s így a szöveg egyszerre tekinthető naplórészletek és túlélői tanúvallomások összességének. Mehr narratív hangja a harsogó düh és a sztoicizmussal kevert kétségbeesés határán egyensúlyoz. Narrátorként Silvana tudatában van annak a veszélynek, amelyet a múltjába való ilyen merülés jelenthet. Akárcsak Orpheus, Mehr és fiktív írói mása egyszerre szállnak le a múltba, elszántan hadakozva annak magába szippantó ereje ellen.

Az aktív emlékezés Mehr számára egyszerre személyes és kollektív kérdés. Könyvében ugyan Mehr sem neveket, sem intézményeket, sem életének időrendi pontossággal lekövethető eseményeit nem nevezi meg, a fehér falak látványa, az anyjától elszakított gyermek fájdalma, az orvosok és apák köpenyei, és az elektrosokk-terápia által megkínzott lélek jajgatása mind előtűremkednek a narratíva töredékeiből, tanúságtételként az író és a közösség számára. Mehr *RückBlitze* (1990) című esszé- és verseskötetének utolsó sorai tökéletesen mintázzák ezt az írói *ars poeticát*: „Az élőknek emlékezniük kell” (Mehr 1990: 280). Az írás tehát Mehr számára a csend megtörésének eszköze, amely lehetőséget biztosít számára túlélőként önmagáról és azokról az anyákról és gyermekekről tanúskodni, akiket mentálisan és fizikailag megtörték és elnémítottak.

Ahogy a holokausztírók esetében, úgy Mehr műveinek középpontjában is az identitás darabokra tört és a szavak ereje által újraszerveződő egysége áll. Ennek első állomásaként a *Kőkorszak* előjelzi a későbbi Mehr-regényekben hasonlóképp megfogalmazódó kérdéseket: Hogyan lehetséges helyreállítani a társadalom által megbélyegzett, démonizált és életveszélyesen megsebesített identitást? Hogyan szüntethető meg a hontalanság érzése és hegeszthetők be a trauma sebei? Hogyan öltheti formába a névvel illettség emberi mivoltunkat és hovatarozásunkat? Mehr regénytrilógiájának darabjai, a következő fejezetben tárgyalt

Daskind (1997), a *Brandzauber* (1998) és *Angeklagt* (2002) az írói állítást járják körbe, mely szerint az identitásért folytatott harc feltételezi annak teljes hiányát, az én és emberi létezésének abszolút tagadását. E küzdelem Mehr minden hőse számára szinte legyűrhetetlen kihívást jelent, hiszen a múlt traumatizáló lidércei az emlékezés fekete fátylán keresztül kísértik a túlélőket.

A *Kőkorszakban* Mehr hősnője identitását három részre, egy silviára, egy silvióra és egy silvanára darabolja szét. E radikális narratív húzás mélyen tükrözi a jenis közösség szétesett identitását, miközben, mondja Emma Patchett, meglehetősen érzékletességgel „utánozza a hősnő testére kimért perverz gyarmatosító traumát” (Patchett 2017: 6). A regény egyes részein ezen identitások élesen elkülönülnek egymástól: „harmincegy éven át mást sem tettem, csupán túléltem. Az ár magas volt. silvana – korábban silvia vagy silvio – alkoholista, gyógyszerfüggő, társadalmi integrációra képtelen, depressziós, ijedt, dühös, destruktív. silvana a kiáltás” (Mehr 1988, 9). Másutt a hősnő tudatfolyamának sodrásában identitásai egymásba ömlenek: „gondolj csak bele, talán most, silvia/silvio/silvana, végre el tudsz lépni mindentől, átlépni azt a határt, arra az irányba menni, ahol a fájdalmat már nem lehet érezni, ahol nem létezik más, csupán a határtalan közöny” (Mehr 1988: 144). Olykor az eseményeket narráló „én,” az „ICH” fájdalmas haraggal üvölt fel, az „ICH,” amely túl akar élni, az „ICH,” amely folyosókon, szörnyeteg orvosok és nővérek felett száguld keresztül, a széthulló és önmaga részeit töretlenül kereső „ICH” (Mehr 1988: 103–104). Ez az „én” nem hajlandó áldozattá válni, s ezért célja, hogy az őt prédává tevő rendszerekkel szembeszállva ráleljen a túlélés módjára. Ennek ellenpontjaként a regény számos helyén mintha végleg áthidalhatatlan lenne a szakadék a Mehr identitásai által benépesített világok között. Ilyen a Silvia mint Silvana babakorú alteregója által lakott „üvöltés”, tehát a nevelőotthonok, pszichiátriai- és nevelőintézetek és börtönök világa, valamint a Silviát az emlékezet ötét bugyraiba taszító írói képzelet világa (Russi).

E helyen érdemes megvizsgálnunk, hogy Mehr művében miként kerülnek új keretbe a „haza” és a „család” fogalmai, s hogy ezek hogyan csengenek egybe vagy kerülnek szembe más kisebbségi irodalmi művek tematikus elemeivel. Az Angliába emigrált holokauszt túlélő íróról, H.G. Adlerről, az antropológus Franz Baermann Steinerről és a Nobel-díjas esszéistáról, Elias Canettiről szóló *Das bittere Brot* (2015) című tanulmánykötetében Jeremy Adler az üldöztetés és a hontalanság, pontosabban a „hazától való elszakadás” eszméit a bibliai Paradicsomból való kiűzetéstől származtatva egy jellegzetesen kisebbségi attribútumként határozza meg, ahol a határ a két oldal, tehát a biztonságot nyújtó, ugyanakkor traumákkal terhes és fenyegető otthon és a száműzött kisebbség által képviselt hontalanságból fakadó identitásvesztés és állandó helykeresés között húzódik (Adler 2015: 7–9). Ennek megfelelően a száműzöttség „morális kötelesség,” hiszen a modern politikai struktúrák által veszélyesként deklasszált kisebbség karkai mintára a megsemmisülés fenyegető terhe alatt válhat képessé arra,

hogy szemtanúként hiteles képet alkosson a többségi társadalom dehumanizáló mechanizmusairól (Adler 2015: 30). Itt szeretném megjegyezni, hogy bár Adler számára a „traveller” tapasztalat nem kifejezetten egyeztethető össze a hazájuktól elszakított zsidó száműzöttek hontalanságával, a XX. századi kulturális genocídiumok, többek között a romákat és zsidókat egyaránt sújtó holokauszt és a Pro Juventute atrocitásai, ugyanúgy a „hovatartozás-nélküliség” hasadt identitását idézte elő mindkét etnikai kisebbség számára. Ezen tapasztalatok megszgyéjén tűnik elő a lírai beszédmód új formája, amelynek hangja a világ borzalmainak tapasztalásából a „haza” nyelvét a határok felszámolására, az elnyomással szembeni lázadásra és a világ újraalkotására használja fel (Adler 2015, 30).

Mehr regényében a „haza” egy olyan térként sejlik fel, amelyet Sigmund Freud az „unheimlich” fogalmával illet, tehát a psziché által megszokott, egyszerűen különös és félelmetes helyként, ahol a rettenetes kiváltója a regresszió szintjére süllyesztett múltbeli tapasztalat (Freud 1985: 340). Zero, silvana szülővárosa a hősnő számára az a hely, ahol fájdalmas és rémisztő emlékei kísértik őt, s ahol a megszokott, otthoni háttér mögött mindig ott lappang a gyökértelenség nyugtalanító és félelmet keltő érzése. A haza kísérteties territóriumát Mehr így jellemzi: „végül is, Zero tizenkét évet adott nekem, hogy gondolkodjak silvia-silvio-silvana történetén, gyermekotthonokban, oktatási intézményekben, pszichiátriai intézetekben akaraton kívüli otléteim, s felnőttként önkéntelenül átélt kudarcain és félelmeim” (Mehr 1988: 7). Egy ponton a csecsemő Silvia dühödten üvölti anyja arcába:

„valójában az undor, a hideg és az otthontalanság tengernyi érzete szállt meg. anyám utálata és elkeseredettsége egy rettenettel teli tájra vetett ki engem. még mielőtt élhettem volna, anyám hagyott kövő válni. az ő kétségbeesett sikolyai voltak altatódalaim, és a fehér ház, születésem helye, a félelem színterévé vált” (Mehr 1988: 21).

Roger Russi szerint a hősnő anyjával szemben érzett viaskodó érzelmei, minden vádja és dühe tévútra tereli őt, hiszen anya és gyermek ugyanazon pusztító gépezetben tehetetlenül vergődő áldozat (Russi). Csupán a felnőtt és gyermekkori énjét érett tekintettel szemlélő Silvana képes az otthont a sajtó test tereként azonosítani, „amely mintha kifordult volna önmagából,” a kínzás tereként, ahol „a kezeknek saját nyelvük van”, s ahol az ember „csak annyira kívánatos, mint egy munkagép, mint egy működőképes munkagép” (Mehr 1988: 95, 113). Eképp válik az otthon a diszkontinuitás és a kiszakítottság helyévé, egy olyan világgá, ahol az állandó megfigyelés és az elnyomás nem többek a sebezhető test építőegységeinél (Patchett 2017: 9).

Kortárs roma feminista megközelítésben Mehr regénye a női életírás posztmodern darabjaként is olvasható. Louise O. Vasvári a traumával foglalkozó női

életrajzokkal kapcsolatban az 1990-es évektől a műfajok egész színskálájára hívja fel a figyelmet, beleértve azokat az irodalmi és nem irodalmi diszkurzív jelenségeket is, amelyekkel a feminista kutatás privát és triviális minőségük miatt addig nem foglalkozott (Vasvári 2016: 158). A *Kőkorszak* vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül a körülmény, hogy Mehr és fiktív alteregója, Silvana, a testi erőszaktevésekről saját tapasztalatból és nőként ad számot. Egy ponton silvana feleleveníti a hétéves kislányként nevelőapja által elkövetett szexuális bántalmazást, mely tapasztalás megdöbbentő hasonlóságot mutat Mehr által átéltekkel. silvana hideg és tárgyilagos hangnemben idézi fel, mint kellett nevelőanyja utasítására bugyi, ing, és alsószoknya nélkül aludnia, s hogy nevelőapja hogyan tapogatta ki intim testrészeit a hálóingje alatt az éj sötétjében

(Mehr 1988: 87). „fel kellett állnom az ágyon,” mondja silvia, „hogy kényelmesen benyúlhasson az ing alá. ha nem voltam teljesen levetkőzve, akkor ezt előtte kellett megtennem. nézte. borzasztóan szégyelltem magam” (Mehr 1988: 87). Ahogy silvia arról beszámol, e rémálomszerű esemény a későbbiekben szinte minden testi kapcsolatát tönkretette más férfiakkal, köztük fiának apjával, akivel első szexuális együttlétük alatt „képtelen voltam kiverni a fejemből azt a rituálét Neuendorfban. levetkőztetett, és a szoba világoszöld volt, pont olyan, akár az a veroszoba a mi házunkban” (Mehr 1988: 87). Ezen eseményeket az egyszerre áldozat és túlélő szemszögéből rögzítve Mehr narratívája megdöbbentő képet fest ad az nevelőintézetek, a pszichiátria és a női börtönök zárt ajtaja mögött történő érzelmi, fizikai és szexuális bántalmazások traumatikus hatásairól.

Mehr regényének ebből következően egy másik kirívóan megrendítő vonása, ahogy a hatalmi intézmények világát egy patriarchális értékeken nyugvó rendszerként ábrázolja, annak minden családról, reprodukcióról és a szilárdan elhatárolható és hierarchikus módon konstruált nemi különbségekről való ideológiai berögződéseivel. Ennek egyik aspektusa a pszichiátriai diszkurzusban gyökeret vetett „örület genealógiája” elképzelése, mely a lelki labilitást alapvetően nőiesként és örökletesként aposztrofálja, egy olyan kórképet mutatva fel, amelynek egyik tünete a társadalmilag „normálisként” felfogott viselkedési mintákkal szembeni deviáns magatartás. A regényben a maga dehumanizáló voltában jelenik meg az elektrosokk-terápia, mint a büntetés, az elhallgattatás és a társadalmi normákba való illesztés radikális eszköze:

„doktor anatóv silviának: ’tudjuk, hogy örökölted anyád betegségét. fiatal vagy, meg tudjuk gyógyítani a hisztériádat.’ úgy tesznek, mintha gyógyítanák silviát a nagy feketével, a kanülökkel és a fűvőkákkal. semmit sem tudnak silvia kómában látott képeiről, semmit a halálos félelméről. csupán helyesen akarnak eljárni, ennyi az egész” (Mehr 1988: 87).

E leírás, a maga sokkoló mivoltában is tökéletesen rekonstruálja azt a patriarchális gondolkodásmódot, amely az örület matriarchális genealógiájának pszichiátriai fogalmaira hivatkozva, igazolja azokkal szemben elkövetett tetteit, akik éles ellentétben állnak a faji tisztaságon, nemi konvenciókon és a család egységén alapuló „normális” társadalommal szemben. doktor anatóv silvanához intézett szavainak logikai felépítettségében különösen feltűnő, hogy a hisztériát olyan betegségként jelöli meg, melyet a hősnő az anyjától örökölt, s melyet a pszichiátria intézménye meg tud gyógyítani, ezáltal kategorikusan reprodukálva az anyaságról, a nőiességről és az örületről alkotott patriarchális elképzeléseket. Luce Irigaray szavaival élve: „Mi a helyzet azokkal a nőkkel, aki a gyermekeket szülő, az ápoló, a munkaerőt újratermelő társadalmi és anyagi szerepkörön kívül helyezkednek el?” (Irigaray 1991: 35). E patriarchális diszkurzus különös jelenléttel bír a Harmadik Birodalom fajnemesítési politikai törekvéseiben, amely a nőket egészséges és árja generációk újratermelőinek tekintette, s amelynek következtetéseként Robert Ritter kifejti, hogy „[a jenisek] állandó keveredése és reprodukciója hozzájárul új bűnöző klánok és egy jellegzetes rongyproletariátus kialakulásához” (Mehr 1990: 78). Ritter rasszista érvelésére támaszkodva Alfred Siegfried e kijelentést teszi: „[m]eg kell mondani, hogy néha a fa rohadt volt, és már sokat elértek, ha ezek az emberek nem alapítanak családot, nem szaporodnak korlátlanul, és nem hoznak világra új, romlott és abnormális generációkat” (Mehr 1990: 13–14). Mehr regénye tehát különösen értékes abból szempontból, hogy nemspecifikus retorikájának bemutatásával feltárja ezen ideológia nőkre és férfiakra gyakorolt dehumanizáló működését.

Következésképpen a *Kőkorszak* számos okból alapvető, bár kissé elhanyagolt része a huszonegyedik századi európai emlékezetkultúrának. Mint a náci és a kommunista rendszerek számos túlélője, Mehr számára az írás olyan eszköz, amelynek segítségével pontos kép nyerhető a totalitárius mintákon alapuló társadalmi és politikai rendszereket működtető diszkurzusokról. Az életírás eszközével a *Kőkorszak* nem pusztán vádirat, hanem önvallomás és a közösséggel szemben érzett felelősségvállalás, egyúttal szomorú mementó anyákról és gyermekeikről, akiket antiszociálisként, mocskosként és romlottként kínoztak és némítottak el, és akik ennek eredményeként örökre elvesztették pozitív faji identitásukat. Ebben a tekintetben az írás állandó küzdelem a múlt elfogadásáért és a számos megsemmisítési kísérlet ellenére is a maga fragmentumaiban megmaradt identitás helyreállításáért.

A névtelenség nyelve Mariella Mehr *Daskind* című regényében

Mariella Mehr regénytrilógiájának első darabja, a *Daskind* 1995-ös első megjelenésekor nem keltett különösebb visszhangot az irodalomkritikusok körében. Maroknyi bírálója a regényt szinte kizárólagosan a gyermekkori abúzus, a vidéki

közösségekben elkövetett erőszak és a keresztény fanatizmus gyilkos szemléjeként értelmezte, Ursula Baer szerint meglehetősen helytelenül a regényt az áldozati narratíva szűk korlátai közé szorítva Mehr sokkal árnyaltabb világképét (Baer 2015: 44). A kivételek közé tartozik Katharina Döbler a *Die Zeit*-ben publikált cikke, amely a *Daskindet* egy traumáktól és perverzióktól terhes „Heimatroman”-ként és „Kindheitsroman”-ként” jellemzi, ahol a hős azáltal diadalmaskodik az erőszak felett, hogy egy drámai csavarral internalizálja azt (Döbler 1996; Baer 2015: 44). Ahogy Döbler arról számot ad, csupán 2002-től kezdődött el a regény nagyobb jelentőségű újraolvasása, amelynek fő aspektusai abban figyelhetők meg, hogy a kritika mind nagyobb figyelmet szentelt a narratíva „változó tudatszintjeinek, valamint a szembeütő hézagoknak és a szintaxisban megszakadt ritmusokat és változatos irodalmi stílusokat előidéző cezúráknak,” amelyek „az erőszak egyéni permutációira mutatva” annak identitáskonstruáló minőségét fejezik ki (Finnan 2004: 149; Baer 2015: 45).

A regény hőse a meg nem nevezett gyermek, akinek alakját Mehr így vezeti be a könyv kezdő soraiban:

„Nincs neki neve, a Daskindnek. Daskindnek hívják. Vagy Kisfiúcskának, bár ő lány. Ha a falubéli asszonyoknak úgy tartja kedvük, Kisfiúcskának hívják, vagy Kisfruskának, kedvesen. Ha pedig a Daskindnek szüksége van valamire, akkor Szarosfruskának vagy Csúnyakislánynak, Kiskurvának, Mocskoskölöknak.

Nincs neki neve, a Daskindnek. Nem szabad megnevezni őt. Soha nem szabad őt megnevezni, hisz akkor a faluból egy asszony se lenne, akinek kedve volna őt Kisfiúcskának hívni őt vagy Kisfruskának, kedvesen, szükszavúan. Vagy Szarosfruskának, Kiskurvának vagy Mocskoskölöknak, ha a Daskindnek szüksége van valamire. Ki mond ilyeneket, hogy Szarosmarie, Kurvarevi, Mocskosrosi. Biztosan lehetne így mondani, de túl fáradságos, túl körülményes a gyerek nevét megjegyezni.

Tehát, Daskind.

Daskind nem beszél, soha nem is beszélt. Némán, komoran hallgat. Alkalmanként ordít és őrjöng, ahelyett, hogy beszélne. Nyelve csupán levegőnyelv, amely a falusiakat falusiaknak nevezi, vagy asszonyoknak, férfiaknak, varrónóknak, nővéreknek, ha azok apácák, lelkészuramnak, sekrestyésnek. Sírásónak, fodrásznak, rendőrnek, községelnöknek, kukásnak, nevelőapának, nevelőanyának, s akosztosokat a nevelőszülői házakban:

Akosztosoknak. Egy cseléd. A közeli nagybirtokosoknál dolgozik. Mindigzöld arccal egy zöldszobában, ahogy a gyermek szobája melletti helyiséget a nevelőanya nevezi, mert ott télen a muskátlikat tárolják és a szoba falait világoszöldre festették” (Mehr 1997: 6).

Döbler olvasatában a regény „a néma, elhanyagolt gyermek élményeihez közel álló nyelv (ki)találásának nehéz útjáról” szóló modernkori tündérmese, amely „hideg és erőszakos, teljességgel divatjamúlt szenvedélyességével veszi vállaira az egész történetet” (Döbler 1996). A Daskind, ez a névtelenségével kollektivizált gyermek erdőn keresztül barangol, csicsergő madarak veszik körbe, s úton-útfélen találkozik egy erdei asszonnal. A faluban eközben tort ülnek, a helyi templomban felavatják a helyrehozott védőszent-szobrot, s a gyerekek az utakat virágokkal szórják teli. Ezt a látszólagos idillt töri meg az erőszak befurakodása a közösségi és egyéni színen: míg a falusi fesztivál örömteli ünneplését tömegverekedés rombolja szét, az este közeledtével a gyermek az otthon melegében saját nevelőapja szexuális bántalmazásainak prédája lesz.

Ahogy arra Baer figyelmeztet, a körülmény, hogy a falusi asszonyok az erőszak patriarchális és szexualizált és derogáló formájában jelölő nyelvi formáit alkalmazzák a névtelen gyermek identitásadásának látszata alatt, helyreigazítja azokat a meglátásokat, amelyek Mehr regényét a tündérmesék klasszikus vonalán értelmezik (Baer 2015, 54). Baer ugyanakkor nem veszi figyelembe, hogy ezek az olvasatok azáltal nyerhetnek érvényt, mert a meglévő társadalmi hierarchiák reprodukciójának érzékletes bemutatásával rámutat azokra a patriarchális rituálékban rögzült narratívákra, amelyek Teresa de Lauretis megközelítésében a potenciájukat képviselő hatalmat pusztán a nő kiiktatásával képesek a maga teljességében elnyerni (De Lauretis 1984: 133). „A nő nyelvet ölt. A feminista narratológia dilemmái és a korporeális narratológia lehetőségei” (2018) című kiváló esszéjében Kérchy Anna ezen androcentrikus narratívákat alapvetően társadalmilag nemesítettnek tekinti, amelynek értelmében „a maszkulin agresszív aktivitás, a keresés (quest), megismerés, uralomratörés (hiányfelismerés, vágyakozás) ödipális vágya irányítja a nő textuális/társadalmi tárgy(iasítás)a felé” (Kérchy 2018: 54). Szövegében Kérchy felidézi, hogy a klasszikus patriarchális kánon hogyan igyekezik nyelvileg újratemetni és stabilizálni a szabályozott szexuális normákat és a nő pszichoszexuális és szociokulturális megkülönböztetésének jól begyakorolt társadalmi megkülönböztetését, amelyek mintegy predesztinálják az autonómiára törekvő női hősök kudarcát (Kérchy 2018: 54–55). Ennek feloldására Kérchy egy olyan korporeális narratológia lehetőségét ajánlja, amely az anglo-amerikai feminista tudomány (Bordo, Butler, De Lauretis és Grosz) és a francia feministák (Cixous, Irigaray és Kristeva) egymástól eltérő irányvonalból induló, azonban egy ponton szorosan összekapcsolódó testméleteit felhasználva a test ideológiai kódoltságára, szövegbe öltöztetésére törekszik, figyelmeztetve, hogy ez a vállalkozás nem zárja ki annak valószínűségét, hogy ne keletkeznének törésvonalak, kilengések a szövegek szövetében, s hogy a patriarchális narratív minta megbolygatásával nem lehetne új életre, s válhatna független, performatív entitássá (Kérchy 2018: 51).

Mehr szövegének bravúrja, hogy az egyidejű „megnevezetlenség” és a burzoá környezet általi szexualizáló „névvel illetettség” a hősnőt egyaránt teszi társadalmilag nevesítetté és társadalmilag nemesítetté. Ez az elképzelés nézetem szerint két irányba mutat. Egyrészt, ahogyan azt Baer is kiemeli, a névtelenség, jobban mondva a „megnevezetlenség,” a fizikai és metafizikai értelemben vett otthonhoz, családhoz és társadalmi közegehez való „nem-tartozást” jelöli, amely a hős számára egyet jelent a maga érdekében tett beszédaktusra való képtelenséggel (Baer 2015: 54). Másrészt azonban a környezet által a hősnőre illesztett tárgyiasító és szexualizált névminták jelölik ki azokat a testről írt szövegeket, amelyek torz tükröt tartanak az egyént szemiotikai szinten dehumanizáló társadalmi diszkurzusokról. E nézetet képviselve Carmel Finnan kimondja:

„Stilisztikailag Mehr szövegei látszólag szakítanak a standard német nyelvtan normáival. Mehr szubverzív irodalmi stratégiái az etnikai kisebbségek énjének uralkodó diskurzusban való megjelenítésére szolgálnak, egy marginalizált másik bemutatására, amelyet az elnyomás és igazságtalanság tapasztalatai határoznak meg. Mivel ezek a tapasztalatok sajátos ritmusokat és szintaxist generálnak, a megfelelő irodalmi forma megtalálása, amelyben ezek megfogalmazhatók, a standard nyelvi normákkal szemben elkerülhetetlenül transzgresszív cselekedetté válik. Ebben az összefüggésben az írás a német nyelvtan struktúráival szembeni ellenállás eszköze, olyan struktúráké, amelyek metonimikusan utalnak az állami szervek által a jénis emberekre gyakorolt elnyomásra és diszkriminációra” (Finnan 2004: 154).

Ez az egyszersmind „megnevezetlenség” és „névvel illetettség,” amellyel kapcsolatban Finnan a standard nyelvi formákkal szembeni transzgresszív cselekedetről beszél, Mehr regényét sajátosságosan kisebbségivé teszi, amely kisebbségi sajátosság leginkább Kafkával rokonítható. *Kafka – A kisebbségi irodalomért* (2003) című tanulmányukban Gilles Deleuze és Felix Guattari a kisebbségi irodalom három fő aspektusát jelölik meg: a konvencionális nyelvhasználatot és az uralkodó grammatikai formákat felforgató nyelvi deterritorializációt, az egyén politikai és társadalmi helyzetét jelölő politikai azonnaliságot, valamint a kollektív kisebbségi tapasztalatot rögzítő kijelentések összességét (Deleuze és Guattari 2003: 18). Ezen értelmezésben a kisebbségi irodalom a többségi nyelv eszközeivel élve, azokat strukturálisan, stilisztikailag és szemantikailag megbolygatva, „belülről szerveződve” válik az ellenállás legfőbb eszközévé, amelynek folyamán az író, ahogy azt a prágai iskola tagjai tették, egy gödrét ásó kutyaként bontja meg a használt többségi nyelv általános funkcióit, s fedi fel a nyelvileg közvetített és a nyelven túli igazságokat és jelentéseket (Deleuze és Guattari 2003:

18–19). Ahogy arról Mehr ír:

„Beszéljünk arról az úgynevezett női pacifizmusról.

Egyre nehezebb felfognom a nőket a béketűrő, az alkalmazkodó, a soha nem lázadó vigasztaló és a szerető erőszakmentes szerepében. A történelem mást, sokkal valóságosabb dolgot tanít nekünk. Én magam nem vagyok béketűrő asszony, az életrajzomban a béketűrő természetnek igazán nincs semmi helye. Akkor nem éltem volna túl. Pacifista sem vagyok, s nem vagyok képes csatlakozni ehhez a jelenleg divatos békés nosztalgiához, még a testvérnővéreimmel szemben érzett szolidaritásból sem. Átkutattam és átgondoltam az erőszakkal való kapcsolatomat, és ma már tudom, hogy ha szükséges, nem hátrálok meg [...] Egy portált akarok, amelyen keresztül, ha mondhatom, élve és dacolva keresztülmehetek, minden látható számára” (Mehr 1990: 179, 181).

Mehr számára „a pokol férfias,” s így az írás számára, a jenis közösségből érkező női szerző számára egy olyan, a férfi tekintettel szemben konstruált női tekintetet hagy jóvá, „amely nem történelmi formában jelenik meg, hanem az elmondottakban. A torz, férfiak által kitalált női létezéssel szemben egy hasonlóan torz, nők által hirdetett nőiesség áll, amely végső soron patthelyzetet teremt, s ahol már nem léteznek lehetséges női utópiák” (Mehr 1990: 236–237). Lényeges megjegyeznünk, hogy az idézett cikkben Mehr elismeréssel beszél a svájci irodalmi és színházi új trendek jeles képviselőiről, többek között Maja Beutler-ről, Ingeborg Kaiserről és Elfriede Jelinekről, akiknek műveiben rendre központi témákká válnak az erőszak társadalmilag nemesített permutációi és variációi, s akik a női tapasztalást kirángatják a férfiak képzeletvilágának szurreális és elvárásokkal teli vidékeiről (Mehr 1990: 235).

Ebben a kontextusban érdemes további szót ejtenünk a *Daskind*-ben tovább gondolt otthontalanságról és a haza maszkulin teréről. A *Kőkorszak* kapcsán az előző fejezetben szó esett arról, hogy a „haza” Mehr számára egy traumákkal teli, freudai értelemben „kísérteties” hely. Dolgozatában Ursula Baer hosszan taglalja az „állami gondozott gyermek” fogalmának különböző német nyelvterületek szerint szinkronikusan és diakronikusan eltérő nyelvi változatait, így a standard német nyelvben alkalmazott „Pflegekinder” mellett a svájci, a közép- és ófelnémetben használt „Verdingkinder,” az Ausztriában, Lichtensteinben és Svájcban alkalmazott „Haltekinder,” „Schwabenkinder,” „Tirolerkinder” és „Windekind,” valamint a „Fabrikkinder” fogalmait, ezeket társítva a különböző „zárt” állami intézetek, egyebek mellett a „Heime für gefallene Mädchen” („a bűnbe esett lányok otthonai”), a „Normalkinderheim” („a rendes gyermekek otthona”) fogal-

maival (Baer 2015: 11–13). E listában különösen feltűnő, hogy az „otthon” az intézményesült hatalmi struktúrák fizikai megtestesüléseként nyer értelmet, az álmilag gondozott gyermek nyelvbéli változatai a Baer által elemzett „Familienlosigkeit” („családtalanság”) mentén artikulálódik, amely utóbbi fogalomra rakódik rá az elesettség és a társadalmi beavatkozást igénylő veszélyhelyzet mögöttes tartalma (Baer 2015: 14–18). Külön ki kell emelnünk a „Verdingkind” fogalmát, amely összetételéből adódóan is a „dologgá tett gyermekekre” mutat vissza. Baer megállapítja, hogy e gyermekek sorsa annyiban különbözött a hasonlóan felügyelet alá helyezett társaikétól, hogy nevelőszülei rájuk nem elsősorban törődést igénylő kiskorúakként, mint inkább munkára fogható haszontárgyakként és szolgálként tekintettek (Baer 2015: 69). Ezáltal a „haza” intézményesült formában a modernkori rabszolga tartó társadalmak motívumaként értelmezhető, ahol a marginalizált és üldözött nomád kisebbség veszélyt jelentő, s ezért elpusztítandó idegenként áll a patriarchális konvenciókon felcseperedő, középosztálybeli letelepedett keresztény világgal szemben.

Ahogy Baer arra rámutat, e „dologgá tevés” tragikus kimenetele, ahogy az áldozat elsajátítja, internalizálja és hasonlóképp „dologgá tett” társain alkalmazza a „haza” által rámért erőszakmintákat (Baer 2015: 57). Egy ilyen „dologgá tett” traumatizált szereplő a regényben a nomád apja által gyerekként gondozásba adott, a gyermek hősnőt szexuálisan bántalmazó „akosztos” Armin Lacher, akinek traumatizált múltjáról az olvasó pusztán a halála előtti sorokból értesül:

„A rövid idő, amelyet a túl szűk padban töltött, nem volt elég ahhoz, hogy a fiú megtanulja a szorzótáblákat, az írást és az olvasást. Miközben osztálytársai a krétával és palatáblával küzdöttek, a kis Armin a disznóórnál állt és az etetővályút tisztította, mielőtt Schätti öreg kutyája be nem hozta neki az ebédjét az ólba. Akkoriban az iskolát még nem vették túl komolyan, különösen nem egy traveller fiának esetében, akiről senki sem tudta, honnan jött és kinek köszönhette azt a gyereket, akit magával hurcolt a vándorlásain” (Mehr 1997: 172).

Lacher karaktere, úgy látom, kulcsfontosságú Mehr számára, hogy a nomád közösségekről való sztereotípiák elosztatásával választ adjon azokról a kisebbség felé érkező külső mentális és fizikális abúzusokról, amelyekkel azonosulva és ezeket internalizálva válnak e közösségeken belüli társadalmilag nemesített viszonyok meglehetősen problematikussá. Ennek megfelelően, amikor a *Daskind* névtelen hősnője az őt kegyetlenül eltipró közösségből elmenekülve először találkozik az idegen emberek felől érkező kedvességgel és szerető figyelemmel, nem képes megszólalni. Némaságának oka, hogy túlzottan magáévá tette, bensőleg

normalizálta az elektrosokk-terápiák és fizikai bántalmazások által okozott traumákat és az önmagával és környezetével szemben érzett felfokozott gyűlöletet.

Ennek megfelelően a *Daskind* és a *Kőkorszak* kicsengése rengeteg ponton mutat hasonlóságokat. Mindkét mű abba az irányba mutat, ahogy a fizikai bántalmazások hősnőiket lerángatják a talajra, s félelmeiket sötét gyűlöletből fakadó üvöltésekké változtatják. Mindkét mű központi motívuma az identitásától megfosztott, s azt a maga teljességében visszakövetelő „én”. Bár a *Kőkorszak* az életrajz jegyeit hordozva Mehr egyéni tapasztalataiból szól az olvasó felé, míg a *Daskind* a jenis és más elhallgatott gyermek kollektív szintjére emeli az elhallgat(tat) és következményeit, mindkét regény a nőíró azon szándékáról tanúskodik, hogy a többségi társadalom patriarchális színterén a nomád közösségekkel szemben megnyilvánuló erőszakról egy új, kísérleti nyelvi forma megteremtésével adjon képet. A *Daskind*ben ennek eszközéül Mehr a narratívában feltörő harag nyelve, amely által Mehr olvasóját a többségi társadalom dehumanizáló diszkurzusaival szembesítve követel igazságot a „dologgá tett,” nevüktől és nemüktől megfosztott gyermekek számára.

Konklúzió

Rossz közérzet az emlékezetkultúrában: Beavatkozás (2016) című tanulmányában Aleida Assmann az emlékezetdiszkurzusról mint kritikus önreflexióra való lehetőségről elmélkedve az emlékezetkultúra 1980-as évektől kezdődő átkeretződéséről beszél, amikor a múlt, jelen és jövő koordinátáinak elmozdításával olyan kollektív énképek létrejöttével kell számolnunk, amelyek az áldozati és elkövetői narratívák dialogikus egymásra épülésével az aktív emlékezet felelőségét követelték meg (Assmann 2016: 210). Könyvében Assmann figyelmeztet, hogy különösen a második világháborút követő hitvallás, amely a modernizációt, a jövő felé tekintést a felejtés társadalmának létrehozásával azonosította, mind inkább nyilvánvalóvá tette, hogy „a traumatikus erőszaktörténetek utóhatásaiban az idő önmagában nem oldja meg a problémákat. Az emberiség elleni bűncselekmények nem oldódnak meg csendesen, hanem visszamenőleges cselekvést követelnek meg az áldozatok elismerésére és a felelősségvállalásra” (Assmann 2016, 210–211). Ezen aktív emlékezetpolitikának sürgető szükségességét hangsúlyozza Assmann *Menschenrechte und Menschepflichten* (2018) című kötetében, amikor azt mondja, hogy a háború utáni és kortárs „bevándorlástörténet” a maga folytonossága és végnélkülisége miatt rendkívüli kihívást állítanak azon narratívák elé, amelyek tiszta kontúrt nyújthatnának az európai emlékezetkultúra számára (Assmann 2018: 17). Assmann szerint a huszadik századi politikai elnyomások és üldöztetések Európa történelmében a múlt és a jövő szorosabb összefonódását eredményezte, s ezért a demokratikus alapokon nyugvó emlé

kezetpolitika az emberi jogok sokkal eredményesebb megerősödéséhez vezethet (Assmann 2018: 22).

Ezen emlékezetkultúra előfeltétele az áldozati- és tettesnarratívákat egyaránt magába foglaló dialogikus emlékezet, mely a társadalmilag megnevezett „gonosz” természetéről a olykor a demokrácia gúnyájába öltöztetett totalitárius hatalmi rendszereket létrehozó és fenntartó diszkurzusok rekonstruálásával, továbbá a narratívák két oldalának szövegszintű párbeszédével kíván összetett képet adni (Assmann 2018: 202). Ezen diszkurzusok megismerése lehetővé teheti, hogy a múlt egy időben befagyott történelmi pillanat helyett a jelenkori társadalmi realitásainkban érzékelhető létezőként újjáértelmeződve ráébredjen bennünket egyéni és kollektív felelősségvállalásunk fontosságára, s a közös emlékezet erejével hidat képezzen európai nemzetállamaink között (Assmann 2018: 202).

Nézetem szerint Mariella Mehr, többek között ezen esszében is elemzett regényei az Assmann által lefektetett emlékezetkultúra jelentős mérföldkövei. Kilépve a „traumaregények” meglehetősen szűk műfaji keretei közül, e művek a harag szembesítő lírai erejével rázzák fel az olvasót, s adnak meglehetősen szemléletes képet a svájci demokrácia bástyája mögé rejtőző huszadik századi rasszista politikai rendszerekről és ezek elszenvedőiről, az évszázados üldöztetéseknek kitett, s mindmáig a végső pusztulás határán egyensúlyozó jénis közösségekről. Bár a kortárs tudományosság egyre nagyobb érdeklődést mutat a Pro Juventute szervezet atrocitásai és azoknak Mehr munkásságában való ábrázolása iránt, a jénis közösségek társadalmi szolidaritásért vívott harcáról szóló irodalmi művek jelentős részének teljesskörű tudományos feltérképezése, ideértve Robert Domes, Thomas Sautner és Romenius Mungenast regényeit, még várat magára (Widauer 2020: 28). Az emberi jogokért vívott harcuk eredményeként a svájci kormány 1998 óta a jénis és a szinti közösségeket az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményének védelme alatt álló nemzeti kisebbségként ismeri el (*swissinfo*, 2016). 2016-ban Alain Berset belügyminiszter hivatalos közleményben kijelentette, hogy „Svájc nem kisebbségekkel rendelkező nép, hanem a kisebbségek népe” (*swissinfo*, 2016). E sikerek ellenére a nomád létformát fenntartó jénis közösségek mindmáig a strukturális diszkrimináció újabb formáival és életkörülményeiket veszélyeztető egyéb kihívásokkal, többek között a megállóhelyek csökkenő számával, valamint a higiéniai létesítmények, vízellátás, elektromos hálózatok hiányával kell szembenézniük (Vuilleumier 2019). Ennek megfelelően a kortárs jénis szerzők művei tagadhatatlan irodalmi értékeiken túl társadalompolitikai jelentőséggel is bírnak, hiszen eszközül szolgálnak a jénis közösségek számára magukat a kollektív európai diskurzusban képviselni, s ezáltal és felhívni a figyelmet a mindennapokban észlelhető problémákra.

Jelen tanulmány e diszkurzus keretein belül kívánt foglalkozni Mariella Mehr *Kőkorszak* és *Daskind* című regényeivel. E munka Mehr regényeit a jénis közösségekre az „Országút gyermekei” program által mért kulturális genocídium

történelmi keretébe ágyazva kívánta a műtfeldolgozást az életírás és az identitáskeresés kérdései mentén vizsgálni. E munka Mehr regényeit a kisebbségi irodalom jegyeinek mentén az ellenállás szövegi mintázatai, a Pro Juventute és a svájci többségi társadalom által a marginalizált csoportokkal szemben alkalmazott hatalmi retorikák, valamint a darabjaira töredezett és nevéből/nemétől megfosztott identitás aspektusaiból tette elemzés tárgyává. Külön szó esett a „haza” és az „száműzöttség” kisebbségi irodalomban való megközelítéséről, melynek keretein belül az „otthon” fogalmát legfőképp Freud „kísértetiesről” való elképzelései alapján kívántam értelmezni. Az esszé külön hangsúlyt helyezett a többségi társadalom által képviselt „letelepedett,” tehát a társadalmi normákkal azonosuló, középosztálybeli kirekesztő közösségek és a vándorló életmódjuk miatt a társadalom peremére szorított, veszélyesként deklasszált és kulturális genocídium általi szenvedésre ítélt kisebbségek viszonyaira, kiragadva a megkülönböztető diszkurzusok patriarchális jellegét. Ennek megfelelően e dolgozat Mehr írói ars poeticáját jellegzetesen „nőiként” azonosította, teret engedve a regények feminista irodalomkritikai megközelítései számára.

Bár ezen esszé formai korlátai erre nem biztosítanak engedélyt, záró gondolatként érdemes kitérni Mehr *Kőkorszakának* adaptációjára, Dijana Pavlović *Beszélg, életem!* című, 2017-ben Budapesten, a Független Színház Magyarország által szervezett *Roma Hősök I. Fesztiválon* színpadra állított monodrámájára, amely a tágabb értelemben európai és a magyar közösségek számára a színház nyelvén keresztül tette láthatóvá a jenis közösségeket sújtó történelmi népiértásokat. Pavlović darabja friss vért fecskendezett Mehr haragtól izzó narratívájába, melynek értelmében a magyar közönség és a *Roma hősök: Öt európai monodráma* (2019) válogatáson belül nyomtatásba került darab olvasói számára az eredeti regény és Mehr egész életműve a hősiesség és a túlélés példázataként sejlik fel. E „hősi narratíva” meglátásom létfontosságú roma közösségek önképviselésében: miközben zen ábrázolásmód lebontja a romákról alkotott sztereotíp ábrázolásokat, egyúttal alkalmat ad a roma embereknek megtalálni saját hőseiket, és rajtuk keresztül a többségi társadalom diszkriminatív diszkurzusaival szemben kialakítani pozitív identitástudatukat. Ahogy arra Mehr műveinek utóélete mutatja, ezen alkotások alapvető fontossággal bírnak a kisebbségekről szóló kollektív európai diskurzusban. Miközben igaz képet adnak az „Országút gyermekei” programon belül elkövetett emberiség ellen elkövetett bűncselekményekről és annak túlélőiről, e regények az emberiségért és az elismerésért szólalnak fel, helyet követelve a kollektív európai emlékezetkultúrában.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Adler, Jeremy (2015): *Das bittere Brot: H.G. Adler, Elias Canetti und Franz Baermann Steiner im Londoner Exil.* Wallstein. Göttingen.
- Assmann, Aleida (2016): *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention.* C.H. Beck. München.
- Assmann, Alieda (2018): *Menschenrechte und Menschenpflichten. Schlüsselbegriffe für eine humane Gesellschaft.* Picus Verlag. Wien.
- Baer, Ursula (2015): „Daskind by Mariella Mehr. Unveiling a Subjugated History: A First Draft of an Archagenealogical History of WVHPKL/OHGFRI People.” Doktori disszertáció, The University of British Columbia. Vancouver.
- Bauman, Zygmunt (2008): *Modernity and the Holocaust.* Polity Press. Cambridge.
- Kérchy Anna (2018): „A nő nyelvet ölt. A feminista narratológia dilemmái és a korporeális narratológia lehetőségei.” In *A nő nyelvet ölt. Feminista narratológiai és esztétikai tanulmányok.* JATE Press. Szeged. 37–66.
- Das Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse.” In „Stiftung Zukunft für Schweizer Fahrende.” Web oldal. 2024. júl 24. <https://www.stiftung-fahrende.ch/de/gesternheute/die-aktion-lkinder-der-landstrasser-55.html>.
- De Lauretiis, Teresa (1984): „Desire in Narrative.” In *Alice Doesn't. Feminism, Semiotics, Cinema.* Indiana University Press. Bloomington. 103–157.
- Deleuze, Gilles és Felix Guattari. (2003): *Kafka: Toward a Minor Literature.* University of Minnesota Press. Minneapolis, London.
- Delgado, Richard és Stefan Jevancic (2018): *Must We Defend Nazis? Why the First Amendment Should Not Protect Hate Speech and White Supremacy.* New York University Press. New York.
- Döbler, Katharina. (1996): „Silberherz stirbt.” „Zeit Online.” Web oldal. 2024. júl 24. http://www.zeit.de/1996/05/Silberherz_stirbt.
- Dreher, Rolf (2018) *Fisel komm mir dibrat: Jenisches Wörterbuch.* Schwäbisch Einhorn. Gmünd.
- Finnan, Carmel (2004): „From Survival to Subversion: Strategies of Self-Representation in Selected Works by Mariella Mehr.” In *The Role of the Romanies.* Szerk. Nicholas Saul and Susan Tebbutt. Liverpool University Press. Liverpool.
- Freud, Sigmund (1985): *The Uncanny.* Penguin. Harmondsworth.
- Galle, Sara, and Thomas Meier (szerk.) (2009): *Von Menschen und Akten: Die Aktion “Kinder der Landstrasse” der Stiftung Pro Juventute.* Chronos. Zürich.
- Günther, Louis (2019): *Die jenische Sprache.* hansebooks. Norderstedt.

- Huonker, Thomas (2003): Diagnose: „moralisch defekt“ Kastration, Sterilisation und Rassenhygiene im Dienst der Schweizer Sozialpolitik und Psychiatrie 1890–1970. Orell Füssli. Zürich.
- (2009): „Ein dunkler Fleck: Der Versuch, eine schweizerische Minderheit durch das ‚Hilfswerk der Landstrasse‘ zu zerstören.“ In Merken, was läuft: Rassismus im Visier. Handbuch und Materialien für den Unterricht. Szerk. Sabina Brändli, Myriam Eser Davolio and Karl Kistler. Pestalozzianum. Zürich.
- Huonker, Thomas, and Regula Ludi (2000): Roma, Sinti und Jenische Schweizerische Zigeunerpolitik zur Zeit des Nationalsozialismus. Beiheft zum Bericht Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus. Unabhängige Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg. Bern.
- Irigaray, Luce (1991): „The Bodily Encounter with the Mother.“ In The Irigaray Reader. Szerk. Margaret Whitford. Basil Blackwell. Oxford.
- Mehr, Mariella (1981): Steinzeit. Zytglogge. Bern.
- (1987): Kinder der Landstrasse. Ein Hilfswerk, ein Theater und die Folgen. Zytglogge. Bern.
- (1990): „E. Xenos 1922, einer von 600.“ In RückBlitze. Zytglogge. Bern. 10–23.
- (1990): „Von einem, der auszig, Doktor der Psychiatrie zu werden.“ In RückBlitze. Zytglogge. Bern. 71–86.
- (1990): „Frauenmut.“ In RückBlitze. Zytglogge. Bern. 175–184.
- (1990): „Die Hölle ist männlich.“ In RückBlitze. Zytglogge. Bern. 235–238.
- (1990): „Kheretuni, oder: Im Gehen Sterben.“ In RückBlitze. Zytglogge. Bern. 275–280.
- (1997): Daskind. Berlin. Ullstein.
- Meier, Thomas (2008): „The Fight Against the Swiss Yenish and the Children of the Open Road Campaign.“ Romani Studies 18 (2): 101–121.
- Patchett, Emma (2017): „Law Undone: Corporeal Subversion in Mariella Mehr’s Stoneage.“ On Culture: The Open Journal for the Study of Culture 3: 2–24.
- Pavlović, Dijana (2019): Beszélj, életem! In Roma hősök: Öt európai monodráma. Szerk. Balogh Rodrigó, Kondi Viktória és Merényi Anna. Nők a Jövőért Egyesület, Független Színház Magyarország. Budapest.
- Pletscher, Marianne (1988): „’Steinzeiten‘ sind immer wieder möglich.“ In Mariella Mehr. Steinzeit. Zytglogge. Bern.
- (2007): „Die Kraft aus Wut und Schmerz.“ In „SRF.“ Web oldal. 2024. júl 24. <https://www.srf.ch/kultur/literatur/mariella-mehr-gibt-misshandelten-frauen-eine-stimme>.
- Russi, Roger (2017): „On Mariella Mehr’s stoneage.“ „Trafika Europe.“ Web oldal. 2024. júl 24. <https://www.trafikaeurope.org/essays-reviews/on-mariella-mehrs-stoneage/?c=cc3d3f1dd0cf>.

- Schallié, Charlotte (2010): „Beyond Foreign 'Rabble Thugs and Thieves': Roma and Yenish People in a Swiss Culture Class.” In *Multiculturalism and Hybridity: New Approaches to Teaching Modern Switzerland*. Szerk. Karin Baumgartner and Margrit Zinggeler. Cambridge Scholar. Newcastle upon Tyne.
- Vasvári, Louise O. (2016): „Életírás, társadalmi Nemek, és Trauma”. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 6 (2):150–97. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/33796>.
- Vuilleumier, Marie (2019): „Switzerland's Nomads Face an Endangered Way of Life'.” *swissinfo.ch*. https://www.swissinfo.ch/eng/threatened-minorities_nomadic-people-in-switzerland-and-their-endangeredway-of-life/45249662.
- Widauer, Mariella (2020): „Schreiben um zu überleben. Trauma und Narration in Mariella Mehrs Werken steinzeit und Kinder der Landstrasse.” MA-dolgozat, University of Graz.

**UTAZÁS A SOROK KÖZÖTT:
SHAKESPEARE 75. SZONETTJÉNEK ÚJ FORDÍTÁSÁRÓL**

Bevezető megjegyzések

Shakespeare szonettjeinek igen szerteágazó fordítástörténete van Magyarországon (lásd É. Kiss, 1975), és időről időre történnek új kísérletek a versgyűjtemény vagy akár csak egyes szonettek lefordítására. A legfrissebb változat 2023-ban jelent meg az MMA Kiadó gondozásában Fazekas Sándor irodalomtörténész, műfordító tollából. Ez az új próbálkozás adja jelen tanulmány apropóját. Mivel a teljes szonettkorpusz fordításának elemzése meghaladná egy szokványos tanulmány kereteit, egy jól ismert, közkedvelt szonettet fogok megvizsgálni, a 75. számút. Talán nem érdektelen összevetni Fazekas változatát néhány viszonylag frissebb fordítással, ezért az elemzésben kitekintek Csillag Tibor 1994-es és Szabó T. Anna 2013-as verziójára is, és referenciapontként természetesen a legismertebb, az 1921-es, majd 1948-ban átdolgozott Szabó Lőrinc-féle fordítás is szerepel az összehasonlításokban. Így majdnem pontosan egy évszázad magyar fordítási kísérleteit tekinthetjük át nagyon-nagyon vázlatosan egy szonett példáján keresztül.

Lehetséges-e egyáltalán a műfordítás? Abban az értelemben természetesen igen, hogy amióta nyelvek léteznek, fordítás, így műfordítás is létezik, azonban felvetődik a kérdés, hogy mik is lehetnek egyáltalán az elfogadható műfordítás ismérvei. Először is meg kell határozni, hogy milyen céllal jön létre a műfordítás. Ha azt mondjuk, hogy a cél esztétikai, azaz egy hasonlóan szép, gyönyörködtető, önmagában is élvezhető műalkotást létrehozni, akkor a fordítások egy része ennek a kívánalomnak megfelel. Lehet a cél ezen belül formai – főképp a verses vagy drámai alkotások esetében –, azaz a ritmikai, prozódiai, stiláris jellegzetességek „odahajlítása” a célnyelvhez. Egyesek úgy vélik, hogy az eredeti mű tartalmára, a mondanivalójára kell a hangsúlyt helyezni. Természetesen az első két esetben is számos részkérdés merül fel, azonban a „tartalmi” hűség esetén még bonyolultabb interpretációs, hermeneutikai problémával nézünk szembe.

Nyilvánvaló, hogy számottevő időbeli távolság esetén, mivel a nyelvek állandóan változnak, ugyanaz a lexikai elem vagy mondat nem feltétlenül azt jelenti ma, amit akkor. Tehát első lépés lenne annak a feltérképezése, hogy abban az adott történelmi és kulturális kontextusban mi lehetett egy-egy nyelvi elem funkciója, jelentése, szemantikai mezője, stílusértéke, a korabeli olvasó mit érthetett bele abba a nyelvi elembe. És itt tovább burjánzanak a kérdések: nem mindegy, hogy

az adott olvasó (néző, hallgató) milyen társadalmi rétegbe tartozott, mennyire volt művelt, nő volt-e vagy férfi, jól beszélte-e az adott nyelvet vagy dialektust, vagy sem, stb. Lehetséges az is, hogy külön nyelvtani elemzésre van szükség, hiszen egy nyelven belül a szintaxis vagy morfológia is változik az idők során.

Ha mindezen nyelvi és kulturális elemzésen túl vagyunk, akkor következhet az idegen nyelvre való átültetés, ami szintén számos problémát vet fel. Próbálja a fordító ugyanazt a hatást kiváltani, amit az adott mű gyakorolhatott egy korabeli elképzelt nézőközönségre vagy olvasórétegre? Hogyan tudjuk rekonstruálni ezt a hatást? Vagy a cél az legyen, hogy a mai nyelven szólaljon meg a műalkotás, itt és most legyen befogadható, élvezhető? Mennyire kell hűnek lenni az eredeti szöveghez, szükséges-e a „felülstilizálás”, vagy a cél a feltehető eredeti szándékhoz való minél hűbb ragaszkodás legyen? De honnan is tudhatnánk – ez pedig már a biográfiai kritika terepe – hogy abban az adott időpillanatban mi volt a szerző szándéka? Egyáltalán fontos ez?

Megannyi súlyos kérdés terheli a műfordítás és általában a fordítás elméletét, és nem is csoda, ha egyes nyelvészek odáig mennek, hogy a fordítást mint olyat lehetetlennek ítélik meg, mint pl. George Steiner: „Más szóval, az igazi fordítás, egy tekintetben legalábbis, nyilvánvaló képtelenség, mert nem lehetséges visszafelé haladni az idő mozgólépcsőjén, és akaratlagosan újjáteremteni olyasmit, ami annak idején a szellem természetes működéséből következett.” (Steiner, 2005:64)

Ha azonban mégis úgy dönt a fordító, hogy lehetetlensége ellenére megpróbálkozik a mű átültetésével, egy spektrumon kell elhelyeznie magát. Ez a spektrum két-, de leginkább három dimenziós: tartalom, forma és stílus. Bővebben kifejtve: a fordított műnek egyrészt tartalmában, mondanivalójában, szándékában, másrészt formai jegyeit tekintve, harmadrészt nyelvileg, mint célnyelvi szöveg integráns és önálló egésznek, ugyanakkor hűnek is kell lennie a forrásműhöz. A fordítás folyamata tehát folyamatos döntéshozatal vagy inkább egyensúlyozás három kívánalom között. Nagyon ritka, hogy egy fordító mind a három igénynek eleget tud tenni, inkább úgy kell elképzelni a folyamatot, hogy az említett hármas skála oszlopai fordított arányban állnak egymással, ugyanis valamelyik tag mindig csorbul. Lehetséges tartalmilag teljesen pontos fordítás adni, ugyanakkor formailag nem lesz hű az eredetihez a fordítás. De ha hű is lesz többé-kevésbé, lehetséges, hogy magyartalan szöveget kapunk eredményül. Hasonlóképpen lehetséges egy ma jól hangzó, az olvasót vagy nézőt megérintő szöveg létrehozása, akár még a formai hűségnek is eleget téve, csak éppen nem azt fogja közvetíteni, ami a szerző eredeti, feltételezett szándéka lett volna, és így tovább.

Mind a három lehetőségre bőven találni példát: Szabó Lőrinc híres szonettfordítása – a korabeli nyugatos ízlésnek megfelelően – inkább a formai és szavalhatósági előnyöket választja a feltétlen tartalmi hűség rovására, míg például Nádasy Ádám több ízben is amellettt tör lándzsát, hogy a formahűséget már nem bírná el a fordítás, így Dante *Isteni színjátékát* verses formában ugyan, de rímek

nélkül fordította újra 2016-ban, sőt, a magyar drámairodalom három ikonikus alkotását mai prózára ültette át (*Bánk bán*, 2019, *Csongor és Tünde*, 2022, *Az ember tragédiája*, 2023). Ez utóbbi szép példája annak, hogy még egyazon nyelvet beszélők közé és éket ver egy jelentős időbeli távolság, így mondjuk az egy évszázadnál régebbi írott szövegeket már nem feltétlenül értjük, így fordításra (vagy legalábbis magyarázatra) van szükség.

Úgy tűnik, hogy Fazekas Sándor nemrégiben megjelent kötetében azt az utat választotta, hogy gondos filológiai kutatómunkát követően megkísérli visszaadni azt a hipotetikus jelentéstartalmat, amelyet a lexikai és nagyobb nyelvi egységek hordozhattak a 16. század végi angolban. Emellett betartja a szonett igen kötött formai jegyeit is (10 vagy 11 szótag soronként, jambikus verselés). A *Bárka* folyóirat 2020/2. számában így számol be a folyamatban lévő fordítási munkáról és annak céljáról: „Fordításom célja egy mind formai, mind tartalmi szempontból hű, ugyanakkor pedig kellőképpen modern nyelvezetű fordítás létrehozása. A versformát illetően a ritmikát, a szótagszámot és a hímrim-nőrím váltakozást is igyekszem betartani, a David Crystal által rekonstruált korhű kiejtést figyelembe véve.” (Fazekas: 2020) Nos, Fazekas fordítása valóban eleget tesz a tartalmi és formai követelményeknek. Ennek eredménye viszont az, hogy „kellőképpen modern nyelvezetű” fordításai néhol döcögősek, homályosak, többszöri újraolvasást igényelnek.

A 75. szonetről röviden

A 75. szonett feltehetően a 56–74. számú belső szonettciklus kísérőszonettje volt (É. Kiss, 1975:186), és szókincsét, retorikáját illetően legerőteljesebben az 56. szonettel mutat hasonlóságot. Többen – köztük maga Fazekas is – rámutatnak, hogy a szonett angol és magyar befogadástörténete meglehetősen különbözik (2023:19; lásd még Almási, 2020: 1:39: „Az angol befogadástörténet jóval mértékletesebben érdeklődik a 75. szonett iránt.”). Ennek oka, hogy a magyar olvasóközönség lassan egy évszázada Szabó Lőrinc fordításában ismerte meg a szonettet, és ezáltal az egyik legszebb magyar „szerelmes” verset. Ez úgy lehetséges, hogy Szabó Lőrinc egy „feldúsított” költeményt alkotott, és nem mindenben ragaszkodott az eredeti szöveg szemantikai árnyalataihoz. Valójában a 75. szonett (sok másikhhoz hasonlóan) a petrarchai szonethagyomány módosításának, meghaladásának vagy egyenesen paródiájának tűnik. A vers gondolati íve a szellemi kapcsolattól a birtoklási vágyon, az evés és látás kapcsolatán a torkosság főbűnéig (vagy ahogyan Nádasdy Ádám pontosít, „jellemhibájáig” terjed).⁵² Figyelemre méltó, hogy a „food” szó egyetlen egyszer szerepel a szonettekben, mégpedig itt.

⁵² Nádasdy Ádám Isteni színjáték fordítása (<https://www.youtube.com/watch?v=rYTGqO4miFU&t=848s>), 13:44.

A címzett és a beszélő viszonyának bonyolult kérdésével itt nem fogok foglalkozni, ugyanis nagyon messzire vinne annak vizsgálata, hogy ki is lehetett a valóságos címzettje ennek a szonettnek (a hagyományos, de egyesek szerint már túlhaladott elképzelés szerint az első 126 szonettet Shakespeare vagy Southampton grófjának, Henry Wriothesley-nek, vagy Pembroke grófjának, William Herbertnek írta). Egyesek úgy vélik, hogy ez a kapcsolat több volt, mint barátság. Don Paterson például még annak a kérdésnek a felvetését is feleslegesnek tartja, hogy Shakespeare homo- vagy biszexuális volt-e, válasza: „persze, hogy az volt” (2010: xiii), és Almási Zsolt is videós szonettelemzésében is (2020:9:24) arra jut, hogy „a legegyszerűbb magyarázat mégiscsak az, hogy egy férfi a lírai én, s hogy egy homoerotikus szonetról van szó a jelen esetben.” Nem gondolom, hogy jelentősen befolyásolná a fordítások elemzését (vagy akár magát a műfordítást), ha tudnánk, hogy a szerző milyen nemi irányultsággal rendelkezett, itt kizárólag a nyelvi jelenségekre kívánok koncentrálni.

Négy fordítás, négy út

Minden angol típusú szonettet, éppen szigorú szerkezete miatt, érdemes quatrainenként, azaz négysoros egységenként vizsgálni, hiszen ezek általában egy gondolati egységet alkotnak. Azonban a 75. szonett kivétel ez alól, hiszen az első quatrainben három hasonlat is megjelenik: az első két sor az intellektuálisan megtermékenyítő erejű címmel és esővel foglalkozik, majd a 3. sortól kezdődik a „fösvény”-metafora. (Természetesen finom kapcsolatok fedezhetők fel az egyes egységek között.)

(1.0) *So are you to my thoughts as food to life*⁵³

Az első sor sűrítettségében igen intenzív, ugyanis – Arany Jánossal Hamlet-fordításával szólva – „a lét, vagy a nem-lét kérdése ez”⁵⁴. „So are you to my thoughts as food to life.” Szó szerint: „Olyan vagy a gondolataimnak, mint az étel az életnek.” Vagy még pontosabban: „Úgy viszonyulsz te a gondolataimhoz, mint az étel az élethez.” Tehát a beszélő úgy érzi, hogy a vers címzettje annyira

⁵³ A továbbiakban csak számokkal jelölöm a vonatkozó fordításokat. Az első szám mindig a szonett adott sorát jelenti. Az ez után következő számok: (0): a 75. szonett Colin Burrow kritikai kiadása alapján (2002:531) (1): Szabó Lőrinc, (2) Csillag Tibor, (3) Szabó T. Anna, (4) Fazekas Sándor. A 4/a. jelű fordítás munkaváltozat, Fazekas folyamatban lévő munkájának harmadik variánsát jelöli, lásd Fazekas 2020, a 4/b. jelű a 2023-ban kötetben megjelent változat.

⁵⁴ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ShakespeareMagyar-william-shakespeare-osszes-muvei-1/tragoediak-4/hamlet-dan-kiralyfi-1524/harmadik-felvonas-1716/i-szin-1717/>

fontos a gondolatai számára, mint az étel az életnek, azaz nélküle elpusztulnának, elhalnának a gondolatai, nem tudna alkotni, művészileg terméketlen lenne. Itt tehát a címzett valamiféle múzsaszerepben jelenik meg. A felütés sűrítettségét az is fokozhatja, hogy csupa egy szótagos szóból áll, ami igen nagy kihívást jelent a magyar fordítóknak. Az angol nyelv természetéből fakad, hogy szavai rövidebbek mint a ragozott magyar szavak, ez a szonett például összesen 117 szót tartalmaz, ebből öt háromszótagos, tizenhat kétszótagos, és a többi (96, azaz 82%-a) egyszótagos.

Ez az egyszerű mondat a következő okok miatt állítja döntési kényszer elé a fordítókat: 1) az angol eredeti tíz szótagot és tíz egyszótagos morfémát használ, amit magyarra lehetetlen lefordítani hasonló mondatszerkezettel. Tehát valamelyik elemet el kell hagyni. 2) Ettől nem függetlenül: a „thoughts”, a „life” és a „food” elemek fordítása is dilemmát okoz, főleg ha a fordító arra is reflektálna, hogy ezek milyen viszonyban állnak egymással.

(1.1) Az vagy nekem, mi testnek a kenyér, (Szabó Lőrinc, 1948)

(1.2) Az vagy lelkemnek, mi testnek az étel, (Csillag, 1994:44)

Mint látjuk, a feladat csaknem megoldhatatlan. Egyrészt fontos lenne hangsúlyozni a fordításban, hogy kezdetben pusztán szellemi, inspiratív kapcsolatról van szó, tehát hogy a címzett a beszélő *gondolataihoz* kapcsolódik. A korábbi, Szabó Lőrincet megelőző fordításokban a „thoughts” magyarítása – különféle módokon – többnyire szerepel (Győry: „lelkemnek”, ...). Ezt a gyakorlatot Csillag is követi, és „lelkemnek” fordítja a szót, Szabó Lőrinc pedig meghaladja (?) a korábbi fordításokat azzal, hogy egyszerűen kihagyja a kérdéses részt, és általánosabban fordítást ad: „nekem”. Ezzel viszont az a gond, hogy nem általában a beszélőnek jelent sokat a kérdéses személy, hanem kifejezetten a gondolataira van megtermékenyítő hatással.

A probléma egyszerre verselés- és fordítástechnikai. Szinte kivitelezhetetlen, hogy a „gondolataim” szó szerepeljen a sorban, hiszen ez a szó már önmagában „elhasználná” a sor felét (öt szótag), sőt, ha a teljes első tagmondatot fordítjuk ezzel a szóval, akkor már nyolc szótagnál járnánk („az vagy gondolataimnak”). Szemantikai tekintetben pedig azt kell megfontolni, hogy a „lélek”, az „elme” vagy a „képzet” ugyanaz-e, mint „thoughts”, azaz „gondolatok”. A „lélek” esetében lehet úgy érvelni, hogy a nyugati kultúra hagyományosan „test” és „lélek” felosztásban gondolkodik, és mivel az étel a testet táplálja, ezért a test ellenpontja a lélek, tehát a címzett egyfajta „lelki táplálék”. Ma azonban a „lelki táplálék” szóösszetétel leginkább vallásos kontextusban használatos. Esetleg a „szellemi táplálék” kifejezés bevonása lehetne indokolt, azonban tudtommal a „thoughts” „szellem”-ként való fordításával még senki nem próbálkozott. A szinte tökéletesként elfogadott Szabó Lőrinc-i megoldás viszont kihagyja a „thoughts” szót

(ezzel nyer jó pár szótagot), és igen szemléletes sugallt ellentétpárt hoz be, a lélek és a test ellentétét, a „food”-ot pedig konkretizálja, és a magyar fülnek oly kedvesen csengő „kenyér” szóval fordítja. Egyébként, ahogy éppen Szabó T. Anna bizonyítja doktori dolgozatában, a fiatal költő egy az egyben Stefan Georgétól vette át a kenyér, a test, a részegség, a dózsölés képeit; „a magyar szinte szó szerinti fordítása a németnek” (Szabó T., 2004:116–17).⁵⁵

(1.3) Te táplálsz, mint élőket az étel, (Szabó T., 2013)

A tárgyalt megoldások közül Szabó T. Annáét kell a legjobbnak tartanunk, ugyanis a „táplál” igébe egyszerre foglalja bele a beszélőre való irányultságot, valamint az étellel asszociált tevékenységet. Szabó T. kihagyja ugyan a „thoughts” fordítását, azonban különösen érdekes gondolatsort nyithat meg az „élőket” szóválasztás, hiszen ezzel egyrészt azt sugallja, hogy a beszélő és a címzett viszonya kívül esik az „élők”, azaz a testi szinten létezők világától, az pusztán szellemi-lelki sík.

(1.4/a) Elmém kíván, mint ételét a lét, (Fazekas, 2020)

(1.4/b) A képzetem kíván, mint ételét, (Fazekas, 2023:265)

A „thoughts”-ot „elmém”-nek, illetve „képzetem”-nek fordító Fazekas (2020) indokolja is a választását: „Az első sor esetében is próbáltam a betű szerinti értelmezés mellett maradni, de a gondolat helyett a gondolat otthonát jelentő elmét vontam be a sorba.” Ez az indoklás csak a munkaváltozatra volt érvényes, de sajnos a végleges változathoz fűzött lábjegyzetben is benne maradt ez a sor, holott a nyomtatott verzióban Fazekas „képzet”-et ír. Érthető, hogy miért vetette el Fazekas a 4/a. változatot: még ha formailag és tartalmilag megfelelőnek is lenne mondható, az „e” és „é” hangok tobzódása magyartalanná, kellemetlenné teszi a sort, sőt, az „ételét a lét” tagmondat egyenesen komikusnak hat. A „képzetem” szó talán még az „elmém”-nél is rosszabb megoldás, ugyanis a képzet (filozófiai értelemben) a „külvilág valamely tárgyának, jelenségének a tudatban tükröződő és felidézhető általánosított szemléleti képe” (MÉKSz 2011:647). Ugyan az Értelmező kéziszótár megemlíti a szó régies használatát „kép(zelet)” értelemben, és ez még talán igazolható is lenne, de kétséges, hogy az átlagos olvasó

⁵⁵ Csábító gondolat lenne a szonettekben összesen 36 alkalommal előforduló „thought” szó (és többes számú alakjának) nyomon követése és elemzése a különféle fordításokban; itt csak egy párhuzamra utalnék: az említett 56–74-es ciklusban előforduló sorra, mégpedig a 71. szonett 7. sorában: „That I in your sweet thoughts would be forgot”. Fordításai: Szabó Lőrinc: „hogy édes **agyadnak** a feledést / kívánja”; Csillag Tibor: „hogy ejtsen el édes **gondolatod**”; Fazekas Sándor: „hogy kér: felejts el, s **elméd** nem komor”. Három fordító, három megoldás (agy, gondolat, elme).

ismeri-e a „képzet” ilyen jelentését. (A művelt olvasónak esetleg Petőfi „Az Alföld” című verse dereng fel: „S képzetem hegyvölgyedet nem járja.”) Rádásul mivel a két szótagos „elmém” szót négy szótagos „a képzetem”-re cserélte, vett két szótagot, kihúzta „a lét” szót. Azonban így még nagyobb zavar támad, ugyanis kimarad a „life” szó, így a párhuzam is elvész: „A képzetem kíván mint ételét.”

Bár Fazekas pontosságra törekszik, egyik megoldás sem igazán jó, főleg nem a „kíván” igével. Az elmét, pláne a képzetet nem asszociáljuk a „kívánással”, hiszen azt a testhez kötjük. Lehetne persze szó „szellemi vágyakozásról”, csakhogy Shakespeare a versben nem ezt mondja. Egy egyszerű megállapítást tesz, hiszen azt állítja, hogy olyan fontos vagy a gondolataimnak, mint az étel az életben maradáshoz. Még ha indokoltnak is tekintenénk a létige feloldását dinamikusabb igével, akkor sem szerencsés választás a „kíván”, hiszen itt a beszélő passzív, befogadó állapotban van, mint a következő sorban a föld, amelyet a zápor öntöz.

*(1–2.0) So are you to my thoughts as food to life,
/ Or as sweet seasoned showers are to the ground;*

A költemény második sora szintén nem tűnik bonyolultnak. Az előző sort folytatja, egy újabb párhuzamot kínálva a beszélő és a címzett kapcsolatára. Talán már ebből is kitűnik a beszélő kissé zaklatott lelkiállapota, hiszen nem a testi versus szellemi táplálék analógiát bontja ki egy quatrainban, ahogy egy „rendes” szonettől elvárnánk. Ugyanakkor érdekesen „felel” egymással a két sor, hiszen az elsőben szilárd táplálékról, ételről van szó, a másodikban pedig folyadékról, az esőről, amely szintén táplálja a földet, ami majd táplálékot ad a testnek. A megoldandó feladat itt a „sweet seasoned” (vagy más kiadásokban: „sweet-season’d”) poliszémikus összetétel lefordítása. Fazekas lábjegyzete szerint (és a legtöbb értelmezés szerint) a jelző egyaránt utal „az édes fűszerre és a tavasz időszakára” (2023:270), ugyanakkor a korábbi variánshoz fűzött kommentárjában máshogy véli: „A *sweet-seasoned* itt édes évszakot jelent – de nem csupán tavaszt. Ha megnézzük a többi szonettet, a tavasz és a nyár ilyen, és összetartozik, a pozitív, teremtő erők évszakai. Ezzel szemben az ősz és a tél már negatív jelentéstartalmakat hoz magával: az egyik az öregedés, a másik a halál metaforája.” (2020) Burrow szerint a „seasoned” szó egyszerre hordozza a „kellő időben érkező, időszerű” és „fűszerezett” jelentéseket, és ehhez járul hozzá a „sweet” (édes) melléknév (2002:530). A *shakespeares-sonnets.com* honlap lábjegyzetei szerint a „sweet-seasoned” „édes illatú” jelent. Tehát valahogy érzékeltetni kellene, hogy: a zápor kellő időben érkezik, édes „fűszerezi” a földet, és jó illatú, és persze, hogy elteti, táplálja azt. Lássuk a fordításokat (a könnyebb áttekinthetőség kedvéért megismétlem az előző tagmondatot):

(1–2.1) Az vagy nekem, mi testnek a kenyér
/ s tavaszi zápor fűszere a földnek;

Bár Szabó Lőrinc megoldása virtuóznak tűnik, hiszen visszaadja a „season” két jelentését, azaz az évszakot és a fűszert, ezáltal finoman utal vissza az étel, a táplálás metaforájára, sőt, még az alliterációt is megtartja, sőt talán még a „fű” és a „föld” is kapcsolatba hozható egymással, valójában kissé finomkodó átültetésről van szó. Úgy tűnik, hogy a zápor csak „fűszerezi”, azaz valamilyen járulékos ízt ad hozzá a földhöz, holott az eredeti értelem szerint a két sor tökéletes analógiája egymásnak: a beszélő gondolatainak ugyanúgy van szüksége a címzett éltető erejére, mint az életnek az ételre, vagy mint a földnek a tavaszi vagy nyári záporra, különben elsorvadna, elpusztulna. Apróságnak tűnhet, de érdemes felfigyelni arra is, hogy Szabó T. Anna kivételével egyik fordító sem „vagy”-gyal, hanem „s” szócskával kezdi a sort, pedig a „vagy” jobban hangsúlyozná a két sor párhuzamát.

(1–2.2) Az vagy lelkennek, mi testnek az étel
/ s az édes májusi zápor a földnek;

Csillag Tibor érdekesen konkretizál, „májusi” záport ír, tehát még a hónapot is meghatározza, erre valószínűleg a szótagszám miatt volt szükség, mivel minden tavaszi és nyári hónap három szótagos.

(1–2.3) Te táplálsz, mint élőket az étel, / vagy éhes földet édes záporok,

Szabó T. fordítása ismét jónak tűnik, hiszen nagyon logikusan kapcsolódik a „táplálsz” szóhoz az „éhes” föld. Felvethető, hogy talán a „szomjas” föld még érzékibben fejezte volna ki a nélkülözhetetlen éltető erőt, bár lehetséges, hogy Szabó T. éppen a fentebb tárgyalt Stefan George-hatás miatt nem akarta ilyen módon „félrevinni” a fordítást. Ezen kívül igen szép belső rímet képez az „édes-édes” szópár.

(1–2.4/a) Elmém kíván, mint ételét a lét, / s az édes évszak záporát a föld;

(1–2.4/b) A képzetem kíván, mint ételét, / s az édes évszak záporát a föld;

Fazekas fordítása már az első sorban tévútra került a „kíván” szó beiktatásával, hiszen így a második sorban a föld „kívánja” a záport. Ez éppen nem lenne lehetetlen egy költeményben, csak éppen az eredetiben egy egyszerű kijelentés áll: „az vagy gondolataimnak, mint...”.

(3–4.0) *And for the peace of you I hold such strife*
/ As 'twixt a miser and his wealth is found.

Az első quatrain második két sora egy harmadik metaforát hoz be, amely a 9. sorig fog tartani, és amely folytatja és egyben tovább kissé meg is fordítja a fentebbi párhuzamokat. Ez a fősvény képe. A szöveg azt mondja, hogy olyan a viszony a beszélő és a címzett között, mint a zsugori, pénzéhes ember és a vagyona között, magyarul az irigység, a féltés, a birtoklási vágy határozza meg. Itt a beszélőre gyakorolt hatás helyett a beszélőtől kifelé irányuló viszony lesz a hangsúlyos. Ez a két sor továbbra is leíró jellegű, szó szerint azt mondja, hogy „a békédért olyan harcban élek, mint amilyen a fősvény és a vagyona között található.” Ebben a részben a „for the peace of you” jellegzetesen shakespeare-i szójáték okoz gondot a fordítóknak. A megoldások:

(3–4.1) lelkem miattad örök harcban él,
/ mint fősvény, kit pénze gondja öl meg;

Szabó Lőrinc elegáns fordítása túllendül a „peace of you” kifejezés problematikáján, és hasonlóan az első sor „nekem” teljesen természetesen hangzó szavához, itt a „miattad” szót használja. Teljesen elfogadható megoldás, hiszen a féltékeny beszélő és a féltett címzett közötti viszonyt, a címzett iránt érzett féltő aggodalmat írja le (t.i. nehogy elvegyék tőle). Talán ismét „felhangolja” a költeményt azzal, hogy „örök” harcról, valamint megölelésről ír, hiszen ezek nem szerepelnek az eredetiben, „csupán” gyötrelem, küzdelem.

(3–4.2) szívem békés szemedtől harcban ég el,
/ mint a fősvény, kit vagyona gyötör meg;

Csillag Tibor fordítása tökéletes félreértés: talán valamilyen lovagi költészetből vett sablon járt a fejében, amikor a békés szemtől, a tekintettől való elégetést vizionál, nem beszélve arról, hogy semmilyen reláció nincs a vagyonáért aggódó fősvény és a címzett békés tekintetétől harcban elégő szív között.

(3–4.3) úgy bízom benned, hogy emészt a kétely,
/ mint zsugorit, ha pénzén kuporog;

Szabó T. Annak fordítása igen invenciózus és intenzív: nagyon képletesen jeleníti meg a féltékeny (önző? paranoid?) ember kettős érzéseit, aki a bizalom és a kétely között ingadozik, és teljesen átlátható, jó megoldással szolgál.

- (3–4.4/a) úgy küzdök érted és nyugalmadért,
/ akár fukar, kit kincse meggyötört.
(3–4.4/b) úgy háborúzom én nyugalmadért,
/ akár fukar, kit kincse meggyötör.

Fazekas ismét túlzott pontosságra törekszik, és hasonlóan a korábbi fordítókhoz, ő is „nyugalmadért”-ként fordítja le a „for the peace of you” kifejezést. Kétségtelen, hogy éles ellentétben áll az eredetiben is a „peace” és a „strife” szó, de miről is van szó itt? A kincse által gyötört fukar a vagyona „nyugalmaért” gyöttrődik?

Itt egy kicsit alaposabban utána kell járnunk a „strife” és a „peace” szavaknak. Ahogy a shakespeare-sonnets.com oldal megjegyzi, a „strife” – amely egyébként a rímkényszer miatt kerülhetett a versbe („life” – „strife”) – olyan küzdelmet jelent, ami tulajdonképpen éberség („I strive to be vigilant”), tudniillik nehogy ellopják mások a kincset.

A „for the peace of you” esetében is szemantikai és technikai nehézségek merülnek fel. A kifejezés jelentése: az a nyugalom, amelyet a csodált személy tanúsít ellentétben a csodálók vagy irigyek izgatott állapotával, belső küzdelmeivel, vagy pedig – Burrow szerint – „azért, hogy elnyerjem azt a békét, amit a társaságod kínál” (2002:530). Ezt az értelmezést megerősíti Fazekas is (2023:270). Ez akár még igazolható is lenne, hiszen a pénzéhes ember is nyugalmat érezhet, amikor kincsesládájával együtt, háborítatlan magányban. Ezt a hosszú, csak körülírható értelmet viszont technikailag lehetetlen öt szótagban visszaadni. Számos fordító szó szerint fordítja a kifejezést („nyugalmadért”). Ez viszont azt (is) jelentené, hogy „azért küzdök, hogy te nyugodt maradhass”, ami pedig logikátlan.

A fentiekhez képest én egy kissé eltérő értelmezést javasolnék. Az Oxford English Dictionary online kiadása szerint a „peace” számos jelentése között szerepel (1.4.a.) a „külső zavartól, beavatkozástól, zavaró körülménytől való mentesség, különösen, ami egy személy állapotára vonatkozik; gyakran „in peace” összetételben.” Ha pedig így nézzük a kifejezést, akkor jelentheti a furcsa birtokos „peace of you” frázis, hogy „azért, hogy elérjem, hogy senki ne avatkozzon a mi kapcsolatunkba”, magyarul az, hogy „*békén* hagyjanak téged (vagy minket)”, olyan gyötrelmeket kell kiállnom, amely a kapzsi embert jellemzik, aki fél, hogy elveszik (kicsalják, ellopják) a pénzét.

- (5–6.0) *Now proud as an enjoyer, and anon*
/ Doubting the filching age will steal his treasure,

A második quatrain a fősvényben, pontosabban a fősvénnyel azonosított beszélőben dúló kettős érzelmeket mutatja be, érdekes nyelvtani váltással, ugyanis míg az első két sorban a referencia egyes szám harmadik személyű („steal his treasure”), addig erre a második két sorban egyes szám első személyű névmás

rímel („see my pleasure”). A 4–6. sorokban található perspektívaváltás után tehát a vers visszatér a kiinduló, lírai beszélői pozícióhoz. Ebben a részben tulajdonképpen mindegyik sor hordoz egy érdekes fordítói problémát: meg kell oldani az „enjoyer” (szó szerint „élvező”), a „filching age” („tolvaj kor”), a „counting best” („úgy számítok, hogy az a legjobb”), valamint a „better’ d” („akkor érzem jobban magam) szavak, illetve kifejezések fordítását. Lássuk az alternatívákat:

(5–6.1) Csupa fény és boldogság büszke elmém,
/ majd fél: az idő ellop, eltemet;

Szabó Lőrinc teljesen egyedi megoldást alkalmaz, már itt végrehajtja az első személyre váltást, ami azért vitatható döntés, mert a beszélő a fősvénymetafora beiktatása után még egy kicsit megmagyarázza, hogyan is érez a zsugori ember, és utána hasonlítja magát hozzá, és bontja ki a párhuzamot. Ezzel sokkal intenzívebbé teszi a vers ívét. Mint sokan mások, nem fordítja az „enjoyer” főnevet, a „proud” melléknév pedig a „büszkén sugárzik” kifejezésbe kerül bele. Ugyanakkor a sorpár némileg zavaros: nem világos, hogyan kerül bele a „fény” és a „sugárzik” (talán a kaszás Idő felkeltette sötét asszociációk ellensúlyozására, erre utal az „eltemet” szó), azonban Szabó Lőrinc itt teljesen önkényesen emel be egy olyan dimenziót, ami nincs benne az eredeti költeményben.

Itt kell szót ejtenünk a „the filching age” kifejezésről. A szonettgyűjteményben a beszélőt hol a múltó idő miatti aggodalom, hol pedig féltékenység jellemzi. A kérdés az, hogy az „age” itt valakinek a korára, így átvitt értelemben az öregeedésre, elmúlásra, avagy az objektív idő bizonyos korszakára vonatkozik-e. Érdekes összevetni ezt a szöveget a fent említett miniciklusban található 63. szonettel, ahol mind a „time”, mind az „age” szavak szerepelnek. A vers témája az Idő hatalma és annak legyőzése a vers által, amely megőrzi az ifjú szépségét.

(0) With **Time**'s injurious hand crushed and o'er-worn;
(1) irigy **idő** roncsa, nyútt szemete, (Szabó Lőrinc, 1956:73)
(2) kezével szétmorzsolja az **Idő**; (Csillag 1994:38)
(4) hogy zord **idő** bösz karja törje le, (Fazekas 2023:227)

(0) Hath travelled on to **age**'s steepy night,
(1) elérte már a **Kor** meredek éjét
(2) meredek csúcsra **ifjú reggele**,
(3) s reggele / a **kor** veszélyes éjjelébe tűnt;

(0) For such a **time** do I now fortify / against confounding **age**'s cruel knife;
(1) Fegyverkezem e **Kor** ellen, kaszája / élet csorbítva...
(2) páncélt veszek már most ilyen **kor** ellen, a kegyetlen **Idő** kését lecsapva,
(3) előre most e **korra** készülök: / ha romboló **idő** vad kése tég;

A 63. szonett az „idő” („Time”) és a „kor” („age”) szavakat nagyjából felcserélhetően használja, mindkettő a beszélő öregedésére utal, és ezzel együtt a felejtésre, ami ellen úgy védekezik, hogy megőrökíti a szeretett személyt a szonettben, így ő (a címzett) sem öregszik. A vizsgált három fordító is hol „kor”-ral, hol „idő”-vel fordítja vagy a „time” vagy az „age” szavakat.

Bár a múltó idő (vagy kor) itt is „ellopja” a tavasz vagy nyárelő kincseit, nem gondolnám, hogy ez analóg a 75. szonettben található „the filching age” kifejezéssel, már csak két okból sem. Egyrészt, mert az összes szonettben 16 alkalommal megtalálható „age” főnév ha határozott névelővel vagy mutató névmással áll, egy kivétellel (64. szonett) valamilyen korszakot, történelmi időt jelent, ha pedig névelő nélkül vagy birtokos névmással áll, ott a személy korára, megélt éveire vonatkozik.⁵⁶ Így a „the filching age” valószínűleg nem a pusztulást, romlást jelenti, amely ellopja a kincseket, hanem magát a kort, amelyben a beszélő él, vagy metonimikusan kiterjesztve az abban a korban élő sóvár, irigy embereket. (Lásd Burrow értelmezését, 2002:530: „az a tolvaj kor, amelyben élünk”). Másrészt nem valószínű, hogy a fősvény kincsei romlandóak, a korrallal éppen még értékesebbé válnak. Ennek ellene vehető, hogy a fősvény analóg a beszélővel, aki

⁵⁶ A / jel utáni szám a sorra vonatkozik: „windows of thine age” (3/11): „vénség ablakain” (Szabó Lőrinc 1956:13), „vén ablakkeretben” (Csillag 1994:8), „kor ablakán át” (Fazekas 2023:35); „strong youth in his middle age” (7/6): „erős, érett ifju” (Szabó Lőrinc 1956:17), „érett arcán kamaszláz” (Csillag 1994:10), „ki ifjúkort idéz” (Fazekas 2023:45); „Like feeble age” (7/10): „mint gyöngé agg” (Szabó Lőrinc 1956:17), „mint gyöngé agg” (Csillag 1994:10), „mint gyöngé vén” (Fazekas 2023:45); „folly, age and cold decay” (11/6): „vénség, hűlő kor, örület” (Szabó Lőrinc 1956:21), „öregség, balgaság, kihűlt lét” (Csillag 1994:12), „homály az, vénség, hús halál” (Fazekas 2023:57); „The age to come would say” (17/7): „mondanák az emberek” (Szabó Lőrinc 1956:27), „azt mondanák” (Csillag 1994:15), „jövönk leszólna” (Fazekas 2023:81); „my papers, yellow’d with their age” (17/9): „sárgult papirom” (Szabó Lőrinc 1956:27), „megsárgult tekercsem” (Csillag 1994:15), „kortól megfakult papírt” (Fazekas 2023:81); „this growing age” (32/10): „a nővő korrall” (Szabó Lőrinc 1956:42), „e nővekvő korrall” (Csillag 1994:22), „időarányosan” (Fazekas 2023:135); „Painting my age” (62/14): „fest csak fiatalnak” (Szabó Lőrinc 1956:72), „életkoromat... festi” (Csillag 1994:37), „festem vénkorom” (Fazekas 2023:225); „The rich proud-cost of outworn buried age” (64/2): „mult kort s dús-büszke dísz” (Szabó Lőrinc 1956:74), „nyűtt kor büszke díszét” (Csillag 1994:38), „a mult dicső, dús síremlékeit” (Fazekas 2023:229); „And peace proclaims olives of endless age” (107/8): „a béke örök pálmaként ragyog” (Szabó Lőrinc 1956:117), „és béke leng, időtlen olajág száll” (Csillag 1994:60), „olajfaág örök békét mutat” (Fazekas 2023:365); „the dust and injury of age” (108/10): „az évek súlyát, porát” (Szabó Lőrinc 1956:118), „a sebző idő porát” (Csillag 1994:60), „se kor-seb, se kor pora” (Fazekas 2023:369); „In the old age” (127/1): „Valaha” (Szabó Lőrinc 1956:137), „a múltban” (Csillag 1994:70), „Régen” (Fazekas 2023:431); „And age in love” (138/12): „a vén kedvesnek” (Szabó Lőrinc 1956:148), „koromról, vén szerelmes” (Csillag 1994:75), „vén társ korát” (Fazekas 2023:475).

pedig a szeretett személyt félti sokszor az idő múlásától, a haláltól, itt azonban még a fősvény érzelmeinek leírásánál tartunk, és a vagyonához való viszonyánál. Ezért is vitatható Szabó Lőrinc döntése, aki „az idő ellop, eltemet” fordulatot használja. Másrészt a mondat azért is zavaros, mert változtatja az első és harmadik személyt („büszke elmém”, „fél”), így úgy is érthető, hogy a beszélő büszke elméje fél, hogy a címzett megöregszik és meghal – ez önmagában nem lehetetlen, de az „elmével” ritkán kötjük össze a félelem érzését.

(5–6.2) most boldogan, büszkén sugárzik, aztán
/ fél, hogy kincsét tolvaj korunk kilopja;

Csillag megoldása elfogadható, hiszen marad a harmadik személyű vonatkoztatásnál, bár a „sugárzik” ige feltehetően Szabó Lőrinc-i inspiráció (és valószínűleg a nem fordított „enjoyer” pótlására került a sorba). Helyesen értelmezi úgy, hogy a „the filching age” a korszakra és nem a múltó időre utal, így „tolvaj korunk” lesz a kérdéses részből. Különös zeneiséged adnak a két sornak az alliterációk: „boldogan, büszkén”, „kincsét tolvaj korunk kilopja.”

(5–6.3) örül és közben rettegésben él, / a tolvaj kortól félti birtokát;

Szabó T. Anna fordítása pontos, gördülékeny, egyben érzékletes is, bár itt a soronkénti ellentét elvész, hiszen a fősvény büszkeségére, élvezetére mindössze az „örül” szó vonatkozik, a két sor nagyobb részét a szorongás, rettegés leírása teszi ki.

(5–6.4/a) Most büszke élvezője, s csakhamar
/ fél, kincsét elragadja majd a kor;

(5–6.4/b) Most büszke élvezője, s csakhamar
/ remegve félt: tolvaj kor elvehet;

Fazekas munkaváltozata is jónak tűnik, szokásos pontosságával szó szerint fordítja az „enjoyer” szót „büszke élvezője”-ként, de ez ebben az esetben nem hat magyartalanságnak (szó szerint nem is adható vissza a szó, ugyanis magyarul a legritkábban mondjuk, hogy „élvező”). A fordítónak itt még a soráthajlást is sikerült megtartania: „anon / doubting” – „s csakhamar / fél”, a „kincsét elragadja majd a kor” változatban viszont eldönthetetlen, hogy az idő múlásáról vagy a jelenkorról van szó. Sajnos a végleges változatban olyan módosítások kerültek be, amelyek zavarossá teszik a sorok értelmét. „S csakhamar / remegve félt... elvehet.” Indokolatlannak tűnik a váltás második személyű tárgyaz ragozásra. Ráadásul a következő sorban már ismét harmadik személyű lesz a perspektíva („kalkulál”, „akar”), ráadásul ismét második személyű ragozott alakkal („veled”), holott a

6. sortól kezdve már ismét a lírai én szemszögéből látjuk a dolgokat. A vegyítés indoka talán annak érzékeltetése, hogy a fősvény és a beszélő ugyanaz, vagy nagyon hasonló, de így mintha skizofrén helyzet állna elő, és a beszélő harmadik személyben szólna önmagáról.

(7–8.0) *Now counting best to be with you alone,
/ Then bettered that the world may see my pleasure;*

A következő két sor tulajdonképpen az előző kettő variációja, soronként további ellentétekkel: az egyes számra visszaváltó beszélő („my pleasure”) azt sugallja, hogy miként a fősvény, aki hol büszkélkedne azzal, amije van, hol pedig retteg, hogy elveszik tőle, ő is egyik pillanatban egyedül lenne a kincsével, a címzettel, a másikkal pedig az egész világnak megmutatná. A quatrain elrendezése tükörszerű: az első két sorban publikus („proud”) – privát („doubting”) sorozat figyelhető meg, a második két sorban pedig ennek fordítottja: privát („alone”) – publikus („world may see”). (Elméletileg persze lehet büszkélkedni magányosan, és szorongani közösségben, de ez elég ritka.)

Ebben a két sorban a „counting best” és az arra rímelő „bettered” kifejezések fordítása okozhat fejtörést. Közismert, hogy Shakespeare szonettjeiben (is) rengeteg jogi, gazdasági, pénzügyi és hétköznapi terminust használ, ezzel mintegy lerántva a petrarchai hagyományt a földre, másrészt az Erzsébet-kori, empirikus szemléletű, feltörekvő, kereskedő, üzleteket kötő polgárság számára is jobban befogadhatóvá teszi a szövegeket. A „counting best” jelentése egyszerűen az, hogy „arra számítok, úgy vélem, hogy az a legjobb, ha”, ugyanakkor a „counting” (számolás) utal magára a vagyont számolmányozó fősvényre is. A „better’d that” jelentése pedig „még ennél (t.i. hogy csak egyedül legyek veled) is jobbnak gondolom, hogy...” (Burrow 2002:530), vagy „attól még érzem jobban magam, hogy...” (shakespeares-sonnets.com). Ezeket a hosszú mondatokat természetesen a tíz szótagra terjedő szonettsorokban nagyon nehéz visszaadni. A fordítások:

(7–8.1) *csak az enyém légy, néha azt szeretném,
/ majd, hogy a világ lássa kincsemet;*

A mondat első felének interpretációja azon fordul meg, hogy a fordító úgy dönt-e, ki akarja hangsúlyozni a címzettel egyedül levésben megbújó birtoklási vágyat (ami már a fősvény-metafora megjelenésétől, a 3. sortól kezdve implicite benne van a szövegben). Egyedül Szabó Lőrinc dönt úgy, hogy kifejezi a vers címzettjének birtoklását („csak az enyém légy”), de ettől függetlenül a többi fordítás is megfelelőnek mondható. (A korábbi kísérletek közül Pákozdy Ferenc megoldása is igen jónak mondható – „Most így csak így jó, egyedül veled” [lásd É. Kiss 1975] – annak ellenére, hogy a fordításának többi része amatőr munkát sejtet.)

(7–8.2) most bújjunk el mi ketten, azt akarnám,
/ majd, hogy fényét gyönyörűm másra szórja;

Csillag megoldása igen invenciózus: „[azt akarnám,] hogy gyönyörűm fényét másra szórja”. A fénymotívum az 5. sorból szívárog át („büszkén sugárzik”). Ő megfordítja a logikát, ugyanis itt nem azt akarja a beszélő, hogy a világ nézze az ő kincsét, hanem hogy a szeretett személy sugározza, mintegy önzetlen módon, másokra is a fényét. Így tehát a beszélő „megosztja” a vagyonát, melyet a fény jelképez. Érdekes és valójában nagyon is jó megoldás.

(7–8.3) arra vágyom, hogy csak velem legyél,
/ aztán, hogy látva lásson a világ;

A mondat második felében a kihívás egyrészt a „better’d”, másrészt a „pleasure” lexikai egységek átültetése. Igazából az elsővel („jobbnak látom”) egyetlen fordító sem próbálkozott. A „pleasure” szó visszaadása már izgalmasabb. A korábbi fordítók próbálkozásai nem igazán bizonyultak gyümölcsözőnek, Győrynél az ige tárgya nem világos, Ferenczi pontosan próbálja „élvem”-nek fordítani, ami nem igazán állja meg a helyét, Pákozdynál és Justusnál az ige tárgya a címzett, egyedül Szabó Lőrinc konkretizálja a „pleasure”-t „kincs”-re. Ezzel egyrészt továbbra is a fősvénymetafora keretein belül marad, másrészt sokkal szemléletesebb megoldást kínál, hiszen inkább egy konkrét dolgot szoktunk látni, mint elvontat. Ebből a szempontból Szabó T. Anna fordítása is megfelelő, hiszen az a címzetre vonatkozik („látva lásson a világ”).

(7–8.4/a) mohó szívem ma négyszemközt akar,
/ majd, hogy lássák a kéjt, mit birtokol.
(7–8.4/b) úgy kalkulál, hogy négyszemközt akar,
/ majd: hadd lássák, mily élvezet veled!

Fazekas első megoldása azért szemléletes, mert amellet, hogy itt már a beszélő egyes számban szól, mint az eredetiben, belecsempészi a „mohó” szót, amely az évsmetaforika része. A „négyszemközt” elsőre talán hivatalos regiszterbe illőnek tűnik, de mivel a sor végén és a következő quatrainben meghatározó lesz a látás–évés–birtoklás tematikája, így indokolható. A megjelent változatban viszont két lényeges változtatást hajt végre: a korábban említett perspektívaváltás mellett – a harmadik személyű ige alkalmazása – új igét hoz be, a „kalkulál”-t. Az első változtatás kevésbé érthető, hiszen úgy tűnik, hogy három szereplője van a versnek, a beszélő, a fősvény és a címzett, mivel a „félt”, „elvehet” igék a fukarra vonatkoznak második személyű vonatkoztatással, míg a már egyes számba váltó 8. sorban a szintén harmadik személyű „kalkulál” ige szerepel, ráadásul a sor

végén szintén a második személyű „veled”-del. A második változtatás, a „kalkulál” fontos aspektust hoz be, hiszen, mint említettük, a „counting” ige, amellelt, hogy jelentése az, hogy „valamit vél”, „valamire számít”, egyben a fősvénymetaforika része is (lásd Fazekas 2023:271, 7. lábjegyzet). Lehetséges természetesen, hogy a személyváltásra a szótagszám kényszerei miatt került sor, hiszen az „úgy kalkulálok, hogy négyszemközt akar(lak)” változat túl sok szótagszámot emésztett volna fel.

Ami a 8. sort illeti, Fazekas az első változatban pontos akar lenni, ugyanis a „the world may see my pleasure” kifejezést „lássák a kéjt, mit birtokol”-nak fordítja. Ezzel egyrészt az a probléma, hogy a kéjt nem lehet látni (maximum ha exhibicionizmusra vagy voyeurködésre gondolunk), de igazából „birtokolni” sem. Való igaz, hogy szó szerint ezt mondja a vers, de ez így magyar nyelven nem működőképes, és kérdés az, hogy ragaszkodnunk kell-e itt a tartalmi hűséghez. A végleges változat már valamivel jobb, ugyanakkor felvethető, hogy nem metonímiáról van-e szó. Tehát hogy a „pleasure”-t itt nem az élvezetet kiváltó személyre kell-e értenünk (hasonlóan például a „love” szóhoz, amely egyszerre jelent szerelmet / szeretetet és a szeretett személyt)? Ha pedig ez a helyzet, akkor bátran helyettesíthető a címmel vagy annak valamely allegóriájával, például kincsel, vagyonnal, stb. Így a „hadd lássák: mily élvezet veled!” kissé disszonáns megoldás.

*(9–10.0) Sometime all full with feasting on your sight,
/ and by and by clean starved for a look.*

A harmadik quatraintól kezdődik és a vers végéig tart a látás–evés–birtoklás hármass képe, ahova a „the world may see my pleasure” kifejezés vezet át. A látás és evés kapcsolata nem Shakespeare invenciója, a kor elterjedt toposza volt (lásd pl. 56. szonett: „Thy hungry eyes”, Fazekas idézi Spenser Amoretti-ciklusából a 35. szonettet, ami szintén e sorral kezdődik: „My hungry eyes, through greedy covetise” [2023:268]). A másakra vágyás, a másik birtokba vevése, bekebelezése a látás által egészen archaikus metaforikus mezőt feltételez, gondoljunk csak a magyar „felfalja a szemével/tekintetével” vagy „levetkőzteti a szemével” kifejezésekre.

Ebben a quatrainban tehát már nem csak a féltékenység vagy megmutatni vágyás szerepel, a beszélő érzelmeit egyre nyíltabban megvallja, és leplezetlenül beszél fantáziáiról és azok kettősségéről: van, hogy teljesen eltelik a címzett látványával, és a következő pillanatban („by and by”) pedig csak egy pillantásért is majdnem éhen hal. Kielégíthetetlen, mohó vágyról, függőségről van szó, és itt lesz fontos a fősvénymetafora, ugyanis a fukar is mániákusan gyűjtögeti a vagyonát, sosem elégszik meg azzal, amije van. Kétségtelen, hogy már az „enjoyer” „pleasure” vagy a „treasure” valamilyen erotikus töltetet vittek a szövegbe, de

érdemes idézni itt Szabó T. Anna véleményét: „Szerintem nem a testiségről beszélünk – ha írnék valaha erről hosszan, akkor azt fejteném ki, hogy a szemről van szó, a szem szomjáról, arról, hogy hiába is érintjük a másikat, azt, akit a legjobban szeretnénk megkapni, magunkévá tenni sohasem tudjuk. A nagyon erotikus ember számára a kielégülés lehetetlen, mert a vágy tartja életben.” (Farkas, 2019) Azonban míg a 46. és 47. párverses szonettekben a szem és a szív azon vitatkoznak, „hogy osztozzon szép kép-zsákmányodon” (Fazekas 2023:175), majd arra az egységre jutnak az agy által összehívott „esküdtszék” segítségével, hogy a szem zsákmánya a külső dísz, a szívé a belső érzelem, majd a vers párjában szövetségre lépnek a kedves felidézésében, ebben a szonettben sem a szív, sem az agy nem kap szerepet. Csak vizuális élvezetek vannak, függőség, éhezés, csömörrig evés és torkoskodás („gluttoning”), és nincs feloldás a végén, amit az utolsó sor mondatszerkezete is sugall: „Or...or...”, azaz vágy-vágy.

Fordítói szempontból a 11–12. sor szokott gondot okozni, valamint az utolsó sor erőteljesen sűrített, elliptikus szerkezete. Lássuk először a quatrain első két sorát:

(9–10.1) arcod varázsa csordultig betölt / s egy pillantásodért is sorvadok;

(9–10.2) tekinteted bűbáján dőzsölök, /majd sóvárgok egy pillantásodért;

Szabó Lőrinc és Csillag Tibor megemeli a szöveget azzal, hogy belecsempésznek egy valójában abban nem szereplő elemet, a „varázsa”, illetve „bűbáján” szavakat. Ehhez képest az eredetiben egyszerűen csak „your sight” szerepel. Szabó Lőrinc még azzal is fokozza a szöveg stílusát, hogy – szintén Stefan George hatására – beleveszi az evés mellett az ivás motívumát is, így érkezünk majd meg a záró sor részegség és szomjúság ellentétpárjához.

(9–10.3) felfallak szemmel, eltelek veled, / majd megint lesem pillantásodat,

Szabó T. Anna igen érzékletes megoldást választott, a már korábban említett „felfalja a szemével” frázist emeli be egy az egyben – egyszerű és szép, salangmentes megoldás. Ugyanakkor a „lesem pillantásodat” kicsit kevésnek hat, ugyanis az eredeti kifejezetten „starved for a look”-ot említ, azaz „éhen halok a pillantásodért”. (Külön filológiai munkát igényelne annak kiderítése, hogy Shakespeare korában az eredetileg „meghalni”⁵⁷ jelentésű „starve” ige enyhült-e annyira, hogy egyszerűen csak vágyakozást, epedést jelentsen.)

⁵⁷ Protogermán *sterbanan = megmerevedni, meghalni, óangol *steorfan* = meghalni, középangol *sterven* = meghalni, elpusztulni, megszűnni létezni, 14. sz.-ban: meghüléstől meghalni, 15. sz. közepe = a táplálás hiányától meghalni, általában lassú és emésztő betegségben elpusztulni. Lásd még: német *sterben* = meghalni. (<https://www.etymonline.com/search?q=starve>)

- (9–10.4/a) Van, hogy jóllakom, csak ha nézlek én,
/ majd meg tekintetedre éhezem,
(9–10.4/b) Ha nézlek, én már attól jóllakom,
/ majd újra látni téged éhezem,

Fazekas esetében az átírás jót tett a szövegnek, gördülékenyebb és intenzívebb lett, különösen az „újra” szó beiktatásával.

- (11–12.0) *Possessing or pursuing, no delight,*
/ Save what is had or must from you be took.

A 11–12. sor talán a szonett legproblematisabb része. A beszélő azt mondja, hogy csak olyan gyönyört birtokol vagy hajszol, amit a címzett eddig adott („what is had”) vagy amit még el kell venni tőle („must from you be took”) neki a jövőben (mert talán a címzett nem mindig adja ezt a gyönyört önként [lásd Burrow 2002:530]). Magyarul: a beszélő egyedüli örömforrása a címzett, és az is marad. A suta megoldásokat minden bizonnyal egyrészt a korabeli angol ragozás furcsaságai indokolják („what is had”, „be took”), másrészt a nagyon általános igék (have, take), harmadrészt a látszólag redundáns szerkezet („possessing or pursuing”).

- (11–12.1) nincs más, nem is akarok más gyönyört,
/ csak amit tőled kaptam s még kapok.

Szabó Lőrinc helyesen ismeri fel a jelen és a jövő szembeállítását sugalló szerkezetet, és ennek megfelelően párhuzamosan építi fel a mondatrészeket: „nincs más [gyönyör] / ... csak amit tőled kaptam”, illetve „nem is akarok más gyönyört, / csak amit ... tőled ... még kapok”. Ezzel kiváltja a két ige, a take és a have különbözőségét, és egyöntetűen a kapni igével fordítja.

- (11–12.2) nem hajszolok, nem őrzök más gyönyört,
/ csak ami tőled bennem élt vagy él.

Csillag fordítása is törekszik erre a szerkezetre: a „hajszolok” és „őrzök” szembeállításával, a logika itt talán csak azon bicsaklik meg, hogy a beszélőben élő gyönyört nem kell „hajszolni”, hiszen az már ott él. Ezenkívül a „tőled bennem él” szerkezet is meglehetősen régimódi.

- (11–12.3) nincs és nem is kell nagyobb élvezet, / csak az, amit a te látásod ad.

Ezzel szemben Szabó T. fordítása természetesnek és világosnak hat: a beszélő élvezeteinek egyedüli forrása a címzett látványa. Különösen jó találat az „élvezet” szó, talán jobb, mint a „gyönyör” vagy „öröm”.

- (11–12.4/a) nincs más öröm, mi kell, s mi még enyém:
/ amim van, óvom, vagy tőled veszem.
(11–12.4/b) nincs más öröm, mi kell, s mi birtokom,
/ csak az, mi volt, vagy tőled kell vegyem.

Fazekas szinte szó szerinti fordításaiban csaknem lehetetlen kiigazodni. Gör-
csösen próbálja visszaadni az egyes elemek pontosnak vélt jelentését, például:
„pursuing” = „mi kell”, „what is had” = „amim van”, „az, mi volt”, „must from
you be took” = „vagy tőled veszem”, „tőled kell vegyem”. Ez körülbelül a 19.
századi fordítók germános, avítt nyelvezete (lásd É. Kiss 1975), ma egyszerűen
nem így használjuk a nyelvet.

- (13–14.0) *Thus do I pine and surfeit day by day,
/ Or gluttoning on all, or all away.*

A verset záró couplet nem ad feloldást, összefoglalást, sőt, itt az addig sorpá-
ronként megjelenő ellentétek még inkább sűrítve, egy soron belül jelennek meg
(„pine” – „surfeit”; „gluttoning” – „all away”). A „pine” (elsorvad, eleped) a 10.
sorban lévő „starve” szóra utal vissza, a „surfeit” (megcsömörlik) pedig a 9. sor-
ban lévő „feasting”-re (lakomázik), majd mindez az ellentét megismétlődik az
utolsó sorban a torkoskodás és az üresség szembeállításával. Általában az utolsó
sor meglehetősen enigmatikus „or all away” kifejezése szokott gondot okozni.
Burrow értelmezésében az „all away” jelentése: „semmilyen táplálékforrásom
nincs jelen” (2002:530), a shakespeare-sonnets.com szerint jelentése: el van zár-
va, hozzáférhetetlen (tudniillik az örömforrás, a „táplálék”).

- (13–14.1) Koldus-szegény királyi gazdagon
/ Részeg vagyok és mindig szomjazom.

Szabó Lőrinc jellegzetes szimbolista sűrítéssel gyakorlatilag átkölti az egész
coupletet, és kihagyja az evés motívumát. Ehelyett folytatja a korábban megkez-
dett ivásmetaforikát („csordultig betölt”), a 11. sorban pedig a fösvény képéhez
illeszkedve a szegénységet és gazdagságot állítja szembe. Ráadásul azért dráma-
ibb ez a megoldás, mert ezek az állapotok már nem csak naponta követik egymást
(„day by day”), vagy nem alternatívái egymásnak („or... or”), hanem szimultán
jellegűek: a beszélő egyszerre koldus és király, egyszerre részeg és szomjazik.
Csodás két sor, a beszélő érzelmeit, belső konfliktusait szinte utolérhetetlen mó-
don adja vissza, csak éppen tartalmilag nincs köze ahhoz, amit Shakespeare leírt.

- (13–14.2) Így koplalok naponta, s megcsömörlöm,
/ vagy jóllakom, vagy semmim sincs a földön.

Csillag fordítása tulajdonképpen teljesen korrekt, tartalmilag hű az eredetihez, kritika talán az utolsó sort érheti, hiszen a „gluttoning” (falánkság, torkoskodás) kicsit több, mint az egyszerű jóllakás. Az eredetiben egyértelműen excesszusról, túlzásról van szó, arról, hogy a beszélő nem képes visszafogni magát, és vagy mindent felfal, vagy semmit. (Ezért szemléletes például Szabó Lőrinc „részeg vagyok” megoldása.)

(13–14.3) Naponta gyötör étel s éhezés – / hol a semmi sok, hol minden kevés.

Szabó T. Anna fordítása szintén kellően sűrített, drámai. Különösen feszültté teszi a sort a „surfeit” és „pine” igék főnévvel való helyettesítése, hiszen így nem pusztán a beszélő cselekvéséről van szó, hanem arról, hogy egy ártalmatlan, sőt, az életben maradáshoz szükséges elem, az étel is gyötrelmet okoz neki, nemcsak az éhség. (Emellett ez a sor visszakapcsolódik az első sorhoz, megismételve az „étel” szót, szép keretet alkotva.) A sor második felével már lehetne vitatkozni. A párhuzamos szerkesztésű antitezis kétségtelenül hatásosan jeleníti meg a beszélő lelkében dúló ellentétes érzelmeket. A „minden kevés” kifejezés talán még lefedhetné a „gluttoning on all” (szó szerint: torkoskodom mindenben, tehát mindent felfalok) jelentéstartományát, hiszen a mohó, torkos embernek szinte semmi nem elég, azonban a „semmi sok” kifejezés már nem egészen pontos – hacsak nem úgy értendő, hogy ha a beszélőnem semmi nem áll rendelkezésére („all away”), akkor azt már sok neki elviselni, ekkor azonban nem mennyiségre, hanem a lelki gyötoremre vonatkozik.

(13–14.4/a) Így éhezem s csömörlök napra nap:

/ a sors vagy ad, vagy tőlem elragad.

(13–14.4/b) Így koplalok s csömörlök napra nap,

/ torkoskodom vagy vágyam mit se kap.

Fazekas esetében a végleges verzió jobb, mint a még ki nem munkált harmadik változat. A 13. sorral semmi gond nincsen, sőt a „koplalok” talán még jobb megoldás, mint az „éhezem”, de a munkaváltozatban szereplő „a sors vagy ad, vagy tőlem elragad” merően jól hangzó átköltés, nem sok köze van az eredetihez, ugyanis a záró két sor teljesen egységes: a beszélőnek a címmel való szinte addiktív viszonyát jeleníti meg szélsőséges ellentétek segítségével, egyfajta „mindent vagy semmit” helyzet, ebbe a sorsnak nem sok beleszólása van. A végleges megoldás határozottan jobb, hiszen pontosan adja vissza az eredetileg a hét főbűn (vagyis inkább hiba) egyikének, a „gluttony”-nak (torkosság, mohóság) eredeti jelentését.

Záró gondolatok

A fentebbi részletes, soronkénti elemzésekben négy stratégiát, négy utat láttunk. A bevezető megjegyzésekben szóba került, hogy minden műfordítónak legalább három követelményt, a tartalom, a forma és a stílus dimenzióját kell figyelembe venni, ebben a „koordináta-rendszerben” elhelyezni a fordítást. Bár jelen tanulmány nem fordításkritikának készült, mégis elkerülhetetlen, hogy valamiképpen, ha nem is rangsoroljuk, de jellemezzük a vizsgált négy fordítást.

Szabó Lőrinc egyértelműen a stílus bajnoka. A 75. szonett az ő tolmácsolásában az egyik legszebben megfogalmazott, de azért lehet ez, mert „sokkal inkább a szerelmi áhítatot és a vallási képek túlsúlyfóltóságát helyezi előtérbe” (Horváth 2017), a magyar fülnek oly kedvesen csengő kifejezésekkel, mint „testnek a kenyér”, „fény és boldogság büszke elmém”, „csordultig betölt” vagy szimbolikus-szecessziós paradoxonokkal, mint „koldus-szegény királyi gazdagon”. Nem tartja be szigorúan a jambikus formát, tartalomban sem feltétlen hű az eredetihez, ő a képek, benyomások, hangzások mestere, hasonlóan sok „nyugatos” fordítóhoz (Tóth Árpád, Kosztolányi).

A spektrum másik végét – az itt vizsgált fordítások közül – a formára és a tartalomra szinte kínosan ügyelő, évekig tartó gondos filológiai kutatómunkát végző Fazekas Sándor foglalja el. Szonettfordításai tökéletes jambikus lejtésűek, igyekszik szinte szó szerint visszaadni az eredeti jelentést, ez viszont a stílus, az érthetőség rovására megy. A 75. szonett folyton megdöccen az olyan fordulaton, mint „a képzetem kíván”, „négy szemközt akar”, „tőled kell vegyem”.

Csillag Tibor pedig – hangsúlyozandó, hogy eme egyetlen szonett fordítása alapján – a forma és a stílus tekintetében nagyjából-egészében elfogadható verset alkot (bár a jambikus lejtésre nem igazán figyel), nála viszont a tartalmi hűség sérül olyan esetekben, mint például ez a sor: „szívem békés szemedtől harcban ég el”. Emellett erős Szabó Lőrinc-i hatás érezhető nála olyan sorokban mint „te-kinteted búbján dőzsölök” vagy „majd, hogy fényét gyönyörűm másra szórja”.

Talán egyedül Szabó T. Anna az, aki úgy mond „egészséges” egyensúlyt tud fenntartani a fenti három követelmény között, és egyik sem megy látványosan a másik kettő rovására. A 75. szonett tolmácsolása az ő esetében pontosnak, de élőnek, szavalhatónak és szépnek hat egyszerre.

Függelék

Némileg túllépve egy hagyományos tanulmány stilisztikai keretein, engedtessek meg a tanulmány szerzőjének egy önreflexív kérdés. Sokan mondhatnák a fenti négy fordítás összehasonlító elemzésében található talán túlságosan is szigorú kritikai megjegyzéseket olvasva, hogy kritizálni, ízekre szedni egy fordítást,

egyes szavakba „belekötni” könnyű. De akkor a kritika fényében hogyan nézne ki az elfogadható fordítás? A szöveg írása közben folyamatosan a háttérben lapult ez a kérdés, amelyre nyilván nem adható egyértelmű válasz. A szerző sem tudna „jobb” fordítást produkálni, mint Csillag Tibor, Fazekas Sándor vagy Szabó T. Anna, nem is beszélve Szabó Lőrincről. Ennek ellenére ha a tanulmány szövege ítéletet mond a szerző által problematikusnak vélt fordításmozzanatokról, akkor sugallja azt is, hogy szerinte milyen volna a helytállóbb fordítás. S ha már van némi homályos elképzelése arról, hogy (szerinte) hogyan is kellene kinézni a többé-kevésbé helyes megoldásnak, a tanulmány írója vette a bátorságot, és elkészítette a maga verzióját.

Az alábbiakban tehát a saját fordításomat is közlöm, némi magyarázat (magyarázkodás?) kíséretében.

Shakespeare: 75. szonett

Gondolataimat te élteted,
mint földet édes eső, tavaszi,
s kínban, irígyen úgy féltelek,
mint vagyónát a mohó zsugori.
Ki büszkén mutogatja a házat,
majd attól retteg, hogy kirabolják;
így én is, néha eltitkolnálak,
majd vágnám, téged nézzen a világ.
Van úgy, hogy látványodtól jóllakom,
s rögtön éhezek egy új pillantást,
mit adtál, azt a mámort akarom,
meg amit még adhatsz, és semmi mást.
Így tör rám vágy s undor napról napra
Vagy tivornyázok, vagy zárva a kamra.

Az első sorban fontosnak tartottam hangsúlyozni, hogy a címzett a beszélő gondolataira van megtermékenyítő hatással, neki szellemi inspirációt jelent, ezért tartalmilag helytelennek vélem a „lelkemnek”, „elmémnek”, „nekem”, stb. verziókat. Innen, a szellemi síkú kapcsolat szintjéről „süllyed le” a vers majd a pusztán testi jellegű mohóságig.

Mivel lehetetlen egy sorba sűríteni a „thoughts” – „you” és „food” – „life” párokat, így kénytelen voltam spórolni, és egy igével szemléltetni azt, mi a funkciója az ételnek az élet szempontjából: éltet. Így logikusan lendül tovább a vers az összehasonlítás másik példájáig, a földet éltető, öntöző édes illatú tavaszi vagy nyári esőig.

A következőkben megpróbáltam a lehető legérzékletesebben és magyarosan szemléltetni, mit érezhet egy zsugori ember: félti a vagyonát. Ez lenne a „for the peace of you”, abban az értelemben, hogy a beszélő azt kívánja, hogy a címzett szó szerint békében, azaz külső behatástól mentes állapotban hagyják. Ebből logikusan következik a kirablás képe, és mivel a „the filching age” kifejezésről megállapítottuk, hogy ez nem az elmúlást, az öregkort, hanem azt a korszakot jelenti, amelyben élünk, de ezen belül nyilván emberek próbálják elvenni, elloponi a beszélő vagyonát (a címzettet), ezért döntöttem a „kor” kihagyása mellett, és írtam azt, hogy a beszélő attól fél, hogy kirabolják.

Ez pedig logikusan vezetett el a „ház” képéig, ami ugyan tartalmi hűtlenség, de véleményem szerint így jobban elképzelhető az, mire büszke a fősvény. Előttem a gazdag szobáit vendégeknek mutogató, majd a háza mélyén bezárt ajtók mögött reszkető fősvény képe jelent meg. A „to be with you alone” kifejezés esetében pedig maradtam a paranoid fősvény képénél, aki egyedül nézegeti kincseit, de azokat titkolja a külvilág előtt.

A „possessing or pursuing no delight” sorban elkerültem a mechanikusan fordított birtoklom–hajszolom ellentétpárt, ugyanis zavarhoz vezet, ha azt sugalljuk, hogy egy már megszerzett örömet lehet hajszolni. Annak pontos megfogalmazása, hogy „csak olyan öröm az enyém, amit eddig adtál (vagy csak az számít nekem örömmek), illetve olyat hajszolok, vagy ami tőled származik majd” egyszerűen nem fért volna bele két sorba. Itt a „gyönyör” megoldást túl romantikusnak éreztem, érzékeltetni szerettem volna, hogy a látás–evés–birtoklás hármasán belül mozgunk, és ennek persze erotikus felhangjai is vannak, ezért választottam a „mámor” szót.

Sűrítettsége miatt a couplet talán a legnehezebb fordítani. A „pine” ige fordítására alkalmasnak tetszhet az „epedek”, „senyvedek”, „sorvadok”, „koplalok”, majd a „surfeit” igére a „habzsolok”, „dözsölök”, „lakomázom”, „(meg)csömörök”, stb. Ha azonban ragaszkodunk a „napról napra” kifejezés lefordításához, ezek már nem férnének bele a tíz szótagos sorba. Fontos kifejezni, hogy egymás után következik a hiány és a túlzott bőség, a sóvárgás és a túlevést követő csömör vagy undor. Ezért döntöttem a „vágy és undor” kettőssége mellett. Ezek nem csak az evéssel kapcsolatos éhséget, illetve csömört fejezik ki, hanem általánosabb jelentésűek. A „tör rám” ige elsősorban a beszélő kiszolgáltatottságát jeleníti meg.

Az utolsó sorban „tivornyázok” szót azért választottam, mert kevésnek éreztem a szokásos „jólakom”, „lakomázom”, „dözsölök” stb. megoldásokat. Itt az egyik főbűnről (jellemhibáról) van szó, a falánkságról, ami mértéket nem ismer. Tehát a beszélő vagy mértéktelenül „zabál” vagy éhezik. A „zárva a kamra” megoldás pedig tartalmilag ismét pontatlannak tűnhet, azonban az „all away” kifejezés egyik értelmezése az, hogy „all is locked away”, minden el van zárva. Ez kifejezi a beszélő tehetetlen állapotát is, tehát hogy a címzettől függ, hogy hozzáfér-e a gyönyörökhöz (láthatja-e) vagy sem. Emellett a „kamra” szó

visszakapcsolódik a korábbi konkrét „ház” képéhez, amikor a fösvény mindenkinek mutogatja a lakhelyét, most pedig saját háza válik lelki börtönévé.

Így pedig megérkezünk a verskezdeti emelkedett szellemi kapcsolattól a szinte teljes testi kiszolgáltatottságig.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

„Starve.” (<https://www.etymonline.com/search?q=starve>)

Almási Zsolt. 2020. „Árnyoldalak és frissesség: a 75. szonett.” <https://www.youtube.com/watch?v=JemhHJWaSb0>

É. Kiss Katalin. 1975. *Shakespeare szonettjei Magyarországon*. Modern Filológiai Füzetek. Budapest: Akadémiai. 186–208.

Farkas Wellmann Éva. 2019. „A szójáték öröme. Beszélgetés Szabó T. Annával.” <http://www.barkaonline.hu/beszelgetesek/7002-a-szojatek-orome---beszelgetes-szabo-t--annaval>

Fazekas Sándor. 2020. „A testet öltött ideál. William Shakespeare 75. szonettjének új fordítása.” http://barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/7186-a-testet-oltott-ideal---william-shakespeare-undefined5--szonettjenek-uj-forditasa#_ftn1

Horváth Lajos. 2017. „A Shakespeare Szonettjei fordítástörténete.” <https://www.ambroozia-archiv.hu/2017-2/93-2017-2-tanulmany/434-a-shakespeare-szonettjei-forditastortenete>

MÉKSz. = Pusztai Ferenc (főszerk.). 2011. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai.

Paterson, Don. 2010. *Reading Shakespeare's Sonnets: A New Commentary*. London: Faber and Faber.

Shakespeare, William. „Sonnet 75.” <https://shakespeares-sonnets.com/sonnet/75>

Shakespeare, William. 1956. *Szonettjei*. Ford. Szabó Lőrinc. (A világirodalom gyöngyszemei.) Budapest: Ifjúsági.

Shakespeare, William. 1994. *Szonettjei*. Ford. Csillag Tibor. Budapest: Petit Print Könyvkiadó.

Shakespeare, William. 2023. *Szonettjei*. Ford. Fazekas Sándor. Budapest: MMA Kiadó.

Steiner, George. 2005. *Bábel után. Nyelv és fordítás*. 1. kötet. Ford. Bart István. Budapest: Corvina.

Szabó T. Anna. 2004. *Shakespeare szonettjei Szabó Lőrinc fordításában*. Doktori disszertáció. <https://doktori.btk.elte.hu/lit/szabot/disszertacio.pdf>

Szabó T. Anna. 2013. „A látás erotikája.” <http://www.barkaonline.hu/uzenet-a-palackban/3675-uezenet-a-palackban-6>

Vincze Tamás

INTERNÁTUSI LEÁNYNEVELÉS A DUALIZMUS IDEJÉN ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ÉVEKBEN: A KÖZÉPOSZTÁLY LÁNYAINAK ELSŐ KIMOZDULÁSI LEHETŐSÉGE A CSALÁDI KÖRBŐL

Bevezetés

A dualizmus kori hazai nőnevelés fejlődésének fontos állomását jelentette az első állami felsőbb leányiskola megnyitása 1875-ben. Ennek az iskolának a főváros adott otthont. A XIX. század utolsó negyedében egymás után nyíltak felsőbb leányiskolák a különböző vidéki városokban is, különösen a Felvidéken és a Dunántúlon. A VKM rendelkezése alapján néhány vidéki felsőbb leányiskola mellett internátus felállítására is sor került, hogy a távolabb lakó, kisebb városokból és községekből érkező kisasszonyoknak is lehetőségük legyen felsőbb leányiskolai tanulmányok folytatására. Ezeknek a fiatal lányoknak az életében az első igazi nagy kimozdulás a családi otthonból való kikerülés, az internátusba való beköltözés volt. Bentlakó növendékeket is befogadó magán nőnevelő intézetek természetesen addig is működtek, bár elég csekély számban. A XIX. század utolsó harmadában azonban elindult egy lassú változás: a nőnevelési intézményrendszer kialakulása az úri középosztály igényeinek növekedését hozta magával. Ezek a családok már nemcsak a fiúgyermeküknek kívántak megfelelő iskolázást biztosítani, de a mindaddig otthoni körben nevelt lányaik oktatását is szeretnék volna magasabb színvonalra emelni. Ennek a célnak a megvalósítására lettek volna alkalmasak a felsőbb leányiskolák, ha több lett volna belőlük, és a területi eloszlásuk egyenletesebb lett volna. A felsőbb leányiskolák nagy részének internátusokkal való kiegészítése új helyzetet teremtett az ilyen intézetektől távol lakó úri családok számára: dönteniük kellett arról, vállalják-e azt a kockázatot, hogy kiengedik a családi körből, a családi felügyelete alól a lányukat. Át kellett gondolniuk, ér-e annyit a felsőbb leányiskola által közvetített műveltség és viselkedéskultúra, hogy ekkora áldozatot hozzanak érte.

A hazai irodalomban és filmekben ábrázolt leányinternátusok világa

Az internátusi leánynevelés történetének, jellemzőinek feltárása a hazai neveléstörténet-írás régi adóssága. Míg a fiúiskolák mellett létrejött tápintézetekről,

bentlakásokról született legalább néhány részletesebb dolgozat, addig a leányinternátusok világa szinte feltáratlan maradt. A zárdai nevelés történetének kiemelkedő intézményeiről írtak ugyan, de az állami kezdeményezésre megalapított nőinternátusokra – egy-két rövidebb tanulmánytól eltekintve – nem fordítottak figyelmet a pedagógiatörténet kutatói. Ezt a hiányt igyekszem a tanulmányommal némileg pótolni. A téma megfelelő mélységű feldolgozásának hiányában a neveléstörténet-oktatók gyakran a szépirodalom és a filmművészet leányinternátusokban játszódo alkotásai alapján mutatják be tanítványaiknak a hazai nőnevelésnek ezt az intézményét. A művészeti alkotások forrásértéke azonban kétséges, az írók és a rendezők sokszor jelképként használták az internátusi környezetet, vagy a saját egykori negatív emlékeiket idézték fel a műveikben. Ennek ellenére érdemes az ő tanúságtételükkel is megismerkedni, s a forrásokból kibontható képet a művészet internátusábrázolásával összevetni.

A magyar irodalomban és a filmművészetben az internátusi leánynevelésről sokáig meglehetősen negatív kép élt, ehhez a megítéléshez részben Kaffka Margit három kisregénye, részben Sándor Pál 1969-ben forgatott műve, a *Szeresétek Odor Emiliát!* című játékfilm is hozzájárult. Ezekben az alkotásokban az internátusi nevelést egyoldalúnak, elmaradottnak ábrázolták, e környezet fő célja az említett művekben a lányok engedelmességhez, szelídséghez, türelemhez való szoktatása volt. A Kaffka vagy a Sándor Pál által megjelenített internátusokban a növendékeket illedelmes bábukká alakították, a nevelőnők akkor érezték eredményesnek a működésüket, ha a gondjaikra bízott lányokból tökéletesen viselkedő kisasszonyokat, úriemberek feleségének alkalmas ifjú hölgyeket formáltak.

Kaffka Margit *Hangyaboly* című kisregénye volt a legkíméletlenebb vádirat a magyar irodalomban a zárdai nevelés ellen, s másik rövidebb műve, a *Levelek a zárdából* is szívfacsaró képet fest a katolikus bentlakásba beadott kislányok sivár életéről. Ezek a kisregények egyházi fenntartású internátusokban játszódnak, így nem illeszkednek szorosan a témánkhoz, viszont a *Mária évei* című regény első fejezetének egy olyan intézet a helyszíne, amely egy az egyben az állami felsőbb leányiskolák internátusára emlékeztet. A regénybeli Valéria-intézet, ahol a polgári iskolai tanítónőképző növendékei lagnak, valódi elefántcsonttorony volt, itt álomvilágban, az irodalmi olvasmányok kábulatában éltek a diáklányok. Nem készültek fel az intézeten kívül rájuk váró életre, így teljesen tapasztalatlanul és ebből adódóan védtelenül vágtak neki a végzés után a felnőtt élet labirintusának. Ebben az útvesztőben – éppen életidegen, minden gyakorlatias szempontot nélkülöző neveltetésük miatt – könnyen eltévedtek, elveszettek érezték magukat. „A védett másféleség aziluma volt a Valéria – írta Fülöp Lajos, a debreceni Kaffka-kutató –, óvott és elszigetelt, gazdagított és valamiféle steril étlettelenségre is nevelt, kivált a nagyon érzékenyeknek, a Máriához hasonlóknak nehezítve meg ezzel a valódi életben a megfelelő elhelyezkedést. Egyébként Laszlovszky Mária nem akarja saját magát az internátusi idők szenvedő áldozataként feltüntetni,

nem vádolja, nem okolja szenvedéseiért az intézményt” (Fülöp 1987: 122). Ugyancsak a Valéria-intézet a színhelye Kaffka egyik novellájának, a *Jeanette szerelmei* című prózagyöngyszemnek. Ebben egy vénlány internátusi nevelőnő sivár, szürke, eseménytelen életébe ad bepillantást az írónő, s kiderül belőle, hogy a magányos nő rég elhunyt történelmi és irodalomtörténeti hírességekért hevül, ezekbe szerelmes, az irántuk érzett rajongás köti le érzelmi energiáit. Az internátus zárt világában másféle szenvedély nem volt büntetlenül kiélhető, csak ez a mesterségesen táplált, sehová se vezető érzéskavalkád. Örök mementóvá, elrettentő példává vált Jeanette kisasszony a bentlakó növendékek számára, rajta megfigyelhették, hogyan torzulhat el egy eredetileg egészséges lelkű ember érzelmi élete, ha szeretete és vágyai nem találhatnak maguknak elérhető, valós célpontokat, levezető csatornákat.

A *Szeressétek Odor Emiliát!* című filmben szinte már karikatúraszerű az internátusi nevelés ábrázolása. A nevelőnők minden igyekezete kizárólag arra irányul a film első percétől kezdve, hogy az intézetben nevelkedő lányok minden illemszabályt a lehető legtökéletesebben elsajátítsanak, így a külsőségek, a formák fontosságát, tiszteletben tartását plántálják bele a tanítványaikba. A kezdő filmkockákon egy illemtani gyakorlatot láthatunk az intézet parkjában, s a nevelőnő éppen az úrinőkhöz méltó, előkelő viselkedésre oktatja a leányokat. Az ilyen „mélységű”, csak a felületeket csiszoló nevelés értékéről határozott véleményük volt a forgatókönyvíróknak, ez a szkript szövegéből világosan kiderül. Az alábbi részlet jól érzékelteti az ítéletüket: „Földreborult, hófehér fa alatt lányok egyenruhában, egyenkalapban, középen a fogyatékos megjelenésű Greier Stefánia, aki szemérmetlenül gömbölyű mindenütt, és egy tanárnő. Fekete, kékszemű, nyúlánk; márványszobor, aki megszólalt, tehát él, Fáni tanárnő: – Higgyék el, kérem, hogy a társaságban élő embernek lehetnek súlyos bűnei a haza, a társadalom, a család ellen, mégis kellemesen élhet, de elveszti a jogot ahhoz, hogy szeressék és megbecsüljék abban a pillanatban, amikor illetlenséget követ el. Az ironikus mosoly gyilkos, Greier ... – mondja Fáni tanárnő fájdalomosan. – Kezdjük előlről; mikor belépünk valahová, nem erőszakoljuk magunkra a figyelmet, de nem is osonunk, hanem kívárujuk a pillanatot, amikor ránk terelődik a figyelem. Greier, komoly emberek köteteket szenteltek a belépés művészetének, tegye meg nekem azt a szívességet, hogy maga is idefigyel, menjen vissza a fa mögé! – Földreborult, hófehér fa alatt lányok egyenruhában, egyenkalapban lassan körbe mozognak értelmetlenségeket. [...] Marionettfigurák” (Tóth – Sándor 1970: 5).

A leányinternátusok nevelőnőinek fő pedagógiai törekvései, célkitűzései

Nézzük meg, mennyire felelt meg a neveléstörténeti forrásokból kirajzolódó internátusképnek a művészeti alkotásokban megörökített intézeti világ! Az állami

felsőbb leányiskolai értesítőkből bőven találunk olyan kijelentéseket, utalásokat, amelyek részben alátámasztják az utókor szigorú ítéletét. Ezekre az intézményeket, különösen a hozzájuk kapcsolt internátusokat joggal tekinthetjük úrihölgyképző tanodáknak, ahol a jövőre szeriöz nagyságos és méltóságos asszonyait dresszírozták. Ezt a benyomásunkat erősíti például az a néhány mondat, amelyben az 1908-ban elhunyt Berecz Antalra, a felsőbb leányiskolák miniszteri biztosára emlékeztek a hálás iskolák. A lőcsei felsőbb leányiskola értesítőjében így jellemezték Berecz pedagógiáját: „Különös súlyt helyezett arra, hogy a felsőbb leányiskola növendékei választékos, finom modorokkal, ildomos, szép magaviseletökkel tűnjenek ki, ebben nyilvánuljon meg magasabb műveltségök és műveltebb ízlésök. Megkövetelte, hogy nőies báj és szerénység ékesítse őket; semmi olyan foglalkozást, se játékot meg nem engedett, ami ennek harmóniáját megzavarta volna” (Safáry 1909: 6). Sándor Pál nem tévedett tehát, és Kaffka Margit is a tényleges emlékeire támaszkodott: valóban a társadalmi érintkezés szabályrendszerének a begyakoroltatása, a jó modor elsajátíttatása képezte az internátusi nevelés fő csapásirányát, a középosztálybeli hölgyek gyakorlatias teendőiről nem sok szó esett.

Mely területekre fektettek hangsúlyt az etikett megtanításán túl a nevelőnők? Az internátusi növendékek leginkább zenei területen és az idegen nyelvű társalgásban gyakorolhatták magukat, erre minden állami felsőbb leányiskolai értesítőben találunk utalást. Praktikus ismereteket – a kézimunka és a kertészkedés kivételével – az internátusokban nem igazán sajátítottak el a lányok, szinte csak elvétve lehet olyan beszámolót olvasni az internátusi igazgatónők tollából, amelyben arról volt szó, hogy például a főzésben, a süteménykészítésben vagy a vegytisztításban szereztek tapasztalatot az internátusok lakói. Műkedvelő színelőadásokat viszont gyakran rendeztek az internátusokban, erről több leányiskola értesítője is tudósít. A lőcsei állami felsőbb leányiskola 1894/95-ös tanévről kiadott értesítőjéből például a következőket tudjuk meg: „Erzsébet Királyné Őfelsége névnapját magyarországi szent Erzsébet életéből vett két élőkép sikerült bemutatásával ünnepelték növendékeink. – Volt ezenkívül 2 rögtönzött jelmezes-télyök, melyekhez a kéznél lévő egyszerű eszközöket igen ügyesen felhasználták találó jelmezeik összeállítására. – Továbbá egy színelőadás, a midőn egy kis magyar színdarabot énekkel és tánczczal adtak elő a gyermekek, közben zongoradarabokat, végül egy XV. Lajos korában játszó színdarabot, francia nyelven, korhű öltözetben. A jelmezeket a növendékek a lehető legtakarékosabban maguk készítették segítségünkkel. Ezeken a kis mulatságaikon jelenvolt az iskola tanártestülete –, az utolsón a város előkelőségei közül is számos érdeklődő” (Safáry 1895: 72–3).

A szerepléshez, a közönség előtti fellépésekhez igyekeztek hozzászoktatni a növendékeket a többi internátusban is. A trencsényi Állami Felsőbb Leányiskola 1908/1909-es tanévről kiadott értesítője arról tájékoztatta a szülőket, hogy az

internátusban minden hónap harmadik vasárnapján hangversenyt rendeztek a nevelőnők és az igazgatónő jelenlétében, ilyen alkalmakkor azonban nem csupán zongora- és énekszámokkal léptek fel a lányok a közönség előtt, hanem szavaltatokkal és felolvasással is. A trencsényi internátus akkori igazgatónője, Fail Márta büszkén számolt be jelentésében az intézet egyik kellemes emlékű rendezvényéről is: „Farsang utolsó napján pedig igen sikerült, magyar, német és francia nyelvű színelőadást rendeztünk, mely alkalommal növendékeink a táncban, ének és zenében is szép eredménnyel szerepeltek” (Fail 1909: 92).

Több olyan esetet is ismerünk, amikor a leányiskola internátusában rendezett műsorok, műkedvelő színelőadások egy későbbi színésznői karrier elindításához adtak ösztönzést. Legnagyobb színésznőink egyike, Gobbi Hilda ifjúkorában három évet töltött egy olyan iskola internátusában, amely az egykori állami felsőbb leányiskolák utódintézményének is tekinthető. A putnoki m. kir. Gazdasági Felső Leánynevelő Intézetéről van szó, ahol 1929 és 1931 között tanult az eredetileg jómódú, majd fokozatosan elszegényedő család tehetséges gyermeke. Különleges iskola volt ez a putnoki intézmény. Húsz év alatti hajadonokat vettek fel ide, akik a középiskola alsó négy osztályát vagy a polgári iskolát elvégezték. Gobbi így emlékezett rá vissza önéletrajzi művében: „Jószágigazgatók lányai, Károlyi grófok ivadékai tanultak ott. [...] Gazdasági iskola volt, de úgyszólván mindent tanítottak, amit egy úrilánynak tudnia kellett. [...] Változatos és jó élet volt. Egy földbirtokos vagy jószágigazgató lányának valóban felsőfokú iskola. Hogy nekem mire volt jó? ... Két dolgot szerettem meg ott, az egyik a virágok, a másik a színház” (Gobbi 1982: 18). Gobbi emlékezését támasztják alá Fügedi Péter nyugalmazott igazgató feljegyzései is. Ő ezt írta a putnoki leányiskola diákjainak családi hátteréről és Gobbi első színészi szárnypróbálgatásairól: „Az iskola növendékei többségükben az ország egész területéről kerültek ki, és diákkotthonban laktak, rendkívül szigorú ellenőrzés mellett. [...] Kétségtelen, hogy voltak a növendékek között földbirtokosok, magas állami tisztviselők, tőkések leányai is. /Az elbeszélések szerint az egyik közlekedésügyi miniszter lánya külön vonattal érkezett. Egy dúsgazdag hentes lánya pedig azért nem maradhatott, mert a »kékvérű« arisztokraták nem fogadták be maguk közé, a középosztálybeliekkel pedig ő nem barátkozott./ Az Intézet növendéke volt 3 éven át Gobbi Hilda színművésznő is, aki az intézet önképzőkörében kezdte színészi pályafutását. Önéletrajzi könyvében elég részletesen ír életének e szakaszáról. Szeleczy Zita színésznő, aki Nekézsenyből származott, szintén az intézet növendéke volt” (Fügedi é. n.: 2).

A testgyakorlás, a mozgás helyszíneit általában az internátusok kertje és tenispályája biztosította. A nevelőnők gondosan ügyeltek arra, hogy a lányok mindennap elegendő időt töltsenek kint, a szabadban. A máramarosszigeti Állami Felsőbb Leányiskola internátusának igazgatónője erre is kitért az 1908/1909-es tanévről írt beszámolójában. „Ha az idő engedi – írja –, a növendékek állandóan a kertben tartózkodnak, ott tanulnak, munkálnak, játszanak. Sokat kertészkednek

közösen és külön kis darabka földjükön is. Munkaképen is, mulatságból is, az egészséges mozgás kedvéért is. Sok a virágunk a kertben s az üvegverendában s az ebédlőben. Van állandóan felszerelt kitűnő tennispálya és hinta. Naponta sétálnak, gyengébb havazáskor vagy esőben is. Télen korcsolyáznak, kéziszánkóznak, hógolyóznak. Gyakran teszünk kisebb-nagyobb kirándulásokat a Szalaván hegyre, az Iza torkolatához, a csárdai dombokra, a Tisza szigetére” (Andreánszky 1909: 57).

A kirándulásokon, sétákon, miselátogatásokon kívül a növendékek nem hagyhatták el az internátus területét. A nevelőnők éberem őröködtek felettük. Az internátusnak otthont adó város így ismeretlen maradt számukra, a városi fiatalság szórakozásaiból kimaradtak. Ilyen értelemben az internátusok valóban kaszárnyaként működtek, elzárták a növendéklányokat a külvilágtól. Varga Domokos író édesanyja, Magay Mária, aki az első világháború kitörését megelőző tanévet a besztercebányai Állami Felsőbb Leányiskola internátusában töltötte, erről is mesélt idősebb korában a fiának, amikor leánykori emlékeit felelevenítette: „A városba mi alig jártunk. Teljesen elzárva éltünk. Külön világ volt az intézet, még ha azért építettek is ilyeneket – nemcsak Lőcsén és Besztercebányán, hanem Nagy-Magyarország más városaiban is, főleg nemzetiségi tájakon –, hogy a magyarságot erősítsék vele. De mivelünk nem tudom, mit erősítettek. Semmi közünk nem volt a környék lakosságához, hacsak annyi nem, hogy a mi hálónkhoz is beosztottak két tót szobalányt, egy szőkét és egy barnát, Ankát és Markát. Az ő dolguk volt az is, hogy segítsenek a hajunkat estelente kifésülni, sűrűfésűvel a portól is megtisztítani” (Varga 1999: 193). Varga Domokos édesanyja helyesen állapította meg, hogy a felsőbb leányiskolák kezdeti elhelyezése a magyarosító szándékok sorába illeszkedett, és éppen azért volt szükség internátusokra is ezek mellé az iskolák mellé, mert például az alföldi úrilányok is felvidéki városokban vagy a Dunántúlon tudtak az 1880-as, 90-es években felsőbb leányiskolai tanulmányokat folytatni. Egy 1907-es cikkben így említették ezt meg: „Félreeső nemzetiségi városokban alkották az első intézeteket és ez akkoriban igen bölcs politika volt. A trencsényi, máramarosszigeti, lőcsei, besztercebányai, soproni stb. intézetek valóságos kulturmissziót teljesítettek és sok küzdelem dacára is derekasan állták meg helyüket” (Egy igazgató 1907: 5). Sajnos ez a megállapítás nem felel meg a valóságnak. A legkorábbi alapítású felsőbb leányiskolák nem teljesítették a hazai nemzetiségek asszimilációjára irányuló küldetésüket, nem tudtak megfelelni a kormányzat elvárásának. Nem vált belőlük az őket befogadó kisvárosok társasági életének centruma, erjesztője, nem kínáltak alkalmat a nemzetiségek értelmiségi asszonyainak arra, hogy a magyar kultúrával behatóbban megismerkedjenek. Elefántcsonttoronyok, zárt erődök maradtak, a nevelőnők nem törekedtek mélyebb, baráti kapcsolat kiépítésére a nemzetiségi lakosság úri társadalmának hölgytagjaival.

Az internátusi neveltetés költségei, a felsőbb leányiskolai internátusok „luxusintézmény” jellege

Egy fix havi fizetésből élő középosztálybeli család számára meglehetősen nagy anyagi terhet jelentett leányuk internátusi elhelyezése. A felsőbb leányiskolákhoz kapcsolt internátusok a felvett növendékek ellátásáért elég magas díjat állapítottak meg. Az első világháborút megelőző években, a boldog békeidőkben az internátusi tartásdíj általában 500–800 korona körüli összeget jelentett egy tanévre. Ehhez járultak még a további költségek: például a zongoratanítási díj vagy az orvosdíj. Valóban szerencsés kiválasztottnak érezhették magukat azok az úrilányok, akiknek a szülei megengedhették maguknak, hogy gyermekük megfelelő színvonalú neveltetéséért ilyen nagy anyagi áldozatot hozzanak. Az internátusok legnagyobb részében voltak azért – csekély számban – ingyenes vagy mérsékelt díjazású helyek is, jórészt egyes alapítványok révén vagy esetleg minisztériumok közti megállapodás miatt. A közös hadsereg tisztjeinek leánygyermekai és a katonatiszti leányárvák számára például általában fenntartottak egyes leányiskolák internátusai ingyenes helyeket.

Az intézeti nevelés így a XX. század elejére státuszszimbólummá vált, az a lány, akit internátusba adtak a szülei, vélhetően biztos anyagi háttérű családból érkezett, vagy pedig valamilyen nagyvonalú rokoni adománynak, esetleg váratlan örökségnek köszönhetően engedhették meg a szülők a gyermekük intézeti neveltetését. Ez történt a neves forgatókönyvíró, Máriássy Judit esetében is, aki egyébként jó emlékeket őrzött az internátusi éveiről. Idősebb korában így emlékezett életének erre az időszakára: „Szüleim elváltak. Egy örökség rövid ideig lehetővé tette apámnak, hogy erején felül neveltessen, intézetben. Voltam olyan kis internátus lakója, melyet egy kiváló, baloldali ember, dr. Gál Ernőné vezetett, ahol volt önkormányzat, igazi kollektíva, a testkultúrára, erre a szép »játéokra« olyan nagyszerű művész tanította a gyerekeket, mint Nagy Etel, a táncosnő, Kassák mostohalánya. És laktam polgári, gazdaglány intézetben is, ott tanultam meg mosni, vasalni, táncolni és valamicskét főzni, mert a társadalom akkor igényeire mértén az életre neveltek minket: életre – feleségnek. Ott is volt közösségi élet, megtanultuk az osztozkodás örömét és azt is, hogy a nap csak együtt lehet vidám. És pedagógusok neveltek minket – jó pedagógusok” (Máriássy 1972: 3).

Az mindenképpen megállapítható, hogy az ingyenes helyekre jogosultak szüleitől (vagy gyámjaitól) eltekintve olyan szülői réteg neveltette felső leányiskolai internátusokban a leányait, amelynek elég határozott igényei voltak az internátusi ellátás színvonalával kapcsolatban. Ezzel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban is tisztában voltak. Jól látszik ez az 1900-as évek eleji statisztikai évkönyvek felsőbb leányiskolákra vonatkozó megállapításaiból, kijelentéseiből is. Az 1906-os statisztikai évkönyvben pl. az alábbi megjegyzések olvashatók a leányiskolai internátusokkal kapcsolatban: „Költségvetésileg gondoskodás történt az

iránt, hogy a lőcsei felsőbb leányiskola telke a feltétlenül szükséges betegpavillon létesíthetése végett mielőbb kibővíttessék, mivel különösen a népesebb internátusokban az időről-időre fellépő ragályos betegségeknek csakis az iskola, illetőleg internátusi épületektől különálló betegpavillonok segítségével lehet gyorsan elejét venni s a műveltebb szülő rendszeren csak azokat az internátusokat keresi fel bizalommal, a melyekben már első pillanatra is látszik, hogy berendezésükben minden, az észszerű és egészséges testi és szellemi neveléshez szükséges kellék megvan. [...] A jelenlegi drágasági viszonyok között az eddigi jobb minőségű internátusi ételmezést csak oly módon lehetett a növendékeknek továbbra is nyújtani, hogy az évi tartásdíj 100 K-val felemeltetett. Ezen intézkedésre feltétlenül szükség volt, mert a fizető-növendékek szüleinek nagy része minden egyes alkalommal, a midőn az internátusi vezetők költségapasztási szempontból bizonyos egyszerűsítéseket akartak az ételmezésnél alkalmazni, készségesen hajlandónak mutatkozott leányának külön költség megajánlásával kedvezményes ételmezési módot biztosítani” (MKKSH 1907: 161–162).

A felsőbb leányiskola intézményének válsága és az első világháború idején jelentkező gazdasági nehézségek a korábbi nagy igényeket lejjebb szállították, az internátusok által nyújtott drága ellátást egyre kevesebb lányos család tudta igénybe venni. A nőemancipációs törekvések erősödésének köszönhetően megváltoztak a nőnevelést folytató iskolákkal szemben támasztott elvárások, elsősorban a közvetített műveltséganyag tekintetében. A felső leányiskolák (és a velük kapcsolatos internátusok) által nyújtott nevelés felett már eljárt az idő. Még a tehetősebb családok egy része is úgy gondolta, hogy ha már áldozatot hoznak a lányaik taníttatásáért, jóval szívesebben adják őket leánygimnáziumba vagy polgári leányiskolába (és a polgári elvégzése után esetleg tanítónőképzőbe).

Bittenbinder Miklós, a korabeli nőiskolák reformjának elszánt híve, így írt az állami felsőbb leányiskolák internátusairól 1916-ban: „Az internátusok jelenleg túlságosan sok pénzbe kerülnek, mert ott is olyan luxus nevelés folyt, amilyenre az illetőknek szükségük nincs, sőt reájuk nézve káros, mert megszokva azokat, később követelők lesznek az életben. Vegyük csak elő az internátusi szülők társadalmi állásának jegyzékét, akkor látni fogjuk, hogy kiknek adnak ilyen luxus nevelést. Az internátusok fizető növendékei megcsappantak, mert a felsőbb leányiskola nem volt reájuk nézve kívánatos, a haszon nem állott arányban az áldozattal. Az internátusból ki kell ölni a luxust, úgy az ellátásban, mint egyéb berendezési igényekben. Egyszerűséget, szerénységet kell a leányoknak megszokniok. Egy-egy lányra kevesebbet legyen csak szabad költeni, így szerényebb vagyoni viszonyú leányok is végezhetnének önköltségen” (Bittenbinder 1916: 205).

A felsőbb leányiskolák (és internátusaik) „luxusintézményként” való címkézése már a XIX. század vége óta jelen volt a hazai sajtóban, nem minden alap nélkül. Mivel a polgári leányiskolák jó része mellett nem volt internátus, néhány kisvárosi és falusi birtokos vagy értelmiségi akkor is felsőbb leányiskolába adta

a gyermekét, ha az a családban elvileg szerényebb életmódhoz és körülményekhez volt szokva. Mi lett ennek a hatása? Hová vezetett az, hogy a polgári leányiskolák mellett csak igen későn kezdtek internátusokat létrehozni, és igen csekély számban? Krammer József pozsonyi polgári iskolai igazgató szerint ennek hosszú távú következményei voltak a „kényszerűségből” felsőbb leányiskolai internátusba került növendékeknél, a nem nekik való környezet későbbi életük boldogtalanságának okozója lett. Ő ezért szerette volna azt, hogy minél több leánypolgári mellett legyen internátus is. „Ilyenek hiányában bizony sok szülő – írja – kénytelen leányát f. l.-ba [felsőbb leányiskolába, V. T.] adni, jóllehet az ő viszonyainak és kívánságának sokkal inkább a polg. l.-iskolai [polgári leányiskolai, V. T.] képzés tenne eleget. S tekintve azt a körülményt, hogy a f. l. nevelőtanítási rendszere és internátusi nevelése a vagyonos úri családok igényeihez alkalmazkodik, abban a környezetben a vagyontalan középosztály leányainak lelkiállása könnyen oly irányba tevédhet, amelynek egész életükben kárát vallhatják” (Krammer 1916: 171).

A leányinternátusok életének megváltozásához, az internátusi körülmények puritánabbá válásához, az étkezés takarékosabb megoldásaihoz az első világháború és a háborús viszonyok által keletkezett élelmiszerdrágulás erősen hozzájárult. Az első világháború idején több leányiskolai internátus is felfüggesztette a működését, mivel épületüket hadikórház céljára foglalták le. Azok a távol lakó középosztálybeli szülők, akik ezekben a nehéz években is ragaszkodtak a leányuk „magasabb” iskoláztatásához, magán szállásadóknál helyezték el a gyermeküket. Ezeket a lányokat a leányiskolai nevelőnők rendszeresen látogatták a szállásaikon, hogy meggyőződjenek a növendékek környezetének tisztaságáról és a szállást biztosító családok megbízhatóságáról, minden szempontból kifogástalan életmódjáról. Néhány városban a női rendek valamelyike által fenntartott zárdaiskolától kértek segítséget az állami nőnevelő intézetek a növendékeik internátusi elhelyezésében, mivel a zárdák internátusait nem igényelhette ki a hadsereg. A vidéki úri családok egy része azonban nem akarta sem zárdai internátusba, sem privát szállásadóhoz küldeni a lányait, inkább otthon tartotta őket a háborús évek alatt.

1916-ban aztán Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter megszüntette a felsőbb leányiskolákat, illetve megváltozott névvel és tartalommal próbálta továbbéltetni őket: hétosztályos felső leányiskolaként. Lám Frigyes tanár így kommentálta ezt a változást a győri leánygimnázium történetét feldolgozó tanulmányában: „A negyven évig fennállott felsőbb leányiskola megszűnt, illetve más nevet kapott, de lényegileg halálra lett ítélve. Az elnevezésről lemaradt a két b, a bé-bé. Talán azért maradt el a bb, hogy külsőleg is kifejezésre jusson, hogy elmúlt a béké ideje, hogy már csak komoly pályára menő nőket akar nevelni a megreformált iskola?” (Lám 1933: 26). A szerző szellemesen fogalmazta meg a lényegét: valóban átlépett a történelem az úriasszonyképzés korszerűtlen iskola-típusán, a kisasszonyok, a béké állami támogatással való nevelésének az ideje

lejárt. Túl sokáig aludta Csipkerózsika-álmát a nőnevelésnek ez a hazai intézménye. A Csipkerózsika-szerepet a világháború alatt a sarokba állított Hamupipőke szerepe váltotta fel: annyi kifogás merült fel a luxusiskola, a kisasszonyképezde ellen, hogy kénytelen volt a miniszter aláírni a felsőbb leányiskola halálos ítéletét. Itt kell leszögeznünk azt is, hogy az iskolatípus elleni kifogások jó részéhez a felsőbb leányiskolák internátusaiban kialakított életmód is hozzájárult. A hangszeres zenetanulásra és az idegen nyelvű társalgás gyakorlására alapozott internátusi nevelés a XX. század második évtizedében már anakronisztikussá és népszerűtlenné vált. A nemesi leánynevelés egykori pilléreire épülő leányinternátusi elfoglaltságok sem az igazán művelt, sem a házias nővé válást nem készítették elő.

Nem véletlen, hogy Mársits Rozina 1918-ban az újabb leányközépiskolák internátusaiba már nem kívánja (nem is merné) visszahozni a régi leányinternátusok előkelőséget sugalló díszleteit. „Mikor az internátusok számára jól rendezett gazdasági viszonyokat sürgetek – írja a Magyar Pedagógiai Társaságban megtartott székfoglalójában –, távol áll tőlem az a gondolat, hogy kényelmes és fényűző otthonokat kívánnék az ifjúságnak nyújtani. A kényelem bennük csak annyi legyen, amennyit az egészséges életmód és a munkára való alkalom megkíván. Fényűzésnek ott nincs helye, de a jó ízléssel lépten-nyomon kellene azokban találkozunk még a legegyszerűbb formák között is” (Mársits 1918: 249).

Egy másfajta elvárás az internátusokkal szemben: a nevelésben kudarcosnak bizonyult szülők reményei

A későbbi úriasszonyszerepre való felkészítés igénye mellett még két oka lehetett annak, hogy az úgynevezett „jobb” családok leányai intézetbe kerültek. Az egyik ok az volt, hogy az előkelő család lányával nem lehetett bírni, mert eleven, fiús magaviseletű volt. Ilyenkor az intézettől várták a szülők a lányossá csiszolást, a megszelídítést. A másik ok az volt, hogy a szülők elhunytak, s leányuk támasz nélkül maradt a világban. Voltak olyan internátusok, amelyek kifejezetten árvaságra jutott középosztálybeli lányokat fogadtak be, hogy származásukhoz méltó, gondos nevelést biztosítsanak számukra.

Az első esetre, amikor az internátus a kezelhetetlen leánygyermek megregulázásának helyeként szolgált, Zsigray Julianna író (1903–1987) gyermekéveiből is hozhatunk példát. Az eredetileg Serák Julianna néven anyakönyvezett forgatókönyv- és regényíró előkelő földbirtokos családból származott. Gyerekkorában fiútestvéreivel sok csíny követek el, s az egyik botrányos eset után, amely majdnem tragédiával végződött, a szülők türelme elfogyott: internátusba adták a fiús elevenségű kislányt. A negyedik elemista gyermeknek be kellett vonulnia egy bentlakásos iskolába. Erre az első intézeti időszakára, amely mély nyomot hagyott benne, felnőttként is borzongással emlékezett az író. A kép, amelyet a megjavítására kiszemelt intézetről rajzolt, elég sötét tónusú: „Az intézet a

dickensi hagyományokat ápolta. Csak Dickens regényeiben olvasható ilyen magánintézet, ahol a gyerekek éheznek, a tanárok büntetnek, levegő – se testi se lelki levegő – nincs, és aki teheti, bosszantja a másikat, akár növendék, akár nevelő. Ha rosszat álmodom, többnyire ezek az intézeti évek kísértenek az álmaimban. Ma is hátamban borsószik az a fagyos, hideg lehellet, amely a műmárvány-kapualjban fogadott, szinte fáj a szememnek a »beszélő« vörös bútorainak merev, üres színe, érzem a reménytelenül rossz sóskafezelék ízét és álmomban is felriadok arra a hasogató fájdalomra, amely tépi a szívemet: Anyám otthagytott az intézetben és én az ablakból nézem, hogyan távolodik a fogatunk egyre messzebb és messzebb. [...] Karácsonyig nem látogatott meg senki. Legrettenetesebbek a vásárnapok voltak” (Zsigray 1935: 609).

Az író 1930-ban került lektornak a Singer és Wolfner Könyvkiadóhoz, amely az Új Idők című folyóiratot is megjelentette. Lektori minőségében gyakran ő fogalmazta meg az Új Idők szerkesztői üzeneteit. Az egyik ilyen szerkesztői üzenetből világosan kitűnik, hogy felnőttként is helytelennek ítélte szülei egykori döntését, úgy gondolta, 14–15 éves kor alatt nem szabad senkit internátusba adni, az ilyen korú gyerekeknek még a családban, a szüleik mellett van a helyük. Az üzenet megfogalmazójaként próbál objektív maradni, és az internátusi nevelés előnyeit sem hallgatja el, ugyanakkor következetesen kitart a saját tapasztalatai alapján kialakított álláspontja mellett: azt a gondoskodást és szeretetet, amelyet a családi körben érezhet a gyermek, semmilyen internátus nem tudja pótolni vagy megadni. „Távol áll tőlünk – jelenti ki diplomatikusan –, hogy az intézetek ellen beszéljünk. [...] A korán intézetbe került gyermek lelkileg mindig edzettebb, önállóbb, mint az, aki otthon nőtt fel. De az utóbbi a boldogabb. Azt, aki e sorokat írja, már elemista korában intézetbe adták és még ma is érzi azoknak a fájdalmas, sivár estéknek a magányosságát, amikor nyitott szemmel feküdt az intézeti ágyban és arra gondolt, hogy otthon a kis gyerekszobában mécses ég a kályha előtt, a nappaliban zongoráznak és beszélgetnek a »nagyok«, a falak nem hideg fehérek, hanem szép tarkavirágosak és jó langyos meleg van és paprikás csirke volt vacsorára és a többi gyerekeket az édesanya mind megcsókolta lefekvés előtt” ([Zsigray] 1930: 61).

Ugyancsak magatartásjavulást remélve adta internátusba gyerekkorában Thury Zsuzsát, a későbbi ismert ifjúsági írónőt az édesanyja. A kislány – író édesapja és tanárnő édesanyja legkisebb gyermeke – ötévesen elveszítette a megfeszített munkától korán megrendült egészségű apját, s attól kezdve négy gyermek eltar-tásának gondja nehezedett a fiatal özvegyre. A Mester utcai ipariskola tanárnője délelőtti iskolai órái után a saját varróiskolájában tanított, hogy gyermekei iskoláztatása és ellátása ne szenvedjen hiányt. A legkisebb gyermeke azonban sok figyelmet követelt magának, s mivel a sokféle munkával megterhelt anya nem tudott annyi időt szentelni neki, mint ahogy ő igényelte, a kis Zsuzsa a rosszalkodása révén igyekezett kiharcolni a vágyott odafigyelést. Ez a viselkedés vezetett

odáig, hogy az édesanya – a felsőbb leányiskolák főigazgatójának javaslatára – leánya internátusba küldése mellett döntött. Ezzel kapcsolatos emlékeit egyik tárcájában így elevenítette fel az író: „Tizennégy esztendő koromig Budapesten jártam iskolába. Akkor a negyedik felsőbb-leányiskola elvégzése után Révy főigazgató úr azt tanácsolta az édesanyámnak, hogy ne csak az iskolából vegyen ki, de miután Pest is csak falu és az iskolák egymással kapcsolatot tartanak fenn, a városból is vigyenek el. Így kerültem Debrecenbe, a felsőkereskedelmi iskola leányinternátusába. Első este a tanulószoba kályhájához ültem, akkoriban még egészen szokatlanul ható rövid hajam meglehetősen ziláltan az arcomba lógott, mintegy 20 lány állt körülöttem, akiknek arról meséltem, hogy én milyen rossz vagyok. Hogy Pestről is azért kellett elmennem, mert rendkívül rossz lány vagyok. A hűs lány kissé hitetlenkedve hallgatott: mi lehetett az a sok rossz, amiért egy 14 esztendő lányt várost kell cserélni? Mit követhet el egy leány olyan rettenetes dolgokat? Fiúnál már hallottak ilyesmiről, de lánynál még soha. Azután megtudták” (Thury 1935: 4).

A józan gondolkodású internátusi nevelőnők természetesen tisztában voltak azzal, mennyire irreális szülői elvárás az internátusokkal szemben, hogy a rossz magaviseletű, elrontott nevelésű kislányokból rövid idő alatt kifogástalan viselkedésű hajadonokat faragjanak. Ezt a kimondott vagy sokszor kimondatlan szülői reményt általában elviselhetetlen teherként, fullasztó nyomásként élte meg az internátusok nevelőtestülete. Az egyik internátusvezető az értesítőben az alábbi sorokkal üzent az internátusi neveléstől teljes személyiségváltozást váró szülőknek: „... nem lehet igazuk a »csodaváróknak«, akik »azért adtam intézetbe« jelszóval mintagyereket várnak vissza hamarosan az intézetből. S amikor a kislányáról kiderül, hogy éppen úgy felesel a mamával, erőszakoskodik a testvérekkel, zsarnokoskodik az alkalmazottal, merész, rest és engedetlen, mint annakelőtte volt, felhangzik a panaszos vád: »Ezért fizetek érte annyit az intézetben?« Sajnos, mind több lesz azoknak a szülőknek a száma, akik az otthon elnevelt gyermekkel már nem bírván boldogulni, »kézpénzfizetés ellenében« az intézettől remélik a nevelés csodáját. [...] Legkevésbé vállalkozhat a nevelőotthon arra, hogy »dacára az otthonnak és dacára a családi nevelésnek« szinte »csakazértis« megmutassa nevelői hatalmát” (László 1943: 8–9).

Értelmiségi családok leányárváinak internátusai

Nem feledkezhetünk el az egykori internátusi leánynevelés bemutatásakor azokról az internátusokról sem, ahová az értelmiségi családok árván maradt leánygyermekai kerültek. Ezeknek a lányoknak a többsége nem hagyományos árvaházban nőtt fel. A klasszikus árvaházak mellett ugyanis a dualizmus idején hazánkban már olyan árvaintézeteket is alapítottak, amelyek egy-egy foglalkozási réteg elhunytjainak kiskorú gyermekeit fogadták be. A XIX. század végén és XX. első

felében létesültek például internátusok a különböző felekezetek lelkész- és tanítóárvái számára. Mind a papi családok, mind a tanítócsaládok fiú- és leányárvái számára ezek az intézetek jelentették a deklasszálódástól való megmenekülést, a felszínen maradás egyetlen lehetőségét. Különösen igaz volt ez a leányárvák esetében, hiszen számukra nem volt opció az – ami egy papi vagy tanítói család fiúárvája számára még akár lehetséges útnak is tűnhetett –, hogy egy alacsonyabb státuszú foglalkozásban találjanak menedéket. Erről az egyik vidéki lapban így írtak a 1920-as években: „Nagyon sok jobb családból való árvalány van, aki nem helyezhető állami gyermekvédelem alá, mert nem jut neki megfelelő környezet. Ezek csak úgy menthetők meg saját társadalmi osztályuk számára, ha intézeti nevelésben részesülnek” ([Kőrös] 1927: 1).

A hazai felekezetek közül a görögkatolikus és a református egyház ismerte fel igen hamar a papi és tanítói leányárvák sorsával való törődés fontosságát. A XIX. század utolsó évtizedeiben és a XX. század első éveiben több olyan intézetet is létrehoztak, amelyekben az elhunyt papok és tanítók lányai a származásukhoz méltó neveltetésben részesülhettek, s kenyérkeresetet biztosító oklevélhez, többnyire tanítónői képesítéshez juthattak. Ugyanebben az időszakban az állam részéről is elindultak hasonló kezdeményezések: az 1891. évi XLIII. tc. értelmében négy helyen hoztak létre tanítói árvaházakat. A modellintézmény a kolozsvári tanítónőképző intézettel kapcsolatos Országos Tanítói Leányárvaház volt, amely 1894-ben nyílt meg. Ezt követte a debreceni és a kecskeméti Országos Tanítói Árvaház megalapítása, ezekben mindkét nembeli tanítóárvák nevelésével foglalkoztak. Hódmezővásárhelyen is létesült Országos Tanítói Árvaház az Állami Óvónőképző Intézettel kapcsolatosan, de itt csak óvóköteles korú tanítógyerekekről gondoskodtak.

A kolozsvári tanítói leányárvaház első vezetője özv. Strohofferné Mátyus Clotild volt, aki pontosan tisztában volt azzal, hogyan kell egy harmonikus fejlődést, ideális körülményeket biztosító internátusnak kinéznie. Amikor a minisztérium részéről kiküldött mérnök és az árvaház bútorzatáról gondoskodó vállalkozó úgy akarták növelni a férőhelyek számát, hogy még több ágyat kívántak beszáfolni a hálótermekbe, Strohofferné a miniszterhez fordult, és azt követelte, inkább szállítsanak át néhány árvát az időközben megnyílt debreceni tanítói árvaházba, de ne csináljanak kaszárnyai alvóhelyiségeket a lányok hálótermeiből. A kolozsvári tanítói leányárvaházat 1912-ben számolták fel, a hódmezővásárhelyi tanítói árvaházat 1909-ben, a debreceni hasonló intézményt 1923-ban zárták be. Így a két világháború közti időszakban az állami tanítók leány- és fiúárvái számára egyedül a kecskeméti tanítói árvaház nyújtott menedéket, ellátást. Ez az ellátás meglehetősen szegényes, szűkös volt; Kerschbaum Mayer Antónia, aki a kecskeméti internátusban élt nyolc hosszú éven keresztül, visszaemlékezésében siralmas körülményekről és szigorú fegyelemről mesélt. A 20-as évek elején kifejezetten spártai életmódot kényszerített az egész országra jellemző elszegényedés és az

élelmiszerárak elszabadulása az intézet lakóira. „Ahogy múltak az évek – írta az idős tanítónő –, valamit javult az ellátás. – Tanítóképzős korunkban már zupa meg rántott leves helyett tejet és zsemlét kaptunk. Egy zsemlét reggelre, egyet tízóraira. De gyümölcsöt soha. Azt éjszaka loptunk az árvaház kertjéből. A büntetés nemei között gyakori volt a kollektív ebédmegvonás. Azon takarékoskodni is lehetett. Valaki egyszer kitalálta, hogy rendezzünk a hálóban állathangversenyt. Ilus néni beárult bennünket. Egy hónapra megvonták a vasárnapi buktát. [...] Voltak kedves, derűs események is. Nemritkán pofonnal fűszerezve. Ha a színházban kevés jegy fogyott el, telefonáltak az árvaházba, hogy hány növendéket vihetnek ingyen. [...] A gyermekek nevelők kíséretével, párban vonultak a színházba. Hol a zsöllén, hol a kakasülön, hol a páholyokban adtak helyet” (Lakatos 1979: 73–74).

Összegzés

Akármilyen okból is került a dualizmus idején és a két világháború közötti időszakban internátusba a hazai középosztály leánygyermekének nem éppen jelentős hányada, egy közös jellemző mindegyiküknél felfedezhető: nagyon ritka eset volt, hogy az intézet pótolni tudta a családi otthont. Ez a megállapítás éppúgy igaz az előkelőnek számító felsőbb leányiskolák internátusaira, mint az árván maradt lelkész- vagy tanítóleányok nevelőintézeteire. Szinte alig találunk olyan visszaemlékezést, amelyben a kellemes emlékek lennének túlsúlyban.

Az otthoni és az intézeti környezet különbségeinek áthidalását a pedagógusok úgy képzelték el, hogy erősíteni kell az internátusi nevelés „családias jellegét”. A családias légkör kialakítását már Molnár Aladár is megemlítette, azzal indokolta ennek szükségességét, hogy „a nőknél az egyéni nevelés fontosabb, mint a férfiaknál” (Rébay 2009: 101). Ez ugyan nem lett volna lehetetlen vállalkozás, de az internátusok nagy részében több tényező is hiányzott a sikeréhez. Nagyobb létszámú internátusi közösség esetében eleve halálra ítélt próbálkozás lett volna a családias légkör megteremtésére irányuló minden erőfeszítés. A nevelőnők is túlterheltek voltak, hiszen a legtöbbjük az internátusi munkája mellett délelőtt is tanított, azonkívül már csak az életkoruk miatt is kevés tapasztalatuk volt a közösségépítésben. Barkóczy-Dömök Antónia báróné, aki hosszú éveken át vezette a máramarosszigeti, majd a besztecercebányai leányinternátust, kifejezetten helytelenítette azt a gyakorlatot, hogy általában kezdő tanítónőket neveztek ki internátusi nevelőnőnek. „Elég gondot ád egy ifjú kezdő tanítónőnek a tanítás is – írja egyik cikkében –, nem hogy egyszerre már nevelés is bízassék reá – sokszor nagy leányok nevelése is, kiknél ő alig pár évvel öregebb. Az iskolai szabályokat könnyű betartania, főképp ha tanítónőképzőben végezett, de az internátusban, mint bármely számostagu családban is, fordulnak ám elő olyan előre nem látott körülmények, melyekre írott paragrafus sehol sincs – s csakis a józan ész diktál;

ott a hol egy kis tapasztalat is járul hozzá: helyesen” (Barkóczy-Dömök 1895: 122–123).

Az internátusok elfogadtatásának, népszerűsítésének másik útja az volt, hogy túlhangsúlyozták, kiemelték az internátusi nevelés vélt és valós előnyeit: a feszes napirendhez szoktatást, az idővel való gazdálkodás megtanulását, a „közösségi érzés” kialakítását. Erre tett kísérletet a szolnoki Állami Bánffy Katalin Leánygimnázium internátusának igazgatónöje, dr. Sándor Ilona is az intézmény 1938/39-es tanévről kiadott értesítőjében. Rövid tanulmányában azt ecseteli a tanárnő, hogy milyen hasznos lehet az internátus a leánygyermek alkalmazkodóképességének fejlesztésében, a társadalomba való beilleszkedésük megkönnyítésében. „Itt már nem egy gyermek körül forog az egész család – írja –, s a gyermekben természeténél fogva meglevő egoizmus lassan mérséklődik, mihelyt rájön arra, hogy mások érdeke legalább ép oly fontos, mint az övé, s a közérdek miatt néha áldozatokat is kell hoznia az egyénnek. Ilyen közérdek pl., hogy a tanulásra szánt idő alatt mindenki csöndben legyen, a saját érdekében is, melyet nagyon könnyen és azonnal belát a tanuló, mihelyt a silentiumot megszegve, néhány gyermek lár-mázni kezd s meggátolja az összes gyermekeket a nyugodt tanulásban. [...] Ezer ilyen apróság van, ami végül is tudatosá teszi a gyermekben, hogy ő is csak egy tagja a társadalomnak, s bizony nagy sok önuralomra, s az akarat nagy edzésére van szüksége addig, míg megállja a helyét nemcsak tanáraival, de társaival szemben is. [...] Ne sajnáljuk gyermekeinktől azt az áldozatot, amit az internátusi nevelés követel, mert sokkal többet adunk ezzel gyermekünknek, mintha 2 pár cipő helyett 3-at, vagy egy kabát helyett kettőt csináltatunk számára” (Sándor 1939: 7–10). Hangsúlyozza az internátusvezető azt is az idézett írásában, hogy az önállóság kialakításának is az internátus a legalkalmasabb helye, s már az új, első világháború utáni nőideálra gondol, amikor kijelenti, hogy az önállóságra nevelés a leánygyermeknél is fontos pedagógiai cél.

Ha az internátusok pedagógiai értékét nézzük, akkor sajnos kijelenthetjük, hogy mind az első világháború előtti, mind a két világháború közötti hazai leány-internátusok többségére illett a „szükséges rossz” címkéjű minősítés. Az internátusi nevelőszemélyzet gondosabb megválasztása, szelekciója, az internátusi nevelőképzés megszervezése talán segített volna abban, hogy ez az intézmény jobban megfeleljen az elvárásoknak, de sem a tanárképzésben, sem a tanítónő-képzőkben nem készítették fel a fiatalokat külön az internátusi nevelői szerepre. Természetesen néhány internátusban megvalósult ember és szerep szerencsés egymásra találása: előfordult, hogy a lányok nevelésére, fejlődésük segítésére maximálisan alkalmas tanárnőket bíztak meg a nevelőnői teendők ellátásával. Az, hogy az internátus mivé vált a benne lakó leánygyermek számára, elsősorban a nevelőnők bánásmódján, pedagógiai elvein, tapintatán, érzékenységén múlt. Válhatott mentsvárrá, szigetvé, a testi-lelki fejlődést támogató közzé is egy-egy emberséges, jó pedagógiai érzékkel megáldott nevelőnőnek

köszönhetően, de válhatott rossz légkörű tömegszállássá, katonai stílusú kiképzés uniformizáló terepévé vagy akár börtönné is egy-egy durva lelkű, irányításmániás nevelőnő miatt. Ezt a megállapítást nyomatékosítjuk Bodnár Gáspár szavaival, hiszen ő már 1912-ben megfogalmazta ugyanezt a gondolatot a következő módon: „Nem az épület fénye teszi az internátus belső értékét. A belső érték derít fényt, dicsőséget és jövődőt az internátusra” (Bodnár 1912: 1).

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Andreánszky Olga (1909): Internátus. In: Ényi László (szerk.): A máramarosszigeti magyar kir. Állami Felsőbb Leányiskola s vele kapcsolatos internátus értesítője az 1908–1909. tanévről. Berger Miksa könyvnyomdája. Máramarossziget. 56–64.
- Barkóczy-Dömök Antónia br. (1895): Észrevételek az állami felsőbb leányiskolák internátusairól. In: Csáky Albinné gr. (szerk., 1895): A nőkérdés. A Mária Dorothea-egylet tíz éves fennállásának ünnepére. Czettel és Deutsch-féle műintézet. Budapest. 120–126.
- Bittenbinder Miklós (1916): A leányközépiskolák szervezésének kérdése. Nemzeti Nőnevelés 1916/4. 179–206.
- Bodnár Gáspár (1912): Internátusaink jövője. Szatmár és Vidéke 1912/9. 1.
- Egy igazgató (1907): A felsőbb leányiskolákról. Magyarország 1907/177. 5.
- Fail Márta (1909): Internátus. In: Katona Lajos (szerk.): A trencsényi magyar kir. Állami Felsőbb Leányiskola értesítője az 1908–1909. iskolai évről. Gansel Lipót Könyvnyomdája. Trencsén. 91–99.
- Fügedi Péter (é. n.): A putnoki magyar királyi Gazdasági Felső Leánynevelő Intézet és Gazdasági/Háztartási/Szaktanácsadó Állomás. 6 oldalas gépirat. Gömöri Múzeum (Putnok). https://mandadb.hu/dokumentum/929441/46_17_A_PUTNOKI_M_KIR_GAZDASGI_FELS_LENYNEVEL_INTZET_s_GAZDASGI_HZTARTSI_SZAKTANCSAD_LLOM.pdf
- Fülöp László (1987): Kaffka Margit. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Gobbi Hilda (1982): Közben ... Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Krammer József (1916): A felső leányiskola negyven éve. Magyar Paedagogia 1916/4. 167–182.
- [Kőrös Endre] (1927): Nőegyleteink akciója. Pápai Hírlap 1927/19. 1.
- Lakatos Vince (1979): Mécsvilágnál. Jegyzetek a tanyai népoktatás évszázadáról. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Lám Frigyes (1933): A győri állami leánygimnázium története. In: Strasser Sándor (szerk.): A győri m. kir. Állami Leánygimnázium értesítője az 1932–33. iskolai évről. Vitéz Szabó és Uzsaly könyvnyomdával. Győr. 11–43.
- László M. Consilia (1943): Nevelő otthonunk a közösségi nevelés tükrében. Részlet a nevelési tárgyú értekezleten elhangzott nagyobb tanulmányból.

- In: Plavits M. Femiota (szerk.): Irgalmas nővérek esztergomi érseki Leánylíceumának és Tanítónőképző-intézetének évkönyve az 1942–43. iskolai évről. Kiadja az iskola igazgatósága. Esztergom. 4–10.
- Máriássy Judit (1972): Éljünk – embermódra. Élet és Irodalom 1972/33. 3.
- Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk., 1907): A m. kir. kormány 1906. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum. Budapest. [A szerzői testület rövidítve: MKKSH.]
- Mársits Rozina (1918): Az internátusokról. Magyar Paedagogia 1918/5–6. 241–255.
- Rébay Magdolna (2009): A leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.
- Safáry Irma (1895): Bennlakás. In: Kerner Péter (szerk.): A lőcsei magy. kir. Állami Első Rendű Felsőbb Leányiskola tizennegyedik értesítője az 1894/95-dik tanévről. Reiss Józs. T. könyvnyomdája. Lőcse. 71–75.
- Safáry Irma (1909): Berecz Antal, min. biztos emlékezete. In: Klimkó Mihály (szerk.): A lőcsei m. kir. Állami Felsőbb Leányiskola huszonnyolcadik értesítője az 1908–1909. tanévről. Reiss Józs. T. könyvnyomdája. Lőcse. 3–6.
- Sándor Ilona (1939): Az internátusi nevelés. In: Kurucz György (szerk.): A szolnoki m. kir. Állami Bánffy Katalin Leánygimnázium (V–VIII. Líceum) IX. értesítője az 1938–39. tanévről. Kiadja az iskola igazgatósága. Szolnok. 5–10.
- Thury Zsuzsa (1935): Híresnek lenni. Ellenzék 1935/42. 4.
- Tóth Zsuzsa – Sándor Pál (1970): Szeressétek Odor Emiliát! Részlet a film forgatókönyvéből. Képes Film Híradó 1970/1. 4–5.
- Varga Domokos (1999): Édesanyám sok szép szava. Hét Krajcár Kiadó. Budapest.
- [Zsigray Julianna] (1930): A szerkesztő üzenetei. Új Idők 1930/28. 61–64.
- Zsigray Julianna (1935): Édes vakáció! Új Idők 1935/17. 608–610.

